

ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ЕКОНОМІКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ
ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 82

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Головний редактор:

Шапошников Костянтин Сергійович – доктор економічних наук, професор, начальник відділу науково-дослідної роботи та атестації наукових кадрів ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» Міністерства освіти і науки України (Київ, Україна).

Члени редакційної колегії:

Вербівська Людмила Василівна – кандидат економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Гавкалова Наталія Леонідівна – доктор економічних наук, професор, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Харків, Україна).

Гальцова Ольга Леонідівна – доктор економічних наук, професор, Класичний приватний університет (Запоріжжя, Україна).

Дименко Руслан Анатолійович – доктор економічних наук, доцент, ДВНЗ Університет банківської справи (Львів, Україна).

Дука Анастасія Петрівна – доктор економічних наук, професор, професор, Національний університет "Чернігівська політехніка" (Чернігів, Україна).

Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук, професор, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова (Миколаїв, Україна).

Коваль Віктор Васильович – доктор економічних наук, професор, Південний науковий центр НАН України та МОН України (Одеса, Україна).

Кудлаєва Наталія Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Лопашук Інна Афанасіївна – кандидат економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Марич Максим Григорович – кандидат економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Морозова (Селіврстова) Людмила Сергіївна – доктор економічних наук, професор, Київський національний торговельно-економічний університет (Київ, Україна).

Новикова Іннола Вікторівна – доктор економічних наук, професор, ВСП "Інститут інноваційної освіти Київського національного університету будівництва" (Київ, Україна).

Островська Наталія Степанівна – доктор економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Пономаренко Тетяна Вадимівна – доктор економічних наук, професор, Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Бугая (Київ, Україна).

Прохорчук Світлана Володимирівна – кандидат економічних наук, професор, Заклад вищої освіти «Міжнародний університет бізнесу і права» (Херсон, Україна).

Роговий Андрій Віталійович – доктор економічних наук, професор, Навчально-науковий інститут бізнесу, природокористування і туризму, Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна).

Сафонов Юрій Миколайович – доктор економічних наук, професор, ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» МОН України (Київ, Україна).

Стеблянко Ірина Олегівна – доктор економічних наук, професор, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна).

Ткачук Ірина Ярославівна – доктор економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Федишин Майя Пилипівна – кандидат економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Цвірко Олена Олександрівна – доктор економічних наук, професор, ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій» (Одеса, Україна).

Велькі Януш – доктор економічних наук, професор, Університет «Опольська політехніка» (Ополе, Польща).

Гросу Вероніка – доктор економічних наук, професор, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (Сучава, Румунія).

Дзієканські Павел – доктор економічних наук, професор, Університет імені Яна Кохановського (Кельце, Польща).

Космулес Крістіна Габрієла – кандидат економічних наук, асистент професора, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (Сучава, Румунія).

Міхальчук Камелія-Каталіна – кандидат економічних наук, доцент, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (Сучава, Румунія).

Піллелієна Ліна – доктор економіки, професор маркетингу, Університет Вітаутаса Великого (Каунас, Литва).

Ситнік Інесса Василівна – доктор економічних наук, професор, Університет «Політехніка Опольська» (Ополе, Польща).

Соколюк Маріан – кандидат економічних наук, доцент, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (Сучава, Румунія).

Хлчук Елена – доктор економічних наук, професор, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (Сучава, Румунія).

Чоботару Маріус-Сорін – кандидат економічних наук, лектор, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (Сучава, Румунія).

Електронна сторінка видання – www.bses.in.ua

Міжнародний цифровий ідентифікатор журналу: <https://doi.org/10.32843/bses>

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії»

включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук (Категорія «Б») на підставі Наказу МОН України від 28 грудня 2019 року № 1643 (Додаток 4)

Галузь науки: економічні.

Спеціальності: 051 – Економіка; 071 – Облік і оподаткування;

072 – Фінанси, банківська справа та страхування; 073 – Менеджмент; 075 – Маркетинг;

076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність; 241 – Готельно-ресторанна справа;

242 – Туризм; 292 – Міжнародні економічні відносини.

Науковий журнал індексується у наукометричній базі **Index Copernicus**.

Затверджено до друку та поширення через мережу Інтернет відповідно до рішення вченої ради Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій (від 28 серпня 2023 року протокол № 8)

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21934-11834Р від 23.03.2016 року)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN (Print): 2524-0897

ISSN (Online): 2524-0900

© ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій», 2023

ЗМІСТ

**РОЗДІЛ 1. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО
І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ**

Гаврилко О.С. ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	7
Кикина А.Б., Заяць О.І. КИТАЙСЬКА ДИПЛОМАТІЯ РЕСУРСІВ В АРКТИЦІ: НАСЛІДКИ ДЛЯ ГРЕНЛАНДІЇ.....	15
Яценко В.О. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ АНАЛІЗУ ВПЛИВУ ПАРИТЕТІВ НА ФОРМУВАННЯ ВАЛЮТНОГО КУРСУ ТА ВАЛЮТНОГО РИЗИКУ.....	22

**РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ**

Shaposhnykov Kostiantyn PREVENTING THE DEVELOPMENT OF THE ILLEGAL ECONOMY: GLOBAL EXPERIENCE.....	28
--	----

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Боняр С.М. ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ «ОЩАДЛИВОГО ВИРОБНИЦТВА» ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕТОД РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОГО ПІДПРИЄМСТВА.....	33
Заярнюк О.В., Сторожук О.В. ОПТИМІЗАЦІЯ ФІНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В АГРАРНОМУ БІЗНЕСІ: АНАЛІЗ РИЗИКІВ.....	38
Корсак Р.В., Гуштан Т.В., Малец В.Д. АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ НАССР, НА ПРИКЛАДІ ПІДПРИЄМСТВА «СНІСКЕН НУТ», ЯК ОДНОГО З ЕЛЕМЕНТІВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	45
Кулаковська Т.А. МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПОЗИКОВОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВ.....	49
Новіков В.М. БІБЛІОМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ІЗ ТЕМАТИКИ ВАРТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО УПРАВЛІННЯ БІЗНЕСОМ В УМОВАХ ВОЛАТИЛЬНОСТІ РИНКІВ.....	56
Овсянюк-Бердадіна О.Ф., Островерхов В.М. ПАРАДИГМА УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ В КОНТЕКСТІ КАДРОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ.....	65
Постова В.В. ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА НА РИНКУ РЕСТОРАННИХ ПОСЛУГ.....	71
Шостак Л.В., Більо І.О., Ульяницький А.О. ПРОБЛЕМИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРИ ФОРМУВАННІ БІЗНЕС-МОДЕЛІ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	76
Шуст О.А. ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА В УМОВАХ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	82
РОЗДІЛ 4. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА	
Вонберг Т.В., Дмитрук С.М., Фафенгут Я.І. ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПАКЕТУ КОМПАНІЇ В НОВИХ СОЦІОЕКОНОМІЧНИХ РЕАЛІЯХ.....	92

РОЗДІЛ 5. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Синиця С.М., Фурса Т.П., Король Д.В.

ОПТИМІЗАЦІЯ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ
ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....98

Слатвінська М.О.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ:
ДОМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕЗЕРВИ НАРОЩУВАННЯ.....104

Юдіна С.В., Філін Ю.А.

ДОСЛІДЖЕННЯ СТРАХОВОЇ СИСТЕМИ НА ОСНОВІ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ.....109

РОЗДІЛ 6. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Бразілій Н.М., Крот Ю.М., Пастернак Я.П.

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....114

Долішня Т.І., Федорів Ю.П.

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОБЛІКУ ДЕБІТОРСЬКОЇ
ТА КРЕДИТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТЕЙ
В СИСТЕМІ РОЗРАХУНКІВ: ВІТЧИЗНЯНА ТА МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА.....120

Сороковий П.М.

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ФІНАНСУВАННЯ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ.....128

РОЗДІЛ 7. ТУРИЗМ

Баженова С.Е.

УСАМІТНЕНИЙ ВІДПОЧИНОК ЯК ТРЕНД ТУРИСТИЧНОГО РИНКУ.....134

Подолян Я.В., Садова Н.П., Тимошенко І.В.

ГОТЕЛЬНІ ІННОВАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ.....139

Семенюк Л.Л., Савчук Я.О., Моца А.А.

ОЦІНКА РОЛІ ТУРИЗМУ В ЕКОНОМІЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ,
ЙОГО ВПЛИВ НА ЗАЙНЯТІСТЬ ТА ВВП.....144

CONTENTS

SECTION 1. WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Gavrylko Oleksandr INVESTMENT SUPPORT FOR DEVELOPMENT OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES.....	7
Kykyna Anhelina, Zayats Olena CHINA'S RESOURCE DIPLOMACY IN THE ARCTIC: IMPLICATIONS FOR GREENLAND.....	15
Yatsenko Valeria THEORETICAL APPROACHES TO THE INTERNATIONAL PARITY CONDITIONS INFLUENCE ON EXCHANGE RATE AND CURRENCY RISK.....	22

SECTION 2. ECONOMY AND NATIONAL ECONOMY MANAGEMENT

Shaposhnykov Kostiantyn PREVENTING THE DEVELOPMENT OF THE ILLEGAL ECONOMY: GLOBAL EXPERIENCE.....	28
--	----

SECTION 3. ECONOMY AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES

Boniar Svitlana THE IMPLEMENTATION OF THE 'LEAN MANUFACTURING' CONCEPT AS AN EFFECTIVE METHOD FOR THE DEVELOPMENT OF A TRANSPORTATION COMPANY.....	33
Zaiarniuk Oleksii, Storozhuk Oksana OPTIMIZATION OF FINANCIAL MANAGEMENT IN AGRICULTURAL BUSINESS: ANALYSIS OF RISKS.....	38
Korsak Roman, Hushtan Tetiana, Malets Viktor ANALYSIS OF THE ECONOMIC EFFICIENCY OF THE IMPLEMENTATION OF THE NASR SYSTEM, ON THE EXAMPLE OF THE "CHICKEN HUT" ENTERPRISE, AS ONE OF THE ELEMENTS OF EUROPEAN INTEGRATION.....	45
Kulakovska Tetiana EVALUATION METHODOLOGY OF THE EFFICIENCY OF USING BORROWED CAPITAL OF THE ENTERPRISE.....	49
Novikov Volodymyr BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF RESEARCH ON VALUE-ORIENTED BUSINESS MANAGEMENT IN CONDITIONS OF MARKET VOLATILITY.....	56
Ovsianiuk-Berdadina Oleksandra, Ostroverkhov Viktor THE CHANGE MANAGEMENT PARADIGM IN THE CONTEXT OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT.....	65
Postova Valentyna FEATURES OF COMPETITIVENESS MANAGEMENT OF ENTERPRISES ON THE MARKET OF RESTAURANT SERVICES.....	71
Shostak Liudmyla, Bilo Ivan, Ulyanytsky Andrew PROBLEMS OF DIGITAL TRANSFORMATION IN THE FORMATION OF THE BUSINESS MODEL OF DOMESTIC ENTERPRISES.....	76
Shust Olena ECONOMIC ASPECTS OF CROP PRODUCTION IN THE CONDITIONS OF THE IMPLEMENTATION OF MARITAL STATUS IN UKRAINE.....	82

SECTION 4. DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMICS, SOCIAL ECONOMICS AND POLITICS

Vonberg Tetiana, Dmytruk Serhii, Fafengut Yana FORMATION OF THE COMPANY'S SOCIAL PACKAGE IN THE NEW SOCIO-ECONOMIC REALITIES.....	92
--	----

SECTION 5. MONEY, FINANCES AND CREDIT

Synytsia Svitlana, Fursa Tetiana, Korol Dmytro OPTIMIZATION OF THE FINANCIAL MECHANISM OF THE FUNCTIONING OF THE PENSION SYSTEM OF UKRAINE.....	98
--	----

Slatvinska Maryna FINANCIAL RESOURCES OF LOCAL GOVERNMENT BODIES: DOMINANTS OF FORMATION AND RESERVES OF INCREASE.....	104
Yudina Svetlana, Filin Yulia RESEARCH OF THE INSURANCE SYSTEM BASED ON A SYSTEMATIC APPROACH.....	109
SECTION 6. ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT	
Brazilii Nataliia, Krot Yuliya, Pasternak Yaroslava THE PECULIARITIES OF ACCOUNT RECEIVABLE ACCOUNTING IN MODERN ECONOMIC CONDITIONS.....	114
Dolishnia Tetiana, Fedoriv Yulia METHODOLOGICAL ASPECTS OF ACCOUNTS RECEIVABLES AND ACCOUNTS PAYABLE IN THE CALCULATIONS SYSTEM: NATIONAL AND INTERNATIONAL PRACTICE.....	120
Sorokovyi Pavlo FORMATION OF A SYSTEM OF ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT FOR HOUSING CONSTRUCTION FINANCING IN UKRAINE.....	128
SECTION 7. TOURISM	
Bazhenova Stefaniia SECLUDED REST AS A TOURIST MARKET TREND.....	134
Podolian Yana, Sadova Nataliia, Tymoshenko Iryna HOTEL INNOVATIONS AS A TOOL TO ENSURE THE COMPETITIVENESS OF THE TOURISM BUSINESS.....	139
Semeniuk Larysa, Savchuk Yaroslava, Motsa Andriy ASSESSMENT OF THE ROLE OF TOURISM IN THE ECONOMY OF THE EUROPEAN UNION, ITS IMPACT ON EMPLOYMENT AND GDP.....	144

РОЗДІЛ 1. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

INVESTMENT SUPPORT FOR DEVELOPMENT OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES

В статті досліджено сутність категорій «інновації» та «інвестиції», особливості підходів представників різних наукових шкіл до розуміння цих понять. Розглянуті трактування досліджуваних категорій міжнародними інституціями та приведених у законодавчих актах України. Ураховуючи взаємозв'язок інвестицій з інноваціями, обґрунтована необхідність аналізу поняття «інвестиції в інновації» та виявлені чинники впливу на процеси інвестування інноваційних технологій. Розглянуті існуючі форми інвестування в створення та впровадження інноваційних технологій; визначена доцільність використання альтернативних джерел інвестування – венчурного інвестування, фінансової підтримки бізнес-ангелів, бізнес-інкубаторів та бізнес-акселераторів, краудфандингу та краудлендингу. Здійснений аналіз показників «Інвестиції», приведених в Європейському інноваційному табло – 2023, та зроблені висновки щодо інвестиційно-інноваційного розвитку країн Єврозони.

Ключові слова: інновації, інвестиції, інвестиції в інноваційні технології, Європейське інноваційне табло, Зведений інноваційний індекс, венчурний капітал.

The article analyzes the essence of the categories "innovations" and "investments" and the peculiarities of approaches of representatives of different scientific schools to understanding these concepts. The were considered the interpretations of the studied categories by international institutions and those given in the legislative acts of Ukraine. Taking into account the interconnection of investments with innovations it has been substantiated the need to analyze the concepts of "investments in innovations" and "investments in innovative technologies". The high level of international competition in the market of innovative technologies and the practical non-alternative nature of the innovative development path determine the particular importance, except for the choice of ways and methods of creation and implementation, identifying priority sources of investment in innovative technologies. Investments in innovative technologies should be viewed as a resource base for the implementation of innovative activities, a certain limited or insufficient level of quality of which does not allow to form an effective mechanism for the efficient use of new technologies. The investment resource that ensures the creation and diffusion of new technologies is associated with a number of additional features of the innovation and investment process. It were considered the factors influencing investments in innovative technologies and the existing forms of investment in the creation and implementation of innovative technologies; determined the expediency of using alternative sources of investment – venture capital investment, financial support of business angels, business incubators and business accelerators, crowdfunding and crowdsourcing. It was analyzed the "Investment" indicators presented in the European Innovation Scoreboard 2023 and concludes that the vast majority of European countries – innovation leaders are characterized by an increase in the "Investment" indicators for the period of 2016–2023, primarily due to an increase in the use of venture capital. However, in recent years, there is a tendency for investment activity to decrease in many countries due to the effects of the pandemic and the worsening macroeconomic situation. Factors such as russia's invasion of Ukraine, the energy crisis, inflation, etc. may have a negative impact on innovation efficiency. Ukraine, like all countries whose innovation level is lower than the EU average, needs to revise the concept of scientific and technological development to overcome the inhibiting processes in this area.

Key words: innovations, investments, investments in innovative technologies, European Innovation Scoreboard, Consolidated Innovation Index, venture capital.

УДК 330.341.1:330.322

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.82-1>

Гаврилко О.С.

аспірант кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу, Національний авіаційний університет

Gavrylko Oleksandr

Kyiv National Aviation University

Постановка проблеми. Кризові явища, властиві сучасній світовій системі, спонукають до усвідомленого підходу щодо визначення ключових чинників, що будуть сприяти їх подоланню та формуванню умов успішного розвитку, включаючи нарощування потенціалу інноваційно-активних сфер економіки. Роль інноваційних технологій, як основи реалізації довготривалих економічних пріоритетів, потребує оцінки їх дієвості щодо досягнення цілей як на рівні окремих країн, так і у межах глобального середовища.

Для інноваційних технологій є властивим багатоглядний вплив на рівень економічного та соці-

ального розвитку конкретної країни, дозволяючи нарощувати рівень її конкурентоспроможності та підвищувати шанси активної присутності на міжнародному ринку інновацій за рахунок формування якісно нових пропозицій щодо задоволення потреб суб'єктів цієї сфери.

Ураховуючи високий рівень міжнародної конкуренції на ринку інновацій та з огляду на практичну безальтернативність інноваційного шляху розвитку, особливої значущості набуває, крім вибору способів та методів створення та впровадження, визначення пріоритетних джерел інвестування в інноваційні технології.

Інвестиції в інноваційні технології необхідно розглядати як ресурсну базу реалізації інноваційної діяльності, певна обмеженість чи недостатній рівень якості якої не дозволяє сформувати ефективний механізм результативного використання нових технологій. Інвестиційний ресурс, що забезпечує створення та дифузю нових технологій, пов'язаний з цілим рядом додаткових особливостей реалізації інноваційно-інвестиційного процесу, що потребує наукового переосмислення категорій «інновації» та «інвестиції» з позиції формування єдиної взаємопов'язаної системи «інноваційні технології – інвестиції в інноваційні технології».

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Результати наукових досліджень, що відображені в ряді праць таких зарубіжних та вітчизняних вчених як І. Шумпетер, П. Массе, Дж. Кейнс, С. Фішер, Р.К. Макконел, К.Я. Ван Дейн, В.М. Геєць, А.М. Єріна, С.М. Ілляшенко, Е.М. Лібанова, В.П. Соловйов, Л.О. Казакова, Г.І. Кореняко, Т.О. Фролова, стосуються поглибленого розуміння сутності інновацій та інвестицій, ролі інноваційного розвитку та ефективності інноваційно – інвестиційної політики, вибору інвестиційних стратегій в умовах глобальної конкуренції.

Ураховуючи потреби та характер сучасної епохи розвитку національних економік та світової системи на основі активного упровадження високопродуктивних інноваційних технологій, є доцільним подальше дослідження теоретичних та практичних аспектів реалізації інноваційно-інвестиційних процесів в умовах нового етапу глобальної індустріалізації.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей інвестиційного забезпечення розвитку інноваційних технологій в умовах посилення глобальної конкуренції, що спричиняє скорочення терміну виводу нових технологій на ринок з одночасним зростанням їх складності, збільшенням імовірності виникнення нових ризиків та ступеня впливу уже існуючих.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Результативна інвестиційна діяльність в інноваційній сфері ґрунтується на прийнятті рішень, що носять комплексний характер і ураховують особливості поєднання двох складових інноваційно-інвестиційного процесу – інновацій та інвестицій. Доцільним є попередньо розглянути еволюцію та сучасні наукові погляди щодо сутності економічних категорій «інновації» та «інвестиції» для виявлення специфіки їх взаємозв'язку та подальшого дослідження їх як цілісної системи.

Використання у працях І. Шумпетера поняття інновації як основного джерела прибутку, який формується у результаті удосконалення способів виробництва, та дослідження ним впливу інновацій на рівень розвитку економіки [1], започаткувало виникнення цілого ряду наукових розробок,

націлених на виявлення особливостей механізму створення та впровадження інновацій не лише на рівні окремих підприємств, а і у контексті світового техніко-економічного розвитку.

Представники неокласичної школи Р. Солоу та Дж. Кендрік, використовуючи економетричні розрахунки, довели визначальний вплив інновацій на американську економіку [2; 3]. Г. Меншу належить твердження щодо вирішальної ролі проривних інновацій у подоланні кризових явищ в економіці та необхідності державного сприяння їх упровадженню в такі періоди. Використання статистичної інформації дозволило зробити висновки про взаємозалежність економічних структурних зрушень та нарощуванням кількості базових інновацій [4].

Р. Такером сформульовані основні принципи, слідування яким забезпечує компаніям успіх в розробці та використанні інновацій:

- відношення до інновації як до дисципліни (розуміння різниці між генерацією нових ідей та власне інновацією, що означає трансформацію ідеї в показники валової виручки та чистого прибутку);
- всесторонній підхід до інновації (інновація повинна охоплювати всі сфери діяльності компанії);
- урахування можливостей, які можуть бути реалізовані завдяки інноваціям в майбутньому;
- створення умов для залучення до інновацій всіх працівників компанії;
- орієнтація інновації на споживача, на його інтереси та потреби [5].

Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) інновація трактується в якості нового застосування наукових та технічних знань, що завершається ринковим успіхом [6]. Канадським статистичним управлінням інновація розглядається як втілення ідеї в новому або покращеному продукті або робочому процесі, що супроводжується ринковим попитом.

Тлумачний словник української мови розкриває сутність інновації як нової технології чи виробу, що якісно випереджають існуючі аналоги або мають суттєві відмінності в порівнянні з ними [7].

У визначеннях сучасних вітчизняних науковців сутності інновації спостерігається достатнє різноманіття. Зянько В.В., Єпіфанова І.Ю. підходять до розуміння інновації як до творчого результату втілення новаторської ідеї. В якості предметної субстанції, в яку втілюються результати новаторської ідеї, на думку авторів, можуть виступати нові методи, засоби чи заходи людської діяльності, а також продукти, технології чи послуги, що відрізняються новими споживчими якостями і приводять до розширення ринкового попиту та отримання економічного, соціального, екологічного та інших ефектів [8].

Ганас А.М., Дорош І.М., Петрова Я.Ю. розглядають інновацію з позиції задоволення інтересів споживачів (покращення способу життя за рахунок одержання продукції та послуг кращої якості) та пра-

цівників (нова і більш цікава робота з вищим винагородженням), бізнесу та економіки в цілому [9].

Аналіз різних інтерпретацій категорії «інновація» дає можливість визначити, що вони не вступають в протиріччя з превалюючим твердженням: інновація виникає у результаті здійснення інноваційної діяльності і може мати вигляд нового чи модифікованого продукту, доведеного до стадії комерціалізації, нової чи удосконаленої практично застосованої технології, або бути втіленою як нове рішення в сфері соціальних послуг.

У чинному законодавстві України викладений підхід до інновацій не лише як новостворених або удосконалених технологій, продукції або послуг, яким властива конкурентоздатність; до інновацій віднесені також організаційно-технічні рішення, що реалізуються у виробничій, адміністративній, комерційній та інших сферах [10].

Проектом Закону України «Про розвиток інновацій» передбачено розуміння інновації як результату інтелектуальної та/або творчої діяльності, який втілюється у новостворений або істотно вдосконалений товар, послугу, технологію, процес, а також їхнє поєднання. Відмічається ключова риса інновації – здатність до створення соціального та/або економічного ефекту та впливу на рівень конкурентоспроможності економіки [11].

Критерієм успішності інновації є її вдале упровадження, що означає одержання прибутку, компенсацію витрачених коштів на її створення (чи придбання) і реалізацію, формування фінансового базису для освоєння інших інноваційних ідей. Умовою відповідності інновації критеріям, що забезпечують її успішність, є постійний моніторинг як внутрішнього середовища господарської системи, так і ключових складових зовнішнього середовища; особливо це важливо на етапі прийняття рішень про доцільність розробки (покупки) та застосування інновації.

Сприятливими для створення (придбання) та упровадження інновацій є наступні чинники внутрішнього середовища:

- наявність необхідних виробничих та фінансових ресурсів;
- ефективний механізм ризик-менеджменту, що дозволяє оцінити ймовірність виникнення ризиків та ступінь їх впливу;
- відповідність рівня кваліфікації персоналу ступеню складності інноваційних продуктів чи технологій;
- наявність дієвого маркетингового інструментарію щодо визначення профілю споживачів, їх потреб та змін в їх структурі, віднесення до існуючих чи потенційних сегментів.

Чинники зовнішнього середовища набувають особливої значущості при виході на міжнародний ринок інновацій та передбачають урахування стану ринку, характеру конкурентної боротьби, існуючих

бар'єрів входу на ринок, конкурентоспроможності представленої на ринку продукції чи технологій та ймовірність появи нових, прогнозованого платоспроможного попиту.

Створення та впровадження інновацій на всіх рівнях національної економічної системи передбачає наявність інвестиційної підтримки, що зумовлює необхідність не тільки вивчення ефективності різних джерел інвестування, а і насамперед дослідження сутності інвестицій.

Категорія «інвестиції» тривалий час знаходиться в центрі уваги інтересів представників різноманітних економічних наукових шкіл. Тракткування інвестицій зустрічається у Дж. Кейнса, який розумів їх як збільшення чистої цінності всіх видів капітального майна [12].

У. Шарп дав визначення реальних і фінансових інвестицій; до реальних ним віднесені інвестиції, що вкладаються у матеріальні активи, до фінансових – ті, що реалізуються у вигляді контрактів, що надані у паперовому вигляді, такі як акції та облігації. На думку У. Шарпа, інвестування означає розлучення з грошима на сьогоднішній день для отримання їх більшої величини в майбутньому періоді [13].

І. Бланк підходить до визначення інвестицій підприємства як до капіталу, який може бути вкладеним у будь-якій альтернативній формі; метою вкладення є прибуток, а також економічний чи позаекономічний ефект, які можуть бути одержаними з урахуванням ринкових принципів та під впливом таких чинників, як час, ризик, ліквідність [14].

А. Чухно визначає інвестиції з позиції, що вкладений капітал повинен одержувати таке збільшення, яке дозволить інвестору не використовувати ці кошти на споживання і служити йому винагородженням за ризик та компенсацією втрат від інфляції [15].

А. Кацану властиве розуміння інвестицій як довгострокових вкладень ресурсів (фінансових чи матеріальних) у різні види економічної діяльності (промисловість, сільське господарство, торгівля) в межах нашої країни чи за кордон з метою одержання прибутку [16].

Представляють інтерес визначення інвестицій, сформульовані Міжнародними інституціями. Організація економічного співробітництва та розвитку трактує інвестиції як будь-який вид активу, що перебуває у власності або контролюється, прямо чи опосередковано, інвестором. Основні із них: підприємство; акції, частки чи інші форми участі в капіталі підприємства; облігації та інші боргові документи підприємства; проценти, що виникають у зв'язку із зобов'язанням щодо вкладення капіталу або інших ресурсів на території договірної сторони для здійснення економічної діяльності на такій території; частка в підприємстві, яка дає право власнику право на частку в доходах або прибутках підприємства чи активах цього підпри-

емства у разі його ліквідації; права інтелектуальної власності; права, надані відповідно до закону, такі як ліцензії та дозволи; будь-яке інше матеріальне і нематеріальне, рухоме і нерухоме майно та будь-які пов'язані з ним майнові права, такі як оренда, іпотека, застава та ін. [17].

Що стосується законодавства ЄС, то у ст. 56 б, п. 7 GBER відзначається, що, ураховуючи відсутність загального визначення інвестицій в GBER, їх доцільно розуміти в загальному сенсі як розміщення коштів (або іноді інших ресурсів) в очікуванні певної вигоди в майбутньому. Окрім цього, GBER визнається існування таких типів інвестицій – «початкових інвестицій», «великих інвестицій», «квазі-фондових інвестицій», «ризиково-фінансових інвестицій», «капітальних інвестицій», «чергових інвестицій», зважаючи на важливість цих дефініцій для розуміння того, що саме слідує відносити до інвестицій [18].

Згідно законодавства України, інвестиції – це майнові та інтелектуальні цінності, вкладення яких в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності приводить до одержання прибутку (доходу) та (або) досягнення соціального та екологічного ефекту. Цінності можуть мати вигляд коштів, цільових банківських вкладів, паїв, акцій та інших цінних паперів, не ураховуючи векселів; рухомого та нерухомого майна (будинків, споруд, устаткування та інших матеріальних цінностей); майнових прав інтелектуальної власності; сукупності знань (технічні, технологічні, комерційні), підтверджених відповідною технічною документацією, навиками та виробничим досвідом; прав користування об'єктами, до яких відносяться земля, вода, ресурси, будинки, споруди, обладнання та ін. [19].

Інвестиції та інновації взаємопов'язані між собою, тому дослідження поняття «інвестиції в інновації» є значущими, виходячи з того, що лише інноваційний шлях забезпечує досягнення максимального ефекту від використання інвестицій як в економічній, екологічній, науковій, соціальній та інших сферах.

Інвестиції в інновації можуть бути реалізованими в двох формах: як вкладення у відтворення нових ресурсів та як залучені у процес відтворення уже у вигляді інновацій, що можуть виступати у якості техніки, технології, нового персоналу із новим рівнем кваліфікації, інформаційних чи інтелектуальних ресурсів.

Інвестиції, що не базуються на інноваціях, не мають ніякого сенсу, тому що вони використовуються для відтворення тих продуктів та технологій, які завідома є неконкурентоспроможними із-за невідповідності потребам ринків, як внутрішніх, так і зовнішніх, яким властиві постійні зміни. Інновації, які не забезпечуються необхідними інвестиціями або інвестиційні надходження є недостатніми, можуть залишатися лише на стадії інноваційної

ідеї або не завершатися стадією комерціалізації, що дає підставу вважати їх нереалізованими.

Усвідомлене поєднання інвестицій та інновацій породжує необхідність функціонування відповідного механізму створення та упровадження інновацій у поєднанні з визначенням та використанням відповідних джерел інвестування. Перетворення інновацій у чинник зростання ефективності економічної системи та підвищення рівня інвестиційної привабливості країни можливе за рахунок активної, але водночас зваженої інвестиційної політики, узгодженої з інноваційною політикою.

Інвестування в інновації виступає важливим засобом впливу на динаміку продуктивних сил, створюючи базу для економічного та соціального розвитку суспільства; виходячи з цього, державна політика інвестиційної підтримки інновацій повинна служити дієвим важелем регулювання інвестиційно-інноваційних процесів.

«Інвестиції в інноваційні технології» – це особливий об'єкт дослідження, пов'язаний із формуванням нової парадигми зростання на основі застосування знань та інновацій як ресурсів для ефективного вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем.

В той же час інноваційні технології та їх інвестування ідентифікуються із виникненням цілого ряду чинників впливу на можливість їх реалізації відповідно до бажаних результатів, насамперед невизначеністю та ризиками, які супроводжують всі етапи їх створення та дифузії.

Визначення джерел інвестування в інноваційні технології залежить від особливостей власне самої інновації: нове використання уже існуючої технології, модифікація застосовуваної технології (помірна чи суттєва), створення повністю інноваційної технології. Важливою є майбутня сфера застосування інноваційної технології (для задоволення потреб свого підприємства чи вихід з даною технологією на ринок) та можливостей підприємства – реалізовувати всі етапи інноваційного процесу власними силами, залучати допомогу кваліфікованих фахівців із зовнішніх структур чи придбавати уже існуючі інноваційні технології.

У випадку придбання інноваційної технології на ринку підприємство виходить із оцінки доцільності впровадження даної технології, ґрунтуючись на наступних критеріях: можливість у випадку упровадження технології досягти поставлених цілей; наявність позитивного досвіду використання цієї технології іншими підприємствами; адаптованість до особливостей галузі, до якої належить підприємство, та до бізнес-процесів, що реалізуються на самому підприємстві (у випадку, коли технологія створена іноземними фахівцями); готовність персоналу до сприйняття інноваційної технології (відповідність їх кваліфікації, інноваційності

мислення, норм і цінностей, що є превалюючими в корпоративній культурі).

Якщо мова іде про створення інноваційної технології підприємством, то чинниками її успішності виступають: наявність персоналу, здатного до генерації творчих ідей; досконалість інструментарію для відбору інноваційних ідей та оцінки характеристик майбутньої технології; можливі способи фінансування на всіх етапах здійснення інноваційного процесу.

Одним із джерел інвестування можуть виступати державні інвестиції у вигляді прямого та непрямого фінансування інноваційної діяльності. При прямому інвестуванні в якості першочергових об'єктів інвестування виступають пріоритетні галузі національної економіки; непряме інвестування може здійснюватися у вигляді державних позик та кредитування, податкового регулювання, застосування квотування та ліцензування.

В Україні фінансовою підтримкою суб'єктів господарювання, що провадять інноваційну діяльність, незалежно від форм власності, займається Державна інноваційна фінансово-кредитна установа. Фонд розвитку інновацій підтримує створення та зростання в країні технологічних стартапів на початковому етапі їх діяльності для того, щоб підвищити їх глобальну конкурентоспроможність. Станом на 1 березня 2023 року Фонд обробив більш ніж 3700 заявок, надав грантів на суму, що перевищує 160 млн грн, профінансував 229 стартапів.

Враховуючи обмеженість державного фінансування та власних коштів, підприємства, насамперед, стартапи, що займаються розробленням інноваційних технологій, використовують альтернативні джерела – венчурне інвестування, фінансову підтримку бізнес-ангелів, бізнес-інкубаторів та бізнес-акселераторів, краудфандинг та краудлендинг.

Про рівень інноваційного розвитку в країнах ЄС та ролі інвестицій для його забезпечення можна судити по Зведеному інноваційному індексу та показникам, які використовуються для його розрахунку, і щорічно оприлюднюються в Європейському інноваційному табло [20]. Інформація, що приведена у звіті EIS 2023, дає можливість проаналізувати сильні та слабкі місця дослідницьких та інноваційних систем країн та виявити сфери, на яких їм треба зосередити свою увагу для підвищення рівня інноваційної ефективності.

У звіті EIS 2023 проаналізовані чотири групи показників: «Рамкові умови», «Інвестиції», «Інноваційна діяльність», «Вплив». Кожна із груп включає ще ряд показників; їх загальна кількість – 32.

Рамкові угоди – це наступні групи показників: 1) людські ресурси (випускники докторантури (у STEM), населення віком 25-34 роки з вищою освітою, навчання впродовж життя); 2) привабливі дослідницькі системи (міжнародні наукові публіка-

ції, топ-10% найбільш цитованих публікацій, іноземні докторанти); 3) цифровізація (проникнення широкопasmового інтернету; особи, що мають навички володіння цифровими знаннями вище базових).

До групи показників «Інвестиції» віднесені:

1) фінанси та підтримка (державні витрати на НДДКР, витрати венчурного капіталу, пряме державне фінансування та підтримка бізнес-НДДКР);

2) інвестиції комерційного сектору (витрати на НДДКР у бізнес-секторі, витрати на інновації, не пов'язані з дослідженнями та розробками, витрати на інновації на одного зайнятого в інноваційно-активних підприємствах);

3) використання інформаційних технологій (підприємства, що проводять навчання свого персоналу щодо підвищення навичок у сфері ІКТ; частка спеціалістів, зайнятих у сфері ІКТ).

«Інноваційна діяльність» включає:

1) новатори (МСП з інноваційними продуктами; МСП з інноваціями бізнес-процесів);

2) зв'язки (інноваційні МСП, що співпрацюють з іншими; державно-приватні спільні видання; мобільність людських ресурсів у сфері науки та техніки);

3) інтелектуальні активи (заявки на патент РСТ; заявки на торговельні марки, дизайн застосунків).

Група «Вплив» об'єднує показники: 1) вплив на зайнятість (зайнятість у наукоміській діяльності; зайнятість на інноваційних підприємствах); 2) вплив на продажі (експорт середньо- та високотехнологічної продукції; експорт наукоміських послуг; збут товарних інновацій); 3) екологічна стійкість (продуктивність ресурсів, викиди в повітря дрібних частинок PM_{2,5}; розвиток технологій, пов'язаних з навколишнім середовищем).

До інноваційних лідерів, відповідно оцінці по вказаним показникам, відносяться Швейцарія, Данія, Швеція, Фінляндія, Нідерланди та Бельгія; їм властиве значне перевищення середнього рівня інноваційної ефективності по ЄС (>125%). До категорії сильних інноваторів належать Австрія, Кіпр, Франція, Німеччина, Ірландія, Люксембург, Ісландія, Норвегія, Велика Британія (100-125%).

Чехія, Естонія, Греція, Угорщина, Італія, Литва, Мальта, Португалія, Словенія та Іспанія є помірними інноваторами з показниками, нижчими за середні показники ЄС (70-100%). Болгарія, Хорватія, Латвія, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Албанія, Боснія і Герцеговина, Чорногорія, Сербія, Північна Македонія, Туреччина, Україна – країни, інноваційний рівень яких значно нижчий за середні показники по ЄС (<70%).

Є доцільним проаналізувати показники в групі «Інвестиції» країн – інноваційних лідерів для розуміння, яке місце в досягненні їх інноваційних пріоритетів належить державній підтримці досліджень та розробок у сфері інновацій та інвестиціям підприємницьких структур. Представляє також

інтерес щодо рівня використання альтернативних джерел інвестування, насамперед, венчурного капіталу, та стану використання інформаційних технологій на підприємствах (табл. 1).

Як бачимо, серед шістьох країн, що відносяться до країн-лідерів, для Швейцарії, як країни із найвищим Зведеним інноваційним індексом (139,6%), не характерний високий рівень загальної оцінки по позиції «Фінанси та підтримка» в порівнянні з іншими країнами, що лідирують в сфері інновацій – 84,7%; найвищий рівень властивий для Бельгії – 123,6%. Стосовно державних витрат на НДДКР, найвищим цей показник є у Данії (146,9%), за нею слідує Швейцарія та Швеція (128,1%).

Показник витрат венчурного капіталу найбільший для Швеції та Фінляндії (134,9%), для Швейцарії він складає 96,2%. Найбільша підтримка бізнес-НДДКР відноситься до Бельгії (176%) та Нідерландів (142,3%); для інших країн вона суттєво нижча, а для Швейцарії складає 18,3%.

Аналіз групи показників «Фінанси та підтримка» для Швейцарії за період 2016–2023 рр. свідчить про зростання на 24,4%; найбільше зростання стосується витрат на венчурний капітал – на 53,9%. Однак, відмічається певне падіння за цей період Зведеного інноваційного індексу – на 0,6%.

Для Швеції з 2016 р. по 2023 р. Зведений інноваційний індекс зріс на 10,4%. Показники, що стосуються фінансів та підтримки, зросли в цілому на 34,3%; витрати на венчурний капітал збільшилися на 112,9%. Зведений інноваційний індекс для Фінляндії за вказаний період також збільшився на 18,3%; по фінансам та підтримці зростання склало 26,9%; витрати на венчурний капітал зросли на 103,7%.

Зведений інноваційний індекс для Нідерландів за 2016–2023 рр. зріс на 8,6%, по позиції «Фінанси та підтримка» зростання склало 26,5%; по витра-

там на венчурний капітал – 80,5%. Для Данії складалася аналогічна ситуація – зростання Зведеного інноваційного індексу склало 16%; по фінансам та підтримці – 42,6%; по венчурному капіталу – 111,2%. Зведений інноваційний індекс для Бельгії також збільшився – на 14,1%; по позиції «Фінанси та підтримка» зростання склало 38,4%; спостерігається також зростання витрат на венчурний капітал – на 46,6%, хоча більш вагомим є збільшення державної підтримки бізнес-НДДКР (на 67,1%).

По групі показників «Інвестиції комерційного сектору» Швейцарія займає перше місце по узагальненому показнику (150,4%), поступаючи по витратам на НДДКР у бізнес-секторі (144,4%) Швеції та Бельгії (153,5%). За період 2019–2023 рр. ці показники змінилися для країн-інноваційних лідерів наступним чином: для Швейцарії збільшилися відповідно на 4,7% та 4,6%; для Швеції – загальна величина показника зменшилася на 10,6%, а витрати на НДДКР – збільшилися на 13,8%; для Фінляндії навпаки загальна величина показника збільшилася на 6,5%, а величина витрат на НДДКР – зменшилася на 6,2%.

Для Нідерландів є характерним зростання по цим позиціям: відповідно на 10,2% та на 8,5%; для Бельгії – на 35% та на 46,2%; для Данії – зростання загального показника на 27,2% та зменшення витрат на НДДКР на 8,5%.

Що стосується використання інформаційних технологій, то їх найвищий рівень у Фінляндії (190,6%) та Швеції (180,4%). За період 2016–2023 рр. зростання стосувалося всіх країн-лідерів: Швейцарія – на 7%, Швеція – 5,3%, Фінляндія – 0,9%, Нідерланди – 43,1%, Данія – 14,2%, Бельгія – 2,8%.

Україна, що відноситься до групи країн, інноваційний рівень яких значно нижчий за середні показники по ЄС, має найменше значення Зведеного

Таблиця 1

Оцінка інвестиційної активності країн – інноваційних лідерів, 2023 р., %

Показник	Бельгія	Нідерланди	Фінляндія	Швеція	Данія	Швейцарія
Зведений інноваційний індекс	125,8	128,7	134,3	134,5	137,6	139,6
Фінанси та підтримка	123,6	121,5	103,6	115,9	111,9	84,7
Державні витрати на НДДКР	101,6	96,9	123,4	128,1	146,9	128,1
Витрати венчурного капіталу	103,4	127,9	134,9	134,9	130,1	96,2
Державна підтримка бізнес-НДДКР	176,0	142,3	39,3	76,5	46,7	18,3
Інвестиції комерційного сектору	132	77,9	109,1	128	111,4	150,4
Витрати на НДДКР у бізнес-секторі	153,5	102,1	138,9	153,5	118,1	144,4
Витрати на інновації, не пов'язані з дослідженнями та розробками	86,6	38,3	72,8	73,1	101,6	н/д
Інноваційні витрати на одного працівника	148,3	86,7	110,1	148,3	121,2	н/д
Використання інформаційних технологій	147,3	162,2	190,6	180,4	149,8	134,7
Підприємства, що здійснюють навчання ІКТ	160,9	138,5	187,9	167,8	162,6	н/д
Зайняті ІКТ спеціалісти	133,3	186,7	193,3	193,3	136,7	136,7

Джерело: складено автором на основі даних [20]

інноваційного індексу – 31; за період з 2016 р. по 2023 р. його величина майже не змінилася (-0,2%). По позиції «Фінанси та підтримка» Україна оцінюється в 31,2%, що на 5,7% більше, ніж в 2016 р.; збільшення в цій групі показників стосується лише витрат на венчурний капітал (на 45%). Інвестиції комерційного сектору склали 31%, що менше від 2016 р. на 3,5%; аналогічно за цей період знизився рівень використання інформаційних технологій (на 3,7%) і склав 22,1%.

Досвід країн – інноваційних лідерів може слугувати прикладом вдалого використання різних джерел інвестування інноваційного розвитку. Суттєва роль у підтримці інноваційних процесів належить державі, використанні нею методів підтримки наукових досліджень та розробок, ефективних інструментів формування національної інноваційної системи. Позитивний вплив здійснюють інвестиції комерційного сектору – витрати на НДДКР, а також витрати, не пов'язані з НДДКР.

Характерною тенденцією за аналізований період є збільшення інтересу до венчурного капіталу, як основного джерела фінансування підприємств, що створюють та використовують інноваційні технології. Є очевидним, що ці чинники можуть приводити до позитивного ефекту у випадку високого рівня розвитку людських ресурсів та наростаючих процесів цифровізації.

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз підходів до розуміння категорій «інновації» та «інвестиції» дає можливість обґрунтувати їх взаємозв'язок та зумовлює доцільність дослідження впливу інвестиційного забезпечення на розроблення та впровадження інноваційних технологій.

Обмеженість державного фінансування сфери інноваційних технологій диктує необхідність пошуку підприємствами, що працюють в сфері інноваційних технологій, альтернативних джерел фінансування. Аналіз інформації, приведеної у Європейському інноваційному табло, дозволяє зробити висновок, що переважній більшості європейських країн – інноваційних лідерів властиве зростання показників «Інвестиції» за період 2016–2023 рр. насамперед за рахунок збільшення використання венчурного капіталу.

Однак, за останні роки прослідковується тенденція щодо зниження інвестиційної активності багатьох країн, зумовлена наслідками пандемії та погіршенням макроекономічної ситуації. Негативний вплив на інноваційну ефективність можуть здійснювати надалі такі чинники, як вторгнення росії до України, енергетична криза, інфляційні явища та ін. Україні, як і всім країнам, інноваційний рівень яких є недостатній (менший за середній по ЄС), належить переглянути концепції науково-технологічного та інноваційного розвитку, створити умови для інвестиційної підтримки інноваційних зрушень, що дозволить подолати гальмівні процеси в цій сфері.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Schumpeter J. Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process. N. Y. ; L. : McGraw-Hill Book, 1939. 461 pp.
- Solow R. Technical Change and the Aggregate Production Function. *Review of Economics and Statistics*. 1957. Vol. 39. № 3. P. 312–320.
- Kendrick J. Productivity Trends: Capital and Labour. *Review of Economics and Statistics*. 1956. Vol. 38. № 3. P. 248–57.
- Mensch G. Stalemate in Technology: Innovations Overcome the Depression. Cambridge, 1979. 241 pp.
- Даниленко Ю.А. Характеристики та класифікації інновацій та інноваційного процесу. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=scinn_2018_14_3_4 (дата звернення: 09.07.2023).
- Proposed Guidelines for Collecting and Interpreting Technological Innovation Data: Oslo Manual. Paris: OECD, Eurostat. URL: <http://www.oecd.org/sti/inno/2367580.pdf> (дата звернення: 08.07.2023).
- Вільний тлумачний словник (Новітній онлайн словник української мови (2013–2018)). URL: <http://sum.in.ua/f/innovacija> (дата звернення: 09.07.2023).
- Зянько В.В., Єпіфанова І.Ю. Інноваційна діяльність підприємств та її фінансове забезпечення в умовах трансформаційних змін економіки України : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2015. 172 с.
- Ганас А.М., Дорош І.М., Петрова Я.Ю. Характеристика та типологія інновацій як економічної категорії. *Економіка та держава*. 2020. № 4. С. 201–205.
- Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (дата звернення: 10.07.2023).
- Про розвиток інновацій : Проект Закону України від 09.12.2020 р. Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/> (дата звернення: 10.07.2023).
- Манаєнко І.М. Інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку підприємств електроенергетики : монографія. Київ : НТУУ «КПІ», 2016. 157 с.
- Кухта П. Трактатування поняття «інвестиції»: класичний і сучасний підходи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2011. № 121-122. С. 29–33.
- Бланк І.О., Гуляєва Н.М. Інвестиційний менеджмент : підручник. Київ : Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2003. 398 с.
- Чухно А.А. Основи економічної теорії. Інвестиції: сутність, стимули, детермінанти, співвідношення із заощадженням і доходом. URL: <http://library.if.ua/book/61/4395.html> (дата звернення: 11.07.2023).
- Кацан А.М. Інвестування розвитку агропромислових підприємств : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Кам'янець-Подільський, 2019. 281 с.
- Definition of investor and investent. Organisation for Economic Cooperation and Development. DAF/FE/MAI/DG2(96)1.29. February 1996. URL: <https://www.oecd.org/daf/mai/pdf/dg2/dg2961e.pdf> (дата звернення: 11.07.2023).

18. Art. 56b para 7 draft GBER – single investment clause and ports. URL: https://ec.europa.eu/competition/consultations/2016_second_gber_review/de_hpa_en.pdf (дата звернення: 11.07.2023).

19. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1991. № 47. Ст. 646. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> (дата звернення: 11.07.2023).

20. European Innovation Scoreboard 2023. European Commission. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/system/files/2023-07/EIS%202023_0.pdf (дата звернення: 12.07.2023).

REFERENCES:

1. Schumpeter J. (1939) *Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. N. Y.; L.: McGraw-Hill Book, 461 p.

2. Solow R. (1957) Technical Change and the Aggregate Production Function. *Review of Economics and Statistics*, vol. 39, no. 3, pp. 312–320.

3. Kendrick J. (1956) Productivity Trends: Capital and Labour. *Review of Economics and Statistics*, vol. 38, no. 3, pp. 248–57.

4. Mensch G. (1979) *Stalemate in Technology: Innovations Overcome the Depression*. Cambridge, 241 p.

5. Danylenko Yu.A. (2018) *Kharakterystyky ta klasyfikatsiyi innovatsiy ta innovatsynoho protsesu* [Characteristics and classifications of innovations and the innovation process]. Available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=scinn_2018_14_3_4 (accessed 07 July 2023).

6. Proposed Guidelines for Collecting and Interpreting Technological Innovation Data: Oslo Manual (1992) Paris: OECD, Eurostat. Available at: <http://www.oecd.org/sti/inno/2367580.pdf> (accessed 08 July 2023).

7. Vil'nyy tлумachnyy slovnyk (Novitniy onlaynovyy slovnyk ukrayins'koyi movy (2013–2018)) [Free explanatory dictionary (The latest online dictionary of the Ukrainian language (2013–2018))]. Available at: <http://sum.in.ua/f/innovacija> (accessed 09 July 2023).

8. Zyanko V.V., Epifanova I.Yu. (2015) *Innovatsiyna diyal'nist' pidpryyemstv ta yiyi finansove zabezpechennya v umovakh transformatsiynykh zmin ekonomiky Ukrainy: monohrafiya* [Innovative activity of enterprises and its financial support in the conditions of transformational changes in the economy of Ukraine: monograph]. Vinnytsia: VNTU, 172 p. (in Ukrainian)

9. Ganas A.M., Dorosh I.M., Petrova Y.Yu. (2020) *Kharakterystyka ta typolohiya innovatsiy yak ekonomichnoyi katehoriyi* [Characteristics and typology of innovations as an economic category]. *Economy and the state*, no. 4, pp. 201–205.

10. Pro innovatsiynu diyal'nist': Zakon Ukrainy vid 04.07.2002 № 40-IV [On innovative activity: Law of Ukraine dated 04.07.2002] No. 40-IV. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (accessed 10 July 2023).

11. Pro rozvytok innovatsiy: Proyeckt Zakonu Ukrainy vid 09.12.2020 r. [On the development of innovations: Draft Law of Ukraine dated December 9, 2020. Ministry of Economy of Ukraine]. Available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/> (accessed 10 July 2023).

12. Manaenko I.M. (2016) *Investytsiyne zabezpechennya innovatsynoho rozvytku pidpryyemstv elektroenerhetyky: monohrafiya*. [Investment support for innovative development of electric power enterprises: monograph]. Kyiv: NTUU "KPI", 157 p. (in Ukrainian)

13. Kukhta P. (2011) *Traktuvannya ponyattya "investytsiyi": klasychnyy i suchasnyy pidkhody*. [Interpretation of the concept of "investment": classical and modern approaches]. *Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University*, no. 121-122, pp. 29–33.

14. Blank I.O., Gulyaeva N.M. (2003) *Investytsiynyy menedzhment: pidruchnyk* [Investment management: a textbook]. Kyiv: Kyiv. national trade-economy University, 398 p. (in Ukrainian)

15. Chukhno A.A. (2012) *Osnovy ekonomichnoyi teorii*. Investytsiyi: sutnist', stymuly, determinanty, spivvidnoshennya iz zaoshchadzhennyam i dokhodom [Fundamentals of economic theory. Investments: essence, incentives, determinants, relationship with savings and income]. Available at: <http://library.if.ua/book/61/4395.html> (accessed 10 July 2023).

16. Katsan A.M. (2019) *Investuvannya rozvytku ahropromyslovykh pidpryyemstv* [Investing in the development of agro-industrial enterprises]: dissertation ... candidate economy Sciences: 08.00.04. Kamianets-Podilskyi, 281 p.

17. Definition of investor and snvestent (1996) Organisation for Economic Cooperation and Development. DAF/MAI/DG2(96)1.29 February 1996. Available at: <https://www.oecd.org/daf/mai/pdf/dg2/dg2961e.pdf> (accessed 11 July 2023).

18. Art. 56b para 7 draft GBER – single investment clause and ports (2016). Available at: https://ec.europa.eu/competition/consultations/2016_second_gber_review/de_hpa_en.pdf (accessed 11 July 2023).

19. Pro investytsiynu diyal'nist': Zakon Ukrainy vid 18.09.1991 № 1560-XII [On investment activity: Law of Ukraine dated September 18, 1991, No. 1560-XII]. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*, 1991, no. 47, art. 646. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> (accessed 11 July 2023).

20. European Innovation Scoreboard 2023. European Commission. Available at: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/system/files/2023-07/EIS%202023_0.pdf (accessed 12 July 2023).

КИТАЙСЬКА ДИПЛОМАТІЯ РЕСУРСІВ В АРКТИЦІ: НАСЛІДКИ ДЛЯ ГРЕНЛАНДІЇ

CHINA'S RESOURCE DIPLOMACY IN THE ARCTIC: IMPLICATIONS FOR GREENLAND

У статті ідентифіковано причини зростаючого китайського інтересу до Арктики та природних ресурсів регіону, зокрема нафти, газу, мінералів та рідкісних металів, які можуть стимулювати сталій і динамічний розвиток китайської економіки та реалізувати ціль перетворення в наддержаву. Проаналізовано роль Гренландії у стратегічних планах Китайської Народної Республіки (КНР), особливо в контексті експлуатації та постачання корисних копалин, а також посилення позицій Китаю на Крайній Півночі. Визначено можливі переваги та ризики, включаючи економічні, екологічні, соціальні та політичні, від співпраці для обох сторін у рамках «гонки за арктичними багатствами». На основі дослідження даних, документів і статистики виявлено специфіку та значення актуальних китайсько-гренландських гірничодобувних зв'язків і їх вплив на полярні геополітичні ландшафти, що піддаються трансформаціям у зв'язку з глобальними змінами клімату та поглибленням міжнародної напруги.

Ключові слова: Китай, Гренландія, природні ресурси, екологія, міжнародні економічні відносини, гірничодобувний сектор.

Due to climate change, the expansion of trade routes, and the enormous potential of natural resources, the remote Arctic is becoming an arena for a new type of geopolitical competition. In this context, China, as one of the world leaders, is an important participant in the "race for the Arctic", focusing on the resources under the cover of the permafrost. China's polar initiative is based on strategic approaches to energy security and resource diversification. One of the key points on its resource map is Greenland, a Danish autonomous region with huge reserves of critical minerals. Sino-Greenlandic mining relations open up new opportunities for both sides, as allow China to meet its energy and raw material needs, and the Greenlandic government to develop its economy and infrastructure and thus reduce its own financial dependence on the Kingdom of Denmark. However, China's initiative in Greenland also faces risks and challenges. The environmental impacts of natural resource extraction could negatively affect the region's unique ecosystems and cause long-term environmental disruption. In addition, the implementation of China's projects may harm the socio-cultural elements of the local population's life. It is also worth noting that the Sino-Greenlandic raw material synergy can greatly affect the geopolitical dynamics of the polar region, changing the balance of power and causing new challenges for existing and dominant Arctic structures and actors, including China's main rival, the United States. The competition between the People's Republic of China and the United States of America could lead to escalation of tensions and conflicts in the Arctic, which requires careful monitoring and diplomatic efforts to ensure peace and stability. In order to successfully resolve the challenges faced by Chinese companies in Kalaallit Nunaat, it is necessary to develop guarantees for effective cooperation between the parties and take into account the interests of the local population, to carry out responsible resource extraction, and to implement a transparent and environmentally sound approach to mining and infrastructure projects.

Key words: China, Greenland, Denmark, natural resources, environment, mining sector.

УДК 339.9(510+988);504.062+622.012

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.82-2>

Кикина А.Б.

аспірант кафедри міжнародних економічних відносин,
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»

Заяць О.І.

д.е.н., доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»

Кукна Anhelina

Uzhhorod National University

Zayats Olena

Uzhhorod National University

Постановка проблеми. Арктична дипломатія ресурсів стає все більш важливим аспектом міжнародних відносин, а наростання присутності Китаю в «Заполярному Ельдорадо» належить до ключових динамік цього розвитку. Таким чином, доцільно зосередити дослідження на вивченні мотивів і стратегій, які підштовхнули офіційний Пекін до активізації процесу освоєння корисних копалин Гренландії як найціннішого полярного природного активу, проаналізувати можливості й наслідки для автономії Данії, включаючи ефективне управління ресурсами, сталість розвитку та збереження довкілля, і виявити взаємозв'язок із ширшою китайською арктичною політикою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження нашої наукової праці стали праці зарубіжних науковців, які досліджували арктичну стратегію КНР та торговельно-інвестиційні напрямки співпраці Китаю з арктичними країнами, зокрема Лантейн М., Пін Су, Хун Н., Казаніна А., Пань Мін, Кобзева М., Бархам П., Брейді А.-М. і ін. Дослідженням наслід-

ків китайської полярної експансії поряд із посиленням ресурсного аспекту китайського арктичного курсу і переходом на новий етап суперництва зі Сполученими Штатами Америки (США) в Заполяр'ї займалися Дувер В., Ауерсвальд Д., Хамперт М., Беннетт М., Андерссон П. Серед вітчизняних науковців можемо виділити Кошового С., Алксандрова О. та інших, однак дана тема поки що не набула достатньої популярності в українських вчених колах.

Постановка завдання. Зважаючи на стрімке підвищення амбіцій Китаю до завоювання стратегічними природними ресурсами Арктики, важливим завданням постає розкриття комплексного зв'язку між інтересами КНР, глобальними викликами та регіональними наслідками з метою визначення впливу та перспектив, які виникають в контексті залучення китайських компаній до видобутку корисних копалин на території Гренландії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відкриття доступу до багатства арктичних мінерально-енергетичних запасів внаслідок глобаль-

ного підвищення температури привертає увагу як арктичних, так і неарктичних світових гравців, зокрема Китайської Народної Республіки. На цьому фоні однією з фундаментальних зон інтересу Китаю виступає Гренландія (Kalaallit Nunaat) – найбільший полярний острів, що завдяки своєму географічному положенню має потенціал стати невід'ємним вузлом на маршруті «Полярного Шовкового шляху» (Polar Silk Road, 冰上丝绸之路) та платформою для дипломатичних та ресурсних змагань через концентрацію на своїй території феноменальних об'ємів таких цінних копалин, як золото, мідь, цинк, свинець, молібден, уран, залізна руда, алмази, нафта і газ, рідкоземельні метали (чверть світових запасів) [1]. Взаємні вигоди від гірничодобувної діяльності очевидні як для китайської, так і гренландської економіки: з одного боку, офіційний Нуук не здатен забезпечити належне технічне, кваліфіковане кадрове і фінансове забезпечення для розробки багатих, але важкодоступних рудників на острові, тому потребує потужного інвестиційного донора, який допоможе досягти більшої економічної самостійності від офіційного Копенгагена за рахунок доходів від видобувного сектора; з іншого боку, швидко зростаючий темп промислового виробництва в Піднебесній потребує стабільного й об'ємного напливу сировини, а валютні резерви другої економіки світу дозволяють спрямовувати значні кошти на збагачення власної ресурсної бази. У якості додаткового коопераційно-стимулюючого фактору виступають положення законодавства Гренландії, а саме регулярні і прозорі раунди ліцензування, низькі роялті, відсутність орендної плати чи ставок на ліцензії на видобуток корисних копалин, дозвіл на відрахування з податку на прибутки і дивіденти корпорацій тощо, що формують фінансово сприятливий клімат для залучення іноземних компаній у гірничу промисловість.

Найбільшу комерційну зацікавленість для КНР становлять уран і рідкоземельні метали родовища Кванеф'єльд (Kvanefjeld/Kuanersuit), що знаходиться на півдні острова та є другим за величиною родовищем рідкоземельних металів (РЗМ) і шостим за запасами урану у світі. Китайська компанія Shenghe Resources Holding Co. Ltd. являється найбільшим акціонером і партнером австралійської компанії Energy Transition Minerals Ltd. (раніше називалася Greenland Minerals and Energy Limited, GME), що отримала ліцензію на проект Кванеф'єльд вартістю 1,4 млрд дол., і володіє восьмою частиною акцій компанії [2]. Китай, у свою чергу, є світовим монополістом із видобутку і постачання (90%) перероблених унікальних і надзвичайно дефіцитних РЗМ, які відіграють вирішальну роль у виробництві фактично всіх високих технологій та передового військового спорядження, і прагне утримувати за собою

пальму першості й надалі. Такий геоекономічний розподіл викликає крайню стурбованість країн Заходу та стимулює останніх виділяти додаткове фінансування гренландському уряду в обмін на обмеження доступу китайського інвестиційного та трудового капіталу до осередків покладів копалин.

Разом із тим, після гренландських виборів 2021 р. новообраний уряд арктичного острова на чолі з лівоцентристською партією «Інуїт Атакатігііт» (Inuit Ataqatigiit) визначив пріоритетом національного політичного курсу забезпечення екозахисту, що проявилось у прийнятті рішення про призупинення розвідки енергоресурсів та заборону видобутку урану (Act No. 20). Оскільки в родовищі Кванеф'єльд поряд із покладами рідкоземельних металів залягають також руди урану, вищезгаданий закон по суті наклав вето на реалізацію найзначнішої в Західній півкулі і одної з наймасштабніших у світі ініціатив із видобутку рідкісноземельних елементів та перевів його в заморожену стадію. Energy Transition Minerals Ltd., зважаючи на ймовірні колосальні фінансові втрати і ризики від схваленого законодавчого положення, вирішила розпочати арбітражне провадження проти урядів Гренландії та Данії з метою або виключити проект Кванеф'єльд із закону, або отримати значну компенсацію в розмірі 12 млрд євро за результатами вже проробленої роботи з освоєння копалини «як активу світового класу» [3]. Утім, досягти жодної з цілей не вдалося, оскільки суд відхилив запит фірми. За останніми даними австралійська й китайська компанії продовжують не тільки домагатися перегляду закону та забезпечення правового врегулювання конфлікту в судових інстанціях різних рівнів, але й розробляють новий гнучкий сценарій, за якого механізм геологічної розвідки і розробки буде стосуватися виключно РЗМ, оминаючи запаси уранових руд. Як наслідок, навіть якщо фірмам вдасться перенести даний сценарій із теорії на практику та отримати ліцензію на видобуток, ускладнення процесу розробки збільшить витрати китайської сторони та сповільнить темпи реалізації арктичних викопних проектів КНР у Гренландії в цілому. Більше того, оскільки Китай носить звання одного з головних порушників екологічної безпеки у світі (особливо на прикладі діяльності китайських підприємств в Африці і Латинській Америці), можна очікувати введення нових більш жорстких екостандартів від теперішнього гренландського «зеленого» керівництва, що зумовить додаткові бюрократичні складнощі для офіційного Пекіна. Звичайно, не можна відкидати варіант, що в довгостроковій перспективі по результатах наступних виборів на території данської розширеної автономії ситуація може змінитися на користь Піднебесної.

Великим здобутком для китайської економіки стало отримання гонконзькою компанією General

Nice Development Co. Ltd. ліцензії на експлуатацію залізорудної шахти Ісуа в Гренландії у 2015 р. після тривалих перемовин Китаю з урядом Данії та банкрутства компанії London Mining, яка була її попереднім власником. У родовищі Ісуа концентруються запаси дуже високоякісної залізної руди, яка стоїть на одному рівні за якістю заліза в індійському штаті Одіша [4]. «Ініціатива Ісуа» стала першим китайським арктичним проектом, що повністю реалізовується фірмою з КНР, а сама General Nice Development Co. Ltd. здобула статус полярного гірничорудного першопроходця. Розробку шахти планувалося розпочати до 2025 р., проте низька світова ціна на залізну руду та необхідність щонайменше двохмільярдного капіталу для запуску проекту стали вирішальними гальмівними чинниками. Як наслідок, наприкінці 2021 р. гренландська сторона анулювала ліцензійний дозвіл через відсутність промислової діяльності в руднику та несплату компанією гарантійних платежів [5]. На думку автора, це виключно офіційна версія, адже справжня причина скасування ліцензії могла полягати в іншому: родовище знаходиться в районі актуального проживання північних оленей, осередку розміщення мінералів і гірських порід (стеатит), із яких виготовляються різноманітні вироби, включаючи амулети, талісмани й прикраси, епіцентрі росту цінних рослин і ягід, що зважаючи на суворі кліматичні та геологічні умови острова є великою рідкістю, а також неподалік від центрів промислу морепродуктів (лосось, чорний палтус, північна тріска). Інтенсивна експлуатація шахти, у свою чергу, може викликати екологічну катастрофу та знищити життєво необхідні джерела існування й доходу гренландців. Більше того, наплив тисячі китайських робітників потенційно завдасть непоправної шкоди традиційному укладу життя корінних народів. Саме акції протесту і тиск місцевого населення на владні структури Гренландії стали вирішальним чинником при прийнятті рішення щодо видобувних компаній, що в підсумку нанесло сильний удар по стратегії Китаю закріпитися в серцевині Арктики.

Ще одним цікавим для дослідження кейсом є Citronen Zinc-Lead Project – освоєння найпівнічнішого у світі рудника й однієї з топ-10 найбільших на планеті шахт свинцю та цинку, що знаходиться на крайній півночі Гренландії на фіорді Сітронен (Citronen). Тривалий час Сітронен залишався у сліпій зоні провідних гірничорудних компаній, проте за короткий проміжок часу перетворився на базис для формування як консорціуму, так і конкурентної боротьби за право власності над стратегічним об'єктом, де виділилися дві найвпливовіші фігури – США і КНР. Основною причиною зміни пріоритетів став економічний бум глобального попиту на цинк (Zn). Можна виокремити й низку інших факторів, що зумовили загострення протистояння навколо копальні:

1. Глобальне потепління поряд із науково-технічною революцією (НТР) нівелювали проблему доступу до рудника, який був похований під недосяжною багат шаровою вічною мерзлотою.

2. Перманентна важливість хімічного елемента у світі: незважаючи на те, що Zn не вважається дорогоцінною і рідкісною корисною копалиною у типовому розумінні, однак активно застосовується в медицині для підвищення захисту імунної системи та у виробництві як антикорозійний і сплавовий матеріал, а також поряд із алюмінієм, міддю і свинцем відноситься до категорії найбільш широко використовуваних і незамінних кольорових металів у повсякденному житті в цілому [6].

3. Фінансово-економічне підґрунтя полягає в тому, що вартість Zn у період із 2010 по 2022 р. зросла вдвічі, до майже 2 доларів за фунт, у зв'язку з розгортанням Російською Федерацією війни проти України, а отже, за умови збереження зазначеного цінового показника протягом наступного умовно двадцятирічного терміну прибутки від експлуатації гренландської шахти можуть становити більше 2 млрд дол. [7].

4. Не в останню чергу тенденція підвищення інтересу до цинку зумовлена тим, що наприкінці 2021 р. Геологічна служба США (US Geological Survey, USGS) віднесла даний метал до списку критичних мінералів (critical minerals list) – переліку елементів, які відіграють життєво важливу роль для економіки і національної безпеки Сполучених Штатів, особливо у сферах промисловості й логістики [6]. Додатково відзначимо, що наразі до списку входять 50 одиниць корисних копалин. Прийняття даного рішення було зумовлено наступними чинниками:

– зростання дефіциту цинку у світі через виснаження шахт і прискорення темпів використання елемента: за останнє десятиліття тільки в Північній Америці рівень запасів скоротився щонайменше на половину і продовжує зменшуватися;

– китайська загроза: КНР – найбільший у світі виробник цинку (близько половини загальнопланетарного показника), що робить його також монополістом у поставках. Крім того, завдяки просуванню ініціативи «Один пояс, один шлях» (一帶一路, The Belt and Road Initiative, BRI) Китай отримує привілейований доступ до природних покладів в Азії, Африці, Латинській Америці та Океанії, у тому числі цинкових. Як наслідок, посилюються потенційні ризики встановлення китайською стороною абсолютного глобального контролю над корисними копалинами. Для США дане питання особливо важливе, оскільки країна значною мірою залежить від закордонних сировинних поставок;

– глобальні економічні й екологічні перетворення: цинк як антикорозійний елемент є основоположним компонентом в будівництві і транспорті, тому, враховуючи процеси глобалізації, урбанізації

та зростання кількості населення, а також курс на сталий розвиток, що включає в себе суворі екостандарти, і проголошення великими державами масштабних інфраструктурних проектів, можна очікувати, що попит на цинк у перспективі буде тільки збільшуватися. На думку автора, майбутня повоєнна відбудова України та реконструкція Туреччини після руйнівних землетрусів 2023 року служить підтвердженням висловленої тези.

5. Геополітична складова також посідає чільне місце через невпинне всеохоплююче протистояння між наддержавою і потенційною наддержавою. У 2019 р. двостороннє суперництво вишло на новий рівень, коли Експортно-імпортний банк США (Export-Import Bank of the United States, EXIM) проголосив нову семирічну «Програму щодо Китаю та трансформаційного експорту» (The China and Transformational Exports Program, СТЕР) – комплекс економічних заходів, який полягає в наданні фінансової допомоги у вигляді гарантій, кредитів, страхування за ставками тощо американським компаніям-експортерам з метою підтримки конкуренції з Китаєм шляхом нейтралізації китайських експортних субсидій та утримання Сполученими Штатами світового лідерства в десяти ключових галузях: напівпровідники, біотехнології, технології очищення води й санітарія, альтернативні джерела енергії, високопродуктивні обчислення, біомедицина, бездротові технології (включаючи 5G), квантові обчислення, фінансові технології, штучний інтелект. За попередньою інформацією на програму було виділено колосальну суму – 20% від обсягу загального фонду, тобто 27 зі 135 млрд дол., при цьому важливість ініціативи підкреслила відома американська дипломатка українського походження, колишня заступниця держсекретаря США з глобальних питань Павлина Добрянська: «Програма EXIM щодо Китаю та трансформаційного експорту є критично важливим інструментом Сполучених Штатів для протидії китайській агресивній торговельній практиці – і такою буде протягом багатьох років» [8]. Попри той факт, що гірничо-промисловість не входить у вищезгаданий перелік пріоритетних сфер, цинк є незамінним компонентом для функціонування й розвитку більшості з них. Більше того, СТЕР має безпосереднє відношення до шахти Сітронен: у 2021 р. EXIM схвалив рішення надати боргове фінансування на пільгових умовах (спеціальний статус підтримки 402(A) в розмірі 657 млн дол. австралійській компанії Ironbark Zinc Ltd. (для порівняння, попередній затверджений фонд фірми для проекту становив менше 5 млн дол.), котра володіє всіма правами на реалізацію Citronen Zinc-Lead Project і раніше отримувала надходження від китайської державної корпорації China Nonferrous Metal Industry's Foreign Engineering and Construction Co., Ltd. (NFC, 中国有色金属建设股份有限公司) в обмін на

часткове володіння рудником [9]. Очікувалося, що NFC зможе залучити позику від китайських банків у розмірі 70% від загальних планових витрат на розробку шахти і, таким чином, здобути близько 20% частки всього проекту. Однак США випередили Китай, при цьому не тільки здобули довготривалого надійного партнера-експортера цинку, але й похитнули китайські арктичні позиції.

Попри крайню географічну віддаленість родовища, вразливість до непередбачуваних змін клімату, неможливість проведення безперервного наземного і космічного моніторингу, високий рівень ризиків формування великої кількості пустої породи на фіорді та жорстку міжнародну конкуренцію, що в сумі зумовлює зростання витрат на освоєння гірничодобувного об'єкту, найм робочої сили, збагачення руди і її транспортування, КНР продовжує проявляти зацікавленість до проекту і змагатися за доступ до джерел корисних копалин, адже кожна невелика перемога наближає офіційний Пекін до закріплення в Гренландії, а отже, до реалізації арктичної стратегії. США, у свою чергу, теж не відступлять від арктичного курсу, тому намагатимуться отримати лівову частку ресурсів гренландських шахт для стабілізації поставок на національний ринок і мінімізувати вплив Китаю як головного конкурента за корисні копалини.

Серед інших видобувних ініціатив КНР у Гренландії можемо виділити участь китайських компаній Jiangxi Zhongrun Mining (江西中润矿业有限公司) та Jiangxi Mining Union (江西联合矿业有限公司) у розвідці міді, рубінів і сапфірів (район Aappaluttoq) та золота (родовище Nalunaq) на півдні і сході острова, поблизу населеного пункту Ittoqqortoormiut (Ittoqqortoormiut/Illoqqortoormiut) [10, с. 15]. Зокрема, китайська приватна компанія Jiangxi Zhongrun підписала рамкову угоду з норвезькою Nordic Mining ще у 2008 році щодо участі в Wegener Halvø Copper Project, а у 2009 році стала першою китайською фірмою, що отримала ліцензію на видобуток корисних копалин за Північним полярним колом. Потенційною можливістю для корпорацій із Піднебесної є розвідка та видобуток алюмінію, проте вагомим стримуючим фактором для китайських гірничодобувних компаній залишаються уже згадані високі екологічні стандарти гренландського керівництва до ведення промислової діяльності, строгі вимоги щодо умов праці і правового захисту та величезні затрати на запуск проектів.

Зважаючи на погодні коливання та зростання популяції населення незабаром Китай може зіткнутися з проблемою нестачі питної води, вирішити яку може Гренландія: гренландські льоди містять близько 10% світових запасів прісної води, яка вважається однією із найчистіших на планеті і доступ до якої з року в рік полегшується через глобальне потепління [11, с. 416]. Геологічна

служба Данії та Гренландії виявила ряд ділянок, придатних для видобутку чистої води, і тендери на них вже стартували. Гренландський уряд підтримує бізнес-ідею місцевих компаній вийти на китайський масовий споживчий ринок шляхом продажу високоякісної бутильованої питної води.

Не можна не зазначити і про енергоресурсний напрямок. Так, за попередніми оцінками американських експертів, гренландські вуглеводневі морські райони можуть містити щонайменше 50 млрд барелів нафтового еквіваленту, і вже досить активно розробляються іноземними партнерами [12]. З метою пришвидшення і максимізації доходів колишні лідери прийняли рішення додатково видавати ліцензії на освоєння нафтогазових блоків на сухопутній частині острова, зокрема на заході. Цікаво, що дві провідні китайські державні компанії China National Petroleum Corp (CNPC) і China National Offshore Oil Corp (CNOOC) одними з перших висловили інтерес до освоєння блоків на острові Діско (Disko Island) та півострові Нууссуак (Nuussuaq Peninsula), що були виставлені гренландською автономією на тендер, який планувалося провести у 2021 р. Однак згідно з останніми офіційними даними правляча партія «Інуїт Атакатііт», керуючись цілями попередити екологічні ризики та зменшити темпи негативного кліматичних змін, адже підвищення рівня Світового океану, насамперед, пов'язано з таненням льодів навколо Гренландії та Антарктиди, заборонила видачу нових нафтогазових ліцензій. Тим не менш, не виключається сценарій відновлення ліцензування у випадку приходу нового, ідеологічно «незеленого» уряду, який відновить великомасштабні промислові і видобувні розробки.

У цілому, можна очікувати, що Китай не знизить арктичні сировинні амбіції щодо отримання доступу до гренландських природних ресурсів. Справа в тому, що КНР потребує диверсифікації постачальників сировини з огляду на проголошений курс становлення першої економіки та реалізацію ініціативи «Зроблено в Китаї 2025» (Made in China 2025, MIC2025). Крім того, аналогічно до США, офіційний Пекін визначив перелік із більш ніж двадцяти стратегічних корисних копалин (战略性矿产) для національного добробуту та безпеки країни в China's National Plan for Mineral Resources (2016–2020), серед яких можна виділити енергоносії (нафта, вугілля, природний і сланцевий газ), мінерали і метали (залізо, нікель, золото, кобальт, мідь, літій, фосфор, алюміній, калій та рідкоземельні елементи); цинк розглядається як один із ключових мінералів (重点矿种), тобто важливий для промислового виробництва.

Занепокоєність данської сторони щодо розширення китайської присутності на найбільшому острові світу пояснюється тим, що китайські інвестиції можуть збільшити розрив між Данією

і Гренландією, що може призвести до проголошення останньою цілковитої самостійності. Існує також протилежна точка зору: рух Гренландії до незалежності за рахунок використання власного ресурсного потенціалу може негативно вплинути на інвестиційну привабливість острова для китайських бізнесменів, оскільки питання територіальної цілісності є надзвичайно чутливим для істеблішменту Піднебесної. Щоправда, подібний сценарій є малоімовірним з огляду на низку причин: по-перше, китайська сторона не зацікавлена відкрито відігравати роль зовнішньополітичного інструмента розколу в напружених відносинах між офіційними Копенгагеном і Нууком, оскільки це може негативно вплинути на досягнення економічних цілей КНР в Арктиці шляхом погіршення зв'язків із приарктичними країнами.

По-друге, навіть за умови розгортання великомасштабної гірничодобувної діяльності на всіх шахтах одночасно прибутки від видобутку не зможуть в коротко- і середньостроковій перспективі повністю перекрити фінансові дотації від офіційного Копенгагена (20-30% ВВП Гренландії), особливо при збереженні світової тенденції до різкого коливання цін на мінерали.

По-третє, данський уряд не дозволить відокремлення Калааліт Нунаат, оскільки в протилежному випадку зазнає непоправних іміджевих та стратегічних потрясінь:

1) Гренландія – єдина данська арктична земля, тому її втрата призведе до ізоляції країни від полярних справ і навіть виключення з держав-членів Арктичної ради;

2) володіння найбільшим островом дозволяє Данії посідати 12 місце за площею у світі і 3 місце серед членів НАТО (загальна площа становить 2,210 млн км², при цьому частка Гренландії – 2,166 млн км² або 98%);

3) на гренландській території розміщена американська космічна база Пітуффік (колишня повітряна військова база Туле), що служить як один із ключових механізмів збереження і зміцнення трансатлантичних та арктичних позицій альянсу НАТО, а також виступає у якості плацдарму для мілітарного стримування російської та китайської повзучої заполярної експансії.

Тим не менш, навіть зважаючи на всі перераховані чинники, не слід відкидати такі прояви «жовтої загрози», як промислове і військово-шпигунство, а також використання доступу до рудників корисних копалин як елемент політики зовнішньоекономічного тиску і шантажу. Як підтвердження висловленої думки можемо назвати неодноразові спроби КНР обмежити продаж рідкоземельних металів, найяскравіші прояви яких мали місце у 2010 р., коли на фоні загострення протистояння навколо спірних островів Сенкаку Китай тимчасово заборонив продаж РЗМ до Японії; 2022 р., коли китай-

ські санкції були спрямовані на обмеження доступу американських оборонних гігантів Lockheed Martin Corporation та Raytheon Technologies Corporation до рідкоземельних ресурсів у відповідь на продаж зброї Тайваню; і 2023 р., коли Піднебесна запровадила експортний контроль на галій та германій, які мають вирішальне значення для світового виробництва мікросхем, як контратаку проти західного ембарго на напівпровідникові технології [13; 14]. Щоправда, значення останнього кроку члени Комуністичної партії Китаю (КПК) переоцінили, оскільки держави Заходу розпочали гонку за альтернативні джерела постачання критичних елементів ще після першого інциденту, і в результаті сьогодні китайська частка на ринку РЗМ демонструє динаміку до падіння через нарощення видобутку в Австралії та США. Відзначимо також, що КНР все більш помітно потерпає від «мікросхемних баталій» на чолі з чотирьохстороннім технологічним антикитайським альянсом Чір 4 – США, Тайвань, Японія і Республіка Корея. На фоні високотехнічної конфронтації інтерес до Гренландії як рідкоземельного хабу може досягти пікових висот.

Висновки з проведеного дослідження. Підтверджено, що основна ціль КНР у Гренландії – забезпечення доступу до значних покладів корисних копалин, зокрема чорних руд, рідкоземельних і кольорових металів, які є критичними для китайської промисловості та технологічного розвитку. Крім того, закріплення на острові гарантує стратегічну перевагу на шляху до домінування в Арктиці та посилення геоекономічного впливу на світовому ринку як «великої держави» (great power). Гренландський уряд, зі свого боку, із прихильністю ставиться до азійської держави як до головного інвестора в гірничодобувний сектор для збільшення надходжень до бюджету. Однак існує проблема у відносинах між сторонами: тільки невелика частина китайських компаній готова інвестувати в розвиток гірничодобувної промисловості острова через високі витрати, низькі ціни на сировинні товари, опір місцевого населення через ризики для навколишньої флори і фауни, відсутність інфраструктури на острові, наявність багатьох конкурентів, зокрема американських підприємств, які за підтримки Білого дому протидіють китайській повзучій експансії на півночі, і їх швидке збільшення у зв'язку з глобальними змінами клімату, що створює більше перспектив для освоєння природних ресурсів регіону. Негативним фактором виступає також шанс зростання гренландського руху до незалежності через збільшення економічної самостійності від китайських інвестицій і проектів. Поки що офіційний Нуук сильно залежить від данських щорічних субсидій, однак розвиток гренландської економіки за рахунок китайських фінансових впливів і збільшення прибутків від видобування природних ресурсів може майже повністю нівелювати цю залежність

та стимулювати відцентрові тенденції, особливо у період, коли при владі перебувають місцеві опозиційні партії. Таким чином, інтерес КНР до ресурсної компоненти гренландської економіки представляє як можливості, так і виклики, які вимагають подальшого комплексного аналізу та вироблення «win-win» механізму для досягнення сталого та взаємовигідного розвитку.

REFERENCES:

1. Boersma T., Foley K. (2014) The Greenland gold rush: promise and pitfalls of Greenland's energy and mineral resources. *Brookings*. Available at: <https://www.brookings.edu/articles/the-greenland-gold-rush-promise-and-pitfalls-of-greenlands-energy-and-mineral-resources/> (accessed 1 August 2023).
2. Andersson P. (2022) Greenland. *The People's Map of Global China*. Available at: <https://thepeoplesmap.net/country/greenland/#nationbar> (accessed 1 August 2023).
3. McGwin K. (2022) Greenland plans to reject rare-earth mining permit. *Polarjournal*. Available at: <https://polarjournal.ch/en/2022/08/05/greenland-plans-to-reject-rare-earth-mining-permit/> (accessed 3 August 2023).
4. Hickey W. (2013) China targets Greenland for mining. *YaleGlobal Online*. Available at: <https://archive-yaleglobal.yale.edu/content/china-targets-greenland-mining> (accessed 2 July 2023).
5. Xiao Shan (2021) Gelinglan chexiao zhongguo jun an tie kuang kaicai xuke. *RFI – faguo guoji guangbo dian tai*. Available at: <https://www.rfi.fr/cn/中国/20211123-格陵兰撤销中国俊安铁矿开采许可> (accessed 1 August 2023).
6. Newell E. (2022) Nickel and zinc have joined the critical minerals list – here's why they're important. *Proactiveinvestors UK*. Available at: <https://www.proactiveinvestors.com.au/companies/news/970926/nickel-and-zinc-have-joined-the-critical-minerals-list-here-s-why-they-re-important-970926.html> (accessed 1 August 2023).
7. Bennett M. (2022) The US is using a mine in Greenland to counter China. *CRYOPOLITICS*. Available at: <https://www.cryopolitics.com/2022/06/20/us-mine-greenland-china/> (accessed 1 August 2023).
8. EXIM Chairman's Council on China competition meets to discuss long-term success for EXIM's program on China and transformational exports (2021) *EXIM.GOV*. Available at: <https://www.exim.gov/news/exim-chairmans-council-china-competition-meets-discuss-long-term-success-for-exims-program> (accessed 1 August 2023).
9. Van Leeuwen H. (2021) How an Aussie zinc miner switched horses from China to the US. *Australian Financial Review*. Available at: <https://www.afr.com/companies/mining/how-an-aussie-zinc-miner-switched-horses-from-china-to-the-us-20211208-p59fpt> (accessed 7 August 2023).
10. Têtu P.-L. (2016) Géopolitique de l'approvisionnement de la Chine en matières premières: L'Arctique, une région prioritaire? *CECRI Géopolitique et politique étrangère* (electronic journal), vol. 47, pp. 1–44. Available at: <http://cecrilouvain.be/wp-content/uploads/2018/01/47-pierre-louis.pdf> (accessed 7 August 2023).

11. Pan Min, Zhou Yidong (2010) Lun beiji huanjing bianhua dui zhongguo guojia fei chuantong anquan de yingxiang. *Jidi yanjiu* (electronic journal), no. 4, ye 415–422. Available at: <http://www.polaroceanportal.com/article/127> (accessed 5 August 2023).

12. Casey J.P. (2021) The Greenland freeze: why has Greenland stopped oil and gas exploration? *Offshore Technology*. Available at: [https://www.offshore-technology.com/features/the-greenland-freeze-why-has-](https://www.offshore-technology.com/features/the-greenland-freeze-why-has-greenland-stopped-oil-and-gas-exploration/)

[greenland-stopped-oil-and-gas-exploration/](https://www.offshore-technology.com/features/the-greenland-freeze-why-has-greenland-stopped-oil-and-gas-exploration/) (accessed 7 August 2023).

13. Pao J. (2022) China takes rare earth aim at Raytheon and Lockheed. *Asia Times*. Available at: <https://asiatimes.com/2022/02/china-takes-rare-earth-aim-at-raytheon-and-lockheed/> (accessed 7 August 2023).

14. “Niuyue shibao” jiems meiguo faqi xinpian zhanzheng shimo (2023) *Sohu*. Available at: https://www.sohu.com/a/704945641_121777 (accessed 7 August 2023).

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ АНАЛІЗУ ВПЛИВУ ПАРИТЕТІВ НА ФОРМУВАННЯ ВАЛЮТНОГО КУРСУ ТА ВАЛЮТНОГО РИЗИКУ

THEORETICAL APPROACHES TO THE INTERNATIONAL PARITY CONDITIONS INFLUENCE ON EXCHANGE RATE AND CURRENCY RISK

Однією з основних характеристик нестабільності глобальної кон'юнктури виступає волатильність валютних курсів, яка обумовлює валютні ризики для національних економік. Ефективне управління валютними ризиками, як одне з завдань економічної політики країн, ринки яких розвиваються, вимагає здійснення комплексного аналізу причин і природи їх виникнення, насамперед, шляхом вивчення моделей формування валютного курсу, зокрема умов міжнародних паритетів, а саме паритету купівельної спроможності, заснованого на законі однієї ціни, та відсоткового паритету, що відображає вплив різниці номінальних відсоткових ставок на валютні курси. Проте, емпірична перевірка теоретичних підходів виявила суперечливі результати, втілюючись у ряді аномалій, описаних М. Обстфельдом і К. Рогоффом, існування яких обумовлює необхідність пошуку якісно нових підходів пояснення волатильності валютного курсу. В статті проаналізовано причини відхилення від паритетів та їх вплив на валютні ризики, окреслено потреби подальших досліджень валютних ризиків.

Ключові слова: валютний курс, валютні ризики, паритет купівельної спроможності, відсотковий паритет, аномалії валютного курсу.

Effective currency risk management is one of the most critical challenges for developing countries and emerging markets nowadays. Thus, it requires a comprehensive analysis of its causes, nature, factors, and possible consequences. Since the definition of a currency risk relates to unpredictable changes in exchange rates, its analysis means examining exchange rate volatility and formation. International parity conditions are one of the most straightforward and widespread approaches to explaining exchange rate formation. It includes purchasing power parity and interest parity. The first one is based on the law of one price and means the same purchasing power of currencies involved in buying a homogeneous product or a basket of goods in two countries under some conditions. Interest Rate Parity measures expected changes in nominal exchange rate by the difference in nominal interest rates at home and abroad. Nevertheless, clear theoretical foundations and empirical testing of theoretical assumptions have revealed contradictory results. It has led to several anomalies: Purchasing-Power-Parity Puzzle, Forward Premium Puzzle, and Forward Bias Puzzle. Despite all trials to solve the puzzles using new economic and econometric approaches to explain exchange rate volatility, there are constant and significant rebounds from theoretical models. Thus, we emphasize the need for a multidisciplinary approach to currency risk management that considers economic, political, and social factors. One possible method relates to improving existing models economically (adding new elements) or econometrically (applying the updated mathematical models). An alternative way is to analyze a currency risk as a systematic one depending on global factors. Consequently, the focus on exchange rate modeling and forecasting shifts to calculating and analyzing its premium. This approach might be the most prominent for the Ukrainian economy under postwar instability and fragility. Overall, this article provides valuable insights into the complex world of currency risks and offers practical recommendations for managing these risks in an uncertain global economy.

Key words: exchange rate, currency risk, purchasing power parity, interest rate parity, exchange-rate puzzles.

УДК 339.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.82-3>

Яценко В.О.

аспірантка,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Yatsenko Valeria

Taras Shevchenko National University
of Kyiv

Постановка проблеми. Нестабільність глобальної економіки включає волатильність вільно плаваючих валютних курсів (exchange rate, ER) та валютні ризики (currency risks, CR). Незважаючи на широкий спектр інструментів хеджування фінансових, в тому числі валютних ризиків, проблема їх аналізу та управління є особливо актуальними для країн, ринки яких розвиваються. По-перше, більшість таких країн є відкритими економіками, зростання яких базується на експортоорієнтованій стратегії, зумовлюючи високий рівень інтеграції до системи міжнародних економічних відносин; по-друге, малі економіки відрізняються більшою вразливістю та активним «імпортом» шоків екзогенного походження. Проте, ефективне управління CR вимагає здійснення комплексного аналізу причин і природи їх виникнення, обумовлюючи необхідність вивчення моделей формування ER, найпопулярнішими з яких виступають умови міжнародних паритетів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню ER присвячені роботи бага-

тьох вчених, які можна поділити на три групи: підтверджують дію паритетів, зокрема праці Д. Бредін, Г. О'Рейлі, Дж.Р. Лотіан, С.М.В. Мурад та М.А. Хоссейн; спростовують теоретичні припущення – М. Елефтеріу, М. Пелагатті, Е. Коломбо, П. Педроні, Д. Ордоньес-Калламанд; або ж підтверджують, проте, за дотримання певних умов, наприклад, Л.К. Маклін, К. Вагнер, Г. Мередіт, Ю. Ма, Р. Бансал, М. Далквіст, В.С. Ахмед, М.Дж. Холмс, С.С. Норрбін, М.В. Сімпсон та А. Гроссманн та багато інших. Дослідженню моделей курсоутворення, в тому числі умов міжнародних паритетів, присвятили свої праці такі українські вчені як А. Задоя, Г. Веріга, О. Ривак, С. Садиков, Н. Швець.

Постановка завдання. Метою статті виступає аналіз умов міжнародних паритетів – паритету купівельної спроможності та відсоткового паритету, та існуючих досліджень їхньої здатності пояснити формування та волатильність ER з метою ефективного управління CR.

Виклад основного матеріалу дослідження. Залежно від використовуваних чинників розрізняють два типи міжнародних паритетів.

1. Паритет купівельної спроможності (purchasing-power-parity, PPP), сформульований Г. Касселем у 1918 – міжвоєнний період, що відзначився високими темпами інфляції. PPP заснований на законі однієї ціни, згідно якого дві валюти, залучені до придбання гомогенного товару або кошику товарів в двох країнах, мають однакову купівельну спроможність за дотримання ряду умов – вільна торгівля та конкуренція, відсутність трансакційних витрат. За цих умов можливо визначити номінальний ER як співвідношення цін на один товар або кошик товарів в двох країнах, а реальний – як міру відхилення від PPP, і прогнозувати девальвацію національної валюти за вищих темпів інфляції [1, с. 36–37, 41; 2, с. 168; 3, с. 685]. Вчені розрізняють абсолютний та відносний PPP, перший з яких використовує абсолютні ціни і означає, що реальний ER є константою, а значить його часові ряди є стаціонарними (1); а другий – зміни цін і означає, що ER змінюється аби компенсувати різницю в рівнях цін (2) [1, с. 36, 41; 2, с. 167–168].

$$\text{Абсолютний або «сильний» PPP } S_1 = \frac{P_1}{P_1^*} \quad (1)$$

$$\text{Відносний або «слабкий» PPP } \Delta s_1 \approx \Delta p_1 - \Delta p_1^* = \pi_1 - \pi_1^* \quad (2)$$

S_1 – обмінний курс, Δs_1 – його (відсоткова) зміна, $\Delta s = \ln(S_1) - \ln(S_0)$, P_1 – ціни на товар або кошик товарів, π_1 та Δp_1 – (відсоткова) зміна рівнів інфляції, як правило споживчої інфляції (consumer price index, CPI), або рівнів цін, де $\pi_1 = \Delta p_1 = \ln(P_1) - \ln(P_0)$, * позначені показники за кордону

Проте, емпірична перевірка PPP виявила суперечливі результати (рис. 1), що втілилось в одній з шести аномалій міжнародної макро-економіки описаних М. Обстфельдом і К. Рогоффом – Purchasing-Power-Parity Puzzle (PPPP), що виявляє обмежену здатність рівнів цін пояснювати надмірну волатильність ER [4, с. 374], причини значних короткострокових коливань за повільної або відсутньої конвергенції до PPP у довгостроковому періоді [3, с. 673]. На відміну від традиційного розрізнення товарів, що торгуються та не торгуються, які, на думку М. Обстфельда і К. Рогоффа, еквівалентно захищені від міжнародного арбітражу, автори знаходять пояснення PPPP у вищому рівні еластичності імпортерів, що забезпечує швидше коригування промислових цін порівняно із споживчими; перевищенні торговельних витрат в роздрібній торгівлі над тарифами оптової з огляду неможливості впливу на ланцюги міжнародної дистрибуції невеликими постачальниками; врахуванні монопольної влади продавця, а також жорсткості номінальних цін та/або зарплат в національній валюті [4, с. 372–380].

Серед інших шляхів вирішення PPPP відзначимо застосування дезагрегованих або індивідуальних цін, позбавлених перехресних зміщень [3, с. 687], індексів оптових, промислових або цін товарів, що торгуються, дефлятором GDP [17, с. 376]; врахування змін доходів в країнах [2, с. 171], трансакційних і транспортних витрат, податків та тарифів, комісійних зборів [1, с. 38], застосований режим ER – переоцінений або

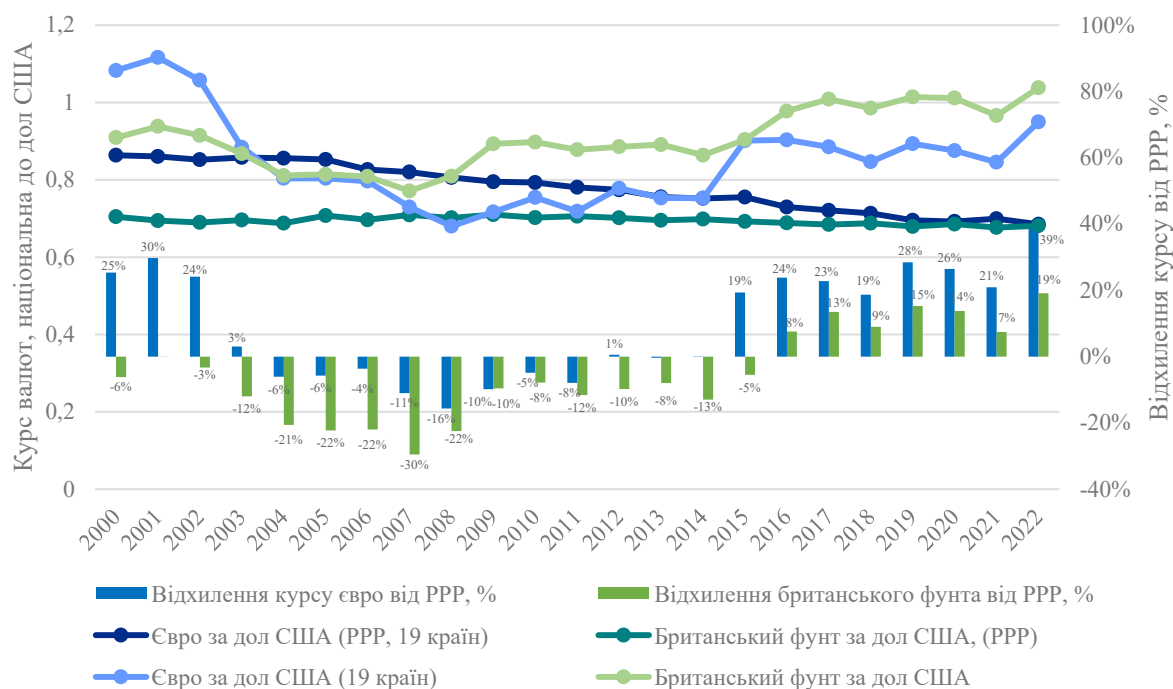

Рис. 1. Динаміка та відхилення валютних курсів євро та британського фунта від PPP протягом 2000–2022 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [25–26]

недооцінений [18, с. 20], виключення із аналізу періодів криз [19, с. 55–56] тощо.

Крім того, були запропоновані уточнені моделі PPP, зокрема узагальнений PPP (generalized, G-PPP), який передбачає нестационарність ER у зв'язку із нестационарністю чинників, що його визначають [20, с. 179]; змінний PPP (varied PPP), що припускає наявність кількох стаціонарних режимів, в рамках яких реальний ER змінюється з різною динамікою; частковий PPP (partial PPP), що допускає зміни реального ER між стаціонарним та нестационарним режимами [21, с. 274]; використані прогресивні економетричні моделі – нелінійні та непараметричні регресії, які, втім, не змогли вирішити PPP повністю, залишаючи поле для подальших досліджень й удосконалень.

2. Паритет відсоткових ставок (Interest Rate Parity, IRP) вимірює очікувані зміни номінального ER різницею номінальних відсоткових ставок в країні та за кордоном, тобто визначає очікуваний спорт-курс або його очікувані зміни між поточним та майбутнім періодом на основі поточного форвард-курсу [1, с. 53, 60] за умови нейтрального ставлення до ризику та формування раціональних очікувань інвесторами [11, с. 250; 14, с. 1].

Залежно від використання форвардного контракту, розрізняють покритий та непокритий IRP (Covered and Uncovered IRP, CIP and UIP), перший з яких (3-4) передбачає, що премія за форвард дорівнює різниці фіксованих відсоткових ставок, нівелюючи шанси прибуткового арбітражу, в той час як другий (5-6), базуючись на дотриманні CIP, свідчить про можливість використання форвард-курсу як об'єктивного предиктору майбутнього спот-курсу (7) [1, с. 53–54, 60–61; 9, с. 586; 11, с. 251; 12, с. 3; 13, с. 1197; 14, с. 4; 15, с. 478].

3.1 Дотримання CIP вимагає нейтрального ставлення агентів до ризику, що з огляду використання форвардних контрактів та неможливості арбітражу, обумовлюють нульову премію за ризик ($\alpha=0$), дозволяючи ідентифікувати паритет як умову абсолютної мобільності капіталу [8, с. 2; 11, с. 251], що, втім, не знайшло достатнього емпіричного підтвердження і призвело до формулювання наступної аномалії.

$$\text{Покритий відсотковий паритет CIP } \frac{F_0}{S_0} = \frac{1+i_h}{1+i_f} \quad (3)$$

$$\text{Премія/дисконт (forward premium/ discount)} \\ \frac{F_0 - S_0}{S_0} = \frac{i_h - i_f}{1+i_f} \approx i_h - i_f \quad (4)$$

$$\text{Непокритий відсотковий паритет UIP } \frac{E_0\{S_1\}}{S_0} = \frac{1+i_h}{1+i_f} \quad (5)$$

$$\text{Очікувані зміни спот-курсу } \frac{E_0\{S_1\} - S_0}{S_0} = \frac{i_h - i_f}{1+i_f} \approx i_h - i_f \quad (6)$$

$$\text{Регресії Фама (Fama regression) } s_1 - s_0 = \pm \alpha + \beta (f_0 - s_0) + u_1 \quad (7)$$

$$\text{Нейтральність до ризику (RN) } F_0 = E_0\{S_1\}, \text{ звідси } \alpha = 0 \quad (8)$$

$$\text{Раціональність очікувань (RE) } E_0 u_1 = 0, \text{ звідси } \beta = 1 \quad (9)$$

де i_h та i_f – відсоткові ставки в країні та за кордоном, S_0 – домінуючий поточний спот-курс, F_0 – форвард-курс поточного періоду з датою реалізації в майбутньому, $E_0\{S_1\}$ – поточні очікування зроблені стосовно майбутнього спот-курсу, f_0 та s_0 – натуральні логарифми форвард та спот-курсу, $(s_1 - s_0)$ – фактична майбутня девальвація (ex post future depreciation), $(f_0 - s_0)$ – дисконт, u_1 – помилка прогнозу (forecast error) або білий шум (white-noise error term), не пов'язаний із премією за форвард

Forward Premium Puzzle (FPP) або **Forward Discount Puzzle** передбачає величину премії за ризик відмінну від нуля ($\alpha \neq 0$, а також $\beta < 0$), відкриваючи можливість для арбітражу [11, с. 250], наприклад, у формі довгих позицій у валютах, що мають вищі номінальні короткострокові ставки, використання різниці відсоткових ставок [9, с. 587].

3.2 Дотримання UIP, передбачаючи чинність CIP з одного боку, та виконання умов ефективного ринку з іншого, а саме відображення усієї доступної інформації в цінах, окреслюватиме очікувану зміну ER рівну поточній премії за форвард (дисконту) та можливість об'єктивного прогнозування майбутнього спорт-курсу [22, с. 443–444], що, втім, також отримало суперечливі результати при емпіричній перевірці і призвело до формулювання другої аномалії.

Forward Bias Puzzle (FBP) або **Forward Premium Bias** передбачає системні помилки у прогнозі майбутнього спорт-курсу на основі форвард-курсу (коефіцієнт регресії $\beta \neq 1$ і $0 < \beta < 1$) [2, с. 447; 9, с. 586; 10, с. 63; 14, с. 4].

Перевірка нульової гіпотези (7), передбачає одночасне виконання умов 8-9 (рис. 2), порушення яких матиме два наслідки: по-перше, некоректне прогнозування спот-курсу внаслідок систематичної нестационарної помилки, що може складатись із нестационарної премії за ризик та/або систематичної помилки очікувань, втілюючись, наприклад, у недостатній девальвації, проте, при дотриманні позитивної залежності спот-курсу від дисконту; по-друге,

(RE ⁺ ; RN ⁻) або ($\beta=1$; $\alpha \neq 0$) виникнення FPP	(RE ⁺ ; RN ⁺) або ($\beta=1$; $\alpha=0$) виконання IRP
(RE ⁻ ; RN ⁻) або ($\beta \neq 1$; $\alpha \neq 0$) виникнення ERDP	(RE ⁻ ; RN ⁺) або ($\beta \neq 1$; $\alpha=0$) виникнення FBP

Рис. 2. Матриця виникнення аномалій при тестуванні IRP

Джерело: складено автором

обернену динаміку ER – зміцнення валюти з дисконтом та девальвація валют з премією за форвард [9, с. 585–586; 12, с. 3; 13, с. 1197; 14, с. 2, 4].

Узагальнюючи існуючі підходи до пояснення причин порушення IRP, на нашу думку, можна виділити три групи чинників виникнення FPP та FBP, врахування яких здатне нівелювати або потенційно вирішити аномалії: *1. порушення базових припущень IRP:*

1.1 заперечення нейтрального ставлення до ризику: бажання інвесторів уникнути ризику зумовлює нестационарну премію за ризик (time varying premia), яка призводить до зміщення прогнозного курсу на величину премії. Врахування премії за ризик, що вперше було запропоновано Фама, дозволяє ефективно вирішити FPP, знайшовши підтвердження у роботі К. Вагнер [13], що, втім, було спростовано А. К. Синха et al., які виявили завищення оцінок коефіцієнтів регресії Фама [6, с. 472]; Р. Бансал і М. Далквіст, Дж. Франкель і Дж. Пунавала, Д. Зіграйова et al. та В.С. Ахмед, які, використовуючи різні методологічні прийоми, встановили, що валюти країн, ринки яких розвиваються, що традиційно вважаються ризикованими з огляду більшої волатильності ER, та ризикованіші валюти окремих розвинених країн, характеризуються меншим рівнем аномалії або її відсутністю, всупереч теоретичним припущенням (для розвинених країн $\beta \rightarrow -\infty$, країн, ринки яких розвиваються $\beta \rightarrow 0$ [9, с. 589]) [7, с. 140; 9, с. 589; 14, с. 3]. Суперечливі результати Дж. Франкель і Дж. Пунавала пояснюють по-перше, високим рівнем диверсифікації ризиків ринку валют країн, що розвиваються, по-друге, достовірнішим прогнозуванням ER країн, що розвиваються, незважаючи на високий рівень волатильності, порівняно з валютами розвинених країн, коливання яких наближені до випадкового блукання (random walk), завдяки більшому впливу фундаментальних факторів, зокрема інфляції [9, с. 586–587], в той час як Р. Бансал і М. Далквіст пов'язують наявність аномалії із високим рівнем доходу та перевищенням відсоткової ставки США [7, с. 140], надаючи, як наслідок, більшу підтримку в поясненні аномалій порушенню гіпотези раціональних очікувань.

1.2 заперечення раціональності очікувань: інвестори, допускаючи систематичні помилки при формуванні своїх очікувань, зумовлюють зміщення прогнозного курсу на їх величину. Припущення про абсолютну раціональність агентів є одним із найбільших наріжних каменів економічної науки та одним з ключових елементів протистояння доктрин А. Сміта та Дж.М. Кейнса, що втілилось у новому напрямі – поведінковій економіці. Заперечення гіпотези RE може мати, втім, два варіанти – поведінка агентів є відверто ірраціональною або наближеною до обґрунтованої, однак, із зміщеннями та помилками.

Перший варіант заснований на когнітивних обмеженнях суб'єктів, що призводять до поведінкових зміщень, особливе місце серед яких, в контексті даної теми, займає самовпевненість, що включає купівлю неправильних акцій (продаж добре працюючих акцій), необґрунтоване прийняття ризику і, зрештою, втрати портфеля, надмірну торгівлю з вищими витратами, покладання на масовість або провідних гравців ринку, неправильну інтерпретацію інформації та новин (концентрація на минулих подіях, а не важливих) [16, с. 4]. Пояснення завищених оцінок спот- і форвард-курсів внаслідок надмірної реакції самовпевнених інвесторів на інформаційні сигнали, знайшло підтвердження в роботі і Л. К. Маклін [11, с. 250–252].

Другий підхід передбачає здатність агентів до економічного та економетричного аналізу, які наближають очікування до раціональних, проте, містять певну похибку у зв'язку із прийняттям рішень в умовах неповної інформації або інформації минулих періодів [15, с. 479], здійснення коректної оцінки окремих фундаментальних показників [10, с. 71]. Наприклад, А. Чакраборті та Г. У. Еванс доводять, що поведінка агентів насправді є близькою до раціональної завдяки безперервному навчанню та корегуванню свої прогнозів, які матимуть незначні відхилення [15, с. 479, 489].

2. економетричні зміщення: відхилення обумовлені способами та методами проведення кількісних досліджень, зокрема період дослідження – коротко- або довгостроковий [5, с. 2185; 8, с. 3; 12, с. 28; 14, с. 4]; змінність параметрів в часі [5, с. 2179]; тип зв'язку – лінійний або нелінійний [6, с. 464; 8, с. 3]; критерій оцінки результатів тестування – висновок заснований на тимчасових або системних відхиленнях [8, с. 4]; масштаб вибірки або спостережень [14, с. 3]; метод, викривлення даних, методологічні обмеження, та помилки специфікації [6, с. 472; 12, с. 29; 14, с. 3–4, 20]; типи вибірки – тижневі, квартальні, річні [14, с. 20], суб'єктивність дослідників [14, с. 2].

3. економічні фактори: відхилення обумовлені врахуванням інших макроекономічних параметрів, наприклад банківське регулювання [8, с. 3]; монетарна політика та реакція монетарної політики на зміни інфляції та обсягу випуску [12, с. 11]; миттєва реакція на інформацію [5, с. 2186]; виокремлення періодів з еквівалентними умовами та поведінковими зміщеннями [11, с. 251, 253], в тому числі, стадії економічного розвитку країни [14, с. 4] або економічного циклу; трансакційні та інші витрати [2, с. 444; 14, с. 20]; ставки кредитів і запозичень [8, с. 2]; аналіз валют за групами країн та індивідуально [5, с. 2185; 14, с. 3]; загальні характеристики економіки країни (мала або велика економіка, рівень

відкритості, спеціалізація експорту) [10, с. 64–65]; режими ER-фіксований, semi-fixed або плаваючий [3, с. 696; 14, с. 4.]; стійка динаміка ER [5, с. 2186]; обмеження в спекуляціях, обумовлені очікуванням надлишкових прибутків [2, с. 444–445, 451; 13, с. 1196]; інші фактори визначення ER, наприклад, GNP на одну особу, середній рівень інфляції та її волатильність, експортні ціни сировинних товарів, імпорتنі ціни, виробництво товарів, що не торгуються, грошова маса, кредитний ризик та рейтинг країни [7, с. 140; 10, с. 71.]; кредитна спроможність контрагента [8, с. 3].

Альтернативний підхід М. Еванс вбачає у спростуванні припущення макро-підходу про виключну важливість загальнодоступної інформації при поясненні поведінки ER і, натомість, орієнтацію на очікування та приватну інформацію агентів, агрегованих дилерами і відображених у потоках ордерів або іншими словами чистому попиту – різниці між вартістю замовлень на купівлю та продаж іноземної валюти, що дістало назву мікроринкового підходу (market microstructure approach) [23, с. 58–59].

Висновки з проведеного дослідження. Обмеження теоретичних моделей змоделювати та спрогнозувати ER, втілені в аномаліях ER, обумовлюють необхідність пошуку принципово нових шляхів пояснення природи формування і динаміки змін ER. Одним із підходів може бути подальше удосконалення існуючих моделей економічно (врахування нових факторів) або економетрично (застосування новітніх математичних моделей). Альтернативою може виступати аналіз CR як систематичного ризику, що залежить від глобальних факторів, на які країна не здатна впливати, наприклад, облікова ставка Федеральної резервної системи, динаміка курсу долара США, етап глобального економічного циклу, зміни світової кон'юнктури, глобальна невизначеність тощо. В такому контексті, фокус із моделювання та прогнозування ER зміщується на обчислення та аналіз премії за CR, яка залежить від ендогенних факторів, що можуть бути об'єктом управління органів монетарної та фіскальної влади, а також чутливості до глобальних або спільних факторів, що відображають вразливість країни до змін світової кон'юнктури або шоків, а відтак, не можуть бути диверсифіковані чи нівельовані. Для України ключовими чинниками курсоутворення будуть виступати невизначеність воєнного та поствоєнного періодів як в країні, так у світі в цілому, які включатимуть потрясіння на світових фінансових, енергетичних та продовольчих ринках [24], а також зростаюча інфляція, існування якої зумовлюватимуть відхилення від PPP та підвищення CR. Відповідно, перспективою подальшого дослідження виступає оцінка величини премії за CR і її чинників.

REFERENCES:

1. Wang P. (2009) *The Economics of Foreign Exchange and Global Finance*. Springer Science & Business Media.
2. Guimaraes-Filho R.F. (1999) Does purchasing power parity hold after all? Evidence from a robust test. *Applied Financial Economics*, vol. 9(2), pp. 167–172.
3. Sarno L. (2005) Viewpoint: Towards a solution to the puzzles in exchange rate economics: where do we stand? *Canadian Journal of Economics*, vol. 38(3), pp. 673–708.
4. Obstfeld M., Rogoff K. (2000) The Six Major Puzzles in International Macroeconomics: Is There a Common Cause? *NBER Macroeconomics Annual*, vol. 15, pp. 339–390.
5. Ahmed W.S., Khattak S., Ahmed I. (2023) Do forward premium rates predict the spot rates? Comparison of developed and emerging economies. *International Journal of Finance & Economics*, vol. 28(2), pp. 2178–2187.
6. Sinha A.K., Horvath P.A., Scott R.C. (2017) The real miss-specification in the forward rate premium puzzle. *J Econ Finan.*, vol. 41, pp. 463–473.
7. Bansal R., Dahlquist M. (2000) The forward premium puzzle: different tales from developed and emerging economies. *Journal of International Economics*, vol. 51(1), pp. 115–144.
8. Gómez-González J.E., Gomez-Malagon S., Melo-Velandia L.F., Ordoñez-Callamand D. (2017) A rank approach for studying cross-currency bases and the covered interest rate parity. *Empirical Economics*, vol. 59(1), pp. 357–369.
9. Frankel J., Poonawala J. (2010) The forward market in emerging currencies: less biased than in major currencies. *J Int Money Financ.*, vol. 29, pp. 585–598.
10. Kearns J. (2007) Commodity Currencies: Why Are Exchange Rate Futures Biased if Commodity Futures Are Not? *Economic Record*, vol. 83(260), pp. 60–73.
11. MacLean L.C., Zhao Y., Ziemba W.T. (2013) Currency returns, market regimes and behavioral biases. *Ann Finance*, vol. 9, pp. 249–269.
12. Meredith G., Ma Y. (2002) The Forward Premium Puzzle Revisited. *IMF Working Paper*, vol. 02(28), 1.
13. Wagner C. (2012) Risk-premia, carry-trade dynamics, and economic value of currency speculation. *Journal of International Money and Finance*, vol. 31(5), pp. 1195–1219.
14. Zigraiova D., Havranek T., Irsova Z., Novak J. (2021) How puzzling is the forward premium puzzle? *A meta-analysis*. *European Economic Review*, p. 134.
15. Chakraborty A., Evans G.W. (2008) Can perpetual learning explain the forward-premium puzzle? *Journal of Monetary Economics*, vol. 55(3), pp. 477–490.
16. Kobets V., Yatsenko V., Popovych I. (2022) Automated Forming of Insurance Premium for Different Risk Attitude Investment Portfolio Using Robo-Advisor. In Springer eBooks, pp. 3–22.
17. Simpson M.W., Grossmann, A. (2011) Can a relative purchasing power parity-based model outperform a random walk in forecasting short-term exchange rates? *International Journal of Finance & Economics*, vol. 16(4), pp. 375–392.
18. Kal S.H., Gündüz İ. (2019) Global Capital Flows, Time Varying Fundamentals and Transitional Exchange Rate Dynamics: An MS-VAR Approach. *Istanbul Journal of Economics*, vol. 69(1), pp. 1–22.

19. Soon S., Baharumshah A.Z., Shariff N.S.M., Ibrahim S. (2017) Currency Crises and Purchasing Power Parity in the Asian Countries: Evidence Based on Second-Generation Panel Unit-Root Tests. *Malaysian Journal of Economic Studies*, vol. 54, pp. 41–59.
20. Enders W., Hum S. (1994) Theory and Tests of Generalized Purchasing-Power Parity: Common Trends and Real Exchange Rates In the Pacific Rim. *Review of International Economics*, vol. 2(2), pp. 179–190.
21. Holmes M.J. (2008) Real Exchange Rate Stationarity in Latin America and Relative Purchasing Power Parity: A Regime Switching Approach. *Open Economies Review*, vol. 19(2), pp. 261–275.
22. Sarno L., Valente G., Leon H. (2006) Nonlinearity in Deviations from Uncovered Interest Parity: An Explanation of the Forward Bias Puzzle. *European Finance Review*, vol. 10(3), pp. 443–482.
23. Evans, Martin D.D. (2010) "Order flows and the exchange rate disconnect puzzle". *Journal of International Economics, Elsevier*, vol. 80(1), pp. 58–71.
24. Global Impact of war in Ukraine on food, energy and finance systems. A three dimensional crisis BRIEF NO.1 United Nations (2022). NY. Available at: <https://news.un.org/pages/wp-content/uploads/2022/04/UN-GCRG-Brief>
25. Purchasing power parities (PPP). Available at: <https://data.oecd.org/conversion/purchasing-power-parities-ppp.htm#indicator-chart>
26. Exchange rates. Available at: <https://data.oecd.org/conversion/exchange-rates.htm#indicator-chart>

РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМPREVENTING THE DEVELOPMENT OF THE ILLEGAL ECONOMY:
GLOBAL EXPERIENCEЗАПОБІГАННЯ РОЗВИТКУ ПОЗАЛЕГАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ:
СВІТОВИЙ ДОСВІД

The article is devoted to the generalization of the global experience of preventing the development of the illegal economy. World experience proves the importance of developing a regulatory policy to counter the spread of illegal economic activity. It is justified that, according to most researchers, the illegal economy contains three main elements: informal, hidden, and criminal. It was emphasized that the main thing in preventing the development of the illegal economy is the creation of an appropriate institutional environment in which property rights are guaranteed and responsibility is clearly defined. The directions for preventing the development of shadow economic relations are summarized. The main concepts of state regulatory policy regarding the informal economy are considered: direct control (punishment); direct control (encouragement); indirect control. It was found that in order to ensure the regulatory influence on the reduction of the volume of the informal economy, measures to stimulate its legalization should be applied, but in the event that there are no signs of criminal operations in this area. It was concluded that the legalization of informal activity becomes more economically expedient due to the expansion of opportunities for its implementation in the legal sector. Measures to prevent the use of money laundering in the national financial system in various countries are considered. As a result, it was concluded that the national systems of organizational and legal measures against the shadow economy differ in their specificity, but the practice of their use is partially implemented in national realities. The peculiarities of the application of the tax amnesty and/or zero declaration tool have been studied. The impact of digitization processes on the shadowing of economic relations is outlined. It was found that this influence is ambiguous from the point of view of preventing the development of the illegal economy. As a result, it is stated that the greatest difficulty for regulation is the activity related to the functioning of the hidden part of the illegal economy, because there is always a conscious desire of the entrepreneur to minimize the payment of taxes, maximize his own profit and get additional benefits for doing business. In such conditions, measures to regulate hidden entrepreneurship should depend on the peculiarities of the entrepreneur's economic activity.

Key words: development, economy, illegal economy, national economy, shadow economy, world experience.

*Статтю присвячено узагальненню світового досвіду запобігання розвитку позалегальної економіки. Світовий досвід доводить важливість розробки регуляторної політики протидії поширенню позалегальної економічної діяльності. Обґрунтовано, що на думку більшості дослідників, позалегальна економіка містить три головні елементи: неформальна, прихована, кримінальна. Акцентовано увагу, що головним у запобіганні розвитку позалегальної економіки є створення відповідного інституційного середовища, в якому гарантовані права власності, чітко визначена відповідальність. Узагальнено напрями запобігання розвитку тіньових економічних відносин. Розглянуто основні концепції державної регуляторної політики щодо неофіційної економіки: прямий контроль (покарання); прямий контроль (заохочення); непрямий контроль. З'ясовано, що для забезпечення регуляторного впливу на зменшення обсягів неформальної економіки мають застосовуватися заходи стимулювання її легалізації, але у випадку відсутності в цій сфері ознак кримінальних операцій. Зроблено висновок про те, що легалізація неформальної діяльності стає більш економічно доцільною за рахунок розширення можливостей її здійснення в легальному секторі. Розглянуто заходи щодо запобігання використанню відмивання грошей у національній фінансовій системі в різних країнах. У результаті зроблено висновок про те, що національні системи організаційно-правових заходів протидії тіньовій економіці різняться своєю специфікою, проте практика їх використання частково запроваджується в національних реаліях. Вивчено особливості застосування інструменту податкової амністії та/або нульового декларування. Окреслено вплив процесів цифровізації на тінізацію економічних відносин. З'ясовано, що цей вплив є неоднозначним з точки зору запобігання розвитку позалегальної економіки. У підсумку зазначено, що найбільшу складність для регулювання складає діяльність, пов'язана з функціонуванням прихованої частини позалегальної економіки, адже завжди є свідоме бажання підприємця мінімізувати сплату податків, максимізувати власний прибуток та отримати додаткові переваги для ведення бізнесу. У таких умовах, заходи регулювання прихованого підприємництва мають залежати від особливостей самої економічної діяльності підприємця. **Ключові слова:** економіка, національна економіка, позалегальна економіка, розвиток, світовий досвід, тіньова економіка.*

UDC 330.101

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.82-4>**Shaposhnykov Kostiantyn**

Doctor of Economy, Professor,
Honored Worker of Science
and Technology of Ukraine;
Head of the Research and Certification
of Scientific Personnel Department
SSI "Institute of Education Context
Modernization",
MES of Ukraine, Kyiv

Introduction. The problem of the functioning of the illegal economy has been in the field of view of scientists for a long time. Actually, this is due to the fact that in none of the countries is the national

economy devoid of an illegal part. For the most part, we are talking about the extent of the spread of the shadow economy in the country, which would significantly harm the development of market mechanisms,

national interests, and overall national security. World experience proves the importance of developing a regulatory policy to counter the spread of illegal economic activity. At the same time, in recent years, under the influence of globalization, new forms of shadowing of economic relations have appeared, and the problems of the development of the illegal economy have turned from local to global.

Analysis of recent research and publications.

Many foreign and Ukrainian scientists were engaged in the study of shadowing of the national economy. In these aspects, the works of foreign and Ukrainian authors are well-known I. Biryukov [1], Z. Varnalii [8], P. Gutman [11], I. Mazur [3; 4], S. Onyshchenko [6], K. Hart [12], F. Schneider [16; 17] and many others.

Despite significant scientific development in this direction, the global experience of applying regulatory policy measures, its generalization in order to achieve the effectiveness of regulation and the application of appropriate measures by types of shadow activities to prevent the development of the illegal economy, needs further research.

Formulation of research objectives. The purpose of the article is to generalize the global experience of preventing the development of the illegal economy.

Presentation of the main results and their justification. In general, the extralegal (shadow) economy is considered as "a complex socio-economic phenomenon, which is represented by a set of uncontrolled and unregulated both illegal and legal, but immoral, economic relations between subjects of economic activity in order to obtain excess profit due to hiding income and evading payment taxes" [8, p. 430]. According to most researchers, it contains three main elements: informal, hidden, criminal [3, p. 15]. Therefore, when it comes to the detinization of economic relations, first of all, it is worth clearly realizing that the main thing in preventing the development of the illegal economy is the creation of an appropriate institutional environment in which property rights are guaranteed, responsibility is clearly defined, and therefore the illegal economy would become ineffective from an economic point of view.

In general, the systematization of foreign experience in the formation of a set of economic detinization measures makes it possible to single out several directions for preventing the spread of shadow economic relations [1]: legislative (normative); tax (fiscal), anti-corruption (transparently declarative), organizational and administrative (cashless oriented).

In addition, it is worth agreeing with the scientific position of K. Williams [18], who differentiates the measures of the regulatory policy of the state in relation to the detinization of economic relations. At the same time, the main goal of state policy should not be the destruction of shadow business, but its maximum involvement in the legal sphere.

In particular, K. Williams [18] singles out three main concepts of state regulatory policy regarding the informal economy: direct control (punishment); direct control (encouragement); indirect control. It should be noted that such concepts can be implemented by appropriate measures that are related to the sphere of manifestation of shadow consequences, as well as the direction of influence on the prevention of the illegal economy.

At the same time, taking into account the presence of types of illegal economy, the measures to prevent its development should also differ, which will contribute to restraining the development of hidden entrepreneurship. The first element of the illegal economy is formed by the informal economy, which is largely related to the informal employment of the population. In this sense, it is worth noting that the problem of informal activity exists in all countries. Thus, K. Hart notes in his research that "the difference between formal and informal income-generating opportunities is based on the difference between employment conditions, i.e. paid or self-employed" [12, p. 68]. However, from the point of view of disclosure of regulatory policy measures to prevent hidden entrepreneurship, informal activity is an undesirable phenomenon for the development of the national economy. At the same time, the world experience of combating informal activities proves that due to repressive measures, the opposite effect is created, that is, it does not give the desired results. In order to ensure regulatory influence on reducing the volume of the informal economy, measures to stimulate its legalization should be applied, but in the event that there are no signs of criminal operations in this area. Informal activity is most widespread in agricultural production or self-employment.

In economically developed countries, the regulation of informal activity includes a significant list of levers that affect the formation of income. The regulation of the activities of small farms, stimulation of the development of their activities in the official sector due to the introduction of a number of preferences is indicative in this regard. Thus, it is expedient to assert that the legalization of informal activity becomes more economically expedient due to the expansion of opportunities for its implementation in the legal sector. Thus, the generalization of direct and indirect measures of legalization in the sector of informal economic activity makes it possible to distinguish two main groups: development support and loss compensation [1].

In any case, detinization measures should be aimed at creating such an institutional environment where business entities perceive entrepreneurship as a "game with fair rules", which provides a favorable environment for legal activity and the inevitability of punishment for illegal economic activity. Among the measures that are applied in countries with a relatively low level of illegal economy, there are counter-

measures against the increase in the volume of the shadow economy, the loss of control mechanisms for economic processes, the spread of corruption, and the formation of a shadow political market. In addition, in recent years considerable attention has been paid to the fight against organized crime, terrorism and prevention of laundering of financial resources obtained in an illegal way.

From the point of view of generalizing the experience of regulatory influence on the detinization of the hidden sector and illegal activity, the measures of influence also differ significantly. This is due to the fact that the illegal sector of the economy, unlike the informal and hidden, significantly affects the development of any country. That is why the measures aimed at such a part of the extralegal economy as illegal (criminal) are measures of restriction or struggle, which involve timely detection, countermeasures, and overcoming the consequences. The importance of this problem is also enhanced by the fact that, since 2002, a significant part of the population (more than 70%) in EU countries has been concerned about international terrorism and the development of organized crime [13].

Precisely in connection with solving the problem of legalization of international economic activity, several organizations were created, the purpose of which is to combat and fight the spread of the shadow economy and the legalization of funds obtained through criminal means on a global scale:

1. The Financial Action Task Force (FATF).
2. Caribbean Financial Action Task Force (CFATF).
3. Council of Europe Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism (MONEYVAL).
4. Eurasian Group for Combating Money Laundering and Terrorist Financing (EAG) Eurasian Group (EAG) [1].

According to the US experience, an effective regulatory effect is the introduction of a number of restrictive measures within the framework of legislative initiatives [2, p. 21].

Measures to prevent the use of money laundering in the national financial system are provided for in Great Britain. In particular, such regulatory measures include: declaring money laundering operations a criminal offense; introduction since 1990 of the Guidelines on combating money laundering for banks, construction, insurance and investment companies; creation of a center for receiving and disseminating information from financial institutions and other sources about suspicious money laundering transactions; establishment of the anti-money laundering regulatory regime for credit and financial institutions as part of a set of measures aimed at implementing the Directive of the Council of Europe [14].

Similar experience in monitoring financial operations, forming a system and mechanisms for financial

control over income of illegal origin exists in almost all countries. In Italy, in particular, a government decree has introduced a ban on cash payments for large sums; in Germany, mandatory declaration of settlements with non-residents was introduced, as well as mandatory notification of suspicious transactions to financial monitoring bodies by banks and financial institutions, lawyers, auditors; the obligation to notify authorized state bodies about large financial transactions is stipulated by Japanese legislation [6].

Similar mandatory actions exist in Australia under the regime of mandatory reporting of large and suspicious cash transactions to the authorized body. It is useful that all assets confiscated in accordance with the Law "On Combating the Proceeds of Crime" and in accordance with the provisions of the Customs Law relating to the receipt of proceeds from drug trafficking, are transferred to the account of the Trust Fund of confiscated assets, with their further direction to national development projects [6].

In Canada, sources of illegal income include drug trafficking, fraud, counterfeiting and smuggling. The Law "On Combating Proceeds from Criminal Activities" provides for the search and seizure of proceeds from criminal activities, followed by their confiscation. In Japan, all financial institutions are required to report suspicious financial transactions to investigative authorities. In addition, the Criminal Code provides punishment in the form of confiscation of property and payment of fines for committing any crimes related to illegal profits or concealment and money laundering (except for small transactions) [10].

Thus, the analysis of the countries' experience proves that the national systems of organizational and legal measures against the shadow economy differ in their specificity, but the practice of their use is partially implemented in national realities.

Many countries use the instrument of tax amnesty and/or zero declaration. Over the past two decades, it was carried out by the USA, Germany, Austria, France, Italy, Spain, Argentina, Belgium, Ireland, India, Pakistan, the Republic of South Africa, the Philippines, Georgia, Kazakhstan, and others. The essence of this method is the introduction at the state level of allowing citizens to voluntarily declare income hidden from taxation, on which tax is paid at a reduced rate [5].

When analyzing the global experience of preventing the shadowing of the economy, the anti-corruption trend in state policy should be singled out separately [15]. According to Transparency International, regarding the corruption component of the shadow economy, "inefficiency, opacity of bureaucratic procedures, corruption of civil service personnel, opacity of decision-making in public management structures, high level of organized crime, fraud and money laundering, political corruption in financing of election companies, weak guarantees of private property rights, corruption

in the legislative power and distrust of the state's anti-corruption policy" [7].

One of the specific features unique to Canada in the implementation of anti-corruption measures is that, by law, business representatives have the opportunity to participate in politics, especially during parliamentary elections [10]. The priority in Germany is to counter and fight against illegal employment and wage dumping on the "black" labor market, which is accompanied by increased control, an increase in the minimum wage, the introduction of differentiation of the minimum wage according to the industry principle, and the elimination of the possibility of setting wages by private businesses with non-compliance legal dimensions [17].

In recent years, the digitalization of the economy has begun to have a significant impact on the problems of the shadowing of economic activity. At the same time, the rapid development of IT technologies, the use of mobile applications can become a new opportunity for detinization of the economy, as evidenced by the rapid development of electronic commerce and measures to regulate it [9]. This is due to the lack of a standard list of measures to prevent hidden activities, as the processes are constantly being improved, complicated and require new solutions. Thus, the growth of the use of digital technologies in everyday life, on the one hand, expands their use in business, but on the other hand, it complicates the control over the circulation of electronic transactions. This can simultaneously create conditions for facilitating the transition of shadow business into the legal sphere, but the reverse process for the economy is also possible. Establishing a digital business identity, using digital payment tools increases efficiency and transparency in both public and private transactions, but at the same time contributes to an increase in card fraud.

Conclusions and prospects for further research. Therefore, the regulation of operations related to the functioning of the criminal (illegal) component of the shadow economy is aimed at stopping, fighting and countering the legalization of proceeds obtained through crime. Accordingly, the measures of such activities involve detection through monitoring and control of financial transactions, setting restrictions on the implementation of certain types of activities.

The greatest difficulty for regulation is the activity related to the functioning of the hidden part of the illegal economy, because there is always a conscious desire of the entrepreneur to minimize the payment of taxes, maximize his own profit and get additional benefits for doing business. In such conditions, measures to regulate hidden entrepreneurship should depend on the peculiarities of the entrepreneur's economic activity.

Today, the spread of digitization tools in the economy is growing rapidly: blockchain; electronic busi-

ness registration; electronic declaration; electronic tax administration; use of electronic payroll technologies. These measures contribute to increasing transparency and simplifying business, but at the same time make it more difficult to control economic transactions in networks.

The study of foreign experience regarding the application of measures to prevent the development of the illegal economy proves the feasibility of developing an appropriate regulatory policy by the Ukrainian government with differentiation of measures depending on the type of the illegal economy itself. In addition, the legal and organizational support for the prevention of the development of the illegal economy has its own national characteristics, and the practical aspects of their use make it possible to adapt positive experience in the national economy.

REFERENCES:

1. Biryukov I.V. (2018) Zarubizhnyi dosvid detinizatsii ekonomichnykh vidnosyn [Foreign experience of detinization of economic relations]. *Infrastruktura rynku*, vol. 20, pp. 329–335. (in Ukrainian)
2. Kvasha T.K., Berdychevska N.M. (2003) Svitovyi dosvid orhanizatsiino-pravovykh metodiv borotby z tinovoiu ekonomikoiu [World experience of organizational and legal methods of combating the shadow economy]. *Naukovo-tekhnichna informatsiia*, no. 2, pp. 20–23. (in Ukrainian)
3. Mazur I., Shyshak A. (2017) Sotsialno-ekonomichna pryroda tinovoi ekonomiky ta prychny yii rozvytku v pidpriemnytstvi [Socio-economic nature of the shadow economy and reasons for its development in entrepreneurship]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, no. 1(190), pp. 13–20.
4. Mazur I.I. (2016) Detinizatsiia ekonomiky Ukrainy: teoriia ta praktyka: monohrafiia [Detinization of the economy of Ukraine: theory and practice: monograph]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr "Kyivskiy universytet", 239 p. (in Ukrainian)
5. Ohliad svitovoho dosvidu vprovadzhennia nulovoho deklaruvannia ta/abo podatkovoi amnistii. Informatsiina dovidka, pidhotovlena Yevropeiskym informatsiino-doslidnytskym tsentrom na zapyt narodnoho deputata Ukrainy. Kyiv: Yevropeiskiy informatsiino-doslidnytskyy tsentr, 17 p. Available at: <http://radaprogram.org/info-center/oglyad-svitovogo-dosvidu-vprovadzhennya-nulovogo-deklaruvannya-ta-abo-podatkovoyi> (accessed 21 July 2023).
6. Onyshchenko S.V., Lapinskyi I.E. (2013) Mizhnarodnyi dosvid borotby z tinizatsiieiu ekonomiky v umovakh hlobalizatsii [International experience of combating the tinization of the economy in the conditions of globalization]. *Efektivna ekonomika*, no. 2. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2074> (in Ukrainian)
7. Savych I.V. (2014) Suchasnyi stan tinizatsii biudzhethnykh vidnosyn v Ukraini [Current state of shadowing of budget relations in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, no. 9, pp. 142–146. (in Ukrainian)

8. Varnalii Z.S. (2006) Tinova ekonomika: sutnist, osoblyvosti ta shliakhy lehalizatsii: monohrafiia [Shadow economy: essence, features and ways of legalization: monograph]. Kyiv: NISD, 576 p. (in Ukrainian)

9. Abramova A., Shaposhnykov K., Zhavoronok A., Liutikov P., Skvirskiy I., Lukashev O. (2021) Ecosystem of VAT Administration in E-Commerce: Case of the Eastern Europe Countries. *Estudios de economía aplicada*, vol. 39(5). DOI: <http://dx.doi.org/10.25115/eea.v39i5.4909>

10. Canada Revenue Agency's Ad Campaign Against Underground Economy Flops. Available at: http://www.huffingtonpost.ca/2011/08/23/cra-ad-campaign_n_934533.html. (accessed 01 August 2023).

11. Gutmann P.M. (1977) The Subterranean Economy. *Financial Analysts Journal*, vol. 34:1, pp. 24–27.

12. Hart K. (1973) Informal urban income opportunities and urban employment in Ghana. *Journal of Modern African Studies*, vol. 11, no. 1, p. 68.

13. International Standards on Combating Money Laundering and The Financing of Terrorism & Proliferation: The FATF Recommendations. Available at: <http://www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/fatf-recommendations.html> (accessed 15 July 2023).

14. The Shadow Economy in Germany, Great Britain and Scandinavia. Available at: http://www.rff.dk/files/RFF-site/Publikations%20upload/Arbejdsrapporter/The%20Shadow%20Economy%20in%20Germany.Great%20Britain%20and%20Scandinavia.study_10.pdf (accessed 01 August 2023).

15. Shaposhnykov, K.S. (2022) Derzhavne rehu-liuvannia natsionalnoi ekonomiky: svitovi dosvid protydii koruptsii [State regulation of the national economy: world experience in combating corruption]. *Infrastruktura rynku*, vol. 63, pp. 31–34. Available at: http://market-infr.od.ua/journals/2022/63_2022/8.pdf DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct63-6> (in Ukrainian)

16. Schneider F., Williams C. (2013) The Shadow Economy. Institute of Economic Affairs, Profile Books Ltd, London: Hobbs the Printers, 189 c.

17. Schneider F. Ruckgang der Schattenwirtschaft dank Aufschwung. Available at: <http://www.oekonomenstimme.org/artikel/2011/04/rueckgang-der-schattenwirtschaftdank-aufschwung/> (accessed 21 July 2023).

18. Williams C. C. Tackling Europe's undeclared economy. *ADAPT Bulletin*. 2015. Available at: http://eprints.whiterose.ac.uk/88092/1/Williams_ADAPT_article.pdf. (accessed 21 July 2023).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бірюков І.В. Зарубіжний досвід детінізації економічних відносин. *Інфраструктура ринку. Електронний науково-практичний журнал*. 2018. Вип. 20. С. 329–335.

2. Кваша Т.К., Бердичевська Н.М. Світовий досвід організаційно-правових методів боротьби з тінговою економікою. *Науково-технічна інформація*. 2003. № 2. С. 20–23.

3. Мазур І., Шишак А. Соціально-економічна природа тінгової економіки та причини її розвитку в підприємстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2017. № 1(190). С. 13–20.

4. Мазур І.І. Детінізація економіки України: теорія та практика : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. 239 с.

5. Огляд світового досвіду впровадження нульового декларування та/або податкової амністії. Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України. Європейський інформаційно-дослідницький центр. Київ, 2016. 17 с. URL: <http://radaprogram.org/infocenter/oglyad-svitovogo-dosvidu-vprovadzheniya-nulovogo-deklaruvannya-ta-abo-podatkovoyi> (дата звернення: 21.07.2023).

6. Онищенко С.В., Лапінський І.Е. Міжнародний досвід боротьби з тінізацією економіки в умовах глобалізації. *Ефективна економіка*. 2013. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2074>

7. Савич І.В. Сучасний стан тінізації бюджетних відносин в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 9. С.142–146.

8. Тінгова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія / за ред. З.С. Варналія. Київ : НІСД, 2006. 576 с.

9. Abramova A., Shaposhnykov K., Zhavoronok A., Liutikov P., Skvirskiy I., Lukashev O. Ecosystem of VAT Administration in E-Commerce: Case of the Eastern Europe Countries. *Estudios de economía aplicada*. 2021. 39(5). DOI: <http://dx.doi.org/10.25115/eea.v39i5.4909>

10. Canada Revenue Agency's Ad Campaign Against Underground Economy Flops. URL: http://www.huffingtonpost.ca/2011/08/23/cra-ad-campaign_n_934533.html (дата звернення: 01.08.2023).

11. Gutmann P. M. The Subterranean Economy. *Financial Analysts Journal*. 1977. Vol. 34:1. P. 24–27.

12. Hart K. Informal urban income opportunities and urban employment in Ghana. *Journal of Modern African Studies*. 1973. Vol. 11. No. 1. P. 68.

13. International Standards on Combating Money Laundering and The Financing of Terrorism & Proliferation: The FATF Recommendations. URL: <http://www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/fatf-recommendations.html> (дата звернення: 15.07.2023).

14. The Shadow Economy in Germany, Great Britain and Scandinavia. URL: http://www.rff.dk/files/RFF-site/Publikations%20upload/Arbejdsrapporter/The%20Shadow%20Economy%20in%20Germany.Great%20Britain%20and%20Scandinavia.study_10.pdf (дата звернення: 01.08.2023).

15. Шапошников К.С. Державне регулювання національної економіки: світовий досвід протидії корупції. *Інфраструктура ринку*. 2022. № 63. С. 31–34. URL: http://market-infr.od.ua/journals/2022/63_2022/8.pdf DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct63-6>

16. Schneider F., Williams C. The Shadow Economy. Institute of Economic Affairs, Profile Books Ltd. London : Hobbs the Printers, 2013. 189 c.

17. Schneider F. Ruckgang der Schattenwirtschaft dank Aufschwung. URL: <http://www.oekonomenstimme.org/artikel/2011/04/rueckgang-der-schattenwirtschaftdank-aufschwung/> (дата звернення: 21.07.2023).

18. Williams C.C. Tackling Europe's undeclared economy. *ADAPT Bulletin*. 2015. URL: http://eprints.whiterose.ac.uk/88092/1/Williams_ADAPT_article.pdf (дата звернення: 21.07.2023).

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ «ОЩАДЛИВОГО ВИРОБНИЦТВА» ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕТОД РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОГО ПІДПРИЄМСТВА

THE IMPLEMENTATION OF THE 'LEAN MANUFACTURING' CONCEPT AS AN EFFECTIVE METHOD FOR THE DEVELOPMENT OF A TRANSPORTATION COMPANY

Стаття присвячена визначенню особливостей впровадження концепції «ощадливого виробництва» на підприємствах транспортної галузі, як метод покращення показників їх діяльності та якості надання транспортних послуг. В сучасних умовах глобальної конкуренції досягти успіху на ринку можна лише впроваджуючи інноваційні концепції управління підприємством. Сформовані основні види втрат, які виділяє концепція «ощадливого виробництва» та запропоновані заходи щодо їх усунення для транспортних підприємств. У сучасних умовах перед транспортними підприємствами стоїть першочерговим завданням є забезпечення їхнього сталого та ефективного функціонування. Досліджено етапи процесу впровадження «ощадливого виробництва» на транспортному. Враховуючи сучасні тенденції розвитку, найбільш перспективним інструментом у цій сфері в сучасному економічному середовищі є «ощадливе виробництво».

Ключові слова: концепція ошадливого виробництва, транспортне підприємство, транспортна галузь, транспорт, ефективність, розвиток, ефективний розвиток, оптимізація, гнучкість, управління, управління підприємством, конкурентоспроможність.

This article is dedicated to identifying the peculiarities of implementing the concept of "lean manufacturing" in the transportation industry as a method for improving performance indicators and the quality of transportation services. In the current era of global competition, success in the market can only be achieved by introducing innovative management concepts into a company's operations. It outlines the main types of losses identified by the "lean manufacturing" concept and suggests measures to eliminate them for transportation companies. In today's conditions, the primary task for transportation companies is to ensure their sustainable and efficient functioning. Given modern development trends, the most promising tool in this economic environment is "lean manufacturing." Economic development is a crucial component of a company's success, as it ensures the satisfaction of new consumer needs, enhances the organization's competitiveness, and strengthens its position on the international stage. It also creates conditions and a financial and technological base for further growth. The operation of any company is impossible without clear interaction among all processes in its system, including technological, technical, production, and management processes. The stages of the process of introducing "lean manufacturing" in the transport sector are studied. One of the most effective methods to enhance competitiveness and increase production process efficiency is the concept of "lean manufacturing", which has several significant advantages over other management and production organization methods. Intensive global competition, rapid technological changes, progress in manufacturing and information technologies, as well as demanding customers, force transportation companies to optimize processes, operations, and all possible activities to provide high-quality services in a short period. Considering current development trends, "lean manufacturing" is the most promising tool in the transportation industry under today's economic conditions. Therefore, let's delve into and thoroughly examine the features of this concept.

Key words: lean manufacturing, transport enterprise, transport industry, transport, efficiency, development, effective development, optimization, flexibility, management, enterprise management, competitiveness.

УДК 658.5:656.2

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.82-5>

Боняр С.М.

д.е.н., професор,
професор кафедри бізнес-логістики
та транспортних технологій,
Державний університет інфраструктури
та технологій

Boniar Svitlana

State University of Infrastructure
and Technologies

Постановка проблеми. Важливою складовою успіху підприємства є його економічний розвиток, оскільки він забезпечує задоволення нових потреб споживачів; підвищення конкурентоспроможності організації та зміцнення її позицій на міжнародній арені; створення умов та фінансової та технологічної бази для подальшого розвитку. Функціонування будь-якого підприємства неможлива без чіткої взаємодії всіх процесів його системи (технологічних, технічних, виробничих, управлінських). Одним з найефективніших методів посилення конкуренції та підвищення ефективності виробничого процесу на підприємстві є концепція «ощадливого виробництва», яка має низку суттєвих переваг перед іншими методами управління та організації

виробництва. Інтенсивна глобальна конкуренція, швидкі технологічні зміни, прогрес у виробництві та інформаційних технологій, а також вимогливі клієнти змушують виробників оптимізувати виробничі процеси, операції та всі можливі операції, які дають змогу постачати високоякісну продукцію за короткий проміжок часу. З огляду на наявні тенденції розвитку найбільш перспективним інструментом в транспортній сфері в сучасних умовах господарювання є «ощадливе виробництво», саме тому розглянемо та детально дослідимо особливості даної концепції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні положення ошадливого виробництва майже відразу знайшли широко розповсюдження

серед науковців світу, серед них слід виділити: Дж. Вумек [1], Р. Шах та П. Уорд [2], К. Девіс та Р. Гріноу [3]. Особливості реалізації концепції ощадливого виробництва на підприємствах залізничного транспорту досліджували науковці: Т. Чаркіна [6], Н. Каличева [7], О. Мельник [7], В. Зубенко [8].

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні, як основні концептуальні положення «ощадливого виробництва» можуть бути впроваджені в діяльність транспортних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Ощадливе виробництво» – це концепція, заснована на усуненні всього, що не є доданою вартістю, у ланцюзі поставок. Засновником концепції «ощадливого виробництва» вважають Тайічі Оно, керівник Toyota у 1950-х роках в Японії. Основа концепції «ощадливого виробництва» полягає у зменшенні втрат та на розумінні потреб клієнта. Це філософія управління, спрямована на зменшення відходів і підвищення якості виготовлення товарів чи надання послуг.

Методика впровадження ощадливого виробництва, запропонована Дж. Вумеком для виробничого сектору, може бути перенесена на сферу надання транспортних послуг. По-перше, Дж. Вумек запропонував: «Знайдіть агента змін» [1], тобто необхідно обрати менеджера, лідера, який зможе впровадити та реалізувати технології ощадливого виробництва на транспортному підприємстві. Саме він зможе надихнути персонал на зміни та досягнення позитивних результатів, відповідально підходити до поставлених завдань та ефективно впроваджувати нову концепцію. Крім того, керівник проекту з впровадження ощадливого виробництва повинен також володіти певними знаннями з організації технологій такого типу і проводити навчання працівників. Необхідно навчити не тільки відомим методам, принципам та інструментам ощадливого виробництва, а й пояснювати філософію цієї системи, важливість і необхідність її впровадження.

За твердженням Т. Чаркіної, доцільно домогтися того, щоб працівники транспортного підприємства усвідомлено застосовували цю систему в пасажирського комплексу залізничного транспорту свідомо застосовували цю систему на практиці, а не з примусу з боку керівництва [6].

Концепція «Ощадливого виробництва» визначає сім основних видів втрат, які наведено нижче [2; 5]:

- надлишок виробництва: виробництво перевищує попит вимагається, наслідком є втрата прибутку в порівнянні до продуктів, які не продані, і втрати місця зберігання простір. Графік виробництва та попит необхідно скоригувати;

- надмірне зберігання: накопичення сировини та продуктів, свідчить що це не ефективно, тому що ці продукти, що зберігаються, викликають непотрібні витрати. Необхідно збалансувати виробництво і попит;

- непотрібні переміщення: втрати за непотрібні переміщення відбуваються під час транспортування продуктів позаплановим або не ефективним шляхом. Потрібно вдосконалити виробничі схеми, щоб зменшити втрати;

- непотрібна обробка: втрати через непотрібні етапи виробничого процесу, які можна усунути без шкоди для продукту, для цього потрібен глибокий аналіз процесу;

- непотрібні рухи: поганий розподіл завдань і відсутність параметрів по відношенню до часу виконання, може спричинити непотрібні дії від працівників у виробничому процесі. Щоб вирішити цей тип втрати, необхідно спланувати відповідний графік і логіку роботи, потім визначити час для виконання кожного етапу роботи або усунути непотрібні кроки в процесі взагалі;

- дефекти: коли продукт не відповідає вимогам стандартів, дефекти є відходами. Це призводить до втрати фінансових ресурсів та можливість витрати ресурси на удосконалення. Це може бути викликано низькою якістю обладнання, кваліфікацією працівників або використанням інструментів не враховуючи стандарти виготовлення чи надання послуг.

- час очікування: втрата часу на очікування це втрачений час між одним кроком і наступним, яка викликана чергою. Це може викликати великі часові проміжки між процесами і є одним з найбільших видів втрат. Однак це можна виправити за допомогою аналізу і знаходженням балансу в кожному бізнес-процесі.

Схематично процес виявлення втрат на підприємстві транспортної галузі зображено на рис. 1.

Тобто, система впровадження концепції «Ощадливого виробництва» на підприємстві транспортної галузі це процес покращення різних сфер діяльності у підприємстві та відсіювання непродуктивних втрат.

Сфери покращення, на які на які впливає в процесі впровадження та застосування концепція «ощадливого виробництва» та їх характеристика наведені у таблиці 1.

Концепція «ощадливого виробництва» є ефективною за рахунок застосування її інструментів, з використанням яких можна значно зменшити витрати і суттєво скоротити втрати на вітчизняних транспортних підприємствах. Ідеологія ощадливого виробництва передбачає, що працівник, який влаштовується на підприємство, повинен виконувати усі поставлені завдання, бути готовим до навчання, змін та реформ [6].

Скорочення витрат призводить до зростання продуктивності праці, робітники вчасно виконують свої функції, зменшується час на обробку деталей та переміщення готової продукції з цеху на склад. Доводами даного твердження є економічні формули щодо визначення продуктивності праці та

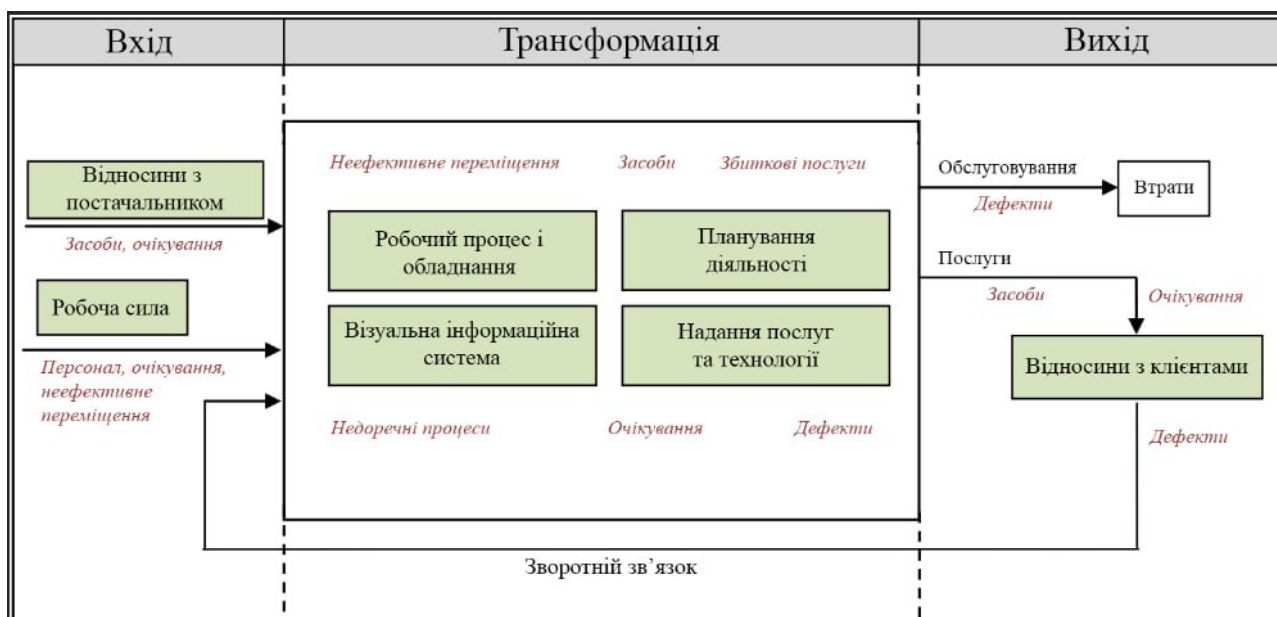

Рис. 1. Впровадження концепції «ощадливого виробництва» на підприємстві та його зв'язок з втратами

Джерело: розроблено автором

прямої залежності обсягу виробництва від зростання продуктивності праці [7].

В умовах динамічних змін зовнішнього середовища «Ощадливе виробництво» стає однією із можливостей підвищення конкурентоспроможності підприємства. На підприємствах транспортної галузі «Ощадливе виробництво» часто

є невпорядкованим і хаотичним процесом, з використанням окремих інструментів «Ощадливого виробництва», що ускладнює процес його впровадження, тому важливо розробити механізм управління діяльністю транспортних підприємств на засадах концепції «Ощадливого виробництва». Формування дієвого та відповідного вимогам

Таблиця 1

Характеристика сфер покращення від впровадження фундаментальних положень концепції «ощадливого виробництва»

Вид	Характеристика
Робочий процес та обладнання	Прагне забезпечити дотримання стандартів якості. Великі зусилля докладаються для того, щоб скоротити часу налагодження для отримання безперервного поточного виробництва та здійснення профілактичного технічного обслуговування.
Планування діяльності	Синхронізація виробництва та ринкового попиту. Мета може бути досягнута шляхом вирівнювання виробництва, використання невеликих партій, управління потоками тощо.
Візуальна інформаційна система	Проста інформаційна система, що спирається на прямі інформаційні потоки до відповідних осіб, які приймають рішення, що забезпечують швидкий зворотний зв'язок і коригувальні дії. Складається з інформації про продуктивність, що відображається на дошках оголошень.
Розробка продукту та технологія	Вибір структури продукту, матеріалів і технічних рішень. Впровадження інноваційних практики в дизайні продукту/передові методології.
Управління персоналом	Залучення працівників до програм безперервного поліпшення якості, розширення їхньої автономії та відповідальності. Включає наймання та відбір, навчання та підготовку, оцінювання та винагороду з метою заохочення внеску працівників та розширення їхніх можливостей і відповідальності.
Відносини з постачальниками	Підвищення ступеня інтеграції між покупцем і постачальником. Покупець і постачальник інтегровані з аспектами, що стосуються передачі матеріалів від постачальника до постачальника (логістичні відносини).
Взаємовідносини з клієнтами	Докладаються зусилля для забезпечення надійних і швидких поставок, розробляються комерційних і маркетингових методів, щоб зробити попит більш передбачуваним і стабільним, а також підвищити професіоналізм та компетентності персоналу, безпосередньо задіяного у відносинах з клієнтами.

Джерело: систематизовано автором за [5]

ринку механізму управління діяльністю транспортного підприємства на засадах концепції «Ощадливого виробництва» є об'єктивною необхідністю забезпечення ефективного розвитку підприємств в сучасних умовах.

На сьогоднішній день основним мотивуючим стимулом для впровадження ощадливого виробництва в діяльності транспортного підприємства транспорту є наявність системних кризових явищ, які з кожним днем загострюються і приносять негативні іноді критичні наслідки.

Впровадження ощадливого виробництва має бути комплексним, а не фрагментарним, як це відбувається зараз. Для цього доцільно перш за все, для досягнення значних результатів необхідно сформулювати головну мету і на її основі розробити довгострокові цілі відповідно до особливостей функціонування виробничих підрозділів [3].

Система ощадливого виробництва дає можливість усунути зайві дії в робочому процесі, що дозволить побачити позитивні результати майже одразу. Починати варто з невеликих недоліків, які допоможуть освоїти більше і забезпечити значних економічних результатів. Необхідно оптимізувати все, що можливо, також Дж. Вумек радить описати потоки створення цінності. Карта потоків створення цінності створення цінності має бути повним описом надання транспортних послуг для пасажирів не тільки сьогодні, а й у майбутньому, після впровадження ощадливих технологій. Впроваджувати нову концепцію необхідно якнайшвидше для всіх основних та допоміжних сфер управління транспортного підприємства. Досягнуті результати слід висвітлювати перед працівниками, щоб довести позитивний результат або недоліки, допущені ними в процесі впровадження, і тут же, на місці відразу ж, на місці, виправляти їх. Рішучість є однією з головних складових у безперервному та у безперервному та швидкому впровадженні технологій ощадливого виробництва.

Концепція ощадливого виробництва просуває ідею створення ефективного виробництва з використанням обмежених ресурсів. Якщо узагальнити суть концепції ощадливого виробництва, то її можна охарактеризувати двома словами, і ці слова – скорочення та поліпшення. Під скороченням ми маємо на увазі зниження втрат, яке досягається в першу чергу за рахунок мінімізації або, в ідеалі, повного усунення нераціональних витрат часу, зусиль, грошей і ресурсів [8].

Основні етапи впровадження концепції «ощадливого виробництва» для транспортних підприємств на рис. 2.

Перший етап спрямований на визначення рівня існуючої операційної ефективності, виявлення джерел втрат та потенційних можливостей для покращення ланцюжка створення вартості. Другий етап спрямований на визначення бажаного стану підприємства в майбутньому. Це базується на оцінці загальної ситуації, характеру джерел втрат і потенціалу для поліпшення. На третьому етапі реалізується комплекс заходів, спрямованих на вдосконалення матеріальних та інформаційних потоків, забезпечення їх безперервності та усунення тих видів діяльності, які не створюють цінності для споживача і не є необхідними для підтримки ефективного та розвитку підприємства. На четвертому етапі здійснюється формування стабільних зразків внутрішньоорганізаційної взаємодії, яка базується на формалізованих правилах, неформальних корпоративних цінностях і нормах ощадливої поведінки персоналу. П'ятий етап передбачає систематичний моніторинг процесу та результатів впровадження ощадливого виробництва на підприємстві, спрямований на усунення перешкод і та підтримку безперервного вдосконалення [5; 6].

Щодо поліпшення, то підкреслимо, що ощадливе виробництво – це не про обтяжливу тотальна економія на всьому, а скоріше ретельний аналіз

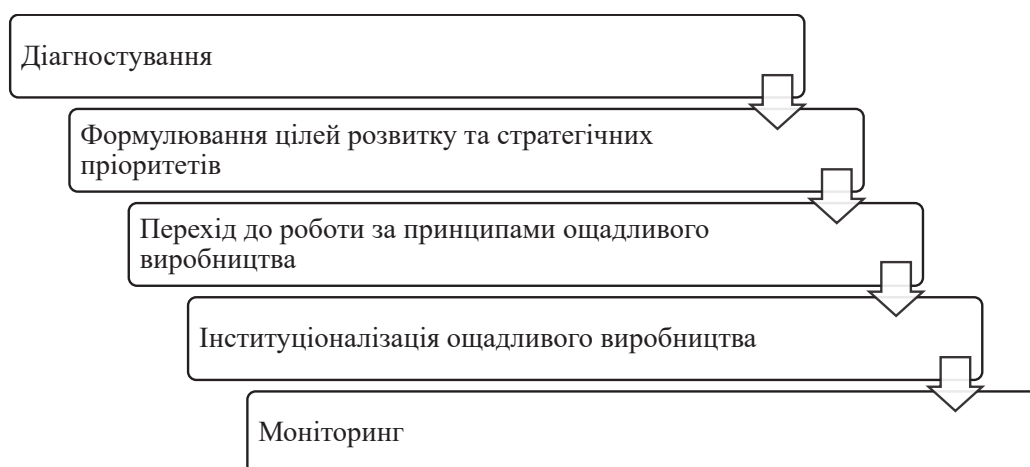

Рис. 2. Етапи впровадження концепції «ощадливого виробництва» для транспортних підприємств

Джерело: систематизовано автором за [4; 5]

всіх проблем, що існують на підприємстві, і пошук можливостей їх позбутися (а отже, позбутися збитків) для того, щоб поліпшити все, і зробити його ефективнішим, гармонійнішим, досконалішим. Однак процес вдосконалення повинен передбачати залучення всіх працівників підприємства, і цей процес має бути безперервним і постійним. Це єдиний спосіб забезпечити це гарантія того, що заходи, які вживаються для впровадження локальних і глобальних ощадливих трансформацій принесуть бажані результати у вигляді уникнення втрат, зниження загальних і питомих витрат, поліпшення якості продукції, підвищення ефективності роботи підприємства та забезпечення його найвищої конкурентоспроможності.

Висновки з проведеного дослідження.

З вищесказаного можна зробити висновок, що концепція ощадливого виробництва втілює в собі сучасний універсальний організаційно-управлінський підхід. Найважливішим фактором успіху впровадження концепції «ощадливого виробництва» є виявлення основних втрат на підприємствах транспортної галузі. Основним джерелом зростання ефективності при реалізації концепції «ощадливого виробництва» має стати вироблення великої кількості пропозицій, оцінка їх економічної ефективності, які забезпечують максимальний економічний ефект за мінімальних витрат на впровадження. У сучасних економічних умовах основними джерелами забезпечення конкурентоспроможності транспортних підприємства може бути впровадження концепції «ощадливого виробництва», яка дозволяє усунути всі види виробничих втрат, знизити собівартість продукції та підвищити споживчу цінність продукції. Особливо це актуально для великих транспортних компанії, які має розгалужену управлінську, виробничу та інші системи. Для реалізації концепції ощадливого виробництва на вітчизняних підприємствах транспорту слід здійснювати шляхом розробки механізму впровадження концепції «ощадливого виробництва».

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Womack J.P., Jones D.T., Roos D. The machine that changed the world: How Japan's secret weapon in the global auto wars will revolutionize western industry (1st ed.). New York, NY : Harper Perennial, 1991.
2. Shah R., Ward P. Lean manufacturing: Context, practice bundles, and performance. *Journal of Operations Management*. 2003. 21, 129–149.
3. Davies C., Greenough R. Measuring the effectiveness of lean thinking activities within maintenance. 2010. Retrieved June 24, 2013.
4. Загорудько В.Л., Варяниченко О.В., Єгорова П.В. Впровадження ощадливого виробництва на підприємствах України. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2017. Вип. 4 (09). С. 92–97.
5. Омеляненко Т.В., Щербина О.В., Барабась Д.О., Вакуленко А.В. Ощадливе виробництво:

концепція, інструменти, досвід : науково-практичне видання. Київ : КНЕУ, 2009. 157 с.

6. Чаркіна Т.Ю. Теоретико-методологічні основи формування системи антикризового управління пасажирським комплексом залізничного транспорту : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03. Харків, 2021. 566 с.

7. Каличева Н.Є., Мельник О.А., Подолянчук А.М. Забезпечення ефективного функціонування вітчизняних підприємств за рахунок впровадження ощадливого виробництва. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 33. С. 79–82.

8. Зубенко В., Григорян М. Визначення особливостей впровадження концепції «ощадливе виробництво» на підприємствах залізничного транспорту. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. № 49. С. 92–95.

REFERENCES:

1. Womack, J.P., Jones, D.T., & Roos, D. (1991) The machine that changed the world: How Japan's secret weapon in the global auto wars will revolutionize western industry (1st ed.). New York, NY: Harper Perennial.
2. Shah, R., & Ward, P. (2003) Lean manufacturing: Context, practice bundles, and performance. *Journal of Operations Management*, pp. 129–149. DOI: 10.1016/S0272-6963(02)00108-0
3. Davies, C., & Greenough, R. (2010) Measuring the effectiveness of lean thinking activities within maintenance. Retrieved June 24, 2010.
4. Zahorudko, V.L., Varianychenko, O.V., & Yehorova, P.V. (2017) Vprovadzhennia oshchadlyvoho vyrobnytstva na pidpriemstvakh Ukrainy [Implementation lean production at enterprises of Ukraine]. *Skhidna Yevropa: Ekonomika, biznes ta upravlinnia* [Eastern Europe: economics, business and management], vol. 4, no. 9, pp. 92–97.
5. Omelianenko, T.V., Shcherbyna, O.V., Barabas, D.O., & Vakulenko, A.V. (2009) Oshchadlyve vyrobnytstvo: Kontseptsii, instrumenty, dosvid [Lean production: concept, tools, experience]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
6. Charkina, T.Yu. (2021) Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia systemy antykrizovoho upravlinnia pasazhyrskym kompleksom zaliznychnoho transportu [Theoretical and methodological foundations of the formation of a system of anti-crisis management of the passenger complex of railway transport] (PhD Thesis), Kharkiv: Ukrainian state university of railway transport.
7. Kalycheva, N.Ye., Melnyk, O.A., & Podolianchuk, A.M. (2018) Zabezpechennia efektyvnoho funktsionuvannia vitchyznianskykh pidpriemstv za rakhunok vprovadzhennia oshchadlyvoho vyrobnytstva [Ensuring the effective functioning of domestic enterprises due to the introduction of lean production]. *Prychornomorski ekonomichni studii* [Black Sea Economic Studies], vol. 33, pp. 79–82.
8. Zubenko V., Hryhorian M. (2015). Vyznachennia osoblyvostei vprovadzhennia kontseptsii "oshchadlyve vyrobnytstvo" na pidpriemstvakh zaliznychnoho transportu [Determination of features of introduction of the concept "economical production" at the enterprises of railway transport]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, no. 49, pp. 92–95.

ОПТИМІЗАЦІЯ ФІНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ
В АГРАРНОМУ БІЗНЕСІ: АНАЛІЗ РИЗИКІВOPTIMIZATION OF FINANCIAL MANAGEMENT
IN AGRICULTURAL BUSINESS: ANALYSIS OF RISKS

У статті розширено методичні положення аналізу факторів ризику у системі фінансового менеджменту підприємства. Запропоновано та обґрунтовано етапи реалізації безперервного процесу управління фінансовими ризиками в системі фінансового менеджменту аграрного підприємства. Сформовано уявлення та здійснено аналіз ризиків, суттєвих для підприємств агробізнесу: ризику ритмічності діяльності підприємства, Діджитал-ризиків, кадрові ризику, ризику комунікації. Залежно від конкретної групи ризику запропоновано опорні рекомендації щодо запровадження додаткових елементів управління ними з метою оптимізації фінансового менеджменту. Практична значимість дослідження полягає у можливості використання його результатів в процесі оптимізації фінансового менеджменту підприємств аграрного бізнесу в Україні в сучасних умовах.

Ключові слова: ризики, фінансовий менеджмент, агробізнес, диверсифікація, цифровізація.

The article expands the methodical provisions of the analysis of risk factors in the financial management system of an agrarian business enterprise. It is emphasized that in wartime, financial management is special because long-term planning is irrational, and management decisions must be made quickly. The classification and characteristics of the main external and internal risks of agrarian business are presented. The stages of implementation for the continuous process of financial risk management in the financial management system of an agricultural enterprise are proposed and substantiated. Financial risk management within the financial management system includes risk identification, risk assessment, strategy development, strategy implementation, strategy monitoring and updating, performance analysis, staff training, and flexible response to challenges. An idea was formed, and an analysis of risks essential for agribusiness enterprises was conducted, including risks of the rhythm of the enterprise's activity, digital risks, personnel risks, and communication risks. Depending on the specific risk group, basic recommendations are proposed for the introduction of additional elements of management in order to optimize financial management. It was concluded that the modern agricultural enterprise has unique features and risks. Therefore, the optimization of financial management in the context of protecting it from modern risks is an urgent task. The most promising strategy for optimizing the financial management of an agribusiness enterprise, despite the price and logistical uncertainty present in today's market, will be the diversification of types of economic activity in agriculture, the improvement of further in-house processing of agricultural products, and the optimization of costs through the introduction of modern digital innovative technologies. It is also advisable to focus on renewable energy sources as a backup option for self-sufficiency and diversification. The practical significance of the study lies in the possibility of using its results in the process of optimizing the financial management of agrarian business enterprises in Ukraine under modern conditions.

Key words: risks, financial management, agricultural business, diversification, digitalization.

УДК 336:330.131.7

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.82-6>

Заярнюк О.В.

к.е.н., доцент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет

Сторожук О.В.

к.е.н., доцент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет

Zaiarniuk Oleksii

Central Ukrainian National Technical University

Storozhuk Oksana

Central Ukrainian National Technical University

Постановка проблеми. Сьогоднішні умови функціонування української економіки вимагають від аграрного бізнесу особливих шляхів ефективного використання та нарощування фінансових ресурсів. Класичні підручники з фінансового менеджменту розглядають способи управління в кризових ситуаціях та акцентують увагу на важливості пророховування потенційних ризиків заздалегідь. Але війна, яка триває в нашій країні – це не прогнозована криза чи прописаний форс-мажор у контракті. Фінансовий менеджмент за часів війни інакший, адже будувати плани із довгим горизонтом складно, а управлінські рішення потрібно ухвалювати негайно.

Сьогодні аграрні підприємства обтяжені негативним впливом значного спектру факторів зовнішнього середовища, а також мінливості внутрішніх організаційних цілей, завдань, структури, а також ризиків, пов'язаних із технологіями та людськими ресурсами. Все це зрештою може стати причиною істотних фінансових втрат. Виходячи з цих позицій тема оптимізації фінансового менеджменту в сучасному агробізнесі є актуальною, оскільки фокусування на дослідженні фінансових ризиків

та способів управління ними, дасть змогу знизити їхній руйнівний вплив на розвиток бізнесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Діяльність підприємств, їх розвиток, стратегії досягнення конкурентоспроможності завжди були та є у фокусі наукових інтересів багатьох вітчизняних науковців. Дослідження потенційних фінансових ризиків підприємств в кризових умовах нині висвітлюють у своїх роботах такі вчені, як: Л.Б. Долінський [2], В.Г. Ковальчук [4], Ю.М. Нікольчук [6], Л.В. Тешева [9], М.П. Хохлов [9], І.М. Петрова [9], М.І. Крупка [10].

Теоретико-методичний та практичний базис функціонування сфери аграрного бізнесу в Україні вивчають такі науковці та практики: І.В. Бурачек [1], Н.В. Михайленко [1], К.М. Кірічок [3], А.Д. Кухарук [3], М.М. Олашин [7], Д.К. Семенда [8], О.В. Семенда [8], Т.Ю. Петрук [8]. Зважаючи на сучасну політичну та соціально-економічну ситуацію в Україні, розвиток фінансового менеджменту підприємств аграрного бізнесу нині особливо гостро потребує наукового супроводу.

Постановка завдання. Здійснити аналіз складових факторів ризику сучасного агробізнесу

в Україні для оптимізації фінансового менеджменту підприємства, що дасть змогу швидко та гнучко реагувати на невизначеність, викликану змінами зовнішніх та внутрішніх умов ведення бізнесу.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Аграрний бізнес є одним з ключових у структурі галузей української економіки. Він забезпечує суттєву частину експорту країни та покриває потреби у продуктах харчування не лише України, а й інших країн світу. Однак, як будь-який інший вид бізнесу, аграрний бізнес має свої особливості, перспективи та ризики. Вести аграрний бізнес під час війни в Україні є більш ніж складним завданням. Сьогодні велика кількість аграрних підприємств щодня стикається з небаченими раніше проблемами, а саме: несприятливі ринкові фактори, посилення невизначеності, мінливість трендів в економіці та сфері діяльності бізнесу.

Нині через повномасштабну війну відбувається зниження експорту продовольства з України та інші супутні негативні ефекти, внаслідок чого світове постачання продовольства істотно обмежується. Для відновлення продовольчої безпеки світу, а також економічного та соціального зближення з європейськими країнами українська економіка має у прискореному темпі відновитись у післявоєнний період.

Виходячи з цього, в рамках дослідження оптимізації фінансового менеджменту в аграрному бізнесі особливу увагу потрібно звернути на резильєнтність та стійкість до ризиків агровиробництва, оскільки в нинішній нестабільній економічній ситуації, як на зовнішньому так і на внутрішніх ринках саме це дозволить зберегти потенціал виробника і реалізувати нестандартні заходи з управління ризиками в системі фінансового менеджменту.

В контексті оптимізації фінансового менеджменту підприємств аграрного бізнесу передусім слід розглянути ризики зовнішнього та внутрішнього характеру. Так, до основних ризиків, на нашу думку, слід віднести наступні (табл. 1).

Крім того, потрібно підкреслити, що сучасний фінансовий менеджмент в аграрному бізнесі має певні особливості через специфіку цієї галузі, а саме: сезонність і циклічність; висока залежність від зовнішніх факторів; значна потреба в інвестиціях в обладнання і технології; управління ресурсами та ризиками; складнощі підтримки довгострокового розвитку.

Реальність показує, що аграрний бізнес має суттєво виражені сезонні і циклічні коливання в доходах і витратах через залежність від погодних умов і сільськогосподарських циклів, тому завдання фінансового менеджменту полягає в розробці відповідних стратегій управління стосовно пом'якшення таких коливань.

Ціни на сільськогосподарську продукцію, валютні курси, торговельні обмеження, кліматичні зміни також значно впливають на фінансовий стан агропідприємства. Війна додала до цього переліку такі ризики, як відключення електроенергії, зникнення зв'язку, загрози фізичного руйнування виробничого потенціалу (або його частини), порушення логістики [5]. Фінансовий менеджмент має адаптуватися до таких змін і відповідно реагувати на них.

Аграрний бізнес потребує постійних чималих інвестицій в оновлення сільськогосподарської техніки, обладнання і технології, тому в зоні відповідальності фінансового менеджера постійно перебуває завдання планування і управління такими інвестиціями при умові збереження балансу між

Таблиця 1

Характеристика зовнішніх і внутрішніх ризиків аграрного бізнесу

Ризики	Характеристика
Зовнішні	<ul style="list-style-type: none"> – недосконалість законодавчої та нормативно-правової бази для ефективної протидії недобросовісній конкуренції; – екологічні загрози (небезпека забруднення земельних ресурсів, водойм); – ризики інформаційного характеру (поширення неправдивої інформації, чуток); – неефективна робота відповідних державних структур щодо формування сприятливих умов для проведення досліджень в аграрній науці; – значний рівень толерування корупції в бізнесі; – тиск криміналітету, залученого на замовлення конкурентів; – відсутність у вільному доступі детальної та об'єктивної інформації про суб'єктів економіки та їх фінансове становище; – недостатній рівень культури ведення бізнесу в ринковому середовищі; – брендіві (іміджеві) ризики.
Внутрішні	<ul style="list-style-type: none"> – дії або бездіяльність (іноді зумисні) персоналу підприємства, що суперечать інтересам його місії та комерційної діяльності, наслідком яких може бути спричинення непередбачених витрат; – витік конфіденційної інформації; – удари репутаційного характеру; – ускладнення стосунків з партнерами і можливість втрати контрактів; – конфліктні ситуації з конкурентами; – загрози життю та здоров'ю персоналу; – недостатня інноваційна діяльність.

Джерело: сформовано за результатами дослідження

потребами в модернізації та фінансовою стійкістю підприємства.

Однією з ключових особливостей агробізнесу є управління різними видами ресурсів, такими як ґрунти, вода, посівний матеріал, нові сорти рослин, добрива, засоби захисту рослин, людські ресурси і капітал.

Фінансовий менеджмент має враховувати цю різноманітність ресурсів і ефективно їх розподіляти для досягнення оптимальних результатів. Кожен вид ресурсів обтяжений специфічними ризиками, тому розробка стратегії зменшення і управління ризиками має це враховувати.

Фінансовий менеджмент в агробізнесі має забезпечувати функціонування стійкої моделі підприємства, спроможної реагувати на виклики і забезпечувати довгостроковий розвиток.

Загалом, аграрний бізнес вимагає від фінансового менеджменту гнучкості, стратегічного планування і уваги до деталей, щоб успішно вирішувати усі зазначені вище виклики та забезпечувати стійкий фінансовий розвиток підприємства. Розробка оптимальної стратегії функціонування фінансового менеджменту є важливим завданням розвитку аграрного бізнесу, але критично необхідною вона є під час війни. Стратегія управління фінансовими ризиками має бути націлена на досягнення підприємством комерційних цілей та відповіді на потреби ринку.

Аналіз фінансових ризиків дає змогу зрозуміти ефективність процесу фінансового менеджменту та покращити систему для уникнення хибних

рішень в майбутньому. Управління фінансовими ризиками в системі фінансового менеджменту підприємства аграрного бізнесу доцільно розглядати як кругообіг та безперервний процес (рис. 1).

Перший крок – це визначення всіх можливих фінансових ризиків, які можуть обтяжувати господарські операції аграрного підприємства. Це може включати кредитні, інфляційні ризики, ризики ліквідності. Якщо агропідприємство планує зайняти нову для себе нішу на ринку – наприклад, вирощувати овочі – аналіз ризиків має охоплювати питання врахування вартості землі, застосування органічних технологій вирощування, особливості постачання продуктів на ринок та інші фактори.

Після ідентифікації ризиків потрібно оцінити їх потенційний вплив на фінансовий стан підприємства агробізнесу та ймовірність їхнього виникнення. Це допоможе виокремити найбільш критичні ризики.

На етапі розробки стратегії управління ризиками потрібно визначити, як агропідприємство буде управляти виявленими ризиками. Це може включати ухвалення рішень щодо мінімізації ризиків, їх передачі, прийняття або уникнення.

Після розробки стратегії настає етап реалізації запланованих заходів (оформлення страхових полісів, використання фінансових інструментів для захисту від валютних ризиків, диверсифікацію інвестицій та інші заходи).

Фінансові ризики можуть змінюватися з часом, тому важливо постійно відслідковувати ситуацію і, за потреби, оновлювати стратегію управління ризиками.

Рис. 1. Процес управління фінансовими ризиками в системі фінансового менеджменту аграрного підприємства

Джерело: складено авторами

Агропідприємство має регулярно складати звіти та аналізувати їх для оцінки ефективності стратегії управління фінансовими ризиками та виявлення резервів для удосконалення.

Вкрай важливо, щоб персонал агропідприємства був поінформований та обізнаний стосовно стандартів та процедур управління ризиками. Регулярні тренінги дадуть змогу підвищити компетентність персоналу. Навчання персоналу з управління фінансовими ризиками під час війни є критично необхідною складовою ефективного фінансового менеджменту в умовах нестабільності та небезпеки. Фахівці повинні навчитися адаптувати фінансовий менеджмент до особливостей воєнного конфлікту, зокрема увести у практику постійний перегляд бюджетів, ресурсів, інвестиційних стратегій залежно від поточних обставин. Фінансові менеджери мають удосконалити свої знання щодо геополітичних факторів впливу на фінансову стабільність: санкцій, торговельних обмежень та інших факторів впливу на бізнес-операції. Необхідною є розробка та реалізація кризових фінансових планів, які містять процедури реагування на екстремальні ситуації, зокрема на зниження доходів, збільшення витрат і ризику втрати активів. Навчання персоналу також повинно включати кібербезпеку і захист фінансової інформації, оскільки війна спричинює збільшення кіберзагроз. Завданням навчання персоналу з управління фінансовими ризиками під час війни є підготовка до реагування на небезпеку, збереження фінансової стійкості та забезпечення нормального функціонування бізнесу в умовах неспокою та турбулентності.

Незважаючи на розроблені планові заходи, існує постійна загроза виникнення непередбачених фінансових ризиків. Підприємство аграрного бізнесу повинно мати план реагування на такі ситуації.

Потрібно зауважити, що цей цикл управління фінансовими ризиками повинен бути не спорадичним, а постійним та адаптованим до змін в економічному середовищі та внутрішніх фінансових обставин діяльності підприємства агробізнесу.

Аналіз базових ризиків, які сьогодні обтяжують діяльність підприємств агробізнесу, дозволяє запропонувати опорні рекомендації щодо запровадження додаткових елементів управління ризиками з метою оптимізації фінансового менеджменту. Їх можна надати у вигляді таблиці (табл. 2).

Управління ризиками ритмічності діяльності агропідприємства допомагає зменшити можливі негативні впливи непередбачених факторів на фінансовий результат діяльності агропідприємства. У цьому зв'язку важливе врахування можливих негативних впливів змін клімату та погодних умов (засухи, повені, морози); диверсифікація культур для зниження ризику фінансових втрат у разі несприятливих умов для певного виду культури; впровадження сучасних агротехнологій для контролю урожайності та підвищення стійкості до різних ризиків.

Істотне значення для оптимізації фінансового менеджменту підприємства аграрного бізнесу має фінансове планування із врахуванням можливих негативних впливів ризиків на рентабельність та фінансовий результат. Важливо також формувати резервні фонди, які можна використати в разі настання передбачуваних ситуацій. Комунікація з експертами аграрної галузі, колегами-агропідприємцями для обміну досвідом і навчання кращим практикам управління ризиками також позитивно впливає на роботу з управління ризиками в системі фінансового менеджменту.

Управління діджитал-ризиками в аграрному бізнесі стає все більш важливим, оскільки розви-

Таблиця 2

Опорні рекомендації щодо управління ризиками в системі фінансового менеджменту підприємства агробізнесу

Ризики	Рекомендації
ритмічності діяльності підприємства	аналіз кліматичних та погодних ризиків; диверсифікація вирощування сільськогосподарських культур; використання новітніх технологій; фінансове планування; створення резервних планів реагування на випадок скорочення замовлень, зростання цін на паливо, інших додаткових витрат і втрат, пов'язаних із війною (процедури, раціональний розподіл працівників між зонами відповідальності, інструменти реагування та інші ресурси); комунікація з експертами
діджитал-ризики	розробка стратегії управління Діджитал-ризиками; обмеження несанкціонованому доступу до інформації; впровадження ефективних заходів кібербезпеки; виявлення та моніторинг можливих загроз і аномалій в цифрових системах
кадрові ризики	аналіз найважливіших ролей працівників, навчання та підвищення кваліфікації; аналіз та вдосконалення бізнес-процесів для підвищення продуктивності; розробка ефективної системи мотивації; розробка стандартів безпеки та збереження здоров'я на робочому місці; формування резерву ключових працівників (існує суттєвий ризик дефіциту людських ресурсів внаслідок військового призову та/або від'їзду працівників в інші регіони чи за кордон)
ризики комунікації	проведення регулярних ділових зустрічей із працівниками усіх рівнів; контроль структури комунікації та формування прозорих процедур обміну інформацією із співробітниками, постачальниками, партнерами; підвищення якості зворотного зв'язку

Джерело: складено авторами

ток технологій та цифровізація сільськогосподарських процесів приводять до зростання кіберзагроз і викликів. Особливе значення має управління цими ризиками, оскільки в аграрному секторі залежність від технологій і цифрових рішень зростає. Для забезпечення безпеки цифрових даних необхідно використовувати ефективні механізми шифрування, забезпечення доступу та резервного копіювання даних для запобігання несанкціонованому доступу, втраті або пошкодженню даних. З метою запобігання кібератакам та іншим загрозам в сфері цифрових технологій необхідно використовувати складні паролі, регулярне оновлення програмного забезпечення, мережеві заходи безпеки та навчання персоналу.

Важливо забезпечити, щоб персонал, який працює з цифровими технологіями, мав достатні знання та навички для ідентифікації потенційних ризиків і вмів правильно поводитися в разі виникнення проблем. Необхідно встановити системи моніторингу і виявлення можливих загроз і аномалій в цифрових системах аграрного бізнесу. Це може включати використання спеціалізованих програмних засобів, таких як системи виявлення вторгнень (атак) і шкідливих дій (IDS), системи керування подіями та інцидентами (SIEM) і моніторинг мережі.

Регулярне резервне копіювання даних і розробка плану відновлення допоможуть зменшити вплив можливих інцидентів на бізнес. Важливо періодично перевіряти ефективність процедур резервного копіювання і відновлення. Консультування з експертами з кібербезпеки та діджитал-ризиків забезпечить доступ до найкращих практик, проведення аудитів безпеки та розробки стратегій управління ризиками.

Для управління кадровими ризиками підприємства агробізнесу можуть використовувати стратегії, такі як навчання та розвиток персоналу, вдосконалення систем управління робочими процесами, створення стабільних умов праці, вивчення та дотримання відповідних законодавчих норм та страхування. На підприємстві аграрного бізнесу має бути розроблена концепція управління та прийняття критичних управлінських рішень. Головний фокус цієї концепції полягає у зміцненні взаємозв'язку між співробітниками та детальному аналізі впливу людського фактора на менеджмент.

Крім того, зважаючи на особливості ведення бізнесу у сучасних умовах військового стану в Україні істотним залишається ризик «втрати» керівника, тобто неможливість топ-менеджера виконувати свої функції через хворобу чи смерть, отже, доцільно додати інших підписантів. Мобілізація керівника до лав ЗСУ теж залишається вірогідною, через реалізацію процедури бронювання військовозобов'язаних можливо знизити цей ризик.

Репутаційні ризики і раніше існували, але нині активізувався новий спосіб усунення конкурентів через навішування ярлика зрадника, що фінансує війну. Довести, що це наклеп, буває іноді дуже складно, тому консультування із спеціалістами із піар-менеджменту може допомогти у застосуванні превентивних заходів.

Ефективність фінансового менеджменту в сучасних умовах великою мірою визначається якістю та ефективністю налагодженої комунікації. Відтак чіткі комунікаційні процедури всередині підприємства та з партнерами, постачальниками й клієнтами мають охоплювати різні сценарії та ситуації, які можуть виникнути в аграрному бізнесі. Для цього варто активно використовувати сучасні засоби комунікації (електронна пошта, месенджери, відеоконференції для ефективної комунікації в реальному часі). Регулярне проведення тренінгів та семінарів для працівників підприємства сприятиме вдосконаленню навичок спілкування. Важливо призначити відповідальних осіб за конкретні види комунікації та способи вирішення потенційних проблем. Відкритість до зворотного зв'язку та швидка реакція на несподівані виклики сприяють зменшенню ризиків комунікації між працівниками, а також зміцненню довіри між підприємством та його партнерами й клієнтами.

Цифровізація відкриває широкі можливості для оптимізації фінансового менеджменту та зменшення ризиків [11]. Так, цифрові технології дозволяють автоматизувати багато фінансових процесів, таких як облік транзакцій, підготовка звітності, розрахунок податків тощо. Це дозволяє зменшити ймовірність помилок та збільшити ефективність роботи. Здійснення швидких та безпечних електронних платежів сприяє зручності та ефективності фінансових операцій та зменшує ризик втрати грошових коштів або фінансових шахрайств.

Цифрові інструменти дозволяють збирати та аналізувати великі обсяги фінансових даних. Завдяки цьому можливо отримати більш точну та глибоку інформацію про фінансовий стан підприємства, виявити ризики та здійснити прогноз щодо майбутнього розвитку для ухвалення обґрунтованих фінансових рішень та зменшення ризику помилок.

Діджитал-технології нівелюють географічні обмеження та дозволяють підприємству здійснювати фінансові операції на міжнародних ринках та залучати інвестиції з усього світу, що дає нові можливості для розвитку бізнесу та зростання прибутковості.

Отже, аграрному підприємству притаманні унікальні особливості і ризики, тому оптимізація фінансового менеджменту в контексті захисту його від сучасних ризиків є нагальною задачею. Найбільш перспективною стратегією оптимізації фінансового менеджменту підприємства аграрного бізнесу, незважаючи на наявну на сьогоднішньому ринку цінову та логістичну невизначеність,

буде диверсифікація видів економічної діяльності в сільському господарстві, удосконалення подальшої власної переробки продукції агропромисловості та оптимізації витрат шляхом упровадження сучасних цифрових інноваційних технологій. Також доцільно акцентувати увагу на поновлювальних джерелах енергії як резервному варіанті самозабезпечення та диверсифікації.

Висновки з проведеного дослідження. Ефективний український аграрний бізнес в умовах війни – це вміння гнучко та швидко адаптувати менеджмент, ретельно та оперативно аналізувати чинники потенційного ризику та на цьому підґрунті ухвалювати рішення з метою мінімізації фінансових втрат. У сучасних реаліях найбільш ефективними методами зниження фінансових ризиків є їх диверсифікація. Процес управління фінансовими ризиками є безупинною цілеспрямованою роботою суб'єкта аграрного бізнесу щодо обмеження ризиків при проведенні фінансових операцій. Управління фінансовими ризиками в системі фінансового менеджменту включає ідентифікацію ризиків, оцінку ризиків, розробку стратегії, її реалізацію, моніторинг та оновлення стратегії, аналіз результативності, навчання персоналу та гнучке реагування на виклики.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бурачек І.В., Михайленко Н.В. Сучасний стан та перспективні напрями розвитку сільського господарства в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 21. С. 134–137. URL: <http://global-national.in.ua/archive/21-2018/27.pdf>
2. Долінський Л.Б. Фінансовий ризик-менеджмент: навч.-метод. посібник. Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2022. 132 с.
3. Кірічок К.М., Кухарук А.Д. Аналіз зовнішньоекономічної діяльності агропромислового комплексу України. *Актуальні проблеми економіки та управління*. 2019. № 13. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/29375/1/2019-13_1-11.pdf
4. Ковальчук В.Г. Антикризовий фінансовий менеджмент на сучасних підприємствах. *Економіка та право*. 2020. № 1. С. 80–86.
5. Нікітшин А.О. Фінансово-бюджетна та соціально-економічна безпека держави в умовах військової агресії. *Економіка та суспільство*. 2022. № 45.
6. Нікольчук Ю.М. Антикризовий фінансовий менеджмент як основа управління фінансами вітчизняних підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2021. № 1. С. 99–103.
7. Олашин М.М. Аналіз окремих нормативно-правових актів, що забезпечують функціонування аграрного сектору економіки України. *Аграрна економіка*. 2018. Т. 11. № 1–2. С. 23–28.
8. Семенда Д.К., Семенда О.В., Петрук Т.Ю. Економічні аспекти функціонування сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 106–116. URL: <http://eapk.org.ua/sites/default/files/>

[eapk/2018/10/eapk_2018_10_p_106_116.pdf](http://eapk.org.ua/sites/default/files/eapk/2018/10/eapk_2018_10_p_106_116.pdf)
DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201810106>

9. Тешева Л.В., Хохлов М.П., Петрова І.М. Роль фінансового планування у сучасних умовах господарювання. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. № 23. С. 314–320.

10. Фінансовий менеджмент: підручник / за ред. д-ра екон. наук, проф. М.І. Крупки; [М.І.Крупка, О.М. Ковалюк, В.М. Коваленко та ін.]. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 440 с.

11. Ortynskyi V., Kurnosenko L., Tohobytska V., Androshchuk I., Zaiarniuk O. Investment Support for the Digitalization of the Economy in the Context of International Economic Relations. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. Vol. 22. No. 6. P. 813819. URL: http://paper.ijcsns.org/07_book/202206/202206102.pdf (WoS)

REFERENCES:

1. Burachek, I.V. & Mykhaylenko N.V. (2018) Suchasnyy stan ta perspektyvni napryamy rozvytyky sil'skoho hospodarstva v Ukrayini [Current state and promising directions of agricultural development in Ukraine]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, vol. 21, pp. 134–137. <http://global-national.in.ua>. Available at: <http://global-national.in.ua/archive/21-2018/27.pdf> (in Ukrainian)
2. Dolinsky, L.B. (2022) Finansovyy ryzyk-menedzhment [Financial risk management]. Kyiv: National University "Kyiv Mohyla Academy", 132 p. (in Ukrainian)
3. Kirichok, K.M., Kuharuk, A.D. (2019) Analiz zovnishn'oekonomichnoyi diyal'nosti ahropromyslovoho kompleksu Ukrayiny [Analysis of the foreign economic activity of the agro-industrial complex of Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky ta upravlinnya*, no. 13. Available at: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/29375/1/2019-13_1-11.pdf (in Ukrainian)
4. Kovalchuk, V.H. (2020) Antykrizovyi finansovyi menedzhment na suchasnykh pidpriemstvakh [Anti-crisis financial management at modern enterprises]. *Ekonomika ta pravo*, no. 1, pp. 80–86 Available at: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/29375/1/2019-13_1-11.pdf (in Ukrainian)
5. Nikitishyn, A.O. (2022) Finansovo-byudzhetna ta sotsialno-ekonomichna bezpeka derzhavy v umovakh viyskovoyi ahresiyi [Financial-budgetary and socio-economic security of the state in conditions of military aggression]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 45. (in Ukrainian)
6. Nikolchuk, Yu.M. (2021) Antykrizovyi finansovyi menedzhment yak osnova upravlinnia finansamy vitchyznianskykh pidpriemstv [Anti-crisis financial management as the basis of managing the finances of domestic enterprises]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, no. 1, pp. 99–103. (in Ukrainian)
7. Olashyn, M.M. (2018) Analiz okremykh normatyvno-pravovykh aktiv, shcho zabezpechuyut' funktsionuvannya ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrayiny [Analysis of separate legal acts that ensure the functioning of the agricultural sector of the economy of Ukraine]. *Ahrarna ekonomika*, no. 1–2, pp. 23–28. (in Ukrainian)
8. Semenda, D.K., Semenda, O.V. & Petruk T. Yu. (2018) Ekonomichni aspekty funktsionuvannya silskohospodarskykh pidpriemstv [Economic aspects of the

functioning of agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, no. 10, pp. 106–116. (in Ukrainian)

9. Tyesheva, L.V., Khokhlov, M.P. & Petrova, I.M. (2018) Rol finansovoho planuvannya u suchasnykh umovakh hospodaryuvannya [The role of financial planning in modern economic conditions]. *Hlobalni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, no. 23, pp. 314–320. (in Ukrainian)

10. Krupka M.I., Kovalyuk O.M., Kovalenko V.M. (2019) Finansovyy menedzhment [Financial mana-

gement]. Lviv: LNU named after Ivan Franko, 440 p. (in Ukrainian)

11. Ortynskyi V., Kurnosenko L., Tohobytka V., Androshchuk I., Zaiarniuk O. (2022) Investment Support for the Digitalization of the Economy in the Context of International Economic Relations. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*, vol. 22, no. 6, p. 813819. Available at: http://paper.ijcsns.org/07_book/202206/202206102.pdf (WoS) (in English)

АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ НАССР, НА ПРИКЛАДІ ПІДПРИЄМСТВА «CHICKEN HUT», ЯК ОДНОГО З ЕЛЕМЕНТІВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

ANALYSIS OF THE ECONOMIC EFFICIENCY OF THE IMPLEMENTATION OF THE NASR SYSTEM, ON THE EXAMPLE OF THE "CHICKEN HUT" ENTERPRISE, AS ONE OF THE ELEMENTS OF EUROPEAN INTEGRATION

УДК 338.4

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.82-7>

Корсак Р.В.

д.іст.н., професор,
завідувач кафедри туристичної
інфраструктури та готельно-
ресторанного господарства,
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»

Гуштан Т.В.

д.е.н., доцент кафедри технології і
організації ресторанного господарства,
Ужгородський торговельно-економічний
інститут

Державного торговельно-економічного
університету

Малець В.Д.

магістрант,
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»

Korsak Roman

State University
"Uzhhorod National University"

Hushan Tetiana

Uzhgorod Institute of Trade and Economics
of State University of Trade and Economics

Malets Viktor

State University
"Uzhhorod National University"

Стаття присвячена дослідженню впровадження системи НАССР на вітчизняних підприємствах харчування, що набуло актуального звучання, особливо в умовах інтегрування України в Європейський Союз та просування на зарубіжні ринки виробництва і послуг. Адже гостро постала проблема гарантування належної якості та безпечності продукції ресторанного господарства, яке є важливою складовою вторинного сектора економіки, що набув, у нашій державі ознак перспективного зростання до початку військової агресії. Автори статті вважають, що компанія «Chicken HUT» вибудувала достатньо логічну та діючу схему забезпечення своєї мережі якісними та безпечними складовими стандартизованого меню знявши з себе лівову частку затрат на створення з «нуля» дорогого вартісного виробничого циклу і забезпечення систем контролю та звітності. Це дозволяє утримувати фактично єдиний рівень цін на продукцію в закладах мережі по Україні.

Ключові слова: НАССР, система харчової безпеки, аналіз ризиків та небезпек, підприємство «Chicken HUT», стандарти контролю якості харчових продуктів, ефективність впровадження.

The article is devoted to the study of the implementation of the HACCP system at domestic food service enterprises, which has become relevant, especially in the context of Ukraine's integration into the European Union and its promotion to foreign production and service markets. After all, the problem of ensuring proper quality and safety of restaurant products, which is an important component of the secondary sector of the economy, which had acquired signs of promising growth in our country before the start of military aggression, has become acute. In order to integrate the HACCP system, an appropriate legislative framework has been developed which is aimed at establishing the requirements for the implementation of a food safety management system based on the HACCP principles, as well as the specifics of control and inspections which apply, in particular, to public relations related to the exercise of state control over the activities of market operators. The article analyzes the economic activities of the "Chicken HUT" restaurant chain in terms of implementation of the HACCP system. The authors emphasize that "Chicken HUT" is a chain of fast food restaurants which has been commercially successful in many cities of Ukraine. "Chicken HUT" confidently holds a leading position in its market segment, has a target audience and a proven concept. The authors of the article believe that "Chicken HUT" has built a fairly logical and effective scheme for providing its network with high-quality and safe components of a standardized menu, having removed the lion's share of the costs of creating an expensive production cycle from scratch and providing control and reporting systems. This is undoubtedly a big advantage for providing outlets with a proven and standardized set of ingredients. This allows to maintain a virtually uniform level of prices for products in the chain's outlets across Ukraine. In the context of the study, the authors of the article concluded that the company's success is due to the uniform standards for all restaurants of the "Chicken HUT" chain, and the food control and safety system (HACCP) implemented at "Chicken HUT" enterprises allows us to talk about product and consumer safety.

Key words: HACCP, food safety system, risk and hazard analysis, "Chicken HUT", food quality control standards, implementation efficiency.

Постановка проблеми. Питання розроблення та впровадження системи НАССР на вітчизняних підприємствах харчування набуло актуального звучання, особливо в умовах інтегрування України в Європейський Союз та просування на зарубіжні ринки виробництва і послуг. Сьогодні гостро постала проблема гарантування належної якості та безпечності продукції ресторанного господарства, яке є важливою складовою вторинного сектора економіки, що набув, у нашій державі ознак перспективного зростання до початку військової агресії.

На сьогодні мережа «Chicken HUT» – одна з популярних мереж ресторанів швидкого обслуговування, яка має комерційний успіх у багатьох містах України. «Chicken HUT» займає лідируючі позиції у своєму сегменті ринку, має цільову аудиторію і перевірену концепцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вітчизняними науковцями розглядалися наступні питання, щодо впровадження системи НАССР на підприємствах ресторанного господарства, зокрема: управління якістю продукції та послуг у готельно-ресторанному господарстві (Давидова О.Ю., Писаревський І.М., Ладженська Р.С.); пошук ефективних шляхів впровадження системи НАССР (Плахотін В.Я.); концептуальні положення Кодексу Аліментаріус та їх реалізація у національному законодавстві України (Слободкін В.І.); перспективи гармонізації «Codex Alimentarius» в Україні проаналізували Якубчак О.М., Галабурда М.А., Бокарев Б.О.; безпеку та якість продовольчих товарів (Пчелянська Г.О.).

Водночас необхідно відзначити, що проблематика дослідження аналізу економічної ефективності господарської діяльності по впровадженню

системи НАССР на прикладі вітчизняного підприємства, розглянуто у недостатній мірі.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз господарської діяльності підприємства «Chicken HUT» стосовно впровадження системи НАССР, аналіз системи стандартів контролю якості харчових продуктів НАССР на зазначеному підприємстві та ефективність запровадження такої системи в аспекті виконання однієї з вимог інтеграції України в Європейський Союз.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система НАССР є обов'язковою в рамках законодавства більшості високорозвинених країн. Однією з умов Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом є саме наближення національного законодавства до законодавства європейських країн, зокрема, у галузі санітарних та фітосанітарних заходів.

Слід відмітити, що НАССР є системою аналізу ризиків і критичних точок управління та керівництва з її застосування.

Україна вже довгий час працює над інтегруванням цієї системи, розроблено відповідну законодавчу базу, що спрямована на установлення вимог до впровадження системи управління безпечністю харчових продуктів за принципами НАССР, а також особливостей контролю та перевірок, які поширюються, зокрема, на суспільні відносини, пов'язані із здійсненням державного контролю за діяльністю операторів ринку [2].

Оператор ринку – це суб'єкт господарювання, що провадить діяльність із метою чи без мети отримання прибутку, в управлінні якого перебувають потужності, на яких здійснюється первинне виробництво, реалізація та/або обіг харчових продуктів/інших об'єктів санітарних заходів. Також до операторів ринку відносяться агропродовольчий ринок, фізичні особи, якщо вони провадять діяльність із метою отримання прибутку чи без такої мети і займаються виробництвом та/або обігом харчових продуктів або інших об'єктів санітарних заходів [1; ст. 1, п. 55].

Так, одним з представників ринку є підприємство «Chicken HUT» – одна з найбільш популярних мереж закладів швидкого харчування в Україні. Секрет успіху полягає в постійному розвитку та дотриманні високих стандартів обслуговування і приготування їжі. Основний акцент робиться на приготуванні смачних страв, обслуговуванні та контролі якості продуктів. Компанія ретельно контролює процес перевезення та слідує за дотриманням оптимальної температури й вологості повітря при зберіганні продуктів. Таким чином, компанія «Chicken HUT» на власному прикладі доводить, що їжа швидкого приготування може бути якісною, смачною, поживною та корисною [7].

Система контролю та безпеки харчових продуктів працює на даному підприємстві наступним

чином. Основним позитивним чинником є робота з попередньо фасованими, каліброваними та виробленими згідно ТУ напівфабрикатами, що значно спрощує саму процедуру та документообіг по системі НАССР на якій працюють ресторани швидкого харчування мережі. Весь асортимент продукції поступає до них вже у вигляді запакованих та фасованих напівфабрикатів готових тільки до наступних технологічних процесів, таких як: обсмажування та розігрівання [5, с. 24–26; 7].

Всі складові меню через централізоване замовлення головного офісу в м. Івано-Франківськ виробляються на гігантах харчової промисловості української економіки, де в повній мірі запроваджено системи контролю харчової безпеки та постійно діючих робочих груп контролю, оскільки ці підприємства інтегровані у експортні схеми постачання своєї продукції на європейський та світовий ринок харчових продуктів, який чітко регламентується законодавством ЄС та правовими актами контролю якості та безпечності сировини та виробів з неї [13, с. 14–17].

Принагідно слід зазначити, що на шляху до міжнародного ринку підприємствам з якими співпрацює компанія «Chicken HUT» слід було пройти всі етапи запровадження системи безпечності на своїх виробництвах. А відповідно і зіткнутися з аналізом переваг та недоліків інтегрування системи НАССР на підприємстві. Узагальнені показники наведені в таблиці 1.

Підприємство «Chicken HUT», в свою чергу вибудувало діючу схему забезпечення своєї мережі якісними та безпечними складовими стандартизованого меню знявши з себе лівову частку затрат на створення з «нуля» вартісного виробничого циклу і забезпечення систем контролю та звітності, що є безперечно також великим плюсом для наповнення торгових філій складниками перевіреного та стандартизованого набору інгредієнтів. Зазначене дозволяє утримувати фактично єдиний рівень цін на продукцію у закладах мережі по Україні.

Хоча господарська діяльність підприємства і підпадає під дію законів «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [1, с. 1–2] та наказу № 590 «Про затвердження Вимог щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпечністю харчових продуктів (НАССР)» [3, с. 1–2], переваги, які отримала компанія від впровадження системи стандартів контролю якості харчових продуктів НАССР, наступні:

1. Враховуючи схему співпраці з передовими виробниками харчових продуктів українського ринку, підприємство «Chicken HUT» може уникнути багатоступеневого рівню ланцюгового проходження процедур харчового контролю безпеки виробництва за рахунок контрагентів, які у повній

Переваги та недоліки впровадження системи безпечності НАССР

Недоліки (витрати підприємства) на впровадження системи НАССР		Переваги підприємства від запровадження системи НАССР	
1.	Впровадження програм-передумов (витрати на запуск, витрати на нове устаткування, ремонт, реконструкцію чи побудову приміщень)	1.	Зростання доходів (доступ до нових ринків, розширення збуту, формування довіри у споживача)
2.	Розробка та впровадження плану НАССР (витрати на розробку плану НАССР, навчання персоналу, оцінка плану НАССР)	2.	Скорочення загальних витрат (краще управління персоналом та мотивація, більша відповідальність працівників, ефективніший процес виробництва, зменшення витрат на відкликання продукції, штрафних санкцій чи судових позовів)
		3.	Покращення стабільності показників якості та безпечності продукції, терміну її придатності та поліпшення характеристик (менше витрат від зіпсованої продукції)
3.	Підтримка системи НАССР (витрати на облік та верифікацію плану НАССР, коригувальні дії)	4.	Здатність інтегруватися у загальну систему з ISO 22 000 адже має спільні вимоги до контролю ризиків у сфері безпеки харчових продуктів.
		5.	Підвищення інвестиційної привабливості підприємства та розширення кола партнерів.

мірі дотримуються процедур та протоколів системи контролю ризиків та критичних точок, і таким чином гарантуючи якість продукту для кінцевого споживача. Зазначене є головною конкурентною перевагою над іншими операторами ринку швидкого харчування в Україні. Ця система дозволяє працювати по спрощеній схемі контролю харчової безпеки [6, с. 172–177].

2. Покрокові роботи з дотриманням норм НАССР застосовані на згаданих об'єктах [8, с. 47–54; 10, с. 24–29; 14, с. 18–31], а саме: згідно з процедурами системи НАССР на підприємстві «Chicken HUT» створена робоча група; відповідно до спрощеної процедури «Аналіз небезпечних факторів» – створені протоколи та шаблони контрольних листів та реєстраційних журналів, необхідних для дотримання процедури; при виникненні виробничої необхідності надаються консультації в он-лайн режимі постійно діючої групи контролю НАССР із головного офісу компанії; організована процедура контролю за дотриманням процедур та заходів передбаченими системою харчової безпеки НАССР.

Недоліки які навіть при такій досить логічній та професійній схемі мають місце на об'єкті компанії «Chicken HUT» наступні: нерегулярний склад членів визначеної робочої групи в зв'язку з плінністю кадрів; постійно виникаючі питання недостатньої інформованості персоналу про заходи та процедури які відбуваються в рамках контролю якості харчових продуктів.

Висновки з проведеного дослідження. Розглянувши проблематику економічної ефективності впровадження системи безпеки харчових продуктів НАССР на підприємствах загалом та на прикладі підприємства «Chicken HUT» зокрема, слід підсумувати наступне:

1. Запровадження системи НАССР є необхідною, що викликана обранням Україною шляху інтеграції в європейський простір;

2. Розвиток економіки нашої держави не можливий без ефективної діяльності її підприємств;

3. На практиці діяльності підприємства «Chicken HUT» доведено, що дотримуючись процедур та протоколів системи контролю ризиків та критичних точок гарантується якість продукту для кінцевого споживача. Це є основною та визначною конкурентною перевагою над іншими операторами ринку;

4. Шлях обраний підприємством «Chicken HUT» є прикладом прекрасної колаборації, що дає можливість бути не лише спроможними розвивати свою мережу на Європейському ринку через повну відповідність міжнародним стандартам безпечності але і максимально мінімізувати витрати на запровадження системи НАССР у своїй діяльності;

5. Запровадження НАССР – це не створення нових проблем виробникам, а нормальна світова практика для забезпечення безпечності харчових продуктів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про основні принципи та вимоги до безпечності харчових продуктів : Закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР [р. I, ст. 1, п. 12, п. 37]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 16.07.2023).

2. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин : Закон України від 18.05.2017 р. № 2042-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19#Text> (дата звернення: 20.07.2023).

3. Про затвердження Вимог щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпечністю харчових продуктів (НАССР) : Наказ Міністерства аграрної політики України від 01.10.2012 № 590. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1704-12#Text> (дата звернення: 16.07.2023).

4. Давидова О.Ю., Писаревський І.М., Ладженська Р.С. Управління якістю продукції та послуг у готельно-ресторанному господарстві : навчальний посібник. Харків : ХНАМГ, 2012. 468 с.

5. Плахотін В.Я. Впровадження на харчових підприємствах систем НАССР – оптимальний шлях виходу на внутрішній і зарубіжний ринки. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку харчових виробництв, готельно-ресторанного та туристичного бізнесу : Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 40-річчю заснування факультету ХТГРТБ (м. Полтава, 20-21 листопада 2014 р.)*. Полтава : ПУЕТ, 2015. С. 24–26.

6. Пчелянська Г.О. Безпека та якість продовольчих товарів: міжнародний аспект. *Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія : Економічні науки*. 2012. № 3 (69). Том 2. С. 172–177.

7. Ресторан «Chicken HUT». URL: <https://chicken-hut.ua/> (дата звернення: 28.07.2023)

8. Система НАССР. *Довідник*. Львів : Леонорм, 2003. 218 с.

9. Слободкін В.І. Концептуальні положення Кодексу Аліментаріус та їх реалізація в національному законодавстві України. *Проблеми харчування*. 2018. № 3-4. С. 13–22.

10. Слободкін В.І. Світові системи забезпечення якості і безпечності харчових продуктів та здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду за умов їх розвитку. *Посібник*. Київ : НМАПО імені П.Л. Шупика і Центральна СЕС МОЗ України, 2007. 55 с.

11. Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга (ISO 22000:2005, IDT): ДСТУ ISO 22000–2007 [Текст] / Чинний від 2007-04-02. Київ : Держспоживстандарт України, 2007. 39 с.

12. Якубчак О.М., Галабурда М.А., Бокарев Б.О. Імплементация законодавства з безпечності харчових продуктів до європейських вимог : *Міжнародна науково-практична конференція «Контроль безпечності харчових продуктів. Україна-ЄС: невирішені питання» (19-20 квітня 2018 р.)*. Київ, 2018. С. 14–17.

13. Якубчак О.М., Кобиш А.І. Перспективи гармонізації Codex Alimentarius в Україні. *Національний університет біоресурсів та природокористування України*. URL: <https://www.sworld.com.ua/konfer26/819.pdf> (дата звернення: 10.07.2023).

14. Codex Alimentarius general principles of food hygiene. CXC 1-1969. WHO and FAO. 2022. 38 p.

REFERENCES:

1. Pro osnovni pryntsypy ta vymohy do bezpechnosti kharchovykh produktiv: Zakon Ukrainy vid 23.12.1997 r. № 771/97-VR [r. I, st. 1, p. 12, p. 37]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed 16 July 2023).

2. Pro derzhavnyi kontrol za dotrymanniam zakonodavstva pro kharchovi produkty, kormy, pobichni produkty tvarynnoho pokhodzhennia, zdorovia ta blahopoluchchia tvaryn: Zakon Ukrainy vid 18.05.2017 r. № 2042-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19#Text> (accessed 20 July 2023).

3. Pro zatverdzhennia Vymoh shchodo rozrobki, vprovadzhenia ta zastosuvannia postiino diiuchykh protsedur, zasnovanykh na pryntsypakh Systemy upravlinnia bezpechnistiu kharchovykh produktiv (NASSR): Nakaz Ministerstva ahrarnoi polityky Ukrainy vid 01.10.2012 № 590. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1704-12#Text> (accessed 16 July 2023).

4. Davydova O.Yu., Pysarevskiy I.M., Ladyzhenska R.S. (2012) Upravlinnia yakistiu produktsii ta posluhu u hotelno-restorannomu hospodarstvi: navchalnyi posibnyk. Kharkiv: KhNAMH, 468 p.

5. Plakhotin V.Ya. (2015) Vprovadzhenia na kharchovykh pidpriemstvakh system NASSR – optimalnyi shliakh vykhodu na vnutrishnii i zarubizhnyi rynky. *Aktualni problemy ta perspektyvy rozvytku kharchovykh vyrobnytstv, hotelno-restorannoho ta turystychnoho biznesu: Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia, prysviachena 40-richchiu zasnuvannia fakultetu KhTHTB (m. Poltava, 20–21 lystopada 2014 r.)*. Poltava: PUET, pp. 24–26.

6. Pchelianska H.O. (2012) Bezpeka ta yakist prodovolchychykh tovariv: mizhnarodnyi aspekt. *Zbirnyk naukovykh prats Vinnytskoho natsionalnoho ahraroho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky*, no. 3 (69), tom 2. Vinnytsia, pp. 172–177.

7. Restoran "Shiken HUT". Available at: <https://chicken-hut.ua/> (accessed 28 July 2023).

8. Systema NASSR (2003) Dovidnyk. Lviv: Leonorm, 218 p.

9. Slobodkin V.I. (2008) Kontseptualni polozhennia Kodeksu Alimentarius ta yikh realizatsiia v natsionalnomu zakonodavstvi Ukrainy. *Problemy kharchuvannia. Natsionalna medychna akademiia pislidyplomnoi osvity imeni P.L. Shupyka*, Kyiv, no. 3-4, pp. 13–22.

10. Slobodkin V.I. (2007) Svitovi systemy zabezpechennia yakosti i bezpechnosti kharchovykh produktiv ta zdiisnennia derzhavnoho sanitarno-epidemiolohichnoho nahliadu za umov yikh rozvytku: posibnyk. Kyiv: NMAPO imeni P.L. Shupyka i Tsentralna SES MOZ Ukrainy, 55 p.

11. Systemy upravlinnia bezpechnistiu kharchovykh produktiv. Vymohy do bud yakykh orhanizatsii kharchovoho lantsiuha (ISO 22000:2005, IDT): ДСТУ ISO 22000–2007 [Текст] (2007) / Чинний від 2007-04-02. Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukrainy, 39 p.

12. Yakubchak O.M., Halaburda M.A., Bokarev B.O. (2018) Implementatsiia zakonodavstva z bezpechnosti kharchovykh produktiv do yevropeiskykh vymoh: *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia "Kontrol bezpechnosti kharchovykh produktiv. Ukraina-Yes: nevyrisheni pytannia" (19-20 kvitnia 2018 r.)*. Kyiv, pp. 14–17.

13. Yakubchak O.M., Kobysch A.I. Perspektyvy harmonizatsii Codex Alimentarius v Ukraini. *Natsionalnyi universytet biosursiv ta pryrodokorystuvannia Ukrainy*. Available at: <https://www.sworld.com.ua/konfer26/819.pdf> (accessed 10 July 2023).

14. Codex Alimentarius general principles of food hygiene. CXC 1-1969. WHO and FAO, 2022. 38 p.

МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПОЗИКОВОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВ

EVALUATION METHODOLOGY OF THE EFFICIENCY OF USING BORROWED CAPITAL OF THE ENTERPRISE

В статті досліджені методичні підходи до оцінки ефективності використання позикового капіталу підприємств. Показано, що загальний методичний підхід до оцінки ефективності управління позиковим капіталом підприємств передбачає визначення його стану, забезпеченості та ефективності використання. Досліджено чинники, які впливають на ефективність використання загального, власного та позикового капіталу підприємства. Розроблена та запропонована мультиплікативна модель оцінки ефективності використання позикового капіталу підприємства урахуванням таких процесів: забезпечення сталості розвитку підприємства при використанні позикового капіталу, визначення ефективності залучення позикового капіталу та результативності використання позикового капіталу. Результуючим показником ефективності використання позикового капіталу обрано рентабельність позикового капіталу. Для управління ефективністю використання позикових коштів запропоновано модель, де в якості об'єкту впливу є плече фінансового важеля, зміна якого впливає на рентабельність як позикового, так і загального капіталу підприємства.

Ключові слова: позиковий капітал, методика оцінки, ефективність використання, управління позиковим капіталом, фінансовий важіль.

The article examines methodological approaches to assessing the effectiveness of the use of borrowed capital of enterprises. It has been proved that an enterprise that focuses only on the use of its own capital significantly narrows the possibilities for increasing its profitability, being unable to quickly and on a large scale increase production volumes. It is substantiated that the use of borrowed capital provides enterprises with certain advantages, such as a reduction in the tax base, a reduction in payments to the budget. An enterprise can derive additional benefit from the use of borrowed capital during a period of rising inflation. It is shown that the general methodological approach to assessing the effectiveness of managing the loan capital of enterprises involves determining its state, security and efficiency of use. The factors influencing the effectiveness of the use of the general, own and borrowed capital of the enterprise are investigated. It is proved that one of the indicators used to assess the efficiency of the use of loan capital is the effect of financial leverage. It is shown that the attraction of loan capital will be effective when the growth rate of the enterprise's profit will outpace the growth rate of the total assets, that is, the return on assets will increase. The influence of various factors on the level of financial leverage and the overall stability of the enterprise is analyzed. A multiplicative model for evaluating the effectiveness of the use of borrowed capital of an enterprise has been developed and proposed, taking into account the following processes: ensuring the constancy of the development of an enterprise when using borrowed capital, determining the efficiency of attracting borrowed capital and the effectiveness of using borrowed capital. The resulting indicator of the efficiency of the use of loan capital is the return on loan capital. To manage the efficiency of the use of borrowed funds, a model is proposed, where the object of influence is the leverage of the financial lever, the change of which affects the profitability of both the borrowed and the total capital of the enterprise.

Key words: borrowed capital, evaluation methodology, efficiency of use, management of borrowed capital, financial leverage.

УДК [303.1:330.142.22]:005.936.3

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.82-8>

Кулаковська Т.А.

д.е.н., доцент кафедри економіки промисловості, Одеський національний технологічний університет

Kulakovska Tetiana

Odesa National University of Technology

Постановка проблеми. Для здійснення фінансово-господарської діяльності підприємство формує певну структуру джерел фінансування. Істотну роль в цій структурі відіграє позиковий капітал, який є частиною капіталу підприємства, що характеризує в сукупності обсяг його фінансових зобов'язань. Ефективне управління позиковим капіталом підприємства здатне забезпечити додаткові надходження у господарський оборот, збільшити рентабельність процесу виробництва, підвищити ринкову вартість підприємства.

Підприємство, яке орієнтується лише на використання власного капіталу, істотно звужує можливості підвищення його рентабельності, не в змозі швидко і в значних масштабах наростити обсяги виробництва. Використання позикового капіталу надає підприємствам певні переваги, такі як зменшення бази оподаткування, скорочення платежів до бюджету. Підприємство може отримати додаткову вигоду від використання позикового капіталу в період підвищення темпів інфляції. Це зумов-

лено тим, що повернення боргу здійснюється грошима меншої купівельної спроможності. Водночас залучення підприємствами позикового капіталу несе в собі і певні загрози. Головна з них – це зростання ризику зниження їх фінансової стійкості та платоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженнями теоретичних та прикладних аспектів використання позикового капіталу займалися такі науковці, як О. Булавинець [1], А. Пересада [2], О. Базилінська [3], О. Ребець [4] та ін. Процес управління позиковим капіталом розглянутий у наукових працях О. Базилінської, О. Бандурки [5], М. Коробова [5] та ін. Методологічні аспекти формування оптимальної структури капіталу та ефективного використання капіталу досліджуються у роботах О. Булавця [1], Г. Кірейцева [6], М. Стельмаха [7], Л. Гіляровської [8], М. Андрюшкіної [9], Л. Фролової [9], Л. Приступи [10] тощо.

Все більш актуальними стають питання дослідження методологічних підходів до оцінки ефек-

тивності використання позикового капіталу як вагової складової загального капіталу підприємства, особливо в тих галузях економіки, де він активно використовується. Саме цей напрям дослідження є перспективним та актуальним, враховуючи той факт, що доступність до фінансових інструментів стає значно обмеженою, а ефективність використання позикових коштів знижується.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз існуючих підходів до оцінки ефективності використання позикового капіталу та їх удосконалення з урахуванням процесів: забезпечення сталості розвитку підприємства при використанні позикового капіталу, визначення ефективності залучення позикового капіталу та результативності використання позикового капіталу

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальний методичний підхід до оцінки ефективності управління позиковими коштами підприємств передбачає визначення їх стану, забезпеченості та ефективності використання.

До показників, які характеризують стан позикових коштів, як правило, відносять такі показники: сума та структура позикових коштів підприємства; динаміка позикових коштів, загалом та за їх видами; розміщення позикових коштів в активах підприємства; частка позикових коштів у загальній сумі капіталу та тенденція її зміни за аналізований період; співвідношення позикових та власних коштів підприємства та тенденція їх зміни.

Вивчаючи позикові кошти, необхідно знати об'єктивні закономірності темпів зміни обсягу позикових коштів та темпів зміни оборотних коштів, обсягу виробництва та реалізації продукції. Перевищення темпів зростання загальної суми заборгованості порівняно зі зростанням оборотних активів вказує на зниження рівня ліквідності підприємства та може призвести до неплатоспроможності підприємства загалом. Підприємство вважається фінансово стійким, якщо власні кошти перевищують позикові більше, ніж у 2 рази. Перевищення темпів зростання позикового капіталу в порівнянні зі зростанням обсягу виробництва вказує на зниження ефективності використання позикових коштів (фондовіддачі позикових коштів). Перевищення кредиторської заборгованості над грошима (абсолютно ліквідними активами) свідчить про неплатоспроможність підприємства.

Для повної оцінки стану та ефективності використання позикового капіталу необхідно вивчити розміщення довгострокових та короткострокових позикових коштів в активах підприємства. Довгострокові зобов'язання зазвичай мають бути використані для покриття необоротних активів, тобто на придбання нематеріальних активів, основних засобів, капітального будівництва. Це пов'язано з тим, що довгострокові зобов'язання повертаються або виплачуються більше, ніж за 12 міся-

ців, і протягом року їх можна використовувати як власні кошти. Короткострокові зобов'язання мають бути тимчасово використані в оборотних активах, оскільки їхнє повернення здійснюється протягом поточного року за рахунок коштів ліквідних активів. Якщо короткострокові зобов'язання перевищують оборотні активи, підприємство немає можливості розрахуватися зі своїми боргами, яким настає термін повернення, і це підприємство вважається неліквідним і неплатоспроможним.

Однією з важливих проблем залучення позикових коштів є їх ефективне використання. Позиковий капітал має сприяти підвищенню прибутковості власного капіталу, збільшенню прибутку та рентабельності використання капіталу загалом. Одним із показників, що застосовуються для оцінки ефективності використання позикового капіталу, є ефект фінансового важеля, який показує, наскільки відсотків збільшується розмір власного капіталу за рахунок залучення позикових коштів в обіг підприємства. Він виникає у тому випадку, коли рентабельність сукупного капіталу перевищує середньозважену ціну позикового капіталу. Залучення позикового капіталу буде ефективним, коли темпи зростання прибутку підприємства випереджатимуть темпи зростання суми активів, тобто буде зростати показник рентабельності активів.

Ефект фінансового важеля виникає внаслідок перевищення рентабельності активів над «ціною» позикового капіталу, тобто середньою ставкою банківського кредиту. Позитивний ефект фінансового важеля ($EФВ$) утворюється, коли рентабельність активів (ROA) перевищує середню розрахункову ставку відсотка (CB), тобто $ROA > CB$. Іншими словами, у цьому випадку відбуватиметься збільшення рентабельності власного капіталу завдяки використанню кредиту. Негативна величина $EФВ$ отримується, коли рентабельність активів нижче за середню розрахункову ставку відсотка за кредит, тобто $ROA < CB$. І тут негативна величина $EФВ$ призводить до зниження суми власного капіталу і робить неефективним використання позикового капіталу.

Таким чином, за позитивного значення $EФВ$ приріст коефіцієнта заборгованості викликатиме збільшення рентабельності власного капіталу, що, у свою чергу, дасть можливість збільшення обсягу діяльності підприємства. Негативне значення $EФВ$ призводить до зменшення власних коштів і ще більшого падіння рентабельності власного капіталу, зрештою, може призвести до банкрутства. Кожне підприємство має передбачити таку рентабельність активів, щоб коштів, отриманих від використання позикового капіталу, було достатньо для повернення отриманих позикових коштів, на сплату відсотків за кредит і прибутку, і навіть для поповнення власного капіталу.

Збільшення ставок прибуток приводить до зменшення показника ефекту фінансового важеля і навпаки, зниження ставок прибуток збільшує ефект фінансового важеля. Однак цей фактор відноситься до зовнішніх, незалежних від керівництва підприємства.

Середня розрахункова ставка відсотка за кредит один з основних чинників, які впливають на рівень ефекту фінансового важеля. Якщо укладаються договори з кредиторами з високим рівнем оплати кредиту, це призводить до зниження рівня ефекту фінансового важеля, і навпаки. Керівництво підприємства має домагатися зниження процентних ставок за кредит шляхом підбору відповідних кредиторів та покращення розрахунково-платіжної дисципліни на підприємстві, ліквідації простроченої кредиторської заборгованості.

Іншим чинником, який впливає на рівень ефекту фінансового важеля, є рівень рентабельності активів, що досягається шляхом підвищення ефективності роботи підприємства. Чим вищий рівень рентабельності активів, тим більша різниця між середньою розрахунковою ставкою відсотка за кредит та вищий ефект фінансового важеля. Таким чином, усі фактори, які впливають на рівень рентабельності активів, сприяють збільшенню чи зменшенню ефекту фінансового важеля підприємства. Якщо ефект фінансового важеля є позитивним, підприємство може надалі залучати позикові кошти і тим самим збільшувати власний капітал шляхом капіталізації прибутку.

При негативному ефекті фінансового важеля залучення позикового капіталу призведе до погіршення фінансового становища, неліквідності та неплатоспроможності, зрештою, до банкрутства. Збільшення власного капіталу призводить до зниження рівня плеча фінансового важеля. При негативному ефекті фінансового важеля збільшення власного капіталу призводить до зниження частки позикового капіталу, тим самим підвищується ефект фінансового важеля, зменшується сума виплат за відсотками по кредитах та позиках. Таким чином, розмір плеча фінансового важеля (коефіцієнт заборгованості) залежить від суми позикового та власного капіталів.

Керівництво підприємства має ретельно вивчити доцільність залучення позикових коштів, можливість ефективного використання та повернення їх у встановлені договором строки.

Також, при оцінці ефективності залучення позикового капіталу потрібно визначити вплив наведених вище факторів на зміну ефекту фінансового важеля. У зв'язку з тим, що вплив цих факторів має детермінований характер, тобто прямий вплив на ефект фінансового важеля і їх можна визначити на основі формули оцінки ефекту фінансового важеля, для визначення впливу кожного з наведених вище факторів використовується метод ланцюгових підстановок.

Отже, фінансова модель, яка відображає методологічні засади та принципи розробки політики управління позиковим капіталом, є багатокритеріальною:

$$\left\{ \begin{array}{l} \text{ІФВ (індекс фінансового важеля)} > 1 \\ \frac{\text{ПК}}{\text{ВК}} \text{ (плече фінансовго важеля)} \leq 1 \\ \text{К}_{\text{ПЛ}} \text{ (коефіцієнт поточної ліквідності)} \geq 2 \\ \text{Ц}_{\text{ПК}} \text{ (ціна позикового капіталу)} \rightarrow \min \end{array} \right. \quad (1)$$

Дана модель містить такі змістовні характеристики процесу прийняття управлінських рішень:

– по-перше, це мета управління, яка полягає у зростанні добробуту власників; виражається індексом ефекту фінансового важеля;

– по-друге, це принципи управління, що орієнтують менеджмент компанії на забезпечення її фінансової незалежності та самостійності; провідником цієї візії є рекомендоване значення структурного показника (ПК/ВК);

– по-третє, це методи досягнення поставленої мети: методи мінімізації середньозваженої вартості позикового капіталу та методи підтримки поточної ліквідності.

Порядок оцінювання ефективності використання позикового капіталу передбачає реалізацію кількох етапів:

1) обґрунтоване формулювання цілей оцінювання ефективності позикового капіталу. З огляду на зміст управління позиковим капіталом, основною метою оцінювання має стати пошук напрямів підвищення ефективності формування і використання позикового капіталу, а його проміжними завданнями: пошук «слабких» місць цього процесу; визначення переваг і недоліків використання різних джерел і форм позикового капіталу для формування фінансових ресурсів підприємства; формулювання пропозицій щодо оптимізації обсягу та структури позикового капіталу, підвищення ефективності його використання;

2) вибір моделі оцінювання ефективності формування позикового капіталу. У науковій літературі виділяють кілька основних моделей, які дають змогу виявити і структурувати зв'язки між основними показниками капіталу (дескриптивні, предикативні, нормативні). Найбільш придатними для оцінювання ефективності капіталу у вітчизняних умовах є дескриптивні моделі (описового характеру), а саме побудова системи звітних балансів; складання звітності у різних аналітичних ракурсах; структурний та динамічний аналіз звітності; коефіцієнтний і факторний аналіз; аналітичні записки до звітності. Л. Гіляровська головним серед методів оцінювання ефективності використання позикового капіталу визначає коефіцієнтний аналіз, який застосовується різними групами користувачів (менеджерами, власниками, кредиторами й ін.)

і передбачає розрахунок коефіцієнтів, які різнопланово оцінюють використання капіталу [8].

На думку О. Ребець, найбільш практичним для застосування є метод за схемою Дюпон-каскад, який передбачає дезагрегування інтегрального показника на кілька коефіцієнтів його формування, пов'язаних між собою. Однак, в Україні доцільно використовувати лише алгоритм цієї методики (послідовність дій), а систему кількісних показників ефективності використання капіталу слід формувати індивідуально для кожного підприємства [4, с. 320].

У науковій праці О. Булавинець [1] для оцінки ефективності формування та використання позикових коштів підприємств запропоновано використовувати систему показників, які відображають результативність та економічність процесів. Такий підхід запропонований в роботі [1].

Показники оцінки ефективності формування позикового капіталу містять узагальнюючий показник результативності та систему показників економічності, серед яких показники руху позикового капіталу, вартості капіталу та структурні показники.

Показники оцінки ефективності використання позикового капіталу містять узагальнюючий показник результативності та систему показників економічності, серед яких показники ліквідності, оборотності та рентабельності позикового капіталу.

Перевагами такого методичного підходу до оцінки ефективності управління позиковим капіталом підприємства є:

- 1) дослідження процесів як формування (залучення), так і використання позикового капіталу підприємств;
- 2) порівняння фактичного значення узагальненого показника з нормативним показником;
- 3) дослідження показників вартості та структури капіталу.

Цей методичний підхід потребує удосконалення з приводу встановлення ієрархічності підгруп показників щодо їх взаємообумовленого впливу та розробки узагальненого показника ефективності управління позиковим капіталом підприємства. Тому доцільним є використання мультиплікативних факторних моделей, які дозволяють проводити факторний аналіз впливу окремих факторів на результуючий показник.

Колективом науковців на чолі з Л. Гіляровською запропоновано для оцінки ефективності використання позикових коштів підприємств орієнтуватися на узагальнений показник рентабельності позикового капіталу. Для аналізу рентабельності позикового капіталу запропоновано застосовувати три-, чотири- та шестифакторну мультиплікативні моделі з використанням широкого кола аналітичних коефіцієнтів. Моделі аналізу рентабельності позикового капіталу можуть бути представлені у різних варіаціях, зокрема [8, с. 217–219]:

$$P_{\text{пк}} = \frac{\text{ЧП}}{\text{ОР}} \cdot \frac{\text{ОР}}{\text{ОА}} \cdot \frac{\text{ОА}}{\text{КЗ}} \cdot \frac{\text{КЗ}}{\text{ДЗ}} \cdot \frac{\text{ДЗ}}{\text{ЧА}} \cdot \frac{\text{ЧА}}{\text{ПК}} = x \cdot y \cdot z \cdot i \cdot q \cdot s \quad (2)$$

$$P_{\text{пк}} = \frac{\text{ЧП}}{\text{ОР}} \cdot \frac{\text{ОР}}{\text{ДЗ}} \cdot \frac{\text{ДЗ}}{\text{КЗ}} \cdot \frac{\text{КЗ}}{\text{ПК}} = x \cdot m \cdot n \cdot r \quad (3)$$

де ЧП – чистий прибуток;
 ОР – дохід від реалізації продукції;
 ОА – сума оборотних активів підприємства;
 КЗ – кредиторська заборгованість;
 ДЗ – дебіторська заборгованість;
 ЧА – чисті активи підприємства;
 ПК – позиковий капітал підприємства;
 x – коефіцієнт рентабельності продажу;
 y – рівень оборотності оборотних активів;
 z – рівень покриття оборотними активами кредиторської заборгованості;
 i – показник співвідношення між дебіторською і кредиторською заборгованістю;
 q – частка дебіторської заборгованості в чистих активах;
 s – коефіцієнт покриття чистими активами позикового капіталу;
 m – рівень оборотності дебіторської заборгованості;
 n – показник співвідношення між кредиторською і дебіторською заборгованістю;
 r – частка кредиторської заборгованості в позиковому капіталі.

На нашу думку, модель (2) є більш інформативною з приводу чинників впливу на процес управління позиковим капіталом підприємства.

На погляд О. Булавинець [1, с. 325], запропоновані моделі (2), (3) є надто громіздкими, що переобтяжує процес аналізу рентабельності. Тому, для оцінки прибутковості позикового капіталу О. Булавинець пропонує використовувати трифакторні моделі, перша з яких буде вказувати на залежність рентабельності позикових коштів ($P_{\text{пк}}$) від рівня оборотності активів (4), а друга – оцінювати вплив на прибутковість зобов'язань ефективності використання власного капіталу (5):

$$P_{\text{пк}} = \frac{\text{ЧП}}{\text{ОР}} \cdot \frac{\text{ОР}}{\text{А}} \cdot \frac{\text{А}}{\text{ПК}} = x \cdot y \cdot z \quad (4)$$

$$P_{\text{пк}} = \frac{\text{ЧП}}{\text{ОР}} \cdot \frac{\text{ОР}}{\text{ВК}} \cdot \frac{\text{ВК}}{\text{ПК}} = x \cdot k \cdot m \quad (5)$$

де ЧП – чистий прибуток;
 ОР – дохід від реалізації продукції;
 А – активи підприємства;
 ВК – власний капітал підприємства;
 ПК – позиковий капітал підприємства;
 x – коефіцієнт рентабельності продажу;
 y – рівень оборотності активів;
 z – коефіцієнт «ціни» ліквідації;
 k – коефіцієнт оборотності власного капіталу;
 m – коефіцієнт фінансової стабільності.
 На нашу думку, для повноти висвітлення про-

блем управління позиковими коштами підприємства та систематизації всіх процесів, автору доцільно було пов'язати між собою запропоновані моделі.

Враховуючи вищесказане, запропонована методика оцінки ефективності використання позикових коштів підприємством побудована з урахуванням таких процесів: забезпечення сталості розвитку підприємства при використанні позикового капіталу, визначення ефективності залучення позикового капіталу та результативності використання позикового капіталу.

Результуючим показником ефективності використання позикових коштів обрано рентабельність позикового капіталу. В динаміці цей показник має підвищуватися у разі підвищення всіх показників-факторів у моделі.

$$R_{\text{ПК}} = \frac{P_{\text{ПК}}}{\text{ПК}} = \frac{P_{\text{ПК}}}{\text{П}} \cdot \frac{\text{П}}{\text{РП}} \cdot \frac{\text{РП}}{\text{К}} \cdot \frac{\text{К}}{\text{ВК}} \cdot \frac{\text{ВК}}{\text{ДЗ}} \cdot \frac{\text{ДЗ}}{\text{КЗ}} \cdot \frac{\text{КЗ}}{\text{ГК}} \cdot \frac{\text{ГК}}{\text{ОБА}} \cdot \frac{\text{ОБА}}{\text{ВОК}} \cdot \frac{\text{ВОК}}{\text{ВК}} \cdot \frac{\Delta P_{\text{ВК}}}{\Delta P_{\text{ПК}}} \cdot \frac{\Delta P_{\text{ПК}}}{\text{ПК}} = a \cdot b \cdot c \cdot d \cdot e \cdot f \cdot g \cdot h \cdot i \cdot j \cdot k \cdot l \cdot m, \quad (6)$$

де $P_{\text{ПК}}$ – прибуток, отриманий при використанні позикових коштів;

П – прибуток підприємства;

РП – обсяг реалізованої продукції;

К – загальний капітал підприємства;

ВК – власний капітал підприємства;

ДЗ – дебіторська заборгованість;

КЗ – кредиторська заборгованість;

ГК – грошові кошти та поточні фінансові інвестиції;

ОБА – оборотні активи;

ВОК – власні оборотні кошти;

$\Delta P_{\text{ВК}}$ – приріст вартості власного капіталу;

$\Delta P_{\text{ПК}}$ – приріст вартості позикового капіталу;

ПК – позиковий капітал;

a – частка прибутку, отриманого при використанні позикового капіталу, у загальному прибутку підприємства;

b – рентабельність продажу;

c – оборотність капіталу;

d – коефіцієнт автономії ($\text{ВК}/\text{К}$);

e – коефіцієнт забезпечення дебіторської заборгованості власними коштами;

f – плече фінансового важеля;

g – коефіцієнт абсолютної ліквідності ($\text{ГР}/\text{КЗ}$);

h – частка високоліквідних активів у оборотних активах підприємства;

i – коефіцієнт забезпечення оборотних активів власними оборотними коштами;

j – частка власних оборотних коштів у власному капіталі підприємства;

k – ефективність власного капіталу (зворотній);

l – гранична вартість складових капіталу;

m – абсолютна ефективність позикового капіталу.

Моделі побудована на основі статистично достовірних показниках. Зберігається вимога односпрямованої дії факторів з результируючим показником. Кожен із запропонованих показників при збільшенні призводить до підвищення рен-

табельності позикового капіталу підприємства. Використання кожного окремого показника має економічну обґрунтованість.

Для визначення впливу факторів на результируючий показник слід скористатися універсальним методом ланцюгових підстановок. Із застосуванням факторного аналізу рентабельності позикового капіталу з'являється можливість отримання достовірних даних про вплив окремих факторів на результиривний показник і визначення невикористаних резервів підвищення рівня рентабельності.

Цей метод дає змогу виділити внесок взаємодії основних факторів (синергійний ефект), який, як відомо, в методі прямих ланцюгових підстановок приєднується до вкладу всіх факторів, окрім об'ємного чинника.

Таким чином, скориставшись методом виявлення ізольованого впливу факторів, можна визначити у «чистому» вигляді вплив не тільки основних факторів на результиривний показник, але й їх взаємодії – синергійний ефект, який може бути як позитивним, так і негативним. Це дасть змогу, поряд з іншими відомими методами економічного аналізу, більш детально дослідити причини і умови зміни важливого для будь-якого підприємства показника – рентабельності позикового капіталу.

Таким чином, визначивши значення показників за два періоди та більше, можна здійснити факторний аналіз впливу часткових показників на результируючий показник.

Для управління ефективністю використання позикових коштів запропоновано модель (7), де в якості об'єкту впливу є плече фінансового важеля, зміна якого впливає на рентабельність як позикового, так і загального капіталу підприємства.

Для управління ефективністю використання позикових коштів запропоновано модель (7), де в якості об'єкту впливу є плече фінансового важеля, зміна якого впливає на рентабельність як позикового, так і загального капіталу підприємства.

$$R_{\text{ПК}} = \left(R_{\text{К}} \cdot \frac{1}{K_{\text{а}}} - R_{\text{ВК}} \right) \cdot \frac{1}{P_{\text{ФВ}}}, \quad (7)$$

де $R_{пк}$ – рентабельність позикового капіталу, %;

R_k – рентабельність капіталу, %;

$R_{вк}$ – рентабельність позикового капіталу, %;

K_a – коефіцієнт автономії (відношення власного капіталу до капіталу підприємства);

$P_{фв}$ – плече фінансового важеля (відношення позикового капіталу до власного капіталу підприємства).

Рентабельність капіталу залежить від таких факторів:

- ефективності операційної та збутової діяльності підприємства (рентабельність продажу, оборотність капіталу);

- забезпечення фінансовими ресурсами операційної діяльності (поточна фінансова потреба підприємства, співвідношення кредиторської та дебіторської заборгованості);

- рентабельності складових капіталу підприємства: рентабельність позикового та власного капіталу.

Рентабельність власного капіталу залежить від таких факторів:

- ефективності операційної та збутової діяльності підприємства (рентабельність продажу, оборотність власного капіталу);

- забезпечення фінансовими ресурсами операційної діяльності (поточна фінансова потреба підприємства, співвідношення кредиторської та дебіторської заборгованості);

- рентабельності складових власного капіталу підприємства.

Рентабельність позикового капіталу залежить від таких факторів:

- ефективності операційної та збутової діяльності підприємства (рентабельність продажу, оборотність позикового капіталу);

- забезпечення фінансовими ресурсами операційної діяльності (поточна фінансова потреба підприємства, співвідношення кредиторської та дебіторської заборгованості);

- структура та ціна складових позикового капіталу;

- рентабельності складових позикового капіталу підприємства.

Таким чином, маємо методичний інструментарій для оцінки ефективності використання позикового капіталу та управління ним.

Висновки з проведеного дослідження.

Загальний методичний підхід до оцінки ефективності управління позиковим капіталом підприємств передбачає визначення їх стану, забезпеченості та ефективності використання. Однією з важливих проблем залучення позикового капіталу є його ефективне використання. Позиковий капітал має сприяти підвищенню прибутковості власного капіталу, збільшенню прибутку та рентабельності використання капіталу загалом.

Дослідження методичного підходу до оцінки ефективності формування та використання позикового капіталу підприємств, який містить систему показників, що відображають результативність та

економічність процесів, потребує удосконалення з приводу встановлення ієрархічності підгруп показників щодо їх взаємообумовленого впливу та розробки узагальненого показника ефективності управління позиковим капіталом підприємства. Тому доцільним є використання мультиплікативних факторних моделей, які дозволяють проводити факторний аналіз впливу окремих факторів на результуючий показник.

Дослідження три-, чотири- та шестифакторних мультиплікативних моделей, що використовуються для аналізу рентабельності позикового капіталу показало, що більшість з них є більш інформативними з приводу чинників впливу на процес управління позиковим капіталом підприємства. Інші розглядають відокремлено процеси формування та використання позикового капіталу. На нашу думку, для повноти висвітлення проблем управління позиковими коштами підприємства та систематизації всіх процесів, доцільно було пов'язати між собою певні запропоновані моделі.

Авторська методика оцінки ефективності використання позикових коштів підприємством побудована з урахуванням таких процесів: забезпечення сталості розвитку підприємства при використанні позикового капіталу, визначення ефективності залучення позикового капіталу та результативності використання позикового капіталу. Результуючим показником ефективності використання позикового капіталу обрано рентабельність позикового капіталу. В динаміці цей показник має підвищуватися у разі підвищення всіх показників-факторів у моделі.

Для управління ефективністю використання позикового капіталу запропоновано модель, де в якості об'єкту впливу виступає плече фінансового важеля, зміна якого впливає на рентабельність як позикового, так і загального капіталу підприємства.

Таким чином, існуючий методичний підхід до оцінки ефективності використання позикового капіталу доповнений методичним інструментарієм, який містить багатофакторну мультиплікативну модель оцінки ефективності використання позикового капіталу та модель управління ним.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Булавинець О. Позичений капітал у фінансуванні підприємств в Україні : дис. на здобуття ступеня к.е.н., за спеціальністю 08.00.08 Гроші, фінанси і кредит. ДВНЗ КНЕУ ім. Вадима Гетьмана, 2016. 325 с.
2. Пересада А.А. Управління інвестиційним процесом. Київ : Лібра, 2002. 476 с.
3. Базилінська О. Фінансовий аналіз: теорія та практика. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 328 с.
4. Ребець О. Аналіз ефективності використання фінансових ресурсів. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія : Економічна.* 2011. Вип. 36. С. 319–321.

5. Бандурка О.М., Коробов М.Я., Орлов П.І. Фінансова діяльність підприємств. Київ : Либідь, 2002. 384 с.

6. Фінансовий менеджмент / За ред. проф. Г.Г. Кірейцева. Київ : ЦУЛ, 2002. 496 с.

7. Стельмах М. Механізм формування раціональної структури капіталу підприємства. *Економічний аналіз*. 2010. Вип. 5. С. 339–343.

8. Гіляровська Л. Система показників оцінки ефективності використання власного та позикового капіталу. Центр дистанційного навчання «Elitarium». URL: http://www.elitarium.ru/2007/05/11/ispolzovaniye_sobstvennogo_i_zaemnogo_kapitala.html (дата звернення: 05.08.2023).

9. Андрюшкіна М., Фролова Л. Оцінка ефективності й оптимізація структури капіталу підприємства. *Торгівля і ринок України*. 2012. Вип. 33. С. 236–241.

10. Приступа Л. Система показників оцінки ефективності управління фінансовими ресурсами підприємства. *Фінансова система України*. 2008. Вип. 10. Ч. 2. С. 252–260.

REFERENCES:

1. Bulavynets O. (2016) *Pozychenyi kapital u finansuvanni pidpriemstv v Ukraini* [Borrowed capital in the financing of enterprises in Ukraine] (PhD Thesis), DVNS KNEU named after Vadym Hetman.

2. Peresada A.A. (2002) *Upravlinnia investytsiinym protsessom* [Investment process management]. Kyiv: Libra. (in Ukrainian)

3. Bazilinska O. (2009) *Finansovy analiz: teoriia ta praktyka* [Financial analysis: theory and practice]. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury. (in Ukrainian)

4. Rebets O. (2011) Analiz efektyvnosti vykorystannia finansovykh resursiv [Analysis of the effectiveness of the use of financial resources]. *Bulletin of the Lviv Commercial Academy. Series: Economic*, vol. 36, pp. 319–321.

5. Bandurka O.M., Korobov M.Ya., Orlov P.I. (2002) *Finanova diialnist pidpriemstv*. Kyiv: Lybid. (in Ukrainian)

6. Kireitseva H.H. (2002) *Finansovy menedzhment* [Financial management]. Kyiv: TsUL. (in Ukrainian)

7. Stelmakh M. (2010) Mekhanizm formuvannia ratsionalnoi struktury kapitalu pidpriemstva [The mechanism of formation of a rational structure of the enterprise's capital]. *Economic analysis*, vol. 5, pp. 339–343.

8. Gilyarovskaya L. (2007) Sistema pokazatelej ochenki effektivnosti ispolzovaniya sobstvennogo i zaemnogo kapitala [The system of indicators for evaluating the effectiveness of the use of own and borrowed capital]. *Center for distance learning "Elitarium"*. Available at: http://www.elitarium.ru/2007/05/11/ispolzovaniye_sobstvennogo_i_zaemnogo_kapitala.html (accessed 5 August 2023).

9. Andriushkina M., Frolova L. (2012) Otsinka efektyvnosti y optymizatsiia struktury kapitalu pidpriemstva [Evaluation of efficiency and optimization of the capital structure of the enterprise]. *Trade and market of Ukraine*, vol. 33, pp. 236–241.

10. Prystupa L. (2008) Systema pokaznykiv otsinky efektyvnosti upravlinnia finansovymy resursamy pidpriemstva [A system of indicators for evaluating the effectiveness of the management of the company's financial resources]. *Financial system of Ukraine*, vol. 10, pp. 252–260.

БІБЛІОМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ІЗ ТЕМАТИКИ ВАРТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО УПРАВЛІННЯ БІЗНЕСОМ В УМОВАХ ВОЛАТИЛЬНОСТІ РИНКІВ

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF RESEARCH ON VALUE-ORIENTED BUSINESS MANAGEMENT IN CONDITIONS OF MARKET VOLATILITY

Ця робота присвячена аналізу наукових досліджень, тематика яких має відношення до вартісно-орієнтованого управління бізнесом. Результати аналізу показали, що у компаніях особливо користуються попитом методи вартісного аналізу та інжинірингу бізнес-процесів. Головною метою цього дослідження є розкриття змісту наукових праць, пов'язаних з вартісно-орієнтованим управлінням на підприємстві в нестабільних умовах ведення бізнесу за допомогою наукометричних баз даних, а також програми VosViewer. На основі таких термінів як «value based management» та «value engineering» проведений аналіз у програмі VosViewer показав 13 скупчень ключових слів, які характеризують тематику дослідження. Тісні взаємозв'язки між досліджуваними тематиками вказують на важливість їх врахування під час прийняття тактичних та стратегічних рішень у системі вартісно-орієнтованого управління бізнесом в умовах ринкової нестабільності.

Ключові слова: вартість бізнесу, управління вартістю, вартісний інжиніринг, фінансові ринки, волатильність, управління ризиками.

This work is devoted to the analysis of scientific research, the subject of which is related to value-oriented business management in conditions of market volatility. The effectiveness of doing business and the growth of its value directly depends on the adoption of balanced management decisions, especially in the conditions of transformation of socio-economic relations and the influence of destabilizing factors on them. The results of the analysis showed that the methods of value analysis and business process engineering are especially in demand in companies. The main goal of this study is to reveal the content of scientific works related to value-oriented management at an enterprise in unstable business conditions with the possibility of establishing further directions of research. The main research tools are the scientometric database Scopus and Web of Science, and the VosViewer program. 1857 publications from 1983 to 2023 were selected for analysis. In the process of studying the material, it was established that the noticeable growth of publishing activity is observed from 2002 to 2022, when the number of works on the subject under study increased by 2600%. On the basis of such terms as "value based management" and "value engineering", the analysis carried out in the VosViewer program showed 13 clusters of keywords that characterize the subject of the study. The largest cluster concerns studies of mechanisms of strategic planning and resource management in the value engineering system at the enterprise. The thematic area of the next largest cluster is the perception of economic and social risks in conditions of uncertainty and innovative transformations. The third cluster in terminological content concerns control over the business management process and its earned value. Therefore, the close relationships between the researched subjects indicate the importance of taking them into account when making tactical and strategic decisions in the system of value-oriented business management in conditions of market instability, characterized mainly by changes in the socio-political and economic environment.

Key words: business value, value management, value engineering, financial markets, volatility, risk management.

УДК 338.22

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.82-9>

Новіков В.М.

аспірант,

Сумський державний університет

Novikov Volodymyr

Sumy State University

Постановка проблеми. Ринкова волатильність, яка існує у сучасному світі, а саме вимушена міграція населення, локальні політичні конфлікти, вплив держави на розвиток підприємництва, стан розвитку суспільної свідомості, поява різного роду вірусних інфекцій, зокрема пандемії Covid-19, є вагомою перешкодою економічного і соціального розвитку та має негативний вплив на зростання вартості бізнесу, як результату постійно діючих бізнес-процесів, що відбуваються під впливом взаємозв'язку зовнішніх ринкових та інших соціально-економічних факторів [1].

Існуючі на сьогодні підходи до управління вартістю підприємств базуються на концепції, яка орієнтується на його цінність (VBM), та є основою для покращення системи контролю та аналізу фінансового стану бізнесу. Основна увага зосереджується на показниках компанії, а саме якості засобів виробництва, грошових потоків, надійності джерел

спрямування інвестицій. Підходи базуються переважно на підвищенні добробуту власників і максимізації прибутку та не в повній мірі враховуються сучасні умови динамічних змін в економічних системах, а також соціальний аспект ведення бізнесу, тобто взаємозв'язки між зацікавленими особами, які, крім власників бізнесу, також мають отримувати вигоди від зростання вартості [2]. В умовах надмірних ризиків втрати ринкової переваги та скорочення прибутковості, які продукує ринкова турбулентність для бізнесу, варто звернути увагу на метод вартісного інжинірингу, який дозволяє знизити собівартість продукту, покращити ефективність виробництва, що є важливим для зростання вартості і добробуту компанії як для власників так і для зацікавлених сторін [3]. Можна стверджувати, що максимізація вартості бізнесу суттєво залежить від стабільного функціонування ринкового середовища, спроможності враху-

вати ризики та вміти протистояти деструктивними зовнішнім і внутрішнім змінним факторам [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Останнім часом зростають дослідження, пов'язані з вартісно-орієнтованим управлінням та вартісним інжинірингом бізнес процесів, що представлені у різних галузях науки та стосуються прийняття рішень, аналізу ризиків в умовах невизначеності, оцінки інтелектуального капіталу та проектного аналізу. Перш за все, Вовк О.М. і Загайна С.Ю. звертають увагу на те, що вартість – це показник ефективності виробництва, цінності вироблених продуктів та майнових ресурсів, що можна виразити за допомогою грошей [5]. Томаля Т.С. та Пастушок В.М. вважають, що управління вартістю – це процес досягнення намічених стратегічних орієнтирів компанії за рахунок консолідації зусиль менеджерів на ключових вартісних факторах де провідне місце належить інтелектуальному капіталу [6].

Однією з тематичних областей досліджень є механізми моделювання на основі випадкових змінних та управління факторами невизначеності у системі вартісного інжинірингу на підприємстві. Наукометрична база даних Scopus показує як найдавнішу у досліджуваній сфері роботу з інжинірингу вартості компанії таких авторів як Bhattacharya S., Krishnan V. і Mahajan V. [7]. У цій статті вивчаються умови розробки нового продукту високотехнологічною компанією в умовах невизначеності ринку, змінних потребах суспільства та зростаючої конкуренції. Наголошується увага на необхідності урахування власних технологічних та інтелектуальних потужностей, а також ризиків для менеджерів при аналізі інформації від замовника. Одним з останніх досліджень є праця [8], у якій дослідниками Margarido Righetto G., Morabito R. і Alem D. розглядається двоступенева модель стохастичного моделювання у дослідженні довгострокових негативних наслідків від рівня ефективності управління грошовими потоками компанії. На основі моделі пропонується підхід, який дозволяє збалансувати дохідність та ризик, а також приймати ефективні управлінські рішення в умовах волатильності обмінного курсу та нестійких обсягах зовнішніх продажів.

Наступний пласт робіт стосується досліджень у сфері функціонально-вартісного аналізу виробничих процесів та управління знаннями на підприємстві. Найстарішим дослідженням у цій сфері є робота [9], де Corben D., Stevenson R. та Wolstenholme E. F. працюють над розробкою підходу, що стосується управління вартістю бізнесу підприємств нафтової промисловості та базується на системній динаміці управлінських процесів. Відносно недавно опублікована стаття [10], у якій Duan Y., Fu G., Zhou N., та іншими вченими було розроблено підхід «проблема-цінність-обмеження», для вирішення проблеми неефективного

використання інформації та управління знаннями необхідними для зростання цінності бізнесу.

Наступна область досліджень стосується вартісної міри ризику та оцінки ймовірності його виникнення. Найстарішою роботою у цьому напрямку є стаття, опублікована у 2009 р., авторами якої є Lin P. C. та Ko P. C. [11]. Публікація стосується розробки прогресивної моделі прогнозування нестабільності портфеля цінних паперів для його оптимізації під максимальну прибутковість в умовах помірною ризику за допомогою теорії екстремальної вартості, що дозволить краще керувати ризиками та приймати рішення про інвестиційні вкладення. У даній тематиці останньою з публікацій є праця таких науковців як Chen Y. і Yu W. [12]. Головною ідеєю роботи є дослідження найбільш прийняттого рівня маржі за ф'ючерсними угодами на основі використання моделі розподілу Парето. Модель показує якісніші прогнози по одноденних торгах на біржі, а також є корисна для мінімізації фінансових ризиків суб'єктів господарювання.

Іншою сферою досліджень, яка пов'язана з вартісно-орієнтованим управлінням та інжинірингом вартості є процес прийняття управлінських рішень в системі вартісного аналізу. Найдавнішою роботою у цій області є дослідження [13], у якому Robertson L. проводить аналіз сильних сторін та корисність використання менеджментом методу вартісного аналізу як командно-орієнтованого методу генерування та реалізації нових рішень. Такий підхід дозволяє підвищити якість товарів та послуг відносно їх вартості. Однією з останніх у цій сфері є робота, опублікована у 2022 році [14], у якій Zhai J., Wang S., Guo L., та інші науковці аналізують процеси прийняття рішень на основі моделювання волатильності акцій для вирішення питань, пов'язаних з управлінням доходами у мінливому ціновому середовищі.

З огляду на аналіз літератури, залишається не до кінця дослідженою проблема якості управління вартістю у мінливих ринкових умовах, яка потребує більш детального вивчення.

Постановка завдання. Це бібліометричне дослідження має за мету визначити те, наскільки міцними є зв'язки між такими ключовими словами як «вартісно-орієнтоване управління» та «інжиніринг вартості» у працях вчених зі сфери управління вартістю бізнесу в умовах ринкової волатильності. Зокрема необхідно встановити наукову популяризацію публікацій серед вчених які досліджують проблеми у вартісно-орієнтованого управління бізнес процесами. Проаналізувати напрацювання попередніх вчених з досліджуваної тематики та співставити з сучасними дослідженнями. Підтвердити, що взаємозв'язок ключових термінів у проаналізованих матеріалах публікацій має наукову значимість щодо питання управління вартістю бізнесу в нестабільних ринкових умовах.

Виклад основних результатів дослідження.

Для виконання основних завдань дослідження були проаналізовані цільові статті з досліджуваної тематики, які пов'язані з управлінням ринковою вартістю бізнесу в турбулентних умовах із використанням наукометричних баз даних Scopus та Web of Science. Для аналізу використовувались дослідження на ранніх етапах їх появи та матеріали останніх років для можливості їх співставлення та аналізу того, наскільки змінились умови та особливості ринкових взаємовідносин. Часовий інтервал вибірки складає повний цикл дослідження – з 1983 до 2023 року.

На початку аналізу була створена вибірка статей за такими ключовими словами як «вартісно-орієнтоване управління» та «інжиніринг вартості». Ключові терміни, за якими проводився пошук матеріалу, було прослідковано у назвах публікацій та анотаціях. Загалом було відібрано 1857 статей різного мовного складу у різноманітних сферах науки у базі даних Scopus. Після використання уточнюючих інструментів пошуку та відсіювання непотрібних параметрів дослідження вибірку було обмежено роботами, виконаними англійською мовою, та тих, які мають форму статті та розділу книги. Після уточнення засобів пошуку кількість аналізованих публікацій скоротилась до 1016 робіт.

Окремою, не менш важливою, частиною дослідження є використання програми VosViewer для графічного відображення тісноти взаємозв'язків між ключовими словами аналізованих матеріалів вчених. За допомогою інструментів «co-occurrence» та «author keywords», з використанням методу повного підрахунку, а також із застосуванням умови, що ключові слова у статтях повторюються мінімум 2 рази, програмою VosViewer було відібрано з початкових 978 – 121 ключовий термін. Точніший аналіз взаємозв'язків був забезпечений після відкидання термінологічних повторів та термінів, які логічно не пов'язані з тематикою дослідження. Під час аналізу результатів важливо

вказати тісноту зв'язків, розташування один від одного та масштабність кластерів.

Публікаційна активність у базах даних Scopus та Web of Science говорить про зростання інтересу та підвищення актуальності досліджень, які базуються на питаннях вартісно-орієнтованого управління бізнесом та застосування методик вартісного інжинірингу. З огляду на рисунок 1 можна сказати, що стійке зростання уваги науковців до досліджуваної тематики спостерігається з 2002 року після стрибкоподібного зростання уваги до проблематики вартісного управління з 1996 по 2001 рік з піком уваги науковців у 37 робіт за 1999 рік. Такі зміни можна пояснити відходом від усталених поглядів до управління та перехід до більш сучасних концепцій. Середній темп зростання робіт за весь період дослідження складає близько 27%. З 2002 по 2022 рік кількість досліджень збільшилось з 4 до 108 у базі даних Scopus, що складає 2600% темп зростання. Збільшення наукової активності щодо вивчення проблематики управління вартістю бізнесу в умовах волатильності ринків, що базується на вартісно-орієнтованій концепції та методиках вартісного інжинірингу, говорить про зміни науково-технологічних та соціальних устроїв суспільного розвитку.

За сферами науки поняття вартісно-орієнтованого управління та вартісного інжинірингу бізнес процесів найвищий відсоток публікацій стосується таких наук як: інженерні науки – 25%; комп'ютерні науки – 15%, бізнес, управління та облік та – 14%; математичні науки – 9%; дослідження, пов'язані з енергетикою та прийняттям управлінських рішень – по 7%. Такі сфери наук як навколишнє середовище, соціальні, економетричні, економічні, фінансові, сільськогосподарські напрямки у сумі складають 13%, всі інші сфери знань – близько 10%. Результати аналізу можна побачити на рисунку 2.

П'ять найбільш цитованих досліджень вчених з тематики, що має відношення до вартісно-орієнтованого управління та вартісного інжинірингу

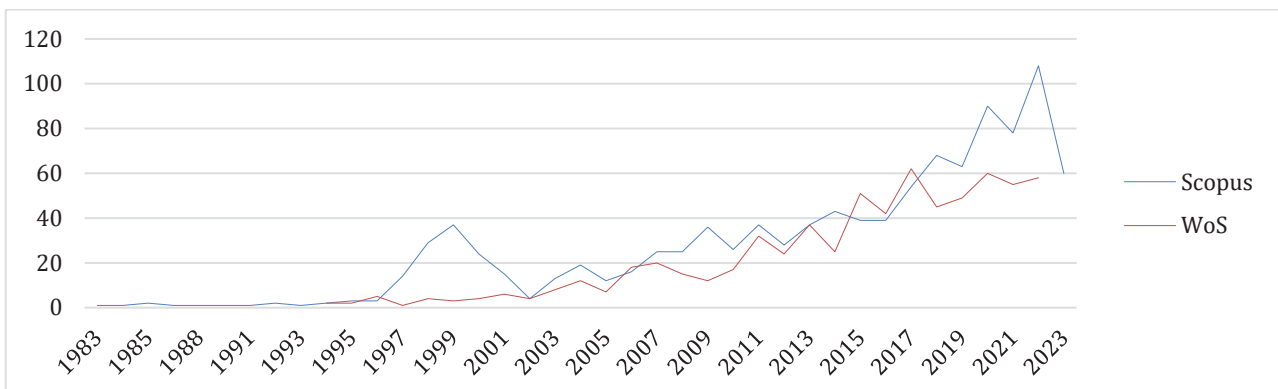

Рис. 1. Кількість публікацій, що пов'язані з вартісно-орієнтованим управлінням та вартісним інжинірингом бізнес-процесів

Джерело: побудовано автором Scopus та Web of Science

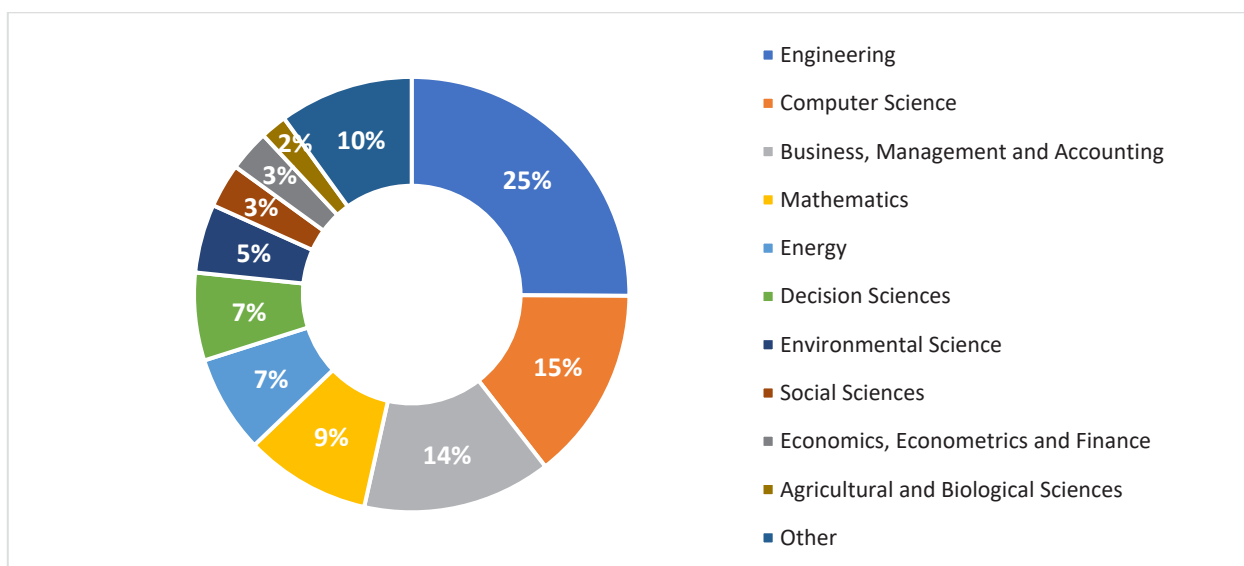

Рис. 2. Дослідження, пов'язані з вартісно-орієнтованим управлінням та вартісним інжинірингом бізнес-процесів за сферами наук

Джерело: створено автором на основі бази даних Scopus

бізнес-процесів можна побачити у таблиці 1. Найбільшу кількість анотувань має стаття авторства Carr, A.S., Pearson, J.N. під назвою «Strategically managed buyer-supplier relationships and performance outcomes». У публікації проводиться аналіз впливу закупівель компанії та її відносини з постачальниками товарів на динаміку фінансових результатів у стратегічному вимірі на основі математико-статистичних методів дослідження. Кількість цитувань – 707 [15].

Наступною за величиною цитувань (392 цитування) є публікація під назвою «Valuing internal vs. external knowledge: Explaining the preference for outsiders», авторами якої є Menon T., Pfeffer J., у якій йдеться про вартість зовнішніх та внутріш-

ніх знань та їх оцінку менеджерами. Визначено що зовнішні знання є більш цінними для компанії, адже вони важче дістаються та є дефіцитними на відміну від внутрішніх, які є більш доступними [16].

Третьою у рейтингу статей, з кількістю цитувань – 341, є робота під назвою «Service recovery: A framework and empirical investigation», авторами якої є Miller J.L., Craighead C.W., Karwan K.R. Метою даної статті є проведення емпіричного дослідження стосовно здатності компанії зберігати високий рівень репутації серед клієнтів, які втратили купівельну лояльність, або були незадоволені наданими послугами. Авторами запропоновано структурний аналіз підвищення довіри серед незадоволених клієнтів шляхом промоції власного

Таблиця 1

Топ п'ять робіт, які пов'язані з вартісно-орієнтованим управлінням та вартісним інжинірингом бізнес-процесів

№	Кількість цитувань	Назва документа	Автори	Джерело, рік
1	707	Strategically managed buyer-supplier relationships and performance outcomes	Carr, A.S., Pearson, J.N.	Journal of Operations Management, 1999
2	392	Valuing internal vs. external knowledge: Explaining the preference for outsiders	Menon, T., Pfeffer, J.	Management Science, 2003
3	341	Service recovery: A framework and empirical investigation	Miller, J.L., Craighead, C.W., Karwan, K.R.	Journal of Operations Management, 2000
4	240	Echelon reorder points, installation reorder points, and the value of centralized demand information	Chen, F.	Management Science, 1998
5	200	Granger causality in risk and detection of extreme risk spillover between financial markets	Hong, Y., Liu, Y., Wang, S.	Journal of Econometrics, 2009

Джерело: створено автором на основі бази даних Scopus

бренду та формування бізнес-стратегії, де цінність та задоволеність клієнта є вищою за максимізацію власного прибутку. Автори акцентують увагу на довгостроковому вартісно-орієнтованому управлінні компанією [17].

Перелік десяти найбільш активних по кількості робіт вчених, які мають зв'язок з досліджуваною тематикою нараховує 107 публікацій, що складає 10,54% від усієї сукупності статей науковців, що стосується вартісно-орієнтованого управління та вартісного інжинірингу бізнес-процесів у базі даних Scopus протягом 1983-2023 років.

Найвищу кількість праць мають науковці з таких інституцій: University of Tehran (Iran) – 13 робіт, Ministry of Education China (China) – 12 робіт та North China Electric Power University (China) – 12 статей. За кількістю цитувань лідирують такі інституції: Tarbiat Modares University (Iran) – 585 цитувань, Vlerick Business School (Belgium) – 533 цитування та Aalto University (Finland) з кількістю цитувань – 450.

Якщо говорити про університети, у яких на одну статтю кількість цитувань перевищує 100, то такими є Chinese Academy of Sciences (China) – 200 цитувань, Tarbiat Modares University з кількістю цитувань – 169 та Tianjin University, де кількість цитувань на одну публікацію досягає 156. Якщо дивитись на географічну локалізацію, то 40% інституцій знаходиться у Східній Азії, 30% на Близькому Сході, у Європі – 20%, та 10% установ розташовані у Північній Америці. Результати аналізу можна побачити у таблиці 2.

Для більш детального аналізу зв'язків між ключовими словами була проведена візуалізація даних навколо понять «value based management» та «value engineering» з використанням програми VosViewer. Шляхом встановлення необхідних параметрів пошуку, а саме відбору англійських статей та розділів книг, що закінчуються 2023 роком, було

відібрано 1016 публікацій. На основі використання функцій щодо обмеження мінімальної кількості повторень ключового терміну до 2 слів та видалення непотрібних слів, програмою нараховано 121 ключових термінів, які згруповані у 13 кластерів. Найбільш виражені термінологічні скупчення позначені червоним, зеленим, синім, жовтим, фіолетовим та блакитним кольором. Результати аналізу представлені на рисунку 3.

Серед отриманих кластерів у результаті аналізу найбільшим є скупчення червоного кольору, яке групується навколо словосполучення «value based management», та включає терміни «business model», «capital asset pricing model», «cash value added», «emerging markets», «return on investment» та інші. Наступне по величині скупчення зеленого кольору групується навколо терміну «balanced scorecard» та включає: «change management», «innovation», «knowledge management», «system dynamics», «value communication», «project management» та інші. Третє за величиною скупчення синього кольору формується навколо ключового терміну «management» та групує навколо себе словосполучення «accounting», «cost-effectiveness» «net present value», «residual income», тощо. Інші сформовані кластери є меншими за розмірами та термінологічним наповненням.

Щільність та впливовість зв'язків між кластерами залежить від їх розташування один відносно одного та сили зв'язку між поняттями. На ефективність вартісно-орієнтованого управління найсильніше впливають значення показників економічної доданої вартості, ринкової доданої вартості та операційні моменти господарської діяльності. Слабкого впливу на ефективність вартісного управління бізнесом мають питання, що стосуються стратегічного аналізу та страхового захисту на підприємстві, оскільки сформована тематична

Таблиця 2

Топ 10 інституцій, які включають публікації, пов'язані з вартісно-орієнтованим управлінням та вартісним інжинірингом бізнес процесів

№	Інститут	Кількість публікацій	Кількість цитувань	Цитування на 1 публікацію	Інтервал цитування			
					>=100	>=75	>=50	>=25
1	University of Tehran	13	189	14,53			1	3
2	Ministry of Education China	12	146	12,16				3
3	North China Electric Power University	12	205	17,08	1	1	1	2
4	Aalto University	12	450	37,5	2	3	3	5
5	Chinese Academy of Sciences	11	326	29,63	1	2	2	2
6	Vlerick Business School	10	533	53,3	1	2	5	8
7	University of Alberta	10	262	26,2		2	2	4
8	Tarbiat Modares University	10	585	58,5	2	4	5	6
9	Islamic Azad University	9	93	10,33				1
10	Tianjin University	8	261	32,62	1	2	2	2

Джерело: створено автором на основі бази даних Scopus

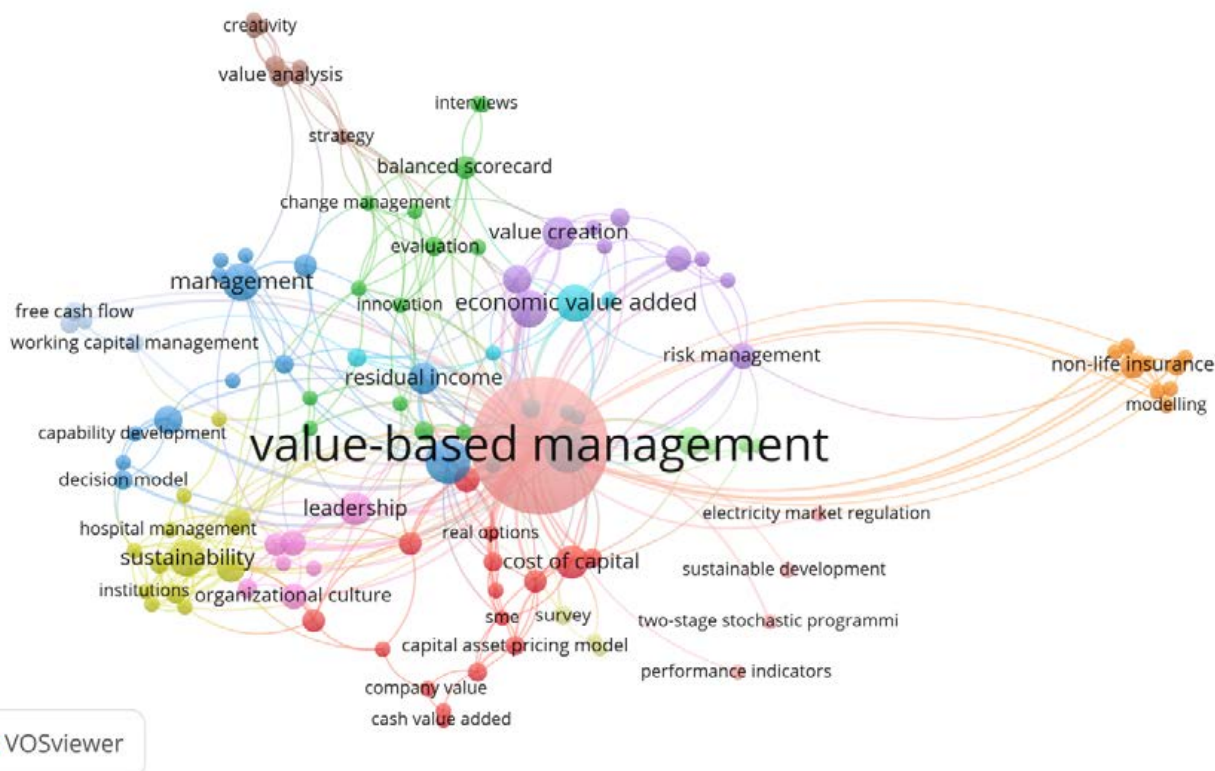

Рис. 3. Карта скупчень взаємозв'язків слів навколо терміну «value based management» та «value engineering»

Джерело: створено на основі бази даних Scopus з використанням програми VosViewer

область слів знаходиться візуально далеко від поняття «value based management».

На рисунку 4 представлені результати візуалізаційного аналізу, які показують часові межі понять, пов'язаних з досліджуваною тематикою. Колірна насиченість змінюється з темно-синього, тобто початок досліджень, до світло-жовтого – більш сучасні праці останніх років. У даному випадку часовий період простягається з 2005 по 2020 рік. Наявність колірної градієнту дозволяє виділити декілька часових проміжків зміни тематичних областей дослідження.

Отже, за період у 2005-2020 рік науковці звертали увагу на стратегічне планування діяльності та системне управління якістю виконуваних обов'язків працівниками, дотримання встановлених методологій.

Між 2010 та 2015 роком у центрі уваги вчених перебували питання, пов'язані зі сферою функціонально-вартісного аналізу виробничих процесів на підприємстві, вивчення аспектів управління бізнесом для досягнення стратегічних цілей в умовах ризику та змін.

Більш сучасний період досліджень, у проміжку (2015–2020), змінився проблемами удосконалення структурної організації підприємства, управління інформацією, пошуку методів та алгоритмів для прийняття рішень в невизначених умовах. Акцент уваги дослідників змістився в бік питань

досягнення сталого розвитку, підтримки малого та середнього бізнесу, а також врахування вимог усіх зацікавлених осіб у процесі прийняття рішень.

Також заслуговує уваги географічна локалізація дослідників, які займалися питаннями, що мають відношення до вартісно-орієнтованого управління та вартісного інжинірингу за країною розташування. Найбільша кількість вчених концентрується в таких країнах як Сполучені Штати, Китай, Велика Британія та Іран. Названі країни є центрами кластерів, які об'єднують між собою науковців, що тісно взаємодіють. Найвищий рівень кооперації спостерігається між французькими вченими та науковцями з Італії, Іспанії, Фінляндії, Японії та Нідерландів (червоний кластер). Значний науковий внесок формує кооперація між німецькими вченими та дослідниками з Польщі, Швеції, Австрії, України та інших держав (зелений кластер). Третє за величиною скупчення країн де проводяться дослідження за пов'язаною тематикою включає Бразилію, Туреччину, Південну Африку, Колумбію та інші країни (синій кластер). Результати аналізу представлені на рисунку 5.

Висновки із цього дослідження і дальші перспективи в цьому напрямку. У цьому дослідженні був здійснений бібліометричний аналіз наукових робіт вчених, що мають відношення до управління вартістю бізнесу в умовах ринкової волатильності, та розміщених у базі даних Scopus та Web

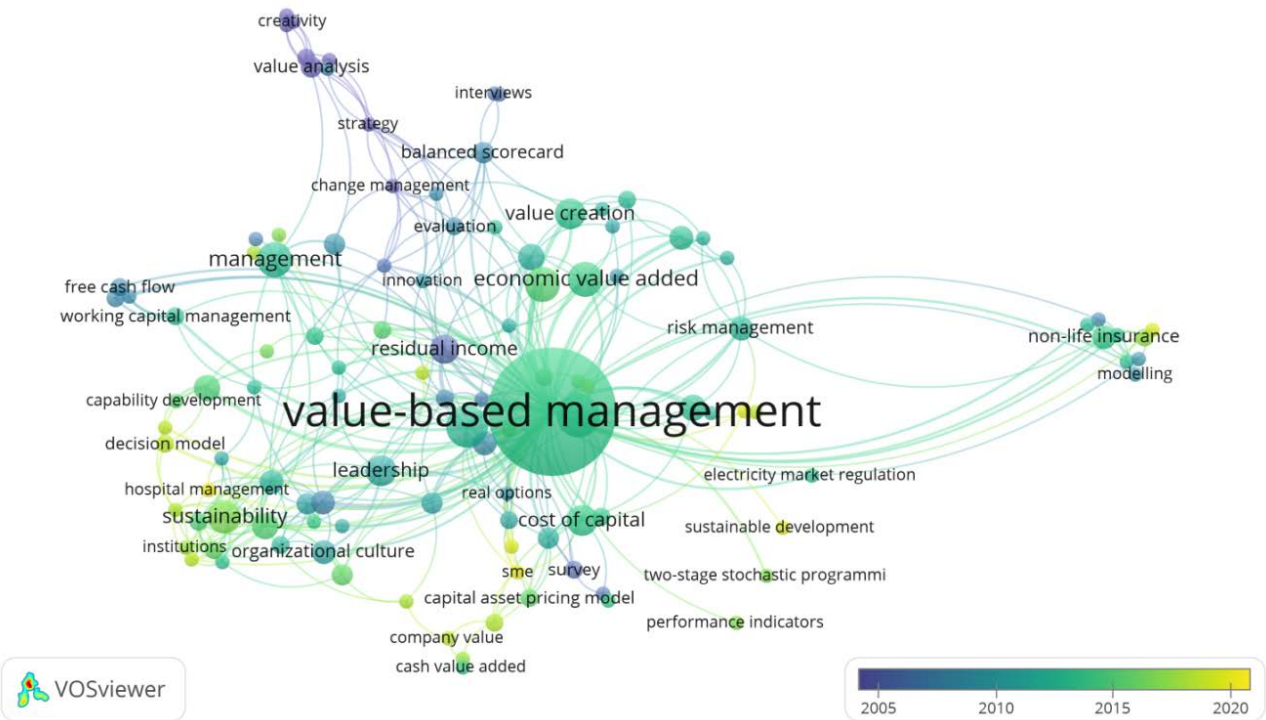

Рис. 4. Візуалізація результатів по ключовим поняттям «value based management» та «value engineering» у хронологічній послідовності

Джерело: створено на основі бази даних Scopus з використанням програми VosViewer

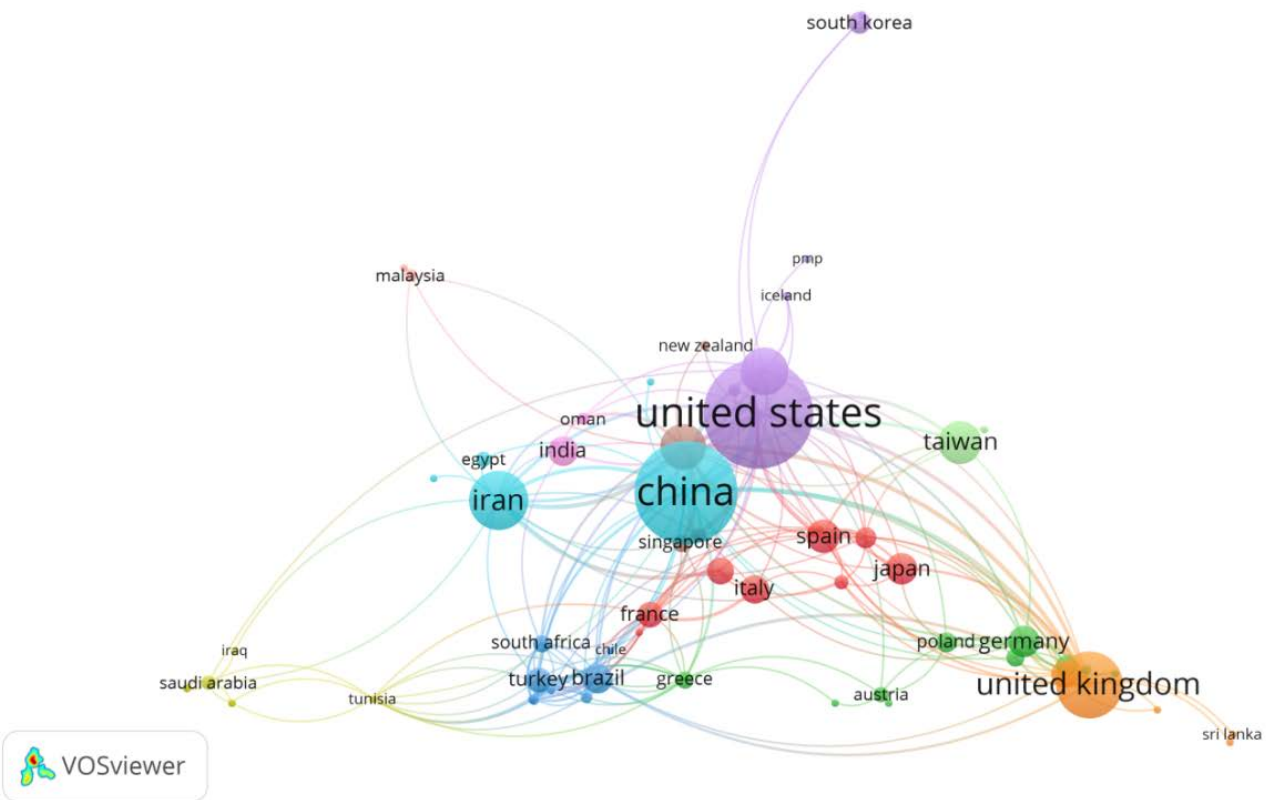

Рис. 5. Мережа взаємозв'язків ключових слів, які відносяться до вартісно-орієнтованого управління та вартісного інжинірингу за країнами

Джерело: створено на основі бази даних Scopus з використанням програми VosViewer

of Science протягом 1983–2023 років. Проведений аналіз підтвердив актуальність досліджень, що прослідковується зростаючою динамікою публікаційної активності та їх приналежність до різних тематичних областей. Аналіз взаємозв'язків у програмі VosViewer, за матеріалами бази даних Scopus, відобразив 13 термінологічних скупчень, які стосуються стратегічного управління та планування виробничих процесів, аналізу економічних та соціальних наслідків нестабільності фінансових ринків, цінової волатильності та управління ризиками, що має відношення до вартісно-орієнтованого управління та вартісного інжинірингу.

Просторово-часовий аналіз показав еволюцію поглядів вчених у дослідженнях. Якщо на початку 2000 років науковці займалися питаннями стратегічного планування та системного управління на підприємстві, то протягом 2015–2020 років, розглядається функціонально-вартісний аналіз та управління в умовах невизначеності, необхідності досягнення умов сталого розвитку, що у подальшому є важливою сферою тематичних досліджень у контексті управління бізнесом, що базується на вартісно-орієнтованій концепції в умовах волатильності фінансових ринків.

Аналіз зв'язків між країнами показав, що наукова кооперація між дослідниками найтісніша між такими країнами як Сполучені Штати, Китай, Велика Британія та Іран. Українські науковці найбільш активно співпрацюють з вченими з Німеччини, Австрії, Польщі, Швеції та Ірландії. Сформовані у процесі дослідження за ключовими словосполученнями «value based management» та «value engineering» термінологічні кластери формують тематичні напрямки подальших розвідок у цьому напрямку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Krasiuk, I., Demidova Y. Impact of Intangible Factors on Business Value. *Business Ethics and Leadership*. 2017. № 1. P. 64–74. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua>
2. Boiarko I., Paskevicius A. Evaluation of the Market Value of the Enterprise with Consideration of Exogenous Factors. *Business Ethics and Leadership*. 2017. Vol. 1(3). P. 75–83. DOI: 10.21272/bel.1(3).75-83.2017
3. Петриченко А. Методика total cost management як інструмент підвищення ефективності операційної діяльності будівельних підприємств. *Управління розвитком складних систем*. 2020. № 43. С. 174–181. DOI: <https://doi.org/10.32347/2412-9933.2020.43.174-181>
4. Zhang J., Zhang K. Portfolio selection optimization with hierarchical fuzzy conditional value-at-risk. *Frontiers in Artificial Intelligence and Applications*. 2022. 358. P. 233–239. DOI:10.3233/FAIA220388
5. Вовк О.М., Загайна С.Ю. Управління розвитком економічного потенціалу: вартісний підхід та фактори впливу на вартість. *Регіональна економіка та управління*. 2020. Вип. 4. С. 32–35.

6. Томаля Т.С., Пастушок В.М. Роль інтелектуального капіталу у формуванні вартості підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2017. Вип. 6. С. 217–221. URL: <http://elar.khmnu.edu.ua>

7. Bhattacharya S., Krishnan V., Mahajan V. Managing new product definition in highly dynamic environments. *Management Science*. 1998. Vol. 44 (11). Part 2. P. 50–64. URL: <https://pubsonline.informs.org>

8. Margarido Righetto G., Morabito R., Alem D. Cash flow management by risk-neutral and risk-averse stochastic approaches. *Journal of the Operational Research Society*. 2020. № 71 (1). P. 55–68. DOI: <https://doi.org/10.1080/01605682.2018.1524350>

9. Corben D., Stevenson R., Wolstenholme E.F. Holistic oilfield value management: using system dynamics for 'intermediate level' and 'value-based' modelling in the oil industry. *Journal of the Operational Research Society*. 1999. Vol. 50(4). P. 383–391.

10. Duan Y., Fu G., Zhou N., Sun X., Tang M., Gao H. Towards a problem-value-constraint framework for maximising business value through minimising under design and over design. *International Journal of Services Technology and Management*. 2016. Vol. 22(1-2). P. 120–141.

11. Lin P. C., Ko P. C. Portfolio value-at-risk forecasting with GA-based extreme value theory. *Expert Systems with Applications*. 2009. Vol. 36(2). P. 2503–2512. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2008.01.086>

12. Chen Y., Yu W. Setting the margins of Hang Seng Index Futures on different positions using an APARCH-GPD Model based on extreme value theory. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*. 2020. Vol. 544. 123207. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.physa.2019.123207>

13. Robertson L. Value analysis: meeting the value added competitive challenge. *Quality World*. 1995. Vol. 21(4). P. 261–263.

14. Zhai J., Wang S., Guo L., Jiang Y., Kang Z., Jones C. N. Data-driven distributionally robust joint chance-constrained energy management for multi-energy microgrid. *Applied Energy*. 2022. Vol. 326. 119939. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2022.119939>

15. Carr A.S., Pearson J.N. Strategically managed buyer-supplier relationships and performance outcomes. *Journal of operations management*. 1999. Vol. 17(5). P. 497–519.

16. Menon T., Pfeffer J. Valuing internal vs. external knowledge: Explaining the preference for outsiders. *Management science*. 2003. Vol. 49(4). P. 497–513.

17. Miller J.L., Craighead C.W., Karwan K.R. Service recovery: a framework and empirical investigation. *Journal of operations Management*. 2000. Vol. 18(4). P. 387–400.

REFERENCES:

1. Krasiuk, I., & Demidova, Y. (2017) Impact of Intangible Factors on Business Value. *Business Ethics and Leadership*, no. 1(3), pp. 64–74. Available at: <https://essuir.sumdu.edu.ua>
2. Boiarko, I., & Paskevicius, A. (2017) Evaluation of the Market Value of the Enterprise with Consideration of Exogenous Factors. *Business Ethics and Leader-*

ship, vol. 1(3), pp. 75–83. DOI: [https://doi.org/10.21272/bel.1\(3\).75-83.2017](https://doi.org/10.21272/bel.1(3).75-83.2017)

3. Petrychenko A. (2020) Metodyka total cost management yak instrument pidvyshchennia efektyvnosti operatsiinoi diialnosti budivelnnykh pidpriemstv. [Total Cost Management methodology as a tool to increase the efficiency of operating activities of construction companies]. *Upravlinnia rozvytkom skladnykh system*, no. 43, pp. 174–181. DOI: <https://doi.org/10.32347/2412-9933.2020.43.174-181> (in Ukrainian)

4. Zhang J., Zhang K. (2022) Portfolio selection optimization with hierarchical fuzzy conditional value-at-risk. *Frontiers in Artificial Intelligence and Applications*, vol. 358, pp. 233–239. DOI: <https://doi.org/10.3233/FAIA220388>

5. Vovk, O.M., & Zagaina, S.Yu. (2020) Upravlinnia rozvytkom ekonomichnoho potentsialu: vartisnyi pidkhid ta faktory vplyvu na vartist [Management of economic potential development: cost approach and factors of impact on cost]. *Rehionalna ekonomika ta upravlinnia*, vol. 4(30), pp. 32–35. (in Ukrainian)

6. Tomalya, T.S., & Pastushok, V.M. (2017) Rol intelektualnogo kapitalu u formuvanni vartosti pidpriemstva [The role of intellectual capital in shaping the value of the enterprise]. *Ekonomichni nauky*, vol. 6(1), pp. 217–221. Available at: <http://elar.khmn.edu.ua> (in Ukrainian)

7. Bhattacharya, S., Krishnan, V., & Mahajan, V. (1998) Managing new product definition in highly dynamic environments. *Management Science*, vol. 44(11), part 2, pp. 50–64. Available at: <https://pubsonline.informs.org>

8. Margarido Righetto G., Morabito R., Alem D. (2020) Cash flow management by risk-neutral and risk-averse stochastic approaches. *Journal of the Operational Research Society*, no. 71(1), pp. 55–68.

9. Corben, D., Stevenson, R., & Wolstenholme, E.F. (1999) Holistic oil field value management: using system dynamics for 'intermediate level' and 'value-based'

modelling in the oil industry. *Journal of the Operational Research Society*, vol. 50(4), pp. 383–391.

10. Duan, Y., Fu, G., Zhou, N., Sun, X., Tang, M., Gao, H. (2016) Towards a problem-value-constraint framework for maximising business value through minimising under design and over design. *International Journal of Services Technology and Management*, vol. 22(1-2), pp. 120–141.

11. Lin, P.C., & Ko, P.C. (2009) Portfolio value-at-risk forecasting with GA-based extreme value theory. *Expert Systems with Applications*, vol. 36(2), pp. 2503–2512. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2008.01.086>

12. Chen, Y., & Yu, W. (2020) Setting the margins of Hang Seng Index Futures on different positions using an APARCH-GPD Model based on extreme value theory. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, vol. 544, p. 123207. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.physa.2019.123207>

13. Robertson, L. (1995) Value analysis: meeting the value added competitive challenge. *Quality World*, vol. 21(4), pp. 261–263.

14. Zhai J., Wang S., Guo L., Jiang Y., Kang Z., Jones C.N. (2022) Data-driven distributionally robust joint chance-constrained energy management for multi-energy microgrid. *Applied Energy*, vol. 326, p. 119939, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2022.119939>

15. Carr, A.S., Pearson, J.N. (1999) Strategically managed buyer–supplier relationships and performance outcomes. *Journal of operations management*, vol. 17(5), pp. 497–519.

16. Menon, T., Pfeffer, J. (2003) Valuing internal vs. external knowledge: Explaining the preference for outsiders. *Management science*, vol. 49(4), pp. 497–513.

17. Miller, J.L., Craighead, C.W., & Karwan, K.R. (2000) Service recovery: a framework and empirical investigation. *Journal of operations Management*, vol. 18(4), pp. 387–400.

ПАРАДИГМА УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ В КОНТЕКСТІ КАДРОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

THE CHANGE MANAGEMENT PARADIGM IN THE CONTEXT OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT

У статті розглянуто процес управління змінами з позиції кадрового менеджменту із врахуванням особливостей функціонування сучасних організацій. Визначено вплив інерції організації на реалізацію її адаптивності до вимог зовнішнього й внутрішнього середовища та набуття властивості змінюватися. Доведено, що саме людський аспект у процесі будь-яких змін є фундаментальним, тому що саме потенціал, особливості взаємодії працівників та керівників організації визначають успішність реалізації змін. Використовуючи формулу змін Д. Глейчера наведено практикоорієнтовані рекомендації щодо посилення дієвості її компонент. Деталізовано типові помилки при реалізації змін та запропоновано управлінські підходи для недопущення означеної симптоматики. З'ясовано найбільш вагомі причини, які стримують процес досягнення цілей як керівниками, так і окремими групами працівників. Проаналізовано типологію працівників по відношенню до змін та використовуючи прикладні результати теорії дифузії інновацій, означено доцільні напрямки спрямування управлінського впливу задля активізації роботи колективу в напрямку змін.

Ключові слова: управління змінами, кадровий менеджмент, інерція організації, формула змін, типологія працівників, мотиваційні чинники.

The article explores the change management process from the perspective of human resource management, taking into account the functioning peculiarities of modern organizations. The influence of organizational inertia on its adaptability to external and internal environment demands, as well as its ability to change, is identified. Based on organizational criteria, the impact of inertia on the speed of change for different organizations is determined. It is argued that organizational changes are complex, hard to predict, and somewhat conflicting processes, requiring the consideration of human resource management specifics. The study demonstrates that the human aspect plays a fundamental role in any change process, as the potential and interactions between employees and organizational leaders define the success of change implementation. Practical recommendations for enhancing the effectiveness of change components are provided using D. Gleicher's change formula. Typical mistakes in change implementation are detailed, and managerial approaches to prevent such symptoms are proposed. The most significant reasons inhibiting the achievement of personal goals by both managers and individual employee groups are identified. Approaches for more effective time utilization and the implementation of individual and team changes are suggested. The typology of employees concerning changes is analyzed, and utilizing practical results from the diffusion of innovation theory, appropriate managerial directions are identified to activate collective efforts towards change. The application possibilities of D. Kolb's four-stage learning cycle for engaging and implementing changes among various employee psychotypes are substantiated. The study concludes that different employee types exhibit different strengths and weaknesses, motivating and demotivating factors, as well as diverse needs and prospects for personal development. Considering distinctive characteristics, motivational and demotivating influences, and risk zones in professional activity, the main employee types are delineated, accompanied by recommendations to mitigate risk zones during their integration into the change process.

Key words: change management, human resource management, organizational inertia, change formula, typology of employees, motivating factors.

УДК 658.1

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.82-10>

Овсянюк-Бердадіна О.Ф.

к.е.н., доцент кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу, Західноукраїнський національний університет

Островерхов В.М.

к.е.н., доцент кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу, Західноукраїнський національний університет

Ovsianiuk-Berdadina Oleksandra

West Ukrainian National University

Ostroverkhov Viktor

West Ukrainian National University

Постановка проблеми. У реаліях сьогодення зміни вже не ототожнюються з окремими подіями, які інколи трапляються в організації, а потоком трансформацій її зовнішнього і внутрішнього середовища, що зумовлює необхідність постійної реакції та адаптації. Щоденної управлінської реакції вимагають зміни інституційного середовища функціонування організації, ринкової кон'юнктури, технологічних проривів, процеси діджиналізації. Процеси управління змінами активно імлементуються у постійну управлінську практику сучасних організацій та є невід'ємною складовою їх внутрішньорганізаційного менеджменту. Як демонструє досвід успішних організацій, їх успіх передусім залежить не від існуючих матеріальних, фінансових ресурсів, а від синергійного використання кадрового ресурсу, який є ключовим фундаментом для реалізації змін на засадах результативності та ефективності у довгостроковій перспективі. Таким

чином, наукової прагматики з метою подальшого прикладного застосування набуває дослідження процесу управління змінами з позиції кадрового менеджменту із врахуванням сучасних екзогенних та ендогенних викликів та особливостей функціонування сучасних організацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика змін в контексті організаційного розвитку завжди була у полі уваги як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. По суті, всі пропозиційні частини досліджень вчених-економістів містять елементи змін організаційного або функціонального забезпечення організаційних утворень макро- чи мікрорівнів. Методологічну ж основу парадигми змін в організації складають праці таких представників зарубіжної та вітчизняної думки як Адізес І. [1], Буднік М. [2], Гарафонова О. [3], Гусєва О. [4], Кемерона Е. [9] та інших. Поряд з цим, питанням специфіки застосування інструментів кадрового

менеджменту в процесі реалізації змін приділено незначну увагу, що актуалізує потребу наукових пошуків у цьому напрямку.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження парадигми управління змінами враховуючи специфіку кадрового ресурсу організації та вироблення низки практикоорієнтованих рекомендацій щодо ефективного долучення працівників до змін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Парадигма управління змінами може бути досліджена з позиції набору правил, принципів і понять, які визначають та впливають на цей процес. За змістовим визначенням Томаса Куна під парадигмою маються на увазі визнані всіма науковими досягненнями, які протягом певного часу дають модель постановки проблем та їх рішень науковому співтовариству [5]. Таким чином, парадигма, яка часто розглядається як шаблон для вирішення складних завдань, може бути застосована для логіки побудови цього дослідження. При цьому варто зазначити, що на сьогодні у світі відбувається конфлікт існуючих парадигм, який зумовлений соціальними, культурними та суспільно-політичними зламами усталеного порядку. Це ще раз актуалізує необхідність системного комплексного підходу до дослідження тематики управління змінами, зокрема і на засадах міждисциплінарного підходу.

Цільовим вектором реалізації будь-яких змін в організації є досягнення окреслених цілей шляхом управління ресурсами на засадах синергійного підходу. На думку відомого науковця з проблематики управління змінами І. Адізеца, «щоб досягти успіхів у сучасному світі компанії мають бути гнучкими, здатними до проактивних дій та адаптації до середовища, яке постійно змінюється. Для цього компаніям потрібні керівники, які не лише мають бачення майбутнього, але й можуть допомогти людям розділити це бачення; керівники, які можуть об'єднати людей, щоб вони працювали як одне ціле; керівники, які зможуть швидко й ефективно запровадити зміни» [1]. Ця теза актуалізує необхідність врахування людського фактору при управлінні змінами та окреслює його як пріоритетний чинник ефективності змін.

Процес управління змінами значною мірою обумовлюється існуючою інерцією організації, тобто сукупністю зовнішніх і внутрішніх сил, що заважають адаптивності, набуття властивості змінюватися. Інерція не є тотожною опору змінам, однак, ті ж сили, що викликають інерцію, сприяють виникненню опору. Часто організації проявляють активну інерцію, тобто замість пошуку кардинально нових векторів розвитку вони продовжують рухатися вже знайомими шляхами, як правило, з ще більшою енергією.

Для успішних змін сучасні організації повинні враховувати фактор її інерції. У цьому контексті американські дослідники М.Т. Ханнан, Дж.

Фріман виділили низку детермінант виникнення інерції. Внутрішніми факторами виникнення інерції є витрати на виробничі об'єкти, обладнання, персонал, динаміка розвитку неформальних коаліцій в організації, внутріорганізаційні стереотипи поведінки. Зовнішніми факторами виникнення інерції є нормативні, інституційні та інші бар'єри входження в окрему ринкову нішу та виходу з неї, особливості обміну з іншими стейкхолдерами [11].

Усвідомлення менеджерами організації існування цих факторів дозволяє реально оцінювати ймовірність успіху змін. При цьому враховується, що сила інерції змінюється залежно від:

- стадії життєвого циклу. Вважається, що новостворені організації є більш мобільними, а при досягненні стадії зрілості організації збільшується її інерція. При цьому зміна ядра організації є рівносильним до створення нової організації;

- розміру. Дослідження демонструють, що рівень інерції організації збільшується разом з її розміром, кількість спроб змін в невеликих організаціях як правило є більшою, однак великі організації мають більшу здатність протистояти факторам зовнішнього середовища.

Також сучасні тенденції демонструють, що:

- невеликі за масштабами діяльності організації мають більшу ймовірність легко ввійти в стан реорганізації, однак більшу ймовірність внаслідок цього зазнати банкрутства;

- невеликі за розміром організації є більш чутливими до кон'юктурних коливань на ринку;

- великі організації мають меншу інерцію до змін, а значна швидкість адаптації малих підприємств не завжди сприяє їх стійкості;

- оскільки успіх реалізації змін значною мірою залежить від залучених у цей процес ресурсів, великі організації, що мають їх у достатній кількості, матимуть більшу потенційну можливість успішних змін [6].

Часто при прийнятті рішення про необхідність реалізації тих чи інших змін менеджери організації враховують лише симптом появи проблемної ситуації та спрямовують управлінський вплив на його усунення. Однак для досягнення ефекту у довгостроковій перспективі та отримання результативності й ефективності певних перетворень управлінські дії щодо реалізації змін слід зосереджувати на:

- факторах виникнення необхідності змін, тобто подій, що зумовлюють настання певної симптоматики,
- причинах появи певної симптоматики як певних явищ у внутрішньому та зовнішньому середовищі функціонування організації, існування яких зумовлює настання або активізує силу впливу факторів необхідності змін.

Отже, на першому етапі реалізації змін менеджерам організації варто дотримуватися т.зв. медичного принципу – реагування на симптоматику, однак виявлення, подальше усунення або зменшення негативного впливу саме факторів і причин.

Якщо при впровадженні змін менеджерами були зважені всі вищезначені чинники, то наступним аспектом їх управлінської уваги повинен стати людський фактор. Саме людський фактор в процесі управління змінами є фундаментальним, тому що поведінка працівників в кінцевому підсумку визначає результативність та ефективність змін. Очевидно, що незалежно від їх масштабу та спрямування будь-які зміни торкаються працівників, оскільки останні повинні або здобувати нові знання, або одержувати більше інформації, або вирішувати нові професійні завдання, або удосконалювати існуючі компетентності.

В процесі управління змінами менеджери часто стикаються з опором працівників, який може набувати різних форм і проявів. Часто це відбувається внаслідок допущення менеджерами типових помилок при управлінні змінами:

1. У своїх діях менеджери організацій вважають, що мотиватори їх діяльності до змін автоматично мають стати мотиваторами для інших працівників. Тут причиною помилки є не врахування певного антагонізму інтересів менеджерів та підлеглих, як різних груп стейкхолдерів, перші з яких часто керуються стратегічним підходом до реалізації змін, а другі – бажанням задовольнити існуючі потреби у матеріальному забезпеченні, відпочинку, спрощення виконання певних професійних завдань.

2. Менеджери не пояснюють передумови необхідності змін працівникам, а подають лише готовий алгоритм їх реалізації. При цьому під час прийняття рішення про необхідність змін, менеджери опираються на недоліки організації. Дана проблема може бути усунута через усвідомлення менеджерами того факту, що працівники, котрі брали участь у розробці плану заходів щодо впровадження нововведень, автоматично зменшують потенційний опір змінам, не залежно від факту чи всі їх пропозиції було враховано. Також як науковцями, так і успішними управлінцями стверджується, що працівники краще сприймають інформацію про необхідність змін, якщо фокус їх уваги переводиться на отримання для них майбутніх конкретних переваг, а не існуючому стані організації, деталізації тих причин і факторів, які стали детермінантами змін.

3. Менеджери вважають, що матеріальний фактор є найбільшим мотиватором до змін працівників. Не заперечуючи вагомості фінансового стимулювання, варто відзначити тезу низки успішних управлінців, котрі стверджують, що матеріальна мотивація повинна йти останньою в арсеналі всіх мотиваційних інструментів, оскільки після її використання всі інші втрачають свій вплив та вагомість на працівників. Таким чином, для активізації роботи працівників в напрямку реалізації змін слід розпочинати з усіх можливих нематеріальних факторів, які будуть доречними та відповідати інди-

відуалізованим мотивам здійснення професійної діяльності конкретним працівником.

Проблема реалізації кадрового менеджменту під час реалізації змін пов'язана з низкою причин, основні з яких полягають у тому, що в різних типів працівників:

- є різні сильні і слабкі сторони;
- діють різні зони мотивації і демотивації;
- є різні потреби й перспективи особистого розвитку.

Таким чином, завданням менеджера є ідентифікація типу працівника та врахування його характеристик при змінах організаційного та функціонального забезпечення діяльності організації (таблиця 1).

Незалежно від базового типу працівника, при управлінні змінами менеджера варто враховувати постулати моделі чотирьохетапного циклу навчання працівників, запропонованого Девідом Колбом [7]. Дана модель базується на тому, що для набуття нових навичок будь-який працівник проходить повторюваний цикл, який має чотири стадії:

- конкретний досвід – отримання результату дій;
- рефлексивне спостереження – роздуми над досвідом;
- теоретичні концепції – отримання висновків;
- застосування на практиці – експериментальна перевірка.

При цьому менеджера слід враховувати, що за основними психотипами усі працівники поділяються на активістів, філософів, теоретиків та прагматиків. А тому залежно від належності до певного типу, працівники включаються у процес змін на певному етапі, однак циклічно проходять усі вищезначені етапи, зокрема:

- активіст розпочинає з отримання конкретного досвіду;
- філософ розпочинає з роздумів;
- теоретик розпочинає з аналізу існуючих підходів;
- прагматик розпочинає з окреслення власних перспектив.

Об'єднуючи та враховуючи вищезазначені прояви поведінки різних типів працівників при реалізації змін менеджерам слід також враховувати їх зони ризику при здійсненні професійної діяльності та низку демотиваційних чинників (таблиця 2).

У випадку значної кількості працівників та об'єктивною складністю виявлення типів працівників у багаточисельному колективі, менеджера варто скористатися результатами досліджень Еверетта Роджера і Керіна Скотта, які лягли в основу теорії дифузії інновацій [10]. На основі вивчення значної кількості емпіричного матеріалу, ці вчені дійшли до висновку, що тільки 2,5% працівників можуть сприйняти нові ідеї швидко. Як правило, це працівники керівного складу, які добре відчують необхідність змін і саме вони виконують функцію ініціаторів їх реалізації. Решта працівни-

Базові типи працівників за критерієм мотиваційних факторів при реалізації змін

Критерії оцінки	Працівник Драйвер	Працівник Продюсер	Працівник Кооператор	Працівник Контролер	Працівник Процесор
Якості	Цілеспрямованість Настирність в одержанні результату Амбіційність Вміння організувати процеси, які дають конкретні результати Вміння ставити собі та іншим цілі та їх досягати Вміння підкорятися Вміння отримувати результати в умовах дедлайнів Часто факторами мобілізації діяльності є завдання-виклики та завдання-стреси	Легкість побудови відносин з працівниками Амбіційність та наполегливість в отриманні результатів Високий рівень ораторського мистецтва та креативності Вміння ефективно вирішувати складні ситуації з колегами та стейкхолдерами Балансування орієнтації і на результат і на оточення	Гарна комунікація зі співробітниками Готовність допомагати Терплячість Уважність одночасно і до людей і до процесів	Добре орієнтується у змісті процесів Може чітко визначити та описати положення, регламенти, зміст процесів Об'єктивно контролює та оцінює роботу працівників, не враховуючи симпатії та антипатії Педантичний, високий рівень самоорганізації та планування	Уважний до деталей Педантичність щодо дотримання процедур Виконавчість Чітке планування особистого графіку
Фактори мотивації:	Амбітні цілі Самостійність Мінімальний контроль з боку вищестоящого керівництва Надання можливості делегування процесної роботи Винагорода за результатами роботи Швидке одержання результатів	Представницькі функції Професійна суспільна відомість Амбіційні проекти Високий рівень повноважень та самостійності Формування або участь у формуванні парадигми змін та стратегій	Постійна взаємодія з людьми Позитивне відношення з боку керівництва Визнання, похвала Залучення до колективних заходів	Самостійність у прийнятті рішень Стабільність Чіткі процедури і процеси Можливість контролювати професійні ситуації в повній мірі Мінімальна кількість взаємодій з людьми	Визнання, увага Стабільність Робота за чіткими інструкціями Чітке розуміння процесів і технологій Невеликий обсяг повноважень Можливість безперешкодного та чіткого виконання планів

Джерело: авторська розробка

Зони ризику професійної діяльності та демотиваційні чинники базових типів працівників

Критерії оцінки	Працівник Драйвер	Працівник Продюсер	Працівник Кооператор	Працівник Контролер	Працівник Процесор
Зони ризику	Низький рівень емпатії до підлеглих Може «загнати» команду, бо автоматично переносить свої якості на членів своєї команди. Неуважний до деталей і процесів. При виконанні довгострокових завдань втрачає інтерес, може перегоріти	Неуважний до деталей. Може надмірно захоплюватися амбіційними цілями, не завжди узгоджуючи це з ресурсами. У зв'язку з переважанням зовнішньої референції не завжди спроможний самостійно прийняти правильне рішення та може йти на надмірні поступки	Може порушувати дедлайни, оскільки орієнтується на процес, а не на результат. Намагаючись допомагати іншим, може не встигати виконувати власні обов'язки. Часто може бути недостатньо вимогливим до колег	Під час виконання професійних завдань часто демонструє «процес заради процесу». Недостатньо уважний до потреб працівників.	Часто неефективно взаємодіє з людьми або уникає ситуацій для комунікації. Може затримувати строки виконання завдань, оскільки надто заглиблюється у процеси.

(Закінчення таблиці 2)

Критерії оцінки	Працівник Драйвер	Працівник Продюсер	Працівник Кооператор	Працівник Контролер	Працівник Процесор
Фактори демотивації:	Процесна та рутинна робота Недостатні повноваження Зрівнялівка щодо винагород роботи Відсутність кар'єрних перспектив Об'єктивна необхідність непопулярних дій (наприклад, відмов)	Відсутність очевидних індивідуальних результатів Мало повноважень, однак багато контролю Відсутність взаємодії з працівниками Неуважність та нівелювання результатів з боку керівництва	Відсутність уваги з боку керівництва та визнання Постійні дедлайни Відсутність взаємодії з людьми Негативна атмосфера у колективі Необхідність виконання функцій контролю	Амбітні цілі з боку керівництва Зміни Необхідність знаходити індивідуальний підхід до людей або приділяти їм чимало уваги Значна кількість нестандартних ситуацій у колі професійних обов'язків	Форс мажори Багатозадачність Значна кількість комунікаційних взаємодій Негативна оцінка результатів роботи Відволікаючі фактори

Джерело: авторська розробка

ків схильна до відносно швидкого сприйняття змін, однак їм потрібен час та певний управлінський вплив, вони становлять близько 13,5% персоналу. Після того, як вони сприймуть нові ідеї, саме вони стануть здатними поширювати їх в організації і виступати агентами змін. Їх зусиллями наступні 68% працівників залучаються до процесу змін. Таким чином, формується колектив абсолютної більшості налаштованих на нововведення людей. Залишається пасивна частина персоналу – 16%, їх важко «розгойдати», оскільки вони представляють інертну частину колективу, однак вони будуть змушені пливати у фарватері змін, підкоряючись волі активнішої частини організації.

Таким чином, менеджерам організації достатньо сконцентрувати свій вплив та ідентифікацію типу працівника зосереджуючи свою увагу на близько 15% персоналу, які у подальшому будуть каталізаторами успішних перетворень. Саме на цю групу працівників слід зосередити увагу щодо застосування особливих мотиваційних інструментів, не обов'язково матеріального впливу. Їх набір повинен залежати від належності працівника до того чи іншого вищеописаного нами базового типу.

Враховуючи диференційовані мотиви здійснення професійної діяльності різними працівниками у парадигмі використання методів та підходів управління змінами, менеджерам слід дотримуватися загальновідомої формула змін Глейчера:

$$D * V * F > R,$$

де D – незадоволеність поточною ситуацією, яка може бути посилена, наприклад, створенням тимчасового професійного дискомфорту, які би спонукав працівників до швидшого усвідомлення необхідності змін,

V – бачення майбутнього через окреслення позитивних ефектів від реалізації змін,

F – перші конкретні кроки до реалізації змін через застосування повноцінної інформаційної

підтримки та демократичного підходу до обговорення контурів запланованих змін,

R – опір змінам шляхом його зменшення за допомогою врахування мотиваційних, демотиваційних факторів для різних груп працівників та психологічних інструментів управління.

Висновки з проведеного дослідження. Врахування кадрових аспектів при реалізації змін є об'єктивно необхідним завданням менеджерів для досягнення ефективності та результативності змін. У статті обґрунтовано прикладні можливості застосування чотирьохетапного циклу навчання працівників Д.Колба для активізації різних психотипів працівників в напрямку їх долучення та реалізації змін. Доведено, що в різних типів працівників є різні сильні і слабкі сторони, для них діють різні зони мотивації і демотивації та водночас є різні потреби й перспективи особистого розвитку. Враховуючи характерні ознаки, мотиваційні та демотиваційні чинники впливу й зони ризику в процесі реалізації професійної діяльності означено основні типи працівників та сформовано ряд рекомендацій для зменшення зон ризиків при реалізації та долучення ними до змін. Очевидно, що множина інструментів кадрового менеджменту в процесі управління змінами повинна мати комплексний і системний характер із врахуванням специфіки функціональної діяльності організації, що зумовлює необхідність подальших наукових пошуків та узагальнень у колі цієї тематики.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Адзіс І.К. Управління змінами / Пер. з англ. Т. Семигіна. Київ : Book Chef, 2018. 299 с.
2. Буднік М.М. Управління змінами : підручник. Київ : Кондор, 2017. 225 с.
3. Гарафонова О.І. Управління змінами: теорія, методологія та практика : монографія. Київ : КНТУД, 2014. 364 с.

4. Гусєва О.Ю. Управління стратегічними змінами: теорія і прикладні аспекти : монографія. Донецьк : Вид-во «Ноулідж», 2015. 395 с.

5. Кун Т. Структура наукових революцій. Київ : Port-Royal, 2001. 228 с.

6. Овсянюк-Бердадіна О.Ф., Островерхов В.М. Управління змінами : навчальний посібник. Тернопіль : Економічна думка, 2023. 145 с.

7. Петерсон К., Колб Д.А. Як ви вчитеся, так ви живете: використання дев'яти способів навчання, щоб змінити своє життя. 2017. Вид-во Berrett-Koehler.

8. Beckhard R. Organization Development: Strategies and Models. Addison-Wesley, Reading, MA, 1969.

9. Cameron E. Making Sense of Change Management. New York : Kogan Page, 2004. 288 p.

10. Communication and development. The Passing of the Dominant Paradigm. URL: <http://www.cf-hst.net/unicef-temp/doc-repository/doc/doc478697.pdf>

11. Hannan M. The Population Ecology of Organizations. *American Journal of Sociology*. 1977. Vol. 82. No. 5. P. 929–964.

3. Gharafonova O.I. (2014) Upravlinnja zminamy: teorija, metodologhija ta praktyka [Change management: theory, methodology and practice] Kyiv: KNTUD, 364 p.

4. Ghusjeva O.J. (2015) Upravlinnja strategichnomy zminamy: teorija i prykladni aspekty [Strategic change management: theory and applied aspects]. Donecjk: Vyd-vo "Noulidzh", 395 p.

5. Kun T. (2001) *Struktura naukovykh revoliutsii* [The structure of scientific revolutions]. Kyiv: Port-Royal, 228 p.

6. Ovsianiuk-Berdadina O.F., Ostroverkhov V.M. (2023) Upravlinnia zminamy [Change management]. Ternopil: Ekonomichna dumka, 145 p.

7. Peterson K., Kolb D.A. (2017) *Yak vy vchytisia, tak vy zhyvete: vykorystannia deviaty sposobiv navchannia, shchob zminyty svoje zhyttia* [How You Learn, So You Live: Using Nine Ways to Learn to Change Your Life]. Vydavnytstvo Berrett-Koehler.

8. Beckhard R. (1969) Organization Development: Strategies and Models. Addison-Wesley, Reading, MA.

9. Cameron E. (2004) Making Sense of Change Management. New York: Kogan Page, 288 p.

10. Communication and development. The Passing of the Dominant Paradigm. Available at: <http://www.cf-hst.net/unicef-temp/doc-repository/doc/doc478697.pdf>. (accessed 16 August 2023).

11. Hannan M. (1977) The Population Ecology of Organizations. *American Journal of Sociology*, vol. 82, no. 5, pp. 929–964.

REFERENCES:

1. Adizes I.K. (2018) Upravlinnia zminamy [Change management]. Kyiv: Book Chef, 299 p.

2. Budnik M.M. (2017) Upravlinnia zminamy [Change management]. Kyiv: Kondor, 225 p.

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА НА РИНКУ РЕСТОРАННИХ ПОСЛУГ

FEATURES OF COMPETITIVENESS MANAGEMENT OF ENTERPRISES ON THE MARKET OF RESTAURANT SERVICES

У статті визначено особливості управління конкурентоспроможністю підприємства у сфері ресторанних послуг. Було визначено, що сучасна економіка України визначає конкретні вимоги до підвищення рівня конкурентоспроможності даних підприємств. Детально визначено особливості конкуренції у сфері ресторанного бізнесу, враховуючи його швидку динаміку розвитку. Проаналізовано всі специфічні фактори, які впливають на сферу гостинності. Визначено сутність підвищення конкурентоспроможності, а також управління конкурентоспроможністю ресторанного підприємства. Схематично розроблено програму підвищення конкурентоспроможності у ресторанах, яка включає цінові, а також нецінові методи боротьби. Наведено методику оцінки маркетингового потенціалу конкурентів підприємствами ресторанного бізнесу. Детально визначено етапи розробки програми підвищення конкурентоспроможності ресторану та схематично це наведено.

Ключові слова: ресторанний бізнес, споживачі, цінова політика, конкуренція, конкурентоспроможність, управління конкуренцією, конкурентна боротьба.

The article defines the peculiarities of managing the competitiveness of the enterprise in the field of restaurant services. It was determined that the modern economy of Ukraine determines specific requirements for increasing the level of competitiveness of these enterprises. The peculiarities of competition in the field of restaurant business are defined in detail, taking into account its rapid development dynamics. All specific factors affecting the field of hospitality have been analyzed. The essence and significance of increasing competitiveness, programs for its improvement, as well as managing the competitiveness of a restaurant enterprise are determined. The principles underlying the management of the competitiveness of restaurant business establishments are analyzed and characterized. A program for increasing competitiveness in restaurants has been schematically developed, which includes price and non-price methods of struggle. The method of evaluating the marketing potential of competitors by enterprises of the restaurant business is given. The stages of development of the restaurant competitiveness improvement program are defined in detail and schematically shown. It has been established that the restaurant business has a fairly high level of dependence on all changes in environmental factors, as well as on the conditions for the development of consumers' culture, their level of income and the formation of habits. That is why it is necessary to constantly make changes to the implemented strategy under the influence of factors of the external and internal environment. According to the results of the research, it was determined that the state of competition in the restaurant market is characterized mainly by the development of price competition between individual restaurants of the same price niche. The reason for this is the relatively low level of income of the majority of Ukrainians, as well as the undemanding quality of restaurant service. Therefore, it was determined that modern business conditions are related to the high dynamism of the external environment of restaurant business enterprises, the complexity of information technologies, the globalization of business, which actualize the issue of managing the competitiveness of the enterprise.

Key words: restaurant business, consumers, price policy, competition, competitiveness, competition management, competition.

УДК 338.4:658.6

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.82-11>

Постова В.В.¹

к.е.н., доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Вінницький торговельно-економічний інститут Державного торговельно-економічного університету

Postova Valentyna

Vinnitsia Institute of Trade and Economics of State University of Trade and Economics

Постановка проблеми. У сучасних умовах становлення економіки України, конкурентоспроможність є важливим елементом. Нині в умовах ринку, неможливо досягти стабільного успіху у підприємстві, а то й розрахувати ефективність його розвитку, не накопичувати постійно інформацію про власні перспективи, а також здібності, про стан ринків, не оцінювати місце конкурентів та проводити аналіз конкурентоспроможності закладу ресторанного господарства.

Ресторанний бізнес сьогодні розвивається стрімкими темпами, хоча війна перешкоджає в багатьох аспектах. Оператори ресторанного ринку розуміють, наскільки важливе планування стратегії довгострокового виживання, а також гнучкої адаптації до навколишнього середовища, що швидко змінюється. Особливості конкурентоспроможності ресторанного бізнесу набули певної значущості через появу нових ідей для розвитку

ресторанного бізнесу, а також нових запитів з боку споживачів, розвитку сучасних інформаційних технологій, застосування та розвиток яких приведе до успіху підприємство ресторанного бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти конкуренції, конкурентоспроможності підприємств та формування конкурентних стратегій розглядалися в роботах таких зарубіжних та вітчизняних вчених, як І. Ансоффа, Ж. Ламбена, Х. Мінцберга, М. Портера, А. Стріклєнда, А. Томпсона, Л.П. Артеменко, М.С. Ключвіної, Л.В. Балабанової, Н.В. Бугаса, О.В. Босецької, Л.Є. Довганя, О.С. Дубрової, В.В. Кривіцької, В.В. Зянько, А.М. Расулової, М.О. Шульги та багатьох ін. Серед українських науковців питання конкурентоспроможності достатньо проаналізоване, проте мало досліджень, в яких характеризується вплив війни на конкурентоспроможність даних закладів. Саме тому проблеми особливос-

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0056-5648>

тей управління конкурентоспроможністю закладів ресторанного господарства в період війни залишаються мало дослідженими.

Постановка завдання. Необхідно визначити та детально проаналізувати особливості управління конкурентоспроможністю підприємства на ринку ресторанних послуг, враховуючи умови сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні ринок ресторанних послуг є одним із найбільш динамічних у розвитку, високоприбуткових, а також рентабельних ринків вітчизняної сфери послуг. Цим визначається його привабливість для інвесторів і, як наслідок, виникає найвищий рівень конкуренції. За оцінками фахівців та експертів в даній галузі, пропозиція на ринку ресторанних послуг перевищує попит, тому у зв'язку з цим конкуренція серед ресторанів, а також боротьба за споживача постійно посилюються. Сучасна економіка України, враховуючи також умови війни, визначає конкретні вимоги до підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства ресторанного бізнесу: необхідне оперативне реагування на зміну господарської ситуації на ринку послуг з метою підтримки сталого фінансового стану, а також постійного вдосконалення організації діяльності, відповідно також до зміни кон'юнктури ринку ресторанного бізнесу [1].

Слід також зазначити, що досягнення сталої конкурентоспроможності підприємства даної сфери забезпечується, зазвичай, не за рахунок переваги в одному з її детермінантів, а саме із декількох чинників конкурентоспроможності – середній чек, швидкість обслуговування, а також якість харчування. Це, з одного боку, дозволяє нівелювати недоліки інших детермінантів конкурентоспроможності, а з іншого – знизити залежність від кон'юнктурних коливань факторів конкурентоспроможності.

Отже, здатність підприємства ресторанного бізнесу конкурувати – це узагальнена характеристика його стабільності, яка базується на ефективному використанні його ресурсів, а також можливості забезпечити споживачів своєю продукцією та послугами саме високої якості та прийнятної вартості, здатності адаптуватися до змін середовища за умов конкурентного ринку [2].

Конкуренція у сфері ресторанного бізнесу має свої особливості:

- підприємства ресторанного бізнесу, як правило, орієнтовані на територіально обмежений ринок, розміри якого залежать від місцезнаходження самого підприємства, а також транспортної доступності його для споживачів;

- частина підприємств ресторанного бізнесу, окрім найкращих ресторанів, можуть конкурувати між собою у загальноміському масштабі на сегменті ринку із обслуговування свят (бенкетів), ділових зустрічей, приїжджих туристів тощо;

- загальнодоступні підприємства ресторанного бізнесу (нижній ціновий сегмент), зазвичай, працюють в умовах досконалої конкуренції, котрій характерно наступне: наявність великої кількості підприємств ресторанного бізнесу різних типів, які реалізують певний (спеціалізований) асортимент продукції на однорідному сегменті ринку, задовольняючи при цьому різноманітні потреби населення у харчуванні;

- можливий вихід на новий ринок ресторанних послуг за незначних інвестицій (низький рівень витрат);

- особливий характер конкуренції, який все ж пов'язаний із виконанням підприємствами ресторанного бізнесу функцій виробництва, її реалізації та організації споживання. Це вимагає, з одного боку, обліку можливостей виробництва певного обсягу продукції чи послуг, а з другого боку, запитів споживачів та їх платоспроможність [3].

Окрім того, варто відзначити, що підприємства ресторанного бізнесу дуже динамічно розвиваються та постійно видозмінюються. На сферу гостинності впливає величезна кількість специфічних факторів: по-перше, послуги надаються та приймаються одночасно, що обмежує можливість контролювати їхню якість; по-друге, тимчасова нестійкість попиту робить проблематичним збереження якості обслуговування у періоди, коли даний попит стає підвищеним; по-третє, в момент надання послуги багато чого залежить від можливостей самого споживача [4].

Як зазначають Зось-Кіор М.В. та Калюжний С.О.: «вихідним моментом підвищення конкурентоспроможності виступає розробка стратегії такого підвищення з урахуванням усіх аспектів сприяння та протидії. Далі проводиться робота з роз'яснення цілей та кінцевих результатів, спрямована на подолання опору змінам» [5]. Підвищення конкурентоспроможності є процесом змін, і, як будь-який процес, особливо той, який викликає певні протидії, він потребує управління і, зокрема, стратегічного підходу [6].

Програми підвищення конкурентоспроможності розглядаються як сукупність спеціально організованих заходів, які спрямовані на вирішення завдання підвищення конкурентоспроможності підприємств ресторанного бізнесу, реалізація яких обмежена в часі, а також яка пов'язана із певними фінансовими, матеріальними та трудовими ресурсами [7].

Управління конкурентоспроможністю ресторанного підприємства – це «мистецтво координації людських та матеріальних ресурсів у процесі формулювання та реалізації планів підвищення конкурентоспроможності для досягнення цілей плану щодо складу, а також кількості роботи, вартості, часу, якості, учасників проєкту, рівня конкурентоспроможності та рівня задоволеності» [2].

Цінові методи	Нецінові методи
<ul style="list-style-type: none"> • Широке оповіщення споживачів про зниження ціни продукції, послуги. • Вводиться продукція із суттєво покращеними властивостями, а ціна піднімається непропорційно мало. 	<ul style="list-style-type: none"> • Більше досконале оформлення страви. • Більш різноманітні додаткові послуги (сервіс). • Модний концептуальний стиль. • Широке використання реклами. • Застосування методів стимулювання ринку. • Розробка нової концепції ресторану.

Рис. 1. Методи ведення конкурентної боротьби підприємствами ресторанного бізнесу

В основу управління конкурентоспроможністю можна покласти такі принципи:

- поєднання єдиноначальності керівника та колегіальних повноважень представників груп для загального ухвалення різних рішень;
- наділення керівників певними повноваженнями, а також відповідальністю при прийнятті різних рішень;
- організація єдиного управління на всіх стадіях розробки, а також реалізації програми;
- дотримання термінів та збалансованості ресурсів у закладах ресторанного бізнесу;
- комплексний облік інтересів усіх залучених, а також зацікавлених сторін, і насамперед – учасників програми [3].

Програма підвищення конкурентоспроможності у ресторанах повинна включати цінові, а також нецінові методи боротьби (рис. 1).

Однак, на окремих сегментах ринку, при реалізації продукції, рестораних послуг, орієнтованих на споживачів з високим та середнім рівнем доходів, все більшого значення у боротьбі за споживача надається інструментам нецінової конкуренції (табл. 1).

Це обумовлюється різноманітністю, комплексністю та численністю проблем та цілей, що постають перед суб'єктами ресторанного бізнесу, а також факторами середовища, в якому вони здійснюють діяльність. Етапи розробки програми підвищення конкурентоспроможності ресторану наведено на рис. 2.

Вітчизняні та іноземні підприємства формують і реалізують велику кількість програм підвищення конкурентоспроможності, кожна з яких, як правило, являє собою унікальний комплекс заходів і процедур, що адаптовані до умов діяльності конкретного підприємства.

Таблиця 1

Методика оцінки маркетингового потенціалу конкурентів підприємствами ресторанного бізнесу

Об'єкт оцінки	Критерії	Показники оцінки	Результат оцінки
Товар (послуга)	Позиціонування товарного асортименту	Раціональність асортименту страв: широта, повнота, стійкість, структура та оновлюваність, імідж продукції	Конкурентоспромож. товарного портфеля
	Ефективність управління життєвим циклом товару (послуги)	Чисельність стратегічних кулінарних груп, покликаних у майбутньому забезпечувати основний прибуток (зірки, загадки); кількість кулінарних груп страв, які дають основні прибутки; кількість груп страв, які рідко замовляються клієнтами, чи невдахи (собаки).	
Ціна	Цінова політика конкурентів	Система коригування цін, еластичність попиту кулінарну продукцію.	Конкурентоспромож. цінової політики
Збут	Використання прогресивних методів збуту	Рівень використання прогресивних методів продажу кулінарної продукції; рівень використання традиційних методів продажу страв.	Конкурентоспромож. збутової політики
	Використання додаткових послуг (сервіс)	Послуги, що надаються у процесі обслуговування споживача; послуги, які не пов'язані безпосередньо з обслуговуванням відвідувача.	

Джерело: [2]

Рис. 2. Етапи розробки програми підвищення конкурентоспроможності ресторану

Джерело: [7]

Ресторанний бізнес має дуже високий рівень залежності від змін факторів зовнішнього середовища, від умов розвитку культури городян, їх доходів та формування звичок. Тому необхідно постійно вносити зміни до стратегії, що реалізується, під впливом факторів зовнішнього та внутрішнього середовища.

Висновки з проведеного дослідження.

За результатами дослідження було визначено, що стан конкуренції на ресторанному ринку характеризується переважно розвитком цінової конкуренції між окремими ресторанами однієї цінової ніші. Причиною цього є відносно невисокий рівень доходів більшості українців, а також невібагливість до якості ресторанного обслуговування.

Отже, було визначено, що сучасні умови ведення бізнесу пов'язані з високою динамічністю зовнішнього середовища підприємств ресторанного бізнесу, ускладненням інформаційних технологій, глобалізацією бізнесу, що актуалізують питання управління конкурентоспроможністю підприємства. Правильно побудована політика маркетингу у сфері конкурентоспроможності допомагає підприємцям усвідомлено вибрати стратегію забезпечення конкурентоспроможності підприємства ресторанного бізнесу. Перспективою подальших досліджень є аналіз конкурентоспроможності нових форматів закладів ресторанного господарства та оцінка їх діяльності, враховуючи умови війни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Березіна Л.М., Вараксіна О.В., Олійник А.С., Рак А.Г. Теоретико-методологічні основи управління конкурентоспроможністю підприємства. *Агросвіт*. 2021. № 21-22. С. 35–42.
2. Євтушенко Н.О., Дрокіна Н.І., Савенко Н.В. Стратегічне управління конкурентоспроможністю підприємства: теоретичний аспект. *Економічний простір*, 2020. № 156. С. 129–135.
3. Івасишина Н.В. Розвиток ресторанного господарства в Україні. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Історія, економіка, філософія*. 2023. № 28. С. 60–65.
4. Постова В.В. Особливості формування та реалізації конкурентних переваг закладів ресторанного господарства в сучасних ринкових умовах. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка»*. 2021. Т. 8. № 1. С. 58–67.
5. Рудь Н.Т. Нові методичні підходи до аналізу інноваційного потенціалу підприємства. *Економічний форум*. 2015. № 3. С. 323–332.
6. Ставська Ю.В., Яхно Л.С. Формування конкурентних переваг ресторанного бізнесу в умовах євроінтеграції. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2021. № 2. С. 181–196.
7. Якубів В.М., Боришкевич І.І. Формування стратегії підвищення конкурентоспроможності підприємств ресторанного бізнесу. *Регіональна економіка*. 2020. № 1. С. 144–153.
8. Brykova T., Postova V., Mazurkevych I., Kiziun A., Semko T. Social and Economic Potential of the EU Countries' Tourism and Hospitality Industry. *Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe*, 2023. Vol. 6. No. 2. P. 133–151.

REFERENCES:

1. Berezina L.M., Varaksina O.V., Oliinyk A.S., Rak A.H. (2021) Teoretyko-metodolohichni osnovy upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstva [Theoretical and methodological foundations of enterprise competitiveness management]. *Ahrosvit*, no. 21-22, pp. 35–42. (in Ukrainian)
2. Yevtushenko N.O., Drokina N.I., Savenko N.V. (2020) Stratehichne upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstva: teoretychnyi aspekt [Strategic management of enterprise competitiveness: theoretical aspect]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 156, pp. 129–135. (in Ukrainian)
3. Ivasyshyna N.V. (2023) Rozvytok restorannoho hospodarstva v Ukraini [Development of the restaurant industry in Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Serii Istorii, ekonomika, filosofii*, no. 28, pp. 60–65. (in Ukrainian)
4. Postova V.V. (2021) Osoblyvosti formuvannia ta realizatsii konkurentnykh perevah zakladiv restorannoho hospodarstva v suchasnykh rynkovykh umovakh [Peculiarities of formation and implementation of competitive advantages of restaurant establishments in modern market conditions]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnogo universytetu. Serii "Ekonomika"*, no. 8(1), pp. 58–67. (in Ukrainian)
5. Rud N.T. (2015) Novi metodychni pidkhody do analizu innovatsiinoho potentsialu pidpriemstva [New methodological approaches to the analysis of the innovative potential of the enterprise]. *Ekonomichnyi forum*, no. 3, pp. 323–332. (in Ukrainian)
6. Stavskaya Yu.V., Yakhno L.S. (2021) Formuvannia konkurentnykh perevah restorannoho biznesu v umovakh yevrointehratsii [Formation of competitive advantages of the restaurant business in the conditions of European integration]. *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, no. 2, pp. 181–196. (in Ukrainian)
7. Yakubiv V.M., Boryshkevych I.I. (2020) Formuvannia stratehii pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpriemstv restorannoho biznesu [Formation of a strategy for increasing the competitiveness of enterprises in the restaurant business]. *Rehionalna ekonomika*, no. 1, pp. 144–153. (in Ukrainian)
8. Brykova T., Postova V., Mazurkevych I., Kiziun A., Semko T. (2023) Social and Economic Potential of the EU Countries Tourism and Hospitality Industry. *Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe*, vol. 6, no. 2, pp. 133–151. (in Poland)

ПРОБЛЕМИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРИ ФОРМУВАННІ БІЗНЕС-МОДЕЛІ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ

PROBLEMS OF DIGITAL TRANSFORMATION IN THE FORMATION OF THE BUSINESS MODEL OF DOMESTIC ENTERPRISES

УДК 330.341

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.82-12>**Шостак Л.В.**к.е.н., доцент кафедри економіки,
підприємництва та маркетингу,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки**Біль І.О.**аспірант кафедри економіки,
підприємництва та маркетингу,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки**Ульяницький А.О.**аспірант кафедри економіки,
підприємництва та маркетингу,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки**Shostak Liudmyla**

Lesya Ukrainka Volyn National University

Bilo Ivan

Lesya Ukrainka Volyn National University

Ulyanytsky Andrew

Lesya Ukrainka Volyn National University

У статті розглянуто процеси трансформації національної економіки і відповідно як наслідок – створення так званих цифрових підприємств. Авторами було визначено основні проблеми, з якими стикаються вітчизняні підприємства на шляху до цифровізації своєї діяльності та наведено можливі варіанти зменшення негативного впливу при формуванні бізнес-моделей розвитку українського бізнесу. В процесі дослідження було встановлено необхідні складові трансформційного процесу, які б зменшували негативні ризики на кінцеві результати діяльності підприємства. Цифровізація діяльності підприємств є одним із найактуальніших напрямків досліджень українських та світових вчених останніх років. Саме процеси пандемії, військові дії в Україні та багато інших аспектів стали причинами прискорення розвитку цифровізації бізнес-процесів.

Ключові слова: цифровізація, цифрова трансформація, бізнес-модель, конкурентоспроможність, цифрове підприємство.

The article examines the processes of transformation of the national economy and, accordingly, as a consequence, the creation of so-called digital enterprises. The authors identified the main problems faced by domestic enterprises on the way to digitalization of their activities and provided possible options for reducing the negative impact when forming business models for the development of Ukrainian business. In the process of research, the necessary components of the transformation process were established, which would reduce negative risks on the final results of the enterprise. Digitization of enterprise activity is one of the most relevant directions of research of Ukrainian and international scientists in recent years. It is the processes of the pandemic, military actions in Ukraine and many other aspects that have become the reasons for the acceleration of the development of digitalization of business processes. The world has entered a new era, when the influence of digital technologies is increasingly felt in all sectors of the economy. Digitalization is radically changing traditional industries and sectors. Classic business models are changing, analog processes and operations are moving to the Internet, there is an opportunity to create individual offers for each individual client. The peculiarity of the development of the digital economy is that it does not replace the traditional one, but becomes a part of it, which functions on the basis of digitalization of all socio-economic processes. The global economic community is using all the achievements of digitalization at a fairly fast pace. The economic situation in the country, the level of social security of the population, prospects for the development of business structures, and the establishment of foreign economic relations depend on its level of development. The instability of world markets, the consequences of the pandemic, adverse political situations indicate the need to increase the potential of the global digital economy, which will very soon replace the market economy and become the basis of the national economies of countries striving for effective development.

Key words: digitization, digital transformation, business model, competitiveness, digital enterprise.

Постановка проблеми. На сьогодні, в умовах глобалізації економіки, будь якому підприємству важливо лишатися конкурентоспроможним. Саме тому необхідно впроваджувати цифрову трансформацію на всіх рівнях економіки, починаючи з держави і закінчуючи кожним окремим суб'єктом економічних відносин. Ситуація, яка склалась в нашій країні із початком повномасштабної війни показала, що саме цифровізація багатьох процесів дозволяє прискорити пошук амуніції, боєприпасів, ліки, передачу необхідної інформації. Цифрова трансформація дозволяє швидко реагувати на зміни політичної та економічної ситуації, приймати вірні та ефективні управлінські рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цифрова трансформація бізнесу все частіше стає предметом наукових досліджень, однак її термінологічний апарат і процес її реалізації, особливо в умовах війни, ще не з'ясовані до кінця. Проте цифрова трансформація бізнесу все більше стає предметом наукових досліджень. Досить багато вчених займаються цією проблематикою і висвітлюють результати своїх досліджень у наукових

публікаціях. Це праці вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як Альбаха Х., Бертона Б., Боднара О., Друкера П., Коляденко С., Кінга Б., Кулич М., Малика І., Шваба К. та багатьох інших. Ці питання є актуальними й потребують подальшого дослідження та поглиблення.

Постановка завдання. Встановити основні проблеми з якими можуть стикнутися вітчизняні підприємства в процесі цифрової трансформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах розвитку цифрових технологій економіка підприємства трансформується, а розвиток цифрової економіки викликає зміни в економічному середовищі організацій, зокрема зміни завдання, бізнес-моделі, методи транзакцій, механізми управління бізнесом. підприємства, які не займаються цифровим бізнесом, опинилися в кризовому стані. Ось чому цифровізація підприємств є надзвичайно актуальним в умовах трансформаційних перетворень.

Цифрова трансформація передбачає зміну організаційної культури, впровадження новітніх технологій та цифрові комунікації, зміна бізнес-моделі, впровадження інновацій. Цифрове підпри-

емство – це організація, яка повністю інтегрує цифрові інструменти та технології в усіх аспектах своєї діяльності з метою підвищення продуктивності та ефективності бізнес-процесів, створення кращих умови для клієнтів, гнучко змінює організаційну структуру, використовує найновішу інформацію, технології та орієнтована на клієнта. Поєднання віртуального та реального світів створить більш ефективну інтеграцію робочих процесів реалізації інноваційних проектів, забезпечення оптимізації бізнес-процесів. Цифрове підприємство може повністю автоматизувати виробництво, оптимізувати бізнес-процеси, використання Інтернету речей, цифрові екосистеми, аналітика великих даних, необмежену потужність даних, дозволяє отримати аналітику, щоб запроваджувати ефективні управлінські рішення.

Справжній цифровий бізнес може знайти баланс між безпекою та відкритістю, щоб захистити всі безперервні різноспрямовані потоки даних, люди розробили багаторівневу концепцію безпеки на всіх етапах передачі даних, організований безперервний обмін інформації між усіма учасниками процесу для досягнення безпрецедентного рівня взаємодії [1].

Уміння співпрацювати з різними типами компаній також є не менш важливим, оскільки кожна з них має свої принципи, мету і стратегію діяльності. Застосовуючи різні підходи до управління та реалізації проектів компанія може істотно покращити свої фінансові результати і якомога швидше виявляти некоректні підходи до оптимізації бізнес-процесів, впровадження нових методів інтеграції, відновлення діяльності та досягнення нових цілей [2].

Цифрова трансформація підприємств повинна містити цифрові потоки, які в свою чергу сприяють оптимізації виробничих процесів, методів розробки та впровадження цифрових процесів, інтеграція та оцифрування їхніх бізнес-процесів у цифрові бізнес-моделі, збільшення конкурентоспроможність підприємства на ринку праці [3].

Відповідно до умов розвитку сучасної економіки перед бізнесом постає завдання максимально ефективного використання ресурсів і забезпечення можливостей для постійного стабільного утримання власної позиції на ринку. Усе це можливо лише слідуючи сучасним трендам, одним із яких сьогодні є цифровізація соціальної та економічної сфери, діяльність підприємств, організацій. Щоб зрозуміти масштаби впровадження підходів цифровізації у функціонування підприємств, необхідно звернути увагу на аналіз статистичних даних та визначити основні напрями покращення економічної ситуації на підприємствах за умови активного впровадження та використання сучасних цифрових технологій.

Цифровізація діяльності підприємств є одним із найактуальніших напрямків досліджень українських та світових вчених останніх років. Популяр-

ність цього напрямку зумовлена, з одного боку, безальтернативністю та загальноновизнаною користю цього процесу, а з іншого – низкою викликів і загроз, які несе в собі цифровізація.

Часто такі загрози пов'язані з відсутністю відповідної інформації та знань щодо вибору оптимальних заходів цифровізації та необізнаністю керівництва підприємств із загальними тенденціями цифровізації та спектром доступних технологій. Тому проведення економіко-статистичного аналізу тенденцій основних показників, пов'язаних із цифровізацією українських підприємств, є актуальним напрямом досліджень, який формує ефективну основу для прийняття управлінських рішень.

Слід також зазначити, що процес цифровізації розвитку підприємства не може бути короткостроковим, він має передбачати глибокі системні зміни підприємства з орієнтацією на довгостроковий ефект, оскільки може бути спрямований на різні сфери діяльності підприємства, наприклад, оптимізувати просування і продаж продукції; вдосконалити систему фінансового планування та бухгалтерського обліку; модернізація обладнання та енергосистеми підприємства; вдосконалити систему фінансового аналізу. Отже, це свідчить про безумовний комплексний характер і необмежені можливості, які відкриває цифровізація на підприємстві.

В умовах глобалізації та інтеграції України до Європейського Союзу (ЄС) впровадження цифровізації на українських підприємствах – це не лише питання підвищення їх ефективності та конкурентоспроможності. Процес цифровізації сприяє, серед іншого, приведенню українського виробництва у відповідність до міжнародних стандартів, досягненню цілей сталого економічного та екологічного розвитку, а також покращенню іміджу країни на світовій арені. Проте показники запровадження цифровізації на українських підприємствах далекі від бажаних і значно нижчі, ніж у країнах ЄС. Найбільш узагальненими показниками, що підтверджують попередню ідею, є різноманітні індекси щодо рівня впровадження цифровізації та інновацій у країнах світу.

Так, у The Global Innovation Index (GII), який містить 80 індикаторів та оцінює інноваційні можливості 132 країн світу, у 2021 році Україна посідає 49 місце. При цьому серед 39 європейських країн, для яких визначено такий індекс, Україна посідає 32 місце, випереджаючи Чорногорію, Сербію, Північну Македонію, Білорусь, Республіку Молдова, Боснію та Герцеговину та Албанію, але поступаючись усім іншим європейським країнам (WIPO, 2021). Одним із основних показників, що дають узагальнене розуміння сприйняття інновацій підприємствами в Україні, є частка інноваційно активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств. На рисунку 1 показано цей показник за період з 2000 по 2020 роки.

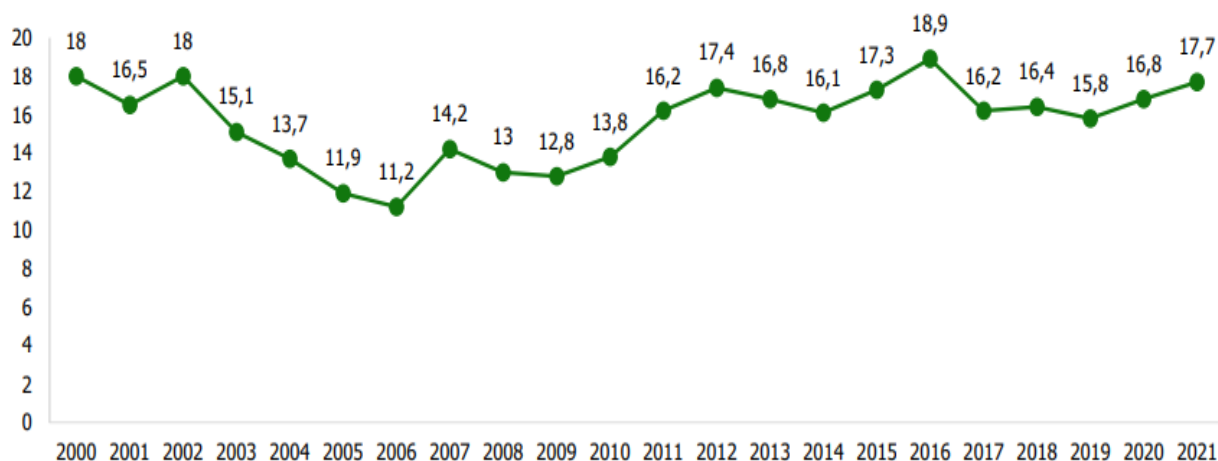

Рис. 1. Частка інноваційно-активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств, %

Джерело: Державна служба статистики України

Світ увійшов у нову еру, коли вплив цифрових технологій усе більше відчувається в усіх секторах економіки. Цифровізація кардинально змінює традиційні галузі та сектори.

Відбувається зміна класичних бізнес-моделей, аналогові процеси та операції переходять в Інтернет, з'являється можливість формувати індивідуальні пропозиції для кожного окремого клієнта.

Автоматизація та роботизація мінімізують потребу в людських ресурсах і швидко підвищують ефективність і продуктивність. Кардинальні зміни відбуваються і в тих галузях, які вважаються базовими для української промисловості – металургія, нафтогаз, енергетика, агропромисловий комплекс тощо.

Розвиток цифрової економіки в Україні дозволить [4]: створити умови для 8-10-кратного зростання економіки та 7-10% зростання промислового виробництва на рік протягом наступних 10 років; значно підвищити продуктивність (за оцінками МВФ, для досягнення ВВП зростання продуктивності становить 8 трильйонів доларів США, щоб досягти 71 000 доларів США на одного працівника, що еквівалентно поточному рівню продуктивності у високотехнологічних секторах, таких як Бельгія, Данія, Фінляндія, Німеччина, Швеція); додаткове залучення до країни інвестицій у розвиток Індустрії 4.0 – як у виробництві, так і в R&D-центрах, інкубаторах і технологічних компаніях; зробити технологічний стрибок для української економіки; значно підвищити конкурентоспроможність української економіки на світових ринках; створювати нові бізнес-моделі, нові сегменти та сектори, можливості швидко, зручно, дешево розвивати, масштабувати та капіталізувати будь-який бізнес; створення нових робочих місць, попит на нові професії.

Як визначають експерти, цифровізація може принести такі ефекти для українського бізнесу [4]: зростання високотехнологічних сегментів до 20%

на рік; збільшення виробничих потужностей – до 60%; збільшення кількості своєчасно виконаних замовлень – до 95%; зменшення запасів – до 20%; підвищення ефективності встановленого обладнання – до 15%; скорочення простоїв обладнання – до 22%; економія витрат на закупівлю – до 30%.

Що стосується машинобудування, то завдяки цифровізації виробничі лінії автоматично переналаштовуватимуться для оптимізації продуктивності. Частина цього буде здійснюватися зверху, коли виробничі лінії динамічно реагуватимуть на нові або змінені виробничі замовлення, бездоганно пов'язуючись із логістикою та ширшим бізнесом. Деякі з них керуватимуться самим продуктом, спілкуючись із лінією, щоб визначити оптимальний маршрут у процесі виробництва.

Високі темпи глобалізації та подальша інтеграція національної економіки у світовий економічний простір створюють передумови для поступового збільшення частки цифрової економіки, хоча і з певними відмінностями порівняно із економічно розвинутими країнами.

«Сервісні» орієнтири не стимулюють пріоритетний розвиток високотехнологічного промислового виробництва, але надають поштовх зростанню попиту на цифрові послуги та продукти. Відповідно до зазначеного сьогодні проблема цифрової трансформації стоїть надзвичайно гостро і потребує глибинного поступу, а не будь-яких хаотичних технічних й технологічних змін задля вирішення ситуаційних завдань.

Зовнішнє цифрове середовище передбачає встановлення, підтримку та зміцнення відносин між підприємством і споживачами. Присутність у соціальних мережах забезпечує можливість оперативного отримання замовлень та організації спеціальних рекламних заходів, а поєднання з функціонуванням сайту та використанням електронного маркетингу створює певну цілісність та

різноманітність у формуванні та розвитку зовнішнього цифрового середовища.

Сьогодні різні варіанти цифрової трансформації розглядаються як другий рівень, але більшість з них пов'язані з автоматизацією. Це не лише збільшення кількості роботів та їх підключення до промислової мережі Інтернет, але й автоматизація всіх бізнес-процесів, включаючи контроль за роботою підприємства, стратегічне управління його розвитком, взаємодію зі споживачами тощо.

Технологія штучного інтелекту дозволяє створювати ботів, які автоматично отримують дані про поточний рівень і зміни основних показників усіх внутрішніх і зовнішніх процесів з подальшою генерацією аналітичних звітів і сигналізацією про виявлені факти, які можуть свідчити про ситуацію, пов'язану з поява нових або посилення існуючих загроз. Такі боти здатні обробляти великі масиви інформації, стежити за станом навколишнього середовища, виявляти нетипові ситуації і при цьому забезпечувати вертикальний і горизонтальний зв'язок з усіма підрозділами підприємства.

Діджиталізація бізнесу є безперервним процесом. Потрібно бути готовим до того, що, впровадивши в роботу компанії будь-яке ПЗ, його доведеться оновлювати та покращувати відповідно до нових напрямків на ринку технологічних розробок. Проте цифровізація ритейлу стає невіддільною частиною успішних підприємств.

Переваги діджиталізації для бізнесу: розширення цільової аудиторії, каналів продажу, географії та ін.; автоматизація рутинних процесів та спрощення деяких завдань; підвищення рівня обслуговування, що забезпечує клієнту нові можливості; коригування діяльності компанії завдяки аналітичним даним; скорочення бюджету на реалізацію маркетингових стратегій без шкоди ефективності просування; зменшення відсотка втрачених клієнтів та мінімізація помилок під час оформлення покупок; персоналізований підхід до роботи з клієнтами, який підвищує їхню лояльність до бренду та покращує купівельний досвід; роботизовані інструменти для консультацій 24/7 дозволяють скоротити шлях клієнта від звернення до замовлення товару; збільшення продажів в офлайн-магазинах за допомогою нових технологій.

Незважаючи на безліч плюсів, цифровізація бізнесу, як і будь-який інший процес, має певні недоліки, тобто саме наступні проблеми можуть виникати в процесі формування бізнес-моделей: неготовність певних груп покупців до впровадження нових технологій; необхідність заздалегідь продумати та скласти ланцюжок взаємодії з клієнтом, який буде зручним для обох сторін; консультації у певних сферах торгівлі, наприклад, під час продажу дорогої техніки, вимагають присутності живого продавця. Для ухвалення рішення покупцю хочеться почути людську думку; тривалість та

вартість впровадження цифрових рішень можуть не відповідати очікуванням власника компанії; нестача кваліфікованих працівників для підтримки інструментів діджиталізації.

Попри масовість переходу до нових технологій ведення бізнесу, залишаються підприємці, які не поспішають впроваджувати новинки у свою роботу. Щоб повністю відкинути сумніви, їм потрібні гарантії збереження інформації, кібербезпеки, створення ефективної системи захисту інформації тощо.

Щоб не втратити свою актуальність, потрібно слідкувати за новими тенденціями ринку та прагнути вдосконалювати бізнес «тут і зараз». Якщо в минулі роки бізнес досить добре розвивався без використання цифрових інструментів, то зараз доводиться спостерігати зниження ефективності традиційної торгівлі. Таким чином, для розвитку та підвищення прибутковості компанії власникам все одно доведеться звертатися до цифровізації.

Більшість інтернет-магазинів вже користуються вбудованим програмним забезпеченням для електронної комерції. Щоб залишатися конкурентоспроможними та задовольняти запити клієнтів, необхідно впроваджувати актуальні цифрові рішення. Найбільш поширеними онлайн-платформи останнім часом є наступні: штучний інтелект (забезпечує автоматизацію операцій з управління даними для покращення продуктивності), CRM-система (використовується для забезпечення омніканальності бізнесу, обслуговуючи різні варіанти зв'язку зі споживачами), PIM-система (інструмент для керування інформацією про товари), чат-боти та інші роботизовані системи консультування клієнтів, доповнена реальність AR (дозволяє робити віртуальні примірки та демонструвати товари в режимі 3D).

Ці технології набули широкої популярності в діяльності кол-центрів, а пізніше поширилися на додатки та веб-сайти електронної комерції. Вони надають цілодобову допомогу, допомагають вирішувати прості запити та консультують користувачів щодо послуг компанії. Чат-боти мають функцію запам'ятовування інформації (адреса доставлення, дані клієнта), які полегшують відвідувачам повторне оформлення замовлень. Для бізнесу автоматизована комунікація корисна тим, що звільняє робочий час співробітників, допомагаючи їм зосередитись на інших бізнес-операціях.

Сучасний світ, як ніколи раніше, піддається впливу різних соціальних медіа, і це призвело до скорочення тривалості уваги широкої громадськості. Традиційні способи реклами вашого продукту рідко працюють у нинішньому сценарії. Якщо ви постійно не нагадуєте своїм споживачам про свій продукт, є ймовірність, що вони можуть легко забути, а якщо ваш продукт новий, його буде майже неможливо вивести на ринок без допомоги соціальних мереж і покладаючись лише на банери, рекламу та рекламні оголошення.

Цифровізація в бізнесі може допомогти вам охопити цільових споживачів через різні платформи соціальних мереж. Базуючись на послужному списку користувачів і їхніх елементах пошуку в соціальних мережах, ви можете відчувати свою присутність і навіть адаптувати свою рекламу, яка підходить різним типам споживачів.

Крім того, після пандемії зростає попит на онлайн-магазини більше, ніж на традиційні офлайн-магазини. Людям стає зручніше замовляти онлайн, ніж відвідувати офлайн-магазин за будь-яким продуктом. Не дивно, що сьогодні більшість компаній усвідомлюють важливість цифровізації та обирають лише цифрову присутність, оскільки це зручніше, легше та вигідніше, ніж мати фізичне підприємство, яке збільшує накладні витрати.

Різноманітна інформація, яку клієнти шукали в компанії, з якою вони зацікавлені, має бути легкодоступною для них, щоб вони не перейшли до іншої, яка пропонує те саме. Для компаній важливо не лише утримувати старих клієнтів, але й залучати нових за рахунок покращення клієнтського досвіду. Цифрова трансформація бізнесу може допомогти впоратися з усіма запитами та скаргами клієнтів, що допоможе якнайшвидше відповісти на них і заслужити їхню вдячність. Клієнтський досвід можна покращити різними способами.

Поява загроз для бізнесу України в умовах воєнного стану, спричиненого війною з російськими окупантами, значною мірою зумовлена порушенням його взаємодії з клієнтами, партнерами, персоналом, владою та суспільством. Але, в той же час, вирішення цих проблем можливе за умови переходу процесів і технологій на найсучасніші та інноваційні цифрові, впроваджені в систему управління для оптимізації бізнес-процесів, отримання додаткової вартості та, найголовніше, забезпечення інформаційної безпеки.

Аналіз стану цифрової трансформації бізнесу на українських підприємствах виявив такі проблеми, які перешкоджають її реалізації: надмірне регулювання та недосконале законодавство, брак фінансування, низька цифрова грамотність, застаріла IT-інфраструктура, наявні проблеми з кібербезпекою та конфіденційністю.

Встановлено, що реформування цифрової інфраструктури та підвищення доступності використання цифрових технологій є ключовими завданнями сьогодення в умовах цифрової трансформації українських підприємств. В умовах воєнного стану, зі значними обмеженнями інвестицій у розвиток цифрових технологій, для вирішення проблем цифрової трансформації всі зусилля мають бути спрямовані на такі напрямки: покращення взаємодії з клієнтами на основі використання цифрових технологій (CRM); автоматизація маркетингу, електронна комерція; вдосконалення систем аналізу великих даних; покращення взаємодії з персоналом (на основі розвитку цифрові-

зації робочих місць, HR-процесів, запровадження управління талантами); підвищення ефективності управління бізнес-процесами; автоматизація ланцюгів поставок; підвищення кібербезпеки.

Також варто відзначити негативні наслідки впровадження цифрових технологій, найбільшим з яких є безробіття. Заміна людського інтелекту на штучний інтелект веде значне скорочення робочих місць у виробництві, але ті робочі місця відновлюватися в економіці, бо створюються нові професії, які не потребують застосування фізичної сили.

Якщо говорити про громадян, то на них чекає значне зростання доходів, що супроводжується підвищенням якості життя та довголіття. Відтепер не потрібно багато нудно вчитися за допомогою конспектів і книг, відкритий доступ і швидкий збір інформації можуть дозволити вам значно скоротити час і ресурси, доступні для ефективного розвитку. Тому кожен українець має можливість реалізувати свої знання, відкривши бізнес з нуля без великих капіталовкладень. Зараз, як ніколи, Україна потребує економічної підтримки

Військовий час – непросте завдання, тому ринок має швидко трансформуватися. Щоб захистити співробітників, машини, обладнання, компанії звертаються до онлайн-роботи, яка може значно знизити витрати на трансфер, оренду тощо.

Багато хто змушений змінити професію, щоб відповідати вимогам часу. Найпопулярнішим напрямком є, звісно, IT-професії, такі як: тестувальник ПК, менеджер проектів, системний адміністратор, дизайнер, програміст, архітектор, SMM-експерт тощо. Ринок цифрових послуг стрімко розвивається і рівень конкуренції зростає, що в свою чергу допомагає Україні виходити на світовий ринок як гідний конкурент. З іншої сторони, українські IT-спеціалісти вже давно працюють у відомих корпораціях, при тому залишаючись вдома.

Ефективна підприємницька діяльність є джерелом економічного зростання, забезпечує робочі місця для країни та безпосередньо впливає на покращення якості життя людей. Загострення конкуренції на внутрішньому та зовнішньому ринках, поява нових форм конкуренції, диференціація споживчого попиту вимагають від вітчизняних підприємств пошуку нових напрямів формування конкурентних переваг в умовах глобалізації.

Висновки з проведеного дослідження. Бізнес реагує на цифрову трансформацію по-різному: деякі підприємства активно впроваджують цифрові технології, інші відчувають потребу, але все ж намагаються реалізувати окремі проекти, а інші виступають проти цифрової трансформації бізнес-середовища, що гальмує розвиток цифровізації. Таким чином, вітчизняним підприємствам доцільно здійснити цифрову трансформацію, яка передбачає впровадження нових бізнес-моделей та використанні інноваційні рішення

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. What is Digital Enterprise? With Steps to Follow. Information Management Simplified. URL: <https://theecmconsultant.com/digital-enterprise/> (дата звернення: 18.11.2022).
2. Siemens. Digital Enterprise explained. 2019. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Rf22WdJTxdw> (дата звернення: 20.11.2022).
3. Цифрове підприємство як об'єкт досліджень теоретичної інноватики. Stud. URL: https://stud.com.ua/114991/menedzhment/tsifrove_pidpriyemstvo_obyekt_doslidzhen_teoretichnoyi_innovatiki (дата звернення: 19.11.2022).
4. Цифрова адженда України – 2020. HITECH Office. URL: <https://ucco.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>
5. Васильєва Н. Цифровізація бізнесу здатна покращити рівень життя в Україні. URL: <https://gazeta.ua/blog/57489/cifrovizaciya-biznesu-zdatna-pokraschiti-riven-zhittya-v-ukrayini>
6. Шостак Л., Білю І., Микитюк Є. Потенціал цифровізації вітчизняного бізнес-середовища. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. № 1. С. 245–251.
7. Шостак Л.В., Слободянюк О.В. Перспективи розвитку вітчизняного бізнесу за умов цифровізації. *Причорноморські економічні студії*. 2021. Випуск 70. С. 104–109.

REFERENCES:

1. What is Digital Enterprise? With Steps to Follow. Information Management Simplified. Available at:

<https://theecmconsultant.com/digital-enterprise/> (accessed 18 November 2022).

2. Siemens. Digital Enterprise explained, 2019. *YouTube*. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=Rf22WdJTxdw> (accessed 20 November 2022).

3. Tsyfrove pidpriyemstvo yak ob'iekt doslidzhen teoretychnoi innovatyky [Digital enterprise as an object of theoretical innovation studies]. Available at: https://stud.com.ua/114991/menedzhment/tsifrove_pidpriyemstvo_obyekt_doslidzhen_teoretichnoyi_innovatiki (accessed 19 November 2022). (in Ukrainian)

4. Tsyfrova adzhenda Ukrainy – 2020 [Digital Agenda of Ukraine – 2020]. HITECH Office. Available at: <https://ucco.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>

5. Vasylieva N. Tsyfrovizatsiia biznesu zdatna pokrashchyty riven zhyttia v Ukraini [Digitalization of business can improve the standard of living in Ukraine]. Available at: <https://gazeta.ua/blog/57489/cifrovizaciya-biznesu-zdatna-pokraschiti-riven-zhittya-v-ukrayini> (in Ukrainian)

6. Shostak L., Bilo I., Mykytiuk Ye. (2021) Potential tsyfrovizatsii vitchyznianoho biznes-seredovyscha [The potential of digitalization of the domestic business environment]. *Ekonomichnyi analiz*, vol. 31, no. 1, pp. 245–251. (in Ukrainian)

7. Shostak L.V., Slobodianiuk O.V. (2021) Perspektyvy rozvytku vitchyznianoho biznesu za umov tsyfrovizatsii [Prospects for the development of domestic business under the conditions of digitalization]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, vol. 70, pp. 104–109. (in Ukrainian)

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА В УМОВАХ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

ECONOMIC ASPECTS OF CROP PRODUCTION IN THE CONDITIONS OF THE IMPLEMENTATION OF MARITAL STATUS IN UKRAINE

Стаття присвячена розгляду економічних аспектів виробництва продукції рослинництва в умовах запровадження військового стану в Україні. В процесі дослідження виявлено основні чинники, які негативно впливають на вирощування сільськогосподарських культур в суб'єктах підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу та господарствах населення. Вважаємо, що враховуючи негативний досвід минулих років більшість сільськогосподарських підприємств переглянуть свою виробничу стратегію, що призведе до суттєвої зміни сівозмін. Вважаємо, що загальний напрямок виробництва сільськогосподарської продукції повинен зосередитися на використанні переваг агроекологічним практикам: точному землеробству, використанню сівозмін та біологічно різноманітного полікультурного підходу у рослинництві. Окрім того, вітчизняні сільськогосподарські підприємства демонструють великий потенціал для розвитку органічного землеробства.

Ключові слова: військова агресія, сільськогосподарські підприємства, господарства населення, продукція рослинництва, збут, економічна поведінка.

The article is devoted to the consideration of the economic aspects of the production of plant products in the conditions of the introduction of martial law in Ukraine. In the process of research, the main factors that negatively affect the cultivation of agricultural crops in subjects of entrepreneurial activity in the field of agrarian business and households were identified. We believe that taking into account the negative experience of the past years, most agricultural enterprises will revise their production strategy, which will lead to a significant change in crop rotation. The research results prove that the current situation in the field of land reclamation is defined as critical, characterized by the continuous reduction of irrigated lands, the deterioration of the technical condition of the systems and the ecological and land reclamation condition of the soil. The main reason here is the actual termination of state funding of capital expenditures for the construction and reconstruction of reclamation facilities in recent years. It should be noted that on the lands affected by the destruction of the Kakhovskaya HPP, two main blocks of production were grown, one of them being vegetable and melon crops. The second block is grain and oil crops: soybean, corn, sunflower, wheat. Without a source of water supply, it is impossible to grow vegetable crops. The production of grain and oil crops will be carried out in a minority of farms in the corporate sector of the agrarian economy according to the extensive model, which will lead to a decrease in their productivity. Currently, it is necessary to lay scientifically-based foundations for the diversification of the industry with a focus on the production of plant products with high added value, their processing and further sale on both the domestic and foreign markets of food products, which will be competitive both in terms of price and quality. The production and processing of agricultural products should be developed according to the principle of circular economy. Entities of entrepreneurial activity in the field of agrarian business must become components of a full cycle with waste-free and renewable production, which includes full processing of product residues, use of environmentally friendly innovative technologies, effective use of soils depending on their quality characteristics and purpose. We believe that the general direction of the production of agricultural products should focus on using the advantages of agro-ecological practices: precision farming, the use of crop rotations and a biologically diverse polycultural approach in crop production. In addition, domestic agricultural enterprises demonstrate great potential for the development of organic farming.

Key words: military aggression, agricultural enterprises, households, crop production, sales, economic behavior.

УДК 338.432:633/635:355.018(470+571)(477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.82-13>

Шуст О.А.

д.е.н., професор, ректор,
Білоцерківський національний аграрний
університет

Shust Olena

Bila Tserkva National Agrarian University

Постановка проблеми. Пріоритетним сектором економіки України є сільське господарство, головним призначенням якого є забезпечення населення продовольством. В Україні площа сільськогосподарських земель становить 41,3 млн га, з яких 32,7 млн га – орні землі.

Україна є одним із найважливіших світових виробників зерна. Країна вирощує та експортує в основному пшеницю, кукурудзу та ячмінь. За даними Європейської комісії, на Україну в 2021 р. припадає 10% світового ринку пшениці, 15% – кукурудзи, 13% – ячменю. Вона також є найважливішим гравцем на ринку соняшникової олії. На українську соняшкову олію припадає понад 50% світового ринку [1].

Згідно зі статистикою міністерства сільського господарства США, у 2021–2022 рр. Україна посідала 7-ме місце у світі з виробництва пшениці – 33 млн тонн.

Її випередили Австралія, США, Росія, Індія, Китай. На 1-му місці ЄС, якщо враховувати сукупне виробництво пшениці у всіх державах-членах Євросоюзу.

Відзначимо, що Україна посідає 6-те місце у світі з виробництва кукурудзи. Більше кукурудзи із середини 2021 р. по середину 2022 р. виростили в Аргентині, ЄС, Бразилії, Китаї та найбільше за інших – у США. З виробництва ячменю Україна знаходиться на 4-му місці у світі. Її випереджають лише Австралія, Росія та ЄС, який знаходиться на 1-му місці з виробництва ячменю.

Кукурудза та пшениця є найбільш поширені серед вирощуваних у світі зернових культур. Якщо з-поміж їхніх експортерів зникне Україна, то це може мати серйозні наслідки для глобальної продовольчої безпеки.

Постачання зерна було перервано через блокаду українських портів Росією. Це викликало

побоювання виникнення продовольчої кризи у всьому світі та призвело до різкого зростання цін на сільськогосподарську продукцію. До травня 2022 р. експортні ціни на пшеницю та кукурудзу досягли нового рекордно високого рівня. За даними ООН, це загрожувало серйозними наслідками країн Африки, Близького Сходу та Азії, де ситуацію із забезпеченням населення продовольством суттєво погіршила пандемія COVID-19.

ООН повідомляє, що вже до кінця 2022 року у Сомалі настане голод. Ситуацію із посухою в регіоні посилюють наслідки війни, коли росія вторглася на територію України та заблокувала порти, через які вивезення продовольства стало неможливим [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У дослідженні проблем розвитку аграрного сектора економіки, системи економічних відносин між його учасниками вагомий внесок зробили багато учених-економістів, серед яких: Ксенофонтов М., Малік М., Прокопенко Н., Саблук П., Шпикуляк О., Шпичак О., Юрчишин В. та інші. Визнаючи вагомість отриманих наукових результатів, слід відзначити, що окремі аспекти розвитку рослинництва, особливо в умовах війни, а також повоєнного відродження аграрного сектору України потребують подальших досліджень.

Постановка завдання. На основі узагальнення практичного досвіду діяльності суб'єктів господарювання в сфері аграрного бізнесу та досліджень науковців запропонувати пропозиції щодо повоєнного відродження рослинництва в господарствах усіх форм господарювання з урахуванням викликів зовнішнього середовища їх функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. В 2022 році 10 із 24 областей на півночі, сході та

півдні України тривали активні бойові дії, тому сівба ярих злакових і олійних культур, насамперед кукурудзи та соняшнику, опинилася під загрозою. Крім того, певному ризику піддаються озимі культури, особливо у районах, що постраждали від військової агресії, можливе фізичне знищення посівів. В зв'язку з цим загалом по країні може значно постраждати урожайність і якість озимих через те, що у фермерів не буде коштів або можливостей внести добрива чи обробити посіви засобами захисту рослин [3].

Варто виокремити важливу проблему, що постала перед сільськогосподарськими товаровиробниками, – це відсутність в достатній кількості палива для проведення комплексу польових робіт. Раніше воно здебільшого закуповувалося в росії і білорусі, проте з початком бойових дій імпорт із цих двох країн припинився. Маршрути поставок морем також було перекрито. Наразі пальне в Україну постачається з ЄС, однак його поки що не вистачає через напружену ситуацію на європейському ринку та логістичні проблеми. Саме вищезазначені обставини негативно відобразилися на обсягах виробництва валової продукції рослинництва, зокрема сільськогосподарськими підприємствами (табл. 1).

Впродовж досліджуваного періоду спостерігається зростання виробництва валової продукції рослинництва в господарствах усіх категорій на 26,8%, особливо протягом 2010–2021 рр. – на 76%. Дана обставина є свідченням використання інтенсивних методів вирощування сільськогосподарських культур, особливо в господарствах корпоративного сектору аграрної економіки. При цьому вони також використовують в своїй діяль-

Таблиця 1

Динаміка виробництва валової продукції рослинництва в Україні

Рік	Господарства всіх категорій		В т.ч.			
			Підприємства		Господарства населення	
	млн грн	у % до всього	млн грн	у % до всього	млн грн	у % до всього
2010	329646,3	100,0	200914,6	60,9	128731,7	39,1
2015	453016,9	100,0	299369,3	66,1	153647,6	33,9
2016	494461,9	100,0	336588,1	68,1	157873,8	31,9
2017	480157,0	100,0	323724,5	67,4	156432,5	32,6
2018	529347,5	100,0	367688,1	69,5	161659,4	30,5
2019	538705,6	100,0	376789,7	69,9	161915,9	30,1
2020	473377,0	100,0	323198,2	68,3	150178,8	31,7
2021	580267,7	100,0	413004,6	71,2	167263,1	28,8
2022	417907,6	100,0	283061,5	67,7	134846,1	32,3
2022 р. у % до						
2010 р.	126,8	100,0	140,9	6,8 в.п.	104,7	-6,8 в.п.
2021 р.	72,0	100,0	68,5	-3,5 в.п.	80,6	3,5 в.п.

Джерело: складено за попередніми даними Державної служби статистики України

ності певні складові інтенсивних технологій виробництва продукції рослинництва [4].

Військова агресія росії проти України негативно відобразилася на обсягах виробництва продукції рослинництва. Так, в 2022 р. порівняно з 2021 р. спостерігається зниження виробництва валової продукції рослинництва в господарствах усіх категорій на 28%, в тому числі сільськогосподарських підприємствах на 31,5%, особистих селянських господарствах (ОСГ) на 19,5%. Отже, ОСГ виявилися більш стійкішими в порівнянні з суб'єктами господарювання в сфері агробізнесу щодо впливу деструктивних явищ, які виникли в наслідок запровадження військового стану в країні.

Так, за даними науковців найбільшу частку в структурі збитків займають втрати внаслідок знищення та пошкодження сільськогосподарської техніки, що становлять понад 4,65 млрд дол. Другою за розміром є збитки через знищення та крадіжки виробленої сільськогосподарської продукції, сукупною вартістю 1,87 млрд дол [5].

Істотних втрат зазнала інфраструктура для зберігання виробленої сільськогосподарської продукції. Сумарна ємність зруйнованих зернохосовищ сягає 8,2 млн т виробленої продукції, а ємність пошкоджених зернохосовищ сягає 3,25 млн т потужностей одноразового зберігання. Вартість відновлення зруйнованих потужностей оцінюється у 1,33 млрд дол. [6].

Незважаючи на проблеми, які викликані військовою агресією проти нашої країни протягом досліджуваного періоду спостерігається зростання виробництва зернових та зернобобових культур як в сільськогосподарських підприємствах на 42,1%, так і господарствах населення на 21,7%.

Необхідно зазначити, що в структурі валового виробництва зернових домінують господарства корпоративного сектору аграрної економіки, які мають відповідну матеріально-технічну базу.

Подібний стан справ спостерігається і при вирощуванні соняшнику. Так, протягом 2010–2022 рр. обсяги його виробництва зросли в сільськогосподарських підприємствах на 78,8 %, а господарствах населення на 13,3 % (табл. 2).

Орієнтація на виробництво зернових та олійних культур викликано в першу чергу їх прибутковості та їх експортною орієнтацією, що забезпечить гарантований збут.

У 2022 р. порівняно з 2021 р. спостерігається суттєве зниження обсягів валового збору зернових в суб'єктах господарювання в сфері аграрного бізнесу на 39,3% та соняшнику – 29,3%. Дана обставина на нашу думку викликана в першу чергу не врахування в при визначенні значення аналізованого показника обсягів валових зборів тимчасово окупованих територій України, зокрема Херсонської області.

Як свідчать дані таблиці 2, виробництво найбільш трудомістких сільськогосподарських культур таких як овочі, картопля, плоди та ягоди сконцентровано в господарствах населення.

Впродовж 2010–2022 рр. спостерігається суттєве скорочення виробництва овочів в господарствах корпоративного сектору аграрної економіки на 53,9%, що спричинено в першу чергу їх збитковістю. В той же час зросло виробництво плодів та ягід на 22,9%, що викликано зростанням їх прибутковості та суттєвій державній підтримці, головним чином шляхом запровадження грантової підтримки.

Таблиця 2

Динаміка виробництва сільськогосподарських культур за категоріями господарств, тис. т

Рік	Рік					2022 р. у % до	
	2010	2015	2020	2021	2022	2010 р.	2021 р.
підприємства							
Культури зернові та зернобобові	29779,3	46506,6	51718,0	69689,1	42315,2	142,1	60,7
Буряк цукровий фабричний	12663,4	9553,8	8627,1	10353,7	9507,9	75,1	91,8
Соняшник	5585,6	9549,2	11492,9	14214,0	9988,8	178,8	70,3
Картопля	482,5	456,0	398,1	494,6	433,5	89,8	87,6
Культури овочеві	964,6	1281,7	1491,1	1402,1	444,5	46,1	31,7
Культури плодові та ягідні	286,8	411,7	340,5	464,2	352,6	122,9	76,0
населення							
Культури зернові та зернобобові	9491,6	13619,2	13215,4	16321,3	11548,5	121,7	70,8
Буряк цукровий фабричний	1085,8	777,0	523,1	500,2	433,5	39,9	86,7
Соняшник	1185,9	1631,9	1617,5	2178,4	1339,9	113,0	61,5
Картопля	18222,3	20383,3	20439,9	20861,7	20465,8	112,3	98,1
Культури овочеві	7157,8	7932,3	8161,7	8533,1	7067,1	98,7	82,8
Культури плодові та ягідні	1459,7	1741,1	1683,4	1770,9	1642,2	112,5	92,7

Джерело: складено за попередніми даними Державної служби статистики України

У 2022 р. порівняно з 2021 р. в господарствах населення спостерігається незначне зростання виробництва картоплі, плодів і ягід, і незначне зниження вирощування овочевих культур. Необхідно наголосити, що при цьому не враховувалися показники по Херсонській області – основного виробника овочів та фруктів. Суттєве зниження виробництва овочів, плодів та ягід спостерігається в Миколаївській, Запорізькій областях, оскільки не були враховані відповідні показники тимчасово окупованих територій.

В період підготовки до збирання врожаю сільськогосподарських культур перед сільськогосподарськими товаровиробниками виникли декілька основних проблем, зокрема:

– нестача, перебої з постачанням та подорожчання МТР: палива, насіння, засобів захисту рослин (ЗЗР) та міндобрив;

– неможливість доставити оплачені МТР зі складів на окупованих територіях або зони бойових дій;

– зміна сівозміни через зниження рентабельності деяких культур, підвищення вартості МТР і проблеми з реалізацією агропродукції;

– неможливість проведення технологічних операцій (внесення ЗЗР, підживлення) через бойові дії або близькість до окупованих територій.

Оцінюючи площу з якої зібрано врожай основних сільськогосподарських культур, яка безпосередньо впливає на значення валового збору можемо констатувати про її суттєве зниження по всіх категоріях сільськогосподарських товаровиробників в 2022 р. порівняно з 2021 р.

Дана обставина викликана наслідками військової агресії росії проти нашої держави. Зокрема

значна площа сільськогосподарських угідь знаходиться під тимчасовою окупацією та замінована.

Так, за підрахунками Feodal.online 5 млн га сільськогосподарських угідь або 15% ріллі в Україні, – заміновані. Разом з тим наразі приблизно від 5 млрд дол. потрібно для їх розмінування [7]. 13,6 млн га потенційно небезпечні території України, на яких відбувались або проходять бойові дії [8].

Наслідки подібно стану сільськогосподарських угідь є:

– утворення вирв, ущільнення ґрунтів, знищення рослинності і загибель ґрунтової фауни внаслідок вибухових хвиль та руху військової техніки;

– забруднення ґрунту, повітря та ґрунтових вод нафтопродуктами і важкими металами може призвести до того, що деякий час на цих територіях не можна буде нічого вирощувати;

– забруднення навколишнього середовища внаслідок влучання в промислові чи хімічні об'єкти;

– тривалий та дороговартісний процес гуманітарного розмінування територій;

– Україна попередньо стане першою країною у світі по замінованих територіях, кількості жертв від мін та ВВП за прогнозами Landmine Monitor [9].

Необхідно зазначити, що структура зібраної площі в цілому відображає виробничу спеціалізацію господарств корпоративного сектору аграрної економіки: зернові культури та соняшник,

Орієнтація на вирощування монокультури, як соняшник на думку вчених може призвести до зниження родючості ґрунту [10].

Дослідження показали, що у 2021 р. 51% опитаних аграріїв вже спостерігали процеси деградації на своїх ґрунтах. Одним з найголовніших проявів називали порушення ґрунтового біоценозу.

Таблиця 3

Динаміка зібраної площі під основними сільськогосподарськими культурами, тис. га

Рік	Рік					2022 р. у % до	
	2010	2015	2020	2021	2022	2010 р.	2021 р.
підприємства							
Культури зернові та зернобобові	10778,0	10622,9	11141,8	11744,9	8417,2	78,1	71,7
Буряк цукровий фабричний	449,8	213,1	205,1	212,8	171,7	38,2	80,7
Соняшник	3620,6	4155,2	5382,6	5560,0	4466,8	123,4	80,3
Картопля	28,2	23,0	17,2	19,3	16,6	58,9	86,0
Культури овочеві	46,6	35,3	37,3	32,9	15,5	33,3	47,1
Культури плодові та ягідні	75,1	58,2	43,5	42,7	32,9	43,8	77,0
населення							
Культури зернові та зернобобові	3797,7	4018,0	4141,1	4203,5	3355,7	88,4	79,8
Буряк цукровий фабричний	42,2	23,9	14,9	13,8	12,1	28,7	87,7
Соняшник	905,2	1011,0	1098,3	1105,1	771,2	85,2	69,8
Картопля	1383,6	1268,0	1308,0	1263,9	1187,7	85,8	94,0
Культури овочеві	421,2	411,8	427,6	427,9	355,2	84,3	83,0
Культури плодові та ягідні	148,1	147,8	147,5	147,8	138,3	93,4	93,6

Джерело: складено за попередніми даними Державної служби статистики України

Тобто, ще до війни питання порушення природного балансу створювало проблеми агросектору. За оцінками НААН, економічні збитки від деградації ґрунту становили близько 40 млрд грн/рік [11].

Вважаємо, що враховуючи негативний досвід минулих років більшість сільськогосподарських підприємств переглянуть свою виробничу стратегію, що призведе до суттєвої зміни сівозмін.

Навесні 2023 р. змінилась структура посівів: через прогнозовану навесні відсутність можливості експортувати соняшник, пшеницю, ріпак та ярий ячмінь. Натомість аграрії збільшили площі під посіви бобових та гречки, прогнозуючи підвищений внутрішній попит на них.

В господарствах населення найбільшу частку в структурі зібраної площі займають: зернові культури, картопля, соняшник та овочеві культури [12].

За даними експертів в 2022 р. було зафіксовано близько 30-35 % недосіву площ під озимими зерновими культурами, частково з причини втрат територій, а частково з відсутності справедливої ціни, збитковості та негативної економічної мотивації для виробника та відсутності обігових коштів, що відбувається з причини війни та пов'язаних з нею наслідків [13].

Незважаючи на складний економічний стан більшості господарств корпоративного сектору аграрної економіки в 2022 р. урожайність проти 2021 р. мала незначне скорочення, за виключенням овочевих культур, а по урожайності цукрових буряків та картоплі мала позитивну тенденцію до росту (табл. 4). Дана обставина свідчить про високий технологічний рівень вирощування сільськогосподарських культур у суб'єктах підприємницької діяльності в сфері агробізнесу.

Подібна ситуація проявляється і в господарствах населення, які на консерватизм щодо впровадження інновацій застосовують певні методи інтенсифікації вирощування сільськогосподарських культур. Проте, через певні об'єктивні і суб'єктивні чинники спостерігається зменшення обсягів використання мінеральних добрив. Дослідженням встановлено, що із 130 опитаних аграріїв 45% відповіли, що планують зменшувати внесення мінеральних добрив на 20-30%. Ще 22% опитаних відповіли, що використовуватимуть ту кількість добрив, що й завжди, а 34% планують зовсім від них відмовитися [14].

Як свідчать результати опитувань, проведених органами Державної служби статистики в квітні 2022 р., основними чинниками, які впливають на виробництво продукції рослинництва є: недостатній попит – 10%, складні погодні умови – 18%, недостатній рівень забезпеченості робочою силою – 3%, недостатній рівень забезпечення вхідними матеріальними ресурсами – 6%, фінансові проблеми – 22%, інші чинники – 54% і для 24 опитаних не існує перешкод для виробництва продукції рослинництва.

Важливим аспектом дослідження галузі рослинництва є оцінка економічної поведінки господарств корпоративного сектору аграрної економіки в залежності від посівних площ під основними сільськогосподарськими культурами, зокрема пшениці.

Як свідчать результати проведених груповань протягом 2018–2022 рр. спостерігається суттєве скорочення сільськогосподарських підприємств – виробників пшениці. У 2022 р. проти 2021 р. призупинило свою діяльність 41 суб'єкт підприємницької діяльності, які вирощували пшеницю на площі понад 3000 га (табл. 5). На нашу думку, більшість сільсько-

Таблиця 4

Динаміка урожайності основних сільськогосподарських культур, ц/га

Рік	Рік					2022 р. у % до	
	2010	2015	2020	2021	2022	2010 р.	2021 р.
підприємства							
Культури зернові та зернобобові	27,6	43,8	46,4	59,3	50,3	182,2	84,8
Буряк цукровий фабричний	281,5	448,2	421,0	486,6	553,6	196,7	113,8
Соняшник	15,4	23,0	21,4	25,6	22,4	145,5	87,5
Картопля	171,0	198,6	229,4	251,3	261,1	152,7	103,9
Культури овочеві	207,0	363,4	396,1	420,5	282,4	136,4	67,2
Культури плодові та ягідні	38,2	70,8	77,4	108,7	105,6	276,4	97,1
населення							
Культури зернові та зернобобові	25,0	33,9	31,9	38,8	34,4	137,6	88,7
Буряк цукровий фабричний	257,3	325,3	350,5	363,3	362,3	140,8	99,7
Соняшник	13,1	16,1	14,7	19,7	17,4	132,8	88,3
Картопля	131,7	160,8	156,3	165,1	172,3	130,8	104,4
Культури овочеві	169,9	192,6	190,8	199,4	196,7	115,8	98,6
Культури плодові та ягідні	98,5	117,8	114,0	119,8	118,7	120,5	99,1

Джерело: складено за попередніми даними Державної служби статистики України

господарських підприємств не зуміли вчасно здійснити процес релелокації із тимчасово окупованих територій України. Також однією із причин є припинення виробничо-господарської діяльності.

Відповідно до цього відбулося суттєве скорочення виробництва пшениці (на 41,8%). Нині основними виробниками зерна пшениці є господарства корпоративного сектору аграрної економіки із зібраною площею аналізованої сільськогосподарської культури 500,01-1000 га, що є характерним для середніх суб'єктів господарської діяльності в сфері аграрного бізнесу. Як свідчить аналіз їх діяльності вони мають потужності для первинної обробки та нетривалого зберігання збіжжя.

Дані таблиці 5 свідчать, що із зростанням рівня концентрації зібраних площ пшениці протягом досліджуваного періоду спостерігається зростання рівня урожайності. Дана обставина свідчить, що висококонцентровані сільськогосподарські підприємства, що в своїй діяльності орієнтуються на впровадження інноваційних методів вирощування пшениці навіть у 2022 р., що характеризується обмеженістю фінансових ресурсів у сільськогосподарських товаровиробників, обстріли територій, дефіцит вхідних матеріальних ресурсів, тощо.

Як свідчать результати опитувань, українські аграрії в період посівної кампанії 2022 р. найменше забезпечені паливом – 60,2%. Згідно з даними, на другому місці сільгоспвиробникам не вистачає

Таблиця 5

Групування сільськогосподарських підприємств за зібраною площею пшениці

Рік	Рік					2022 р. в % до	
	2018	2019	2020	2021	2022	2018 р.	2021 р.
Кількість							
Підприємства	24903	25009	23375	24016	18604	74,7	77,5
з них з площею, га							
до 100,00	16275	16156	14730	14789	11482	70,5	77,6
100,01-200,00	2711	2840	2867	3005	2432	89,7	80,9
200,01-500,00	3184	3197	3132	3310	2609	81,9	78,8
500,01-1000,00	1653	1696	1613	1768	1299	78,6	73,5
1000,01-2000,00	817	842	775	854	579	70,9	67,8
2000,01-3000,00	165	172	161	167	121	73,3	72,5
більше 3000,00	98	106	97	123	82	83,7	66,7
Валовий збір							
Підприємства	19495,1	22577,8	19683,1	25687,2	16261,5	83,4	63,3
з них з площею, га							
до 100,00	1547,4	1788,4	1543,0	1986,0	1362,6	88,1	68,6
100,01-200,00	1466,5	1731,5	1550,1	2010,3	1354,1	92,3	67,4
200,01-500,00	4039,3	4516,3	3948,2	5044,5	3325,2	82,3	65,9
500,01-1000,00	4567,4	5298,6	4580,4	6000,8	3763,4	82,4	62,7
1000,01-2000,00	4437,3	5110,2	4558,7	5806,4	3459,2	78,0	59,6
2000,01-3000,00	1590,6	1822,7	1666,2	1987,1	1337,1	84,1	67,3
більше 3000,00	1846,6	2310,1	1836,5	2852,1	1659,9	89,9	58,2
Урожайність							
Підприємства	38,4	43,4	39,8	47,4	40,9	106,5	86,3
з них з площею, га							
до 100,00	30,9	34,9	31,7	39,2	34,2	110,7	87,2
100,01-200,00	36,4	40,8	36,4	45,2	37,4	102,7	82,7
200,01-500,00	38,7	43,3	38,8	47,0	39,5	102,1	84,0
500,01-1000,00	39,3	44,5	40,5	48,3	41,2	104,8	85,3
1000,01-2000,00	39,9	44,6	42,0	49,4	43,1	108,0	87,2
2000,01-3000,00	40,3	44,9	42,9	49,6	46,0	114,1	92,7
більше 3000,00	40,4	47,4	44,0	49,1	45,4	112,4	92,5

Джерело: складено за попередніми даними Державної служби статистики України

азотних добрив – 68%. І на третьому ЗЗР – 70,6%. Краща ситуація з насінням (76,7%) і комплексними добривами (79,8%) [15].

Як свідчить оцінка практичного досвіду діяльності сільськогосподарських підприємств, в період проведення посівної компанії 2022 р. ним приходилося розв'язувати низку викликів: від логістики, постачання пального до фізичної безпеки своїх працівників, обмежень роботи у вечірній і нічний час доби та польотів дронами чи безпілотними літальними апаратами.

Серед проблемних ситуацій, зокрема, аграрії вказували оплату насіння та неможливість його доставки. Це найчастіше спостерігається в господарствах, в областях близьких до лінії фронту. Також серед проблем: обмеження роботи складу з насінням через військові дії або потреба в докуповуванні насіння, яку зараз неможливо задовольнити.

Результати досліджень доводять, що нині ситуація у сфері меліорації визначається як критична, що характеризується безперервним скороченням зрошуваних земель, погіршенням технічного стану систем та еколого-меліоративного стану ґрунтів. Основною причиною тут варто вказати, фактичне припинення за останні роки державного фінансування капітальних витрат на будівництво і реконструкцію меліоративних об'єктів [16].

Військові дії росії на півдні нашої країни фактичного нівелювало позитивний результат від від-

новлення системи зрошення, що спричинило зниження показників використання поливних земель сільськогосподарських підприємств в 2022 р. в порівнянні з 2010–2021 рр. (табл. 6).

Негативний вплив на використання системи зрошення південних областей України здійснило зруйнування російськими агресорами дамби Каховської ГЕС. Каховське водосховище було джерелом зрошення для 94% систем у Херсонській, 74% – в Запорізькій та 30% – в Дніпропетровській областях. Каховське водосховище було джерелом живлення для 584 тис. га земель, на які подавалася вода для зрошення.

Необхідно зазначити, що на угіддях, які постраждали внаслідок знищення Каховської ГЕС, вирощувалося два основних блоки продукції, одним із них є овочеві та баштанні культури. Другий блок зернові та олійні культури: соя, кукурудза, соняшник, пшениця. Без джерела водопостачання неможливо здійснювати вирощування овочевих культур. Виробництво зерна зернових та олійних культур буде здійснюватися в меншості господарств корпоративного сектору аграрної економіки за екстенсивною моделлю, що призведе до зниження їх урожайності.

Збитки державного майна меліоративних систем та каналів внаслідок підриву Каховської ГЕС складають 150-160 млрд грн. Точні дані можна буде визначити після деокупації територій. Існує

Таблиця 6

Динаміка показників використання поливних земель в сільськогосподарських підприємствах України

Рік	Рік					2022 р. в % до	
	2010	2015	2020	2021	2022	2010 р.	2021 р.
Валовий збір, тис. т							
Культури зернові та зернобобові	515,8	571,4	1115,0	1431,6	288,2	55,9	20,1
Соняшник	46,2	126,5	193,9	167,7	23,7	51,3	14,1
Соя	288,1	359,9	259,7	308,8	23	8,0	7,4
Картопля	95,5	87,3	122,5	160,4	95,8	100,3	59,7
Культури овочеві відкритого ґрунту	565,9	918,0	1210,2	1130,1	245,3	43,3	21,7
Урожайність, центнерів з 1 га зібраної площі							
Культури зернові та зернобобові	41,2	52,5	59,1	71,4	58,9	143,0	82,5
Соняшник	18,8	26,4	26,9	27,4	20,3	108,0	74,1
Соя	29,2	33,2	29,7	34,1	26,6	91,1	78,0
Картопля	151,3	230,3	277,2	278,4	298,0	197,0	107,0
Культури овочеві відкритого ґрунту	250,9	483,9	529,3	548,1	389,7	155,3	71,1
Зібрана площа, тис. га							
Культури зернові та зернобобові	125,2	108,9	188,5	200,6	48,9	39,1	24,4
Соняшник	24,6	48,0	72,1	61,1	11,7	47,6	19,1
Соя	98,5	108,4	87,3	90,5	8,7	8,8	9,6
Картопля	6,3	3,8	4,5	5,8	3,2	50,8	55,2
Культури овочеві відкритого ґрунту	22,6	19,0	22,7	20,4	6,0	26,5	29,4

Джерело: складено за попередніми даними Державної служби статистики України

велика ймовірність, що системи будуть зруйновані або ж демонтовані окупантами.

Без відновлення джерела водопостачання говорити про зрошуване землеробство на півдні України у найближчий час неможливо [17].

Незважаючи на складну фінансову ситуацію в країні в 2022 р. 43648 аграріїв залучили 95 млрд 467 млн грн кредитних коштів. За програмою державних гарантій у розмірі 80% – 24 млрд 722 млн грн.

Найбільший обсяг кредитів отримали аграрії таких регіонів: Київщини (15,5 млрд грн), Вінниччини (10,2 млрд грн), Кіровоградщини (8,6 млрд грн), Дніпропетровщини (6,8 млрд грн), Одещини (6 млрд грн).

Важливою складовою виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників є отримання прибутку, що є проблематичним для нинішніх умов господарювання.

З початку війни внутрішні ціни на головні зернові продукти всередині країни значно знизилися (близько 30% втрати внутрішньої ціни в гривні) на тлі зростання витрат за рахунок підвищення вартості вхідних матеріальних ресурсів та створення «ножиць цін», що призводить до зниження рівня прибутку. Значне зниження ціни товару поряд з відносною стабільністю або зростанням цін на МТР призводить до зниження маржі та вимивання коштів з активів суб'єктів підприємницької діяльності в сфері агробізнесу.

Як свідчать результати опитування керівників господарств корпоративного сектору аграрної економіки, протягом квітня-червня 2023 року, що в найближчій перспективі для 24 % суб'єктів підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу обсяги виробництва збільшаться, 61 % – не зміняться, 15 % – зменшаться.

Розбалансований внутрішній ринок через відсутність повноцінного експорту та імпорту, що спричиняють проблеми зі збутом також призводять до скорочення маржі сільськогосподарських товаровиробників, при її зростанні у суб'єктів підприємницької діяльності, які займаються зберіганням та збутом агропродовольства.

Незважаючи на вкрай складні умови, українські аграрії працюючи інколи навіть під обстрілами, відсутність достатньої кількості обігових коштів, засіяли навесні 2023 року понад 80% запланованих площ. Вдале проведення весняної посівної кампанії відбулося завдяки злагожденій роботі бізнесу та місцевих органів влади, а також значній допомозі з боку Уряду, зокрема, наданню можливості сільськогосподарському товаровиробнику отримати кредити в банках під державні гарантії (80%) з пільговою ставкою 0% річних.

Розуміючи свою роль у забезпеченні продовольчої безпеки не лише в Україні, а й у світі загалом, український сільськогосподарський товаровироб-

ник усі наявні фінансові ресурси інвестував у весняну посівну та поточну збиральну кампанії, сподіваючись незабаром продати свій торішний врожай і таким чином поповнити власні обігові кошти та виконати свої зобов'язання перед банками. Однак, через блокування морських портів і високі витрати на логістику альтернативними шляхами (витрати на перевезення становлять понад 60% ціни), обсяг експорту українських агропродовольчих товарів є незначним порівняно з довоєнним періодом. Суб'єкти підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу змушені реалізовувати минулорічний врожай за вкрай низькими цінами, що подекуди нижчі за його собівартість. І цих коштів подекуди не вистачає навіть на проведення збирання ранніх зернових.

Українські аграрії в умовах спричинених війною труднощів шукають способи знизити витрати на виробництво, зокрема, оптимізувати технології вирощування.

Висновки з проведеного дослідження. Глобальна економіка – це складний організм, у якому Україна вже відіграє важливу роль. І зупинити серйозні негативні процеси, викликані такою ситуацією, як війна в Україні, але на протязі короткого часу їх вирішити не можливо.

У плані відновлення України, презентованому в Луганно, відновлення аграрного сектору прописано в проекті національної програми «Розвиток секторів економіки з доданою вартістю» із 12 пунктами.

Нині потрібно на науковому рівні закласти науково-обґрунтовані основи диверсифікації галузі з орієнтацією на виробництво продукції рослинництва з високою доданою вартістю, здійснення її переробки та подальшою реалізацією як на внутрішньому так і зовнішньому ринках харчових продуктів, які будуть конкурентноздатні як за ціною так і якістю.

Підтримка виключно великомасштабного експорту зернових культур та олій, що стимулює до збільшення посівних площ соняшнику обходиться втратою довгострокової економічної стійкості, деградацією біорізноманіття, вод та ґрунтів, негативними соціально-економічними наслідками для сільського населення.

Виробництво та переробка сільськогосподарської продукції повинні розвиватися за принципом циркулярної економіки. Суб'єкти підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу повинні стати складовими повного циклу з безвідходним та відновним виробництвом, що включає повну переробку залишків продукції, використання екологічно чистих інноваційних технологій, ефективно використання ґрунтів залежно від їх якісних характеристик та за призначенням.

Вважаємо, що загальний напрямок виробництва сільськогосподарської продукції повинен зосередитися на використанні переваг агроєко-

логічним практикам: точному землеробству, використанню сівозмін та біологічно різноманітного полікультурного підходу у рослинництві. Окрім того, вітчизняні сільськогосподарські підприємства демонструють великий потенціал для розвитку органічного землеробства.

На нашу думку розв'язання проблеми деградації українських ґрунтів, що викликано військовою агресією росії проти нашої держави має базуватися на моделі економіки ресурсозбереження, яка є ключовою в контексті зеленої трансформації в країнах ЄС. Відповідно до неї, ресурси, які використовуються у щоденній діяльності, мають бути використані ефективно, а відходи – або утилізовані або повернені в цикл для подальшого використання. Підхід одночасно сприятиме зниженню викидів вуглецю, виробництву «чистої енергії», а також збільшенню внесення органічних добрив, вирішуючи питання екологічної, продовольчої й енергетичної безпеки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Війна Росії проти України та зернові: п'ять фактів. URL: <https://www.dw.com/uk/viina-rosii-proty-ukrainy-ta-zernovi-piat-faktiv/a-62642948>
2. Без українського зерна одна країна зазнає голоду вже цього року. URL: https://24tv.ua/economy/golod-2022-blokvannya-rosiyeyu-ukrayinskogo-zerna-nestacha-prodovolstva_n2151184
3. Усата Н.В., Ксенофонов М.М., Усата Н.В. Розвиток державно-приватного партнерства в агропромисловому виробництві та сільських територіях України. *Економіка та управління АПК*. 2022. № 1. С. 62–71.
4. Шпикуляк О.Г., Ходаківська О.В., Пугачов М.І., Грищенко О.Ю. Розвиток аграрного сектору економіки України в умовах впливу пандемії COVID-19. *Економіка АПК*. 2021. № 6. С. 26–41.
5. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf
6. Прямі втрати аграріїв через війну становлять майже \$9 млрд. URL: <https://www.agroone.info/agronews/prjami-vtrati-agrariiv-cherez-vijnu-stanovljat-majzhe-9-mlrd/>
7. В Україні замінували орієнтовно 15% всіх сільськогосподарських угідь. URL: <https://agropolit.com/news/25008-v-ukrayini-zaminuvali-oriyentovno-15-vsih-silskogospodarskih-ugid>
8. Розмінувати поля: час, гроші, ризики та чорний ринок сеперів. URL: <https://latifundist.com/interview/626-rozminuvati-polya-chas-groshi-riziki-ta-chornij-rinok-saperiv>
9. Стало відомо, скільки відсотків території України є замінованою. URL: <https://chasdiy.org/society/stalo-vidomo-skilky-vidsotkiv-terytorii-ukrainy-ie-zaminovanoi.html>
10. Наслідки насичення сівозмін соняшником. URL: <https://www.agronom.com.ua/naslidky-nasychennya-sivozmin-sonyashnykom/>

11. Врятувати українську землю. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/05/11/700021/>

12. Варченко О.М., Свиноус І.В., Понедільчук Т.В. Розвиток підприємництва на базі особистих селянських господарств як засіб покращення якісної складової людського капіталу сільських територій. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2020. Вип. 16(2). С. 114–126.

13. Площі посівів під час посівно-2022 скоротяться на 30-60% – Сольський. URL: <https://agropolit.com/news/24117-ploschi-posiviv-pid-chas-posivno-2022-skorotyatsya-na-30-60--solskiy>

14. Ціни – космос. Чи будуть аграрії економити на мінеральних добривах? URL: <https://latifundist.com/spetsproekt/979-tsini--kosmos-chi-budut-agrariyi-ekonomiti-na-mineralnih-dobrivah>

15. Перед посівною аграрії найменше забезпечені паливом і азотними добривами. Інфографіка. URL: <https://ukrseeds.org.ua/pered-posivnoyu-agrariyi-na-yemenshe-zabezpecheni-palnym-i-azotnym-dobryvamy-infografika>

16. Свиноус І.В., Желавський О.Б., Нянько В.М., Гаврик О.Ю. та ін: «Інвестиційна діяльність суб'єктів господарювання у сфері агробізнесу: обліково-фінансовий та управлінський аспекти»: монографія. Київ: ТОВ «ТРОПЕА», 2023. 408 с.

17. Внаслідок підриву Каховської ГЕС збитки меліоративних систем та каналів складають 150-160 млрд гривень. URL: https://lb.ua/society/2023/06/12/560192_vnaslidok_pidrivu_kahovskoi_ges.html

REFERENCES:

1. Viina Rosii proty Ukrainy ta zernovi: piat faktiv [Russia's war against Ukraine and grain: five facts]. Available at: <https://www.dw.com/uk/viina-rosii-proty-ukrainy-ta-zernovi-piat-faktiv/a-62642948>
2. Bez ukraynskoho zerna odna strana budet holodat uzhe v etom hodu [Without Ukrainian grain, one country will starve this year]. Available at: https://24tv.ua/economy/ru/golod-2022-blokirovani-rossiej-ukrainskogo-zerna-nehvatka-prodovolstvija-v-somali-jekonomika_n2151269
3. Usata N., Xenofontov M., Usata N. (2022) Rozvytok derzhavno-pryvatnoho partnerstva v ahro-promyslovomu vyrobnytstvi ta silskykh terytoriiakh Ukrainy [Development of public-private partnership in agro-industrial production and rural areas of Ukraine]. *Ekonomika ta upravlinnia APK*, no. 1, pp. 62–71.
4. Shpykulyak O., Khodakivska O., Pugachev M., Hryshchenko O. (2021) Rozvytok ahraharnoho sektoru ekonomiky Ukrainy v umovakh vplyvu pandemii COVID-19 [Development of the agricultural sector of the economy of Ukraine under the influence of the COVID-19 pandemic]. *Ekonomika ta upravlinnia APK*, no. 6, pp. 26–41.
5. Zvit pro priami zbytky infrastruktury vid ruinuvan vnaslidok viiskovoi ahresii rosi proty Ukrainy za rik vid pochatku povnomasshtabnoho vtrornennia [Report on the direct damage to the infrastructure from the destruction caused by Russia's military aggression against Ukraine a year after the start of the full-scale invasion]. Available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf

6. Priami vytraty ahrariiv cherez viinu stanovliat maizhe \$9 mlrd [Direct losses of agrarians due to the war are almost \$9 billions]. Available at: <https://www.agroone.info/agronews/prjami-vtrati-agrariiv-cherez-vijnu-stanovljat-majzhe-9-mlrd/>

7. V Ukraini zaminuvaly oriietovno 15% vsikh silskohospodarskykh uhid [Approximately 15% of all agricultural lands were mined in Ukraine]. Available at: <https://agropolit.com/news/25008-v-ukrayini-zaminuvali-oriietovno-15-vsikh-silskogospodarskih-ugid>

8. Rozminuvaty polia: chas, hroshi, ryzyky ta chorniy rynek saperiv [Demining the fields: time, money, risks and the black market of sappers]. Available at: <https://latifundist.com/interview/626-rozminuvati-polya-chas-groshi-riziki-ta-chornij-rynek-saperiv>

9. Stalo vidomo, skilky vidsotkiv terytorii Ukrainy ye zaminovanoi [It became known how many percent of the territory of Ukraine is mined]. Available at: <https://chasdiy.org/society/stalo-vidomo-skilky-vidsotkiv-terytorii-ukrainy-ie-zaminovanoi.html>

10. Naslidky nasychennia sivozmin soniashnykom [Consequences of crop rotation saturation with sunflower]. Available at: <https://www.agronom.com.ua/naslidky-nasychennia-sivozmin-sonyashnykom/>

11. Vriatuvaty ukrainsku zemliu [To save the Ukrainian land]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/05/11/700021/>

12. Varchenko O., Svinous I., Ponedilchuk T. (2020) Rozvytok pidpriemnytstva na bazi osobystykh selianskykh gospodarstv yak zasib pokrashchennia yakisnoi skladovoi liudskoho kapitalu silskykh terytorii [Development of entrepreneurship on the basis of personal

peasant farms as a means of improving the quality of the human capital of rural areas]. *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, vol. 16(2), pp. 114–126.

13. Solskyi M. Ploshchi posiviv pid chas posivno-2022 skorotiatsia na 30-60% [Sown areas during the 2022 sowing season will be reduced by 30-60%]. Available at <https://agropolit.com/news/24117-ploshchi-posiviv-pidchas-posivno-2022-skorotyatsya-na-30-60--solskiy>

14. Tsiny – kosmos. Chy budut ahrarii ekonomy na mineralnykh dobryvakh? [Prices – space. Will farmers save on mineral fertilizers?] Available at: <https://latifundist.com/spetsproekt/979-tsini--kosmos-chi-budut-agrariyi-ekonomiti-na-mineralnih-dobryvah>

15. Pered posivnoi ahrarii naimenshe zabezpecheni palnym i azotnymy dobryvamy. Infohrafika [Before sowing, farmers are least equipped with fuel and nitrogen fertilizers. Infographics]. Available at: <https://ukrseeds.org.ua/pered-posivnoyu-agrariyi-naymenshe-zabezpecheni-palnym-i-azotnymy-dobryvamy-infografika>

16. Svinous I., Zhelavskiy O., Nyanko V., Havryk O. (2023) Investytsiina diialnist subiektiv hospodariuvannia u sferi ahrobiznesu: oblikovo-finansovy ta upravlinskyi aspekty [Investment activity of business entities in the field of agribusiness: accounting, financial and management aspects]. Kyiv: "TROPEA" LLC, p. 408.

17. Vnaslidok pidryvu Kakhovskoi HES zbytky melioratyvnykh system ta kanaliv skladaiut 150-160 mlrd hryven [As a result of the explosion of the Kakhovskaya HPP, the losses of reclamation systems and canals amount to 150-160 billion hryvnias]. Available at: https://lb.ua/society/2023/06/12/560192_vnaslidok_pidryvu_kahovskoi_ges.html

РОЗДІЛ 4. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКАФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПАКЕТУ КОМПАНІЇ
В НОВИХ СОЦІОЕКОНОМІЧНИХ РЕАЛІЯХFORMATION OF THE COMPANY'S SOCIAL PACKAGE
IN THE NEW SOCIO-ECONOMIC REALITIES

УДК 331.2

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.82-14>**Вонберг Т.В.**¹к.е.н., доцент,
доцент кафедри соціоекономіки
та управління персоналом,
здобувач вищої освіти,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана**Дмитрук С.М.**²к.е.н., доцент кафедри соціоекономіки
та управління персоналом,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана**Фафенгут Я.І.**здобувач вищої освіти,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана**Vonberg Tetiana**Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman**Dmytruk Serhii**Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman**Fafengut Yana**Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman

В статті обґрунтовано актуальність дослідження проблематики формування соціального пакету. Визначено переваги для роботодавця від впровадження соціального пакету в короткостроковій та довгостроковій перспективі. Окреслено основні вимоги до процесу формування соціального пакету в нових соціоекономічних реаліях. Наголошено на важливості проведення оцінювання чинників впливу на формування соціального пакету працівників компанії. Запропоновано оцінювати чинники зовнішнього середовища за допомогою PEST-аналізу, що включає в себе політичні, соціальні, економічні та технологічні чинники. Потужним чинником впливу на структуру та наповнення соціального пакету визначено пандемію коронавірусу. Першим кроком у формуванні соціального пакету визначено вивчення потреб компанії, що досягається проведенням опитування працівників. Окреслено необхідність перегляду наповнення соціального пакету, вимірювання ефективності та удосконалення структури.

Ключові слова: компенсації, компенсаційний пакет, мотивація, персонал, соціальний пакет.

The article substantiates the relevance of studying the issues of formation of the social package in the new socio-economic conditions. It analyses the degree of study of the specified problematics. The role of the employee's social package in the personnel management system and the benefits for the employer from the introduction of the social package in the short and long term are determined. The basic requirements for the process of forming a social package in the new socio-economic realities are outlined. The importance of assessing the factors influencing the formation of a social package for company employees is emphasised. It is proposed to assess the environmental factors using the PEST-analysis, which includes political, social, economic and technological factors. It is determined that in Ukrainian companies, social packages usually include basic social guarantees provided for by the legislation of Ukraine and additional benefits provided by the employer on its own initiative. The Ukrainian trend of recent years has been the introduction of wellness programmes into the structure of the social package. The coronavirus pandemic is identified as a powerful factor influencing the structure and content of the social package. Various models of motivation to work and the possibility of their implementation in Ukraine are investigated. Foreign motivation tools that can be implemented in Ukrainian practice are outlined. The first step in the formation of a social package is to study the needs of the company, which is achieved by conducting a survey of the company's employees. The author outlines the need to constantly review the structure and content of the social package, measure its effectiveness and improve its structure. It is recommended to calculate the effectiveness of the social package by comparing the cost of formation and functioning of such a component as a social package with the benefits that arise after its implementation in the company. An important step is to conduct a survey among employees in the form of a questionnaire on satisfaction with the components of the social package.

Key words: compensation, compensation package, motivation, personnel, social package.

Постановка проблеми. Найціннішим активом будь-якої компанії були та залишаються її працівники. Саме тому питання залучення та втримання висококваліфікованих кадрів є актуальним та важливим. Особливої значущості для вітчизняних компаній це питання набуває зараз, в умовах нової соціоекономічної реальності, в якій опинилася країна після повномасштабного вторгнення. Серед множини чинників, які впливають на результативність процесу залучення та втримання талантів, надзвичайно потужним виступає компенсаційний пакет.

Безумовно, оплата праці при працевлаштуванні є одним з найважливіших компонентів системи управління персоналом, проте, зараз про-

блема організації оплати праці на підприємствах стає все більш гострішою через, в цілому, досить низький рівень заробітної плати в Україні. Для більшості працівників заробітна плата починає втрачати свою стимулюючу функцію, що негативно позначається на їх вмотивованості працювати ефективно. Як наслідок, протягом останніх років на національному ринку праці, все більшої популярності набуває процес формування соціального пакету як елемента регулювання соціально-трудова відносин, у формі винагороди за ефективну працю. В результаті, соціальний пакет починає виступати в ролі основного стимулюючого елемента та є суттєвою перевагою під час працевлаштування.

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5370-5467>

² ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0958-5848>

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематику мотивації та стимулювання працівників компанії в цілому та формування соціального пакету зокрема досліджують численні вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема, А.Л. Бикова [1], Д.Ф. Дармаван [15], В.Л. Дикань [3], В.І. Кифяк [4], А.М. Колот [5], Л.А. Моргай [7], О.М. Поплавська [8], А.В. Семенченко [9], С.О. Цимбалюк [5; 13; 14] та інші. Проте, нові соціоекономічні умови, в яких опинилася країна після повномасштабного вторгнення, вимагають нових сучасних досліджень всіх бізнес-процесів управління персоналом.

Постановка завдання. Метою дослідження стало визначення особливостей формування соціального пакету компанії в умовах нової реальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальний пакет працівника компанії відіграє дуже важливу роль в системі управління персоналом. Адже надання працівникам соціального пакету, допомагає роботодавцю досягти таких основних цілей та переваг як в короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі, як:

- конкурентоспроможність на ринку праці;
- формування позитивного брэнда роботодавця та іміджу на ринку праці;
- залучення та утримання висококваліфікованих працівників;
- зниження показника плинності персоналу;
- оптимізація витрат на соціальне забезпечення;
- покращення соціально-психологічного клімату;
- зміцнення корпоративної культури компанії тощо [9, с. 186].

В нових соціоекономічних реаліях процес формування соціального пакету повинен супроводжуватися обов'язковим врахуванням таких основних вимог:

1. Чітка та зрозуміла система компенсації та стимулювання в компанії. Роботодавці мають дати

чітке розуміння того, що саме вимагається від працівників і за що вони матимуть змогу отримати винагорода в майбутньому.

2. Досяжність та реальність стандартів в системі мотивації до праці. Винагорода має бути досяжною для працівників.

3. Справедливість системи мотивації до праці. Мається на увазі відсутність дискримінації за будь-якою з наявних ознак.

4. Врахування індивідуальних потреб, тобто винагорода повинна, насамперед, відповідати вимогам та потребам конкретних працівників компанії.

5. Адаптивність і постійне вдосконалення соціального пакету.

6. Ефективність соціального пакету, як в цілому для компанії, так і для працівників.

Для того, щоб процес формування був максимально ефективним, важливо регулярно проводити оцінювання чинників впливу. Зокрема, оцінювати чинники зовнішнього середовища можна за допомогою PEST-аналізу, наведеного на рис. 1.

Відмітимо, що в українських компаніях соціальні пакети, зазвичай, включають базові соціальні гарантії, передбачені законодавством України, та додаткові пільги, які роботодавець надає з власної ініціативи. Це може бути компенсація оплати на житло, оплата харчування або дотації на харчування, компенсація оплати палива, якщо працівник використовував особистий автомобіль під час виконання робочих завдань, або ж надання корпоративного авто, також це може бути оплата різноманітних путівок, туристичних поїздок, квитків до театру, подарунки на свята, оплата мобільного зв'язку, оплата абонементів до спортивних центрів, надання додаткової оплачуваної відпустки тощо [6].

Крім того, за останні декілька років в Україні спостерігається жваве впровадження, так званих,

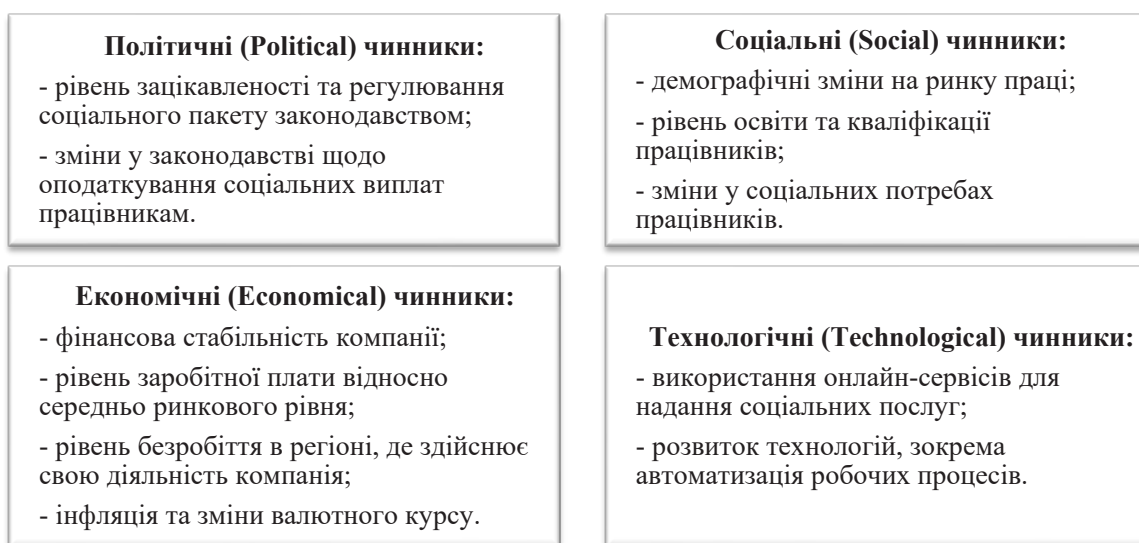

Рис. 1. PEST-аналіз процесу формування соціального пакету

Джерело: розроблено авторами

wellness програм та wellbeing програм. Очевидно, що повномасштабне вторгнення мало руйнівний вплив на психологічне здоров'я всіх без винятку українців. Тривала активна фаза війни та відсутність безпечного місця додає тривожності та дестабілізує працівників, що в кінцевому рахунку, безсумнівно, відображається на продуктивності праці. Означені програми забезпечують відновлення ментального здоров'я, фізичний розвиток, надають нові знання, наприклад, стосовно правильного харчування, сприяють усуненню стресу тощо [12].

Важливим аспектом при формуванні соціального пакету в компанії є і аспект покриття довгострокових витрат працівників. Це може бути впровадження комплексних програм щодо турботи про здоров'я персоналу, турбота про родину працівника, наприклад включення подружжя та дітей до програми турботи про здоров'я, оплачуване навчання дітей працівників. Деякі компанії, зокрема ті, які пов'язані з IT-сферою, досить часто співпрацюють з туроператорами або запрошують тревел-менеджерів для забезпечення персоналу різноманітними туристичними поїздками [10].

Варто наголосити, що пандемія значно вплинула на структуру соціального пакету, зокрема на те, що стосувалося медичних програм працівників. Згідно з даними компанії IT-Assistant, витрати, пов'язані зі здоров'ям працівників, суттєво зросли. Медичне страхування в розрізі соціального пакету стало одним із перших найнеобхідніших компонентів.

Також дуже вплинуло на структуру соціального пакету повномасштабне вторгнення в Україну. По-перше, війна значно похитнула економічну стабільність в Україні, деякі компанії стали менш прибутковими або взагалі неприбутковими, і це вплинуло на витрати, пов'язані із формуванням соціального пакету. По-друге, відбуваються зміни щодо бачення структури соціального пакету. Насамперед, до складу соціального пакету роботодавці почали включати тимчасову допомогу з житлом тим особам, які втратили його внаслідок бойових дій, також роботодавці більше звертають уваги на психічне здоров'я працівників, популярним напрямком стала організація різноманітних тренінгів, зокрема щодо надання першої медичної допомоги. Отже, як пандемія, так і повномасштабне вторгнення стали скоріше каталізатором соціоекономічних змін, тобто сприяли пришвидшенню процесу формування нової економіки; економіки, де мобільність і готовність до трансформації сприймаються нормою, а працівник розглядається не як ресурс, а конкурентна перевага компанії [2, с. 173].

Варто наголосити, що важливим аспектом у формуванні соціального пакету є розробка успішної моделі (механізму) мотивації до праці. Нагадаємо, що у світовій практиці вже існують певні типи таких моделей. Так, японська модель характеризу-

ється випередженням зростання рівня продуктивності праці відносно рівня життя населення, у тому числі заробітної плати. Дана модель може існувати лише за високого рівня національної самосвідомості у суспільстві, готовності поставити інтереси нації вище інтересів окремих осіб, готовності йти на матеріальні жертви заради добробуту держави.

Натомість, американська модель побудована на всебічному заохоченні підприємницької активності, а також зорієнтована на досягнення особистого успіху працівника, та високого рівня економічного добробуту країни.

Відповідно до французької моделі основою ринкових відносин є конкуренція. На деяких підприємствах Франції важливу роль, поряд з матеріальними стимулами, відіграє й нематеріальна мотивація, зокрема, забезпечення сталого психологічного клімату в колективі. Головною перевагою даної моделі є стимулюючий вплив на ефективність та якість праці.

А ось англійська модель мотивації до праці характеризується партнерськими відносинами між працівниками та роботодавцями. Це проявляється в участі персоналу у власності, прибутку та участі у прийнятті рішень.

Німецька модель мотивації до праці, передбачає, що в її центрі знаходиться людина з її власними інтересами. У Німеччині держава забезпечує рівні умови праці для всіх верств населення. Рівень оплати праці залежить від ступеня складності праці, кваліфікації та продуктивності. Передбачаються бонусні виплати при індивідуальних досягненнях працівників [4, с. 73–74].

Щодо соціального пакету, то можна побачити, що в зарубіжних країнах, він теж відіграє досить таки важливу роль при працевлаштуванні. Наприклад, соціологічне дослідження в США, показало, що 90% американців вважають істотною перевагою наявність соціального пакету в компанії, при працевлаштуванні. Аналізуючи соціальний пакет в США, можна побачити, що в них є чіткий набір соціальних виплат, передбачених законодавством, які кожна компанія повинна надавати своїм працівникам. Це страхування по безробіттю, страхування по інвалідності та компенсаційне страхування працівників на основі особистого страхування або страхування через державу. Крім того, є додатковий набір пільг, який роботодавець може надати своїм працівникам з власної ініціативи. Сюди можна віднести різноманітні житлові програми, а саме безкоштовне надання житла або ж надання житла в кредит/позику; добровільне медичне страхування; додаткове недержавне пенсійне забезпечення; надання додаткової відпустки, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; оплата літнього відпочинку тощо [7, с. 28].

При формуванні соціального пакету в США особливу увагу приділяють особистим інтересам

працівників компанії, тому його класифікують за окремими категоріями. Тобто поряд з основними, законодавчо встановленими соціальними виплатами, встановлюють індивідуальні соціальні гарантії для кожного працівника. Загалом, вартість соціального пакету в США становить в межах 40-50% від основної заробітної плати [7, с. 29]. А ось до складу соціального пакету Канади включають ще й додаткову допомогу на дітей.

Якщо розглядати досвід формування соціального пакету в країнах ЄС, то тут також велику увагу приділяють медичному та пенсійному страхуванню. В Німеччині роботодавці надають своїм працівникам безкоштовні поїздки за кордон, надаються різноманітні акції та бонуси. У Франції деякі компанії практикують оплату комунальних рахунків працівників та оплату мобільного зв'язку, а у Польщі одним із компонентів соціального пакету є надання додаткової відпустки [11, с. 251].

Дуже важливо для компанії вміти розробити такий соціальний пакет, який би мотивував успішно працювати усіх працівників саме їхньої компанії, і при цьому допомагав залучати нових висококваліфікованих працівників. Адже, наразі, як ми бачимо, як в українських, так і в зарубіжних компаніях, наявність соціального пакету є переважачим аспектом при працевлаштуванні.

Проаналізувавши зарубіжний досвід, слід зазначити, що для підвищення мотивації до праці на українських підприємствах не вистачає нормативно затвердженого підґрунтя щодо процесу формування соціального пакету. Разом із тим, під час формування системи мотивації в цілому та соціального пакету зокрема варто врахувати вже напрацьовані та апробовані інструменти мотивації:

- американська модель дозволить підвищити рівень задоволеності працівників від роботи та якості праці;

- англійська модель дозволить підвищити рівень зацікавленості працівників у їхній діяльності, збільшити продуктивність праці;

- французька модель мотивації до праці дозволить компаніям краще адаптуватися до кон'юнктурних коливань, що є важливим для українських підприємств, які, на жаль, досить часто стикаються з нестабільною ринковою економікою;

- шведська та німецька модель забезпечують, насамперед, високу відданість персоналу та соціальну відповідальність [4, с. 75–76].

Аналізуючи досвід закордонних компаній, слід зазначити, що важливим компонентом у формуванні соціального пакету сьогодення є медичне та пенсійне страхування.

До основних проблем, які можуть виникати в українських компаніях під час формування соціального пакету особливо зараз, в умовах повномасштабного вторгнення, можна віднести:

- незацікавленість роботодавців у запровадженні соціального пакету в компанії, що виникає переважно через відсутність відповідних знань, нерозуміння переваг та неможливість мислити стратегічно, на перспективу;

- фінансові обмеження. Формування соціального пакету потребує певних фінансових витрат з боку компанії, і це може стати реальною проблемою, адже після початку повномасштабного вторгнення бюджет компанії суттєво скоротився;

- впровадження неконкурентного соціального пакету, який зовсім не мотивує працівників. Так відбувається в тих випадках, коли компанія не достатньо зважено підійшла до процесу розробки соціального пакету та запровадила його не врахувавши інтереси та потреби власних працівників;

- невідповідність соціального пакету сучасним трендам і тенденціям.

Разом із тим вітчизняні компанії все активніше переймають зарубіжний досвід, що, на нашу думку, дає змогу значно покращити систему мотивації персоналу, і відповідно до цього врешті решт розробити ефективний соціальний пакет. Адже, незважаючи на фінансову, економічну, або ж соціальну кризу, він повинен постійно вдосконалюватися з урахуванням європейських стандартів та вітчизняних реалій.

Беззаперечно, першим кроком у формуванні соціального пакету є вивчення потреб працівників компанії. Частіше за все це досягається проведенням опитуванням цих працівників. Також можна проаналізувати практику формування соціального пакету інших відомих успішних компаній відповідної галузі, що допоможе виявити та дослідити найкращі практики та реалізувати їх у своїй діяльності.

Розробивши оптимальну, на погляд менеджера з управління персоналом, структуру соціального пакету, та запровадивши її в компанії, час від часу менеджер все ж буде повертатися до питання удосконалення цієї структури, вимірювати ефективність і здійснювати відповідні зміни.

Розрахунок ефективності соціального пакету можна провести за допомогою порівняння вартості на формування та функціонування такої складової, як соціальний пакет, з вигодами, які виникають після впровадження його в компанії. Це найбільш поширений шлях визначення ефективності та найбільш зрозумілий. Перш за все, необхідно проаналізувати, які види компенсацій та пільг роботодавці надають своїм працівникам та визначити їх місце в структурі компенсаційного пакету. Далі необхідно розрахувати вартість кожної складової соціального пакету для кожного працівника та оцінити загальну вартість соціальних пакетів працівників компанії. Наступним кроком, буде проведення серед працівників опитування у формі анкетування щодо задоволеності компонентами соціального пакету. Результати даного

опитування дадуть змогу підсумувати, які компоненти соціального пакету є найбільш корисними та ефективними для працівників, а які потребують удосконалення або, які слід замінити. Після цього, можна здійснювати оцінювання ефективності, що буде мати місце за умови, що вигоди перевищують вартість соціального пакету. Якщо ж вартість перевищує вигоди, то необхідно переглянути структуру соціального пакету та ініціювати певні зміни щодо його оптимізації.

Важливо також врахувати, що соціальний пакет може значною мірою, як було зазначено вище, впливати на плинність кадрів. В такому випадку можна проаналізувати та порівняти чисельність працівників, які залишили компанію за останні 12 місяців до впровадження соціального пакету або до здійснення змін в його структурі, з чисельністю працівників, які залишили компанію за останні 12 місяців після впровадження соціального пакету. Якщо кількість звільнень значно зменшилась, то можна говорити про в цілому позитивний вплив соціального пакету на плинність кадрів в компанії. Разом із тим, потрібно пам'ятати, що структура та наповненість соціального пакету – це лише один із чинників впливу на плинність кадрів, і не завжди саме цей чинник є вирішальним.

Висновки з проведеного дослідження. Формування соціального пакету та його постійне удосконалення в компанії відповідно до нових тенденцій та трендів відіграє важливу роль у підвищенні загального рівня вмотивованості працівників та можливості залучення нових висококваліфікованих кадрів.

Як показало дослідження, в Україні, на формування соціального пакету значно вплинула пандемія COVID-19. Як наслідок, підвищився попит на медичне страхування працівників, також роботодавці почали запроваджувати такі пільги, як додаткові відпустки, компенсація витрат на облаштування робочого місця вдома, оскільки з карантинними обмеженнями більшість компаній повинні були перейти в дистанційний формат роботи. На процедуру формування соціального пакету вплинуло й повномасштабне вторгнення в Україну. По-перше, погіршення економічної ситуації в країні в більшості випадків призвело до зменшення прибутковості компаній, і, як наслідок зменшення витрат, пов'язаних із формуванням соціального пакету. По-друге, зміни відбулися в самому баченні роботодавців структури соціального пакету. Закордонний досвід засвідчив, що важливими складовими соціального пакету стає медичне та пенсійне страхування. Наразі, вітчизняні компанії все активніше переймають зарубіжний досвід формування соціального пакету, що, очевидно, суттєво покращує систему мотивації персоналу в Україні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бикова А.Л., Воронова В.С. Соціальний пакет як інструмент мотивації працівників. *Молодий вчений*. 2019. № 1 (65). С. 205–208.
2. Вонберг Т.В., Мотчана Е.М. Динаміка мотиваційних важелів під впливом пандемії. *Проблеми економіки*. 2021. № 3. С. 167–174.
3. Дикань В.Л., Обруч Г.В. Розроблення підходу до формування системи нематеріальної мотивації працівників підприємств залізничного транспорту в умовах цифровізації. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2020. № 1. С. 96–107.
4. Кифяк В.І., Тодоріко І.М. Імплементация зарубіжного досвіду мотивації праці у діяльність українських підприємств. *Проблеми економіки*. 2021. № 1 (47). С. 72–77.
5. Колот А.М., Цимбалюк С.О. Мотиваційний менеджмент : підручник. Київ : КНЕУ, 2014. 479 с.
6. Кушина О. Що включається в соцпакет та як його правильно оформити. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/commerce-12-zarplaty-i-kadry-3-chtovklyuchaetsya-v-socpaket-i-kak-ego-pravilno-oformit> (дата звернення: 15.07.2023).
7. Моргай Л.А. Формування соціального пакету на підприємстві: вітчизняний і зарубіжний досвід. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. № 1 (6). С. 24–32.
8. Поплавська О.М., Кононенко Т.С. Мотивація та задоволеність працівників: аналіз, ризики, шляхи вдосконалення. *Бізнес Інформ*. 2021. № 5. С. 378–384.
9. Семенченко А.В. Дослідження компонентів соціального пакета на підприємстві. *Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика* : матеріали міжнарод.наук.-практ. конф., Харків-Торунь, 3-4 березня 2020 р. Харків : ФОРМ Панов А.М., 2020. С. 185–187.
10. Скородумова С. Що мотивує співробітників і які соціальні пакети їм пропонувати. URL: <https://www.work.ua/articles/expert-opinion/2479/> (дата звернення: 15.07.2023).
11. Смоквіна Г.А., Мойсей А.В. Досвід розвинених країн з питань розвитку ринку праці: аналіз сучасного стану та перспективи розвитку в Україні. *Бізнес Інформ*. 2021. № 11. С. 248–254.
12. Толуб Н. Курси, турбота про ментальне здоров'я та накопичення балів. Незвичайні соціальні пакети українських роботодавців. URL: <https://thepage.ua/ua/business/socialni-paketi-dlya-spivrobotnikiv-v-ukrayinskih-ta-zakordonnih-kompaniyah> (дата звернення: 15.07.2023).
13. Цимбалюк С.О. Гідна оплата праці: Теоретико-методологічні засади та механізм реалізації : монографія. Київ : КНЕУ, 2019. 294 с.
14. Цимбалюк С.О. Соціальний пакет: сутність природа та мотиваційна роль. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197226987.pdf> (дата звернення: 08.04.2023).
15. Darmawan, D.F. Self-Efficacy, Work Environment, and Compensation on Motivation and its Affects Employee Performance. *PRODUKTIF: Jurnal Kepegawaian Dan Organisasi*. 2023. Vol. 2(1). P. 61–71. URL: <https://jurnalpustek.org/index.php/sdmo/article/view/87>

REFERENCES:

1. Bykova, A.L., & Voronova, V.S. (2019) Sotsialnyi paket yak instrument motyvatsii pratsivnykiv [Social package as an instrument of employee motivation]. *Molodyi vchenyi* [Young scientist], no. 1(65), pp. 205–208.
2. Vonberg, T.V., & Motchana, E.M. (2021) Dynamika motyvatsiinykh vazheliv pid vplyvom pandemii [Dynamics of motivational levers under the influence of the pandemic]. *Problemy ekonomiky* [The Problems of Economy], no. 3, pp. 167–174.
3. Dikan, V.L., & Obruch, G.V. (2020) Rozroblennia pidkhodu do formuvannia systemy nematerialnoi motyvatsii pratsivnykiv pidpriemstv zaliznychnoho transportu v umovakh tsyfrovizatsii [Development of an approach to the formation of a system of non-material motivation of employees of railway transport enterprises in the conditions of digitalisation]. *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu* [Economic Bulletin of the National Mining University], no. 1, pp. 96–107.
4. Kyfiak, V.I., & Todoriko, I.M. (2021) Implementatsiia zarubizhnogo dosvidu motyvatsii pratsi u diialnist ukrainskykh pidpriemstv [Implementation of Foreign Experience in Employee motivation into the Activity of Ukrainian Enterprises]. *Problemy ekonomiky* [The Problems of Economy], no. 1(47), pp. 72–77.
5. Kolot, A.M., & Tsymbaliuk, S.O. (2014) *Motyvatsiinyi menedzhment* [Motivational management]. Kyiv: KNEU, 479 p.
6. Kushyna, O. Shcho vkluchaietsia v sotsypaket ta yak yoho pravylno oformyty [What is included in the social package and how to arrange it correctly]. Available at: <https://uteka.ua/ua/publication/commerce-12-zarplaty-i-kadry-3-cho-vklyuchaetsya-v-socypaket-i-kak-ego-pravilno-oformit> (accessed 15 July 2023).
7. Morgai, L.A. (2021) Formuvannia sotsialnoho paketu na pidpriemstvi: vitchyznianyi i zarubizhnyi dosvid [Formation of a social package at the enterprise: domestic and foreign experience]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita* [Social work and social education], no. 1(6), pp. 24–32.
8. Poplavska, O.M., & Kononenko, T.S. (2021) Motyvatsiia ta zadovolenist pratsivnykiv: analiz, ryzyky, shliakhy vdoskonalennia [Motivation and Satisfaction of Employees: Analysis, Risks, Ways of Improvement]. *Biznes Inform* [Business Inform], no. 5, pp. 378–384.
9. Semenchenko, A.V. (2020) Doslidzhennia komponentiv sotsialnoho paketa na pidpriemstvi [Study of the components of the social package at the enterprise]. Suchasni problemy upravlinnia pidpriemstvamy: teoriia ta praktyka: materialy mizhnarod.nauk.-prakt.konf. [Modern problems of enterprise management: theory and practice: materials of the international scientific and practical conference], Kharkiv-Torun, 3-4 March 2020. Kharkiv: FOP Panov AM, pp. 185–187.
10. Skorodumova, S. Shcho motyvuie spivrobotnykiv i yaki sotsialni pakety yim proponuvaty [What motivates employees and what social packages to offer them]. Available at: <https://www.work.ua/articles/expert-opinion/2479/> (accessed 15 July 2023).
11. Smokvina, G.A., & Moisei, A.V. (2021) Dosvid rozvynenykh krain z pytan rozvytku rynku pratsi: analiz suchasnoho stanu ta perspektyvy rozvytku v Ukraini [Experience of developed countries in the development of the labour market: analysis of the current state and prospects for development in Ukraine]. *Biznes Inform* [Business Inform], no. 11, pp. 248–254.
12. Tolub, N. Kursy, turbota pro mentalne zdorovia ta nakopychennia baliv. Nezvychaini sotsialni pakety ukrainskykh robotodavtsiv [Courses, care for mental health and accumulation of points. Unusual social packages of Ukrainian employers]. Available at: <https://thepage.ua/ua/business/socialni-pakety-dlya-spivrobotnikiv-v-ukrayinskih-ta-zakordonnih-kompaniyah> (accessed 15 July 2023).
13. Tsymbaliuk, S.O. (2019) *Hidna oplata pratsi: Teoretyko-metodolohichni zasady ta mekhanizm realizatsii: monohrafiia* [Decent remuneration of labour: Theoretical and Methodological Foundations and Mechanism of Implementation: a monograph]. Kyiv: KNEU, 294 p.
14. Tsymbaliuk, S.O. Sotsialnyi paket: sutnist pryroda ta motyvatsiina rol [Social package: nature and motivational role]. Available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/197226987.pdf> (accessed 08 July 2023).
15. Darmawan, D.F. (2023) Self-Efficacy, Work Environment, and Compensation on Motivation and its Affects Employee Performance. *PRODUKTIF: Jurnal Kepegawaian Dan Organisasi*, vol. 2(1), pp. 61–71. Available at: <https://jurnalpustek.org/index.php/sdmo/article/view/87>

ОПТИМІЗАЦІЯ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ
ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИOPTIMIZATION OF THE FINANCIAL MECHANISM
OF THE FUNCTIONING OF THE PENSION SYSTEM OF UKRAINE

УДК 336.7

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.82-15>**Синиця С.М.**к.е.н., доцент,
доцент кафедри управління
та адміністрування,
Івано-Франківський навчально-науковий
інститут менеджменту
Західноукраїнського національного
університету**Фурса Т.П.**к.е.н., доцент,
доцент кафедри управління
та адміністрування,
Івано-Франківський навчально-науковий
інститут менеджменту
Західноукраїнського національного
університету**Король Д.В.**магістрант,
Івано-Франківський навчально-науковий
інститут менеджменту
Західноукраїнського національного
університету**Synytzia Svitlana**Ivano-Frankivsk Education and Research
Institute of Management
West Ukrainian National University**Fursa Tetiana**Ivano-Frankivsk Education and Research
Institute of Management
West Ukrainian National University**Korol Dmytro**Ivano-Frankivsk Education and Research
Institute of Management
West Ukrainian National University

У статті розглянуто сутність пенсійної системи України та її рівне вість. Визначено, що обов'язковою умовою організації будь-якої пенсійної системи є створення державою правової, організаційної та фінансової основи для забезпечення ефективного її функціонування. Охарактеризовано загальну систему загальнообов'язкового державного пенсійного забезпечення в Україні. Визначено аспекти фінансового механізму пенсійних фондів в Україні. Охарактеризовано основні завдання діяльності пенсійного фонду України. Здійснено аналіз показників виконання бюджету пенсійного фонду України за 2019–2022 роки, динаміки доходів Пенсійного фонду України за 2019–2022 роки, а також динаміки чисельності пенсіонерів за 2019–2022 роки. Визначено шляхи вдосконалення фінансового механізму пенсійних фондів. Обґрунтовано необхідність та переваги запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи як одного із способів оптимізації функціонування пенсійної системи в Україні.

Ключові слова: пенсійна система, фінансовий механізм, Пенсійний фонд України, недержавні пенсійні фонди, солідарна система, накопичувальна система.

The article examines the essence of the pension system of Ukraine and its equality. It was determined that a mandatory condition for the organization of any pension system is the creation of a legal, organizational and financial basis by the state to ensure the effective functioning of the pension system. It is characterized that a general system of mandatory state pension provision has been created in Ukraine, which provides for the accrual of pension contributions to a special pension fund. Aspects of the financial mechanism of pension funds in Ukraine are defined. The financial mechanism of pension funds in Ukraine is characterized, which includes such aspects as: mandatory pension contributions; storage system; support of non-state pension funds; investment of pension funds. The main tasks of the PF of Ukraine have been determined. An analysis of indicators of the implementation of the budget of the Pension Fund of Ukraine for 2019–2022, the dynamics of income of the Pension Fund of Ukraine for 2019–2022, as well as the dynamics of the number of pensioners for 2019–2022 was carried out. The analysis showed an increase in the costs of PFU, as well as a decrease in the number of pensioners. Ways to improve the financial mechanism of pension funds have been determined. The need and advantages of introducing a mandatory accumulative pension system as one of the ways to optimize the functioning of the pension system in Ukraine are substantiated. It was determined that the accumulation system provides that in addition to the state pension, which is paid from the state budget, citizens can also accumulate funds for their individual pension accounts, which are invested in various financial instruments. The implementation of the mandatory accumulative pension system requires detailed study and planning by the government and pension organizations. It is important to balance benefits and risks and ensure social justice for all citizens. It has been proven that the introduction of non-state pension funds in Ukraine will increase the possibilities of overcoming the crisis of the pension system, contribute to the improvement of the welfare of pensioners and stimulate the development of the financial market.

Key words: pension system, financial mechanism, Pension Fund of Ukraine, non-state pension funds, solidarity system, accumulation system.

Постановка проблеми. В сучасних умовах, основним завданням держави України у системі соціального захисту населення є: щоб кожен громадянин мав можливість отримувати гідну заробітну плату та гідні соціальні виплати, а отже, заслуговував на належний рівень життя. Існуючу пенсійну систему часто називають кризовою. Для перебудови вітчизняної пенсійної системи необхідно реформувати існуючу солідарну систему, створити накопичувальну систему та сприяти призначенню добровільних пенсій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми пенсійного забезпечення знайшли висвітлення в дослідженнях з питань: державного

пенсійного страхування в Україні (О. Зарудного), методології управління фінансовим забезпеченням та формуванням коштів Пенсійного фонду України (І. Чугунова, Г. Лопушняк), дослідження закордонного досвіду пенсійного забезпечення (В. Рудик).

Постановка завдання. Метою статті є аналіз фінансового механізму пенсійної системи України та фінансового стану ПФУ, визначення основних проблем його функціонування, зокрема шляхом аналізу доходів та видатків бюджету ПФУ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пенсійна система відіграє важливу роль у суспільно-політичному житті країни, фіскальній та

бюджетній системі, а також має великий вплив на формування та перерозподіл грошових ресурсів і стабільність держави зокрема. Обов'язковою умовою організації будь-якої пенсійної системи є створення державою правової, організаційної та фінансової основи для забезпечення ефективного функціонування. Держава несе відповідальність за добробут кожного громадянина через систему соціального забезпечення, в тому числі пенсійну.

Пенсійне забезпечення в сучасних умовах потребує змін. Витрати на державне соціальне страхування становлять страхові внески громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетні та інші джерела фінансування [4, с. 27].

В Україні запроваджено сучасну багаторівневу пенсійну систему, яка забезпечує безпеку людей після закінчення роботи. Система складається з трьох окремих рівнів. Два з них є обов'язковими, а один – добровільним.

У відповідності до Закону України № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [1], система пенсійного забезпечення складається з 3 рівнів (рис. 1).

У сфері пенсійного забезпечення держава реалізує відповідну фінансову політику, яка включає заходи, що передбачають комплекс правових, організаційних, адміністративних та інших заходів, спрямованих на ефективне формування багатоджерельних фінансових ресурсів для забезпечення, розподілу, забезпечення, розподілу, фінансування системи з метою раціонально використовувати та контролювати рух відповідних коштів [4, с. 8].

В Україні, крім пандемії, на стійкість пенсійної системи і рівень пенсійного забезпечення грома-

дян значний вплив мають військовий стан і військові дії, що відбуваються на нашій території. Це ще більше ускладнює нормальне функціонування пенсійної системи в цілому, фінансове наповнення Пенсійного фонду України [7, с. 21].

Україна має загальну систему загальнообов'язкового державного пенсійного забезпечення, яка передбачає нарахування пенсійних внесків у спеціальний пенсійний фонд. Фінансовий механізм пенсійних фондів в Україні може включати наступні аспекти:

1. **Обов'язкові пенсійні внески:** Працівники та їх роботодавці зобов'язані сплачувати обов'язкові пенсійні внески заробітної плати працівника. Ці внески перераховуються до спеціального державного пенсійного фонду.

2. **Накопичувальна система:** Частина пенсійного забезпечення може базуватися на індивідуальному накопичувальному рахунку кожного пенсіонера. Це означає, що пенсіонер має особистий рахунок, на який перераховуються пенсійні внески з його заробітної плати та з можливістю додаткових внесків. Розмір пенсії залежить від розміру нарахування на цьому рахунку.

3. **Підтримка недержавних пенсійних фондів:** крім державного пенсійного фонду, коштів також недержавних пенсійних фондів, які пропонують додаткові пенсійні програми. Ці фонди можуть працювати на конкурентних засадах, а працівники та роботодавці можуть добровільно поза ними.

4. **Інвестування пенсійних коштів:** Пенсійні фонди традиційно інвестують кошти в різні фінансові інструменти, такі як акції, зобов'язання, нерухомість тощо, з нарахуванням прибутку та збільшенням накопичень на пенсійних рахунках.

Рис. 1. Рівневність пенсійного забезпечення в Україні

Джерело: сформовано автором на основі [1]

Таблиця 1

Показники виконання бюджету пенсійного фонду України за 2019–2022 роки (млн. грн.)

Показник	Рік					Абсолютне відхилення (+/-)		
	2019	2020	2021	2022	2020/2019	2021/2020	2022/2021	
	Залишок коштів на початок року	98612,8	168748,4	950300	-4256,0	+70135,6	+781551,5	-954556
Доходи, всього	439003437,1	489835415,4	512765023,5	620423105,8	+50831978,3	+22929608,1	+107658082,3	
У т.ч. власні надходження	245798622,7	300461141,3	334185670,9	403937328,5	+54662518,6	+33724529,6	+69751657,6	
Видатки, всього	438603838,0	489610586,5	520945086,7	590098397,6	+51006748,5	+31334501,2	+69153310,9	
У т.ч. за рахунок власних надходжень	253895469,5	338849555,1	367207439,7	403449097,1	+84945085,6	+28357884,6	+36241657,4	
Залишок коштів на кінець року	399599,1	224828,9	-4256,6	557256,3	-174770,2	-229085,5	+561512,9	

Джерело: сформовано автором на основі [2]

Спроможність пенсійної системи забезпечує громадянам гарантовану державну пенсію залежить від її фінансової стійкості, яка не може бути забезпечена без участі в цьому процесі державного управління. Так, Н. Лаврухіна [16, с. 41] вважає, що «основними завданнями державної політики у сфері пенсійного захисту є підтримка економічно активного населення, створення умов для його самореалізації, відтворення трудового потенціалу, розвиток необхідного стимулу для продуктивної діяльності щоб запобігти масовій безробіттю, Ефективні заходи щодо підвищення потреби платоспроможності населення мають стати фінансовою основою функціонування української пенсійної системи».

Фінансовий механізм, який забезпечують пенсії, можна виразити як сукупність методів, форм, важелів та інструментів формування та використання коштів пенсійної системи для досягнення соціального ефекту. Основою цього є процес формування пенсійних фондів. Оскільки до пенсійної системи входять ПФУ, недержавні пенсійні установи та різноманітні фінансові організації.

Основними завданнями ПФУ є адміністрування солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; збір, накопичення та облік внесків; розподіл пенсій; забезпечення своєчасного та адекватного фінансування та виплати пенсій, церемоніальної допомоги та інших соціальних виплат, які регулюються законом про виплати пенсійного фонду України.

Характеристика діяльності ПФУ наведена у таблиці 1. Дані, перераховані в таблиці, вказують на позитивну динаміку загального зростання доходів Пенсійного фонду України у 2019–2022 роках (таблиця 1).

За 2022 рік загальний обсяг видатків ПФУ становив 590 млрд. грн, з них за рахунок власних надходжень 403 млрд. гривень. Зростання витрат в порівнянні з 2021 роком відбулося на 69 млрд. гривень.

У 2022 році порівняно з 2021 роком загальний дохід зріс на 107,7 млрд. грн. або на 21%. У структурі доходів 403,9 млрд. грн. (65,1%) – власні, 209,3 млрд. грн. (33,7%) – кошти Державного бюджету (рис. 2).

Станом на 1 січня 2020 року, в Україні було зареєстровано 11,33 млн. пенсіонерів, що на 135,7 тисяч чоловік менше, у порівнянні з 1 січня 2019 року. Станом на 1 січня 2023 року в Україні було зареєстровано 10,69 мільйонів пенсіонерів, а 01.01.2022 р. – 10,84 мільйонів (рис. 3). станом на 01.01.2023 р. зареєстровано 10,7 млн. пенсіонерів, із них із них продовжують працювати 2,7 млн. пенсіонерів.

Наразі основним джерелом доходу для більшості українських пенсіонерів залишається сплата первинної (солідарної) системи загальнообов'язкового державного пенсійного

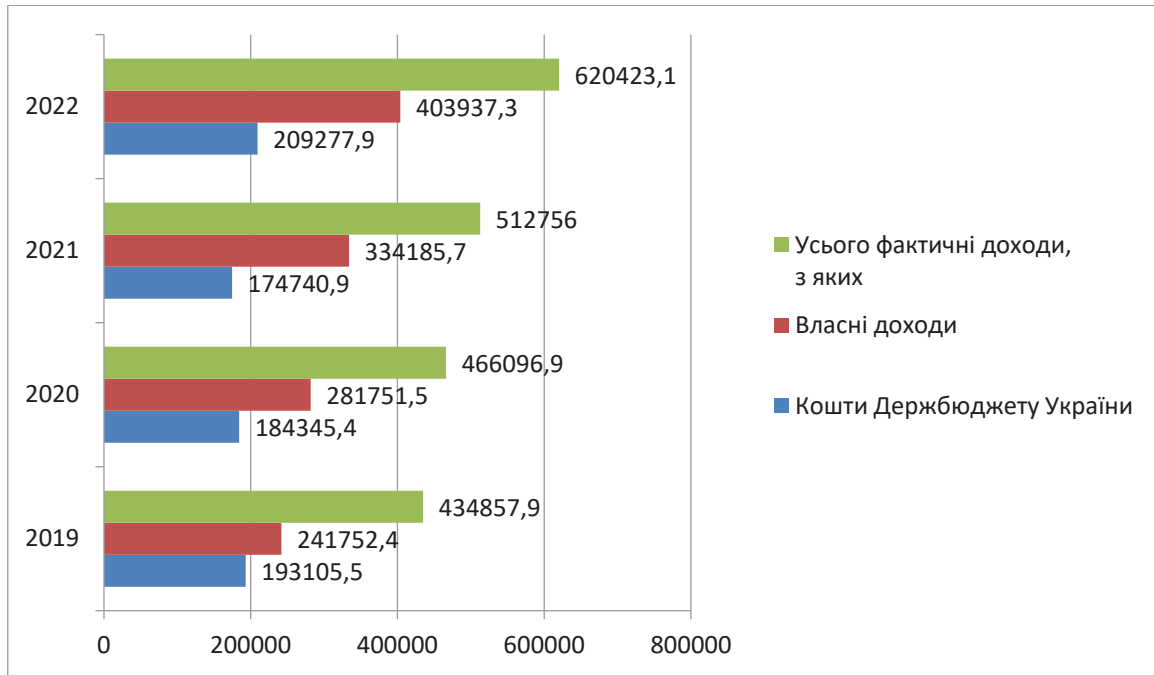

Рис. 2. Динаміка доходів Пенсійного фонду України за 2019–2022 роки, млн грн.

Джерело: сформовано автором на основі [2]

страхування, яка перебуває у кризовому стані та не може забезпечити гідний рівень життя населення України.

Оптимізація фінансового механізму функціонування пенсійних фондів в Україні є завданням для забезпечення стійкості та ефективності пенсійної системи. Ось деякі шляхи вдосконалення фінансового механізму пенсійних фондів:

1. Реформа інвестиційної стратегії: Пенсійні фонди можуть докладати зусиль для розробки більш ефективних інвестиційних стратегій. Це включає в себе розширення портфеля інвестицій, диверсифікацію активів та вдосконалення процесу управління ризиками.

2. Розвиток інфраструктури ринку капіталу: Поліпшення капіталу ринку сприяє збільшенню

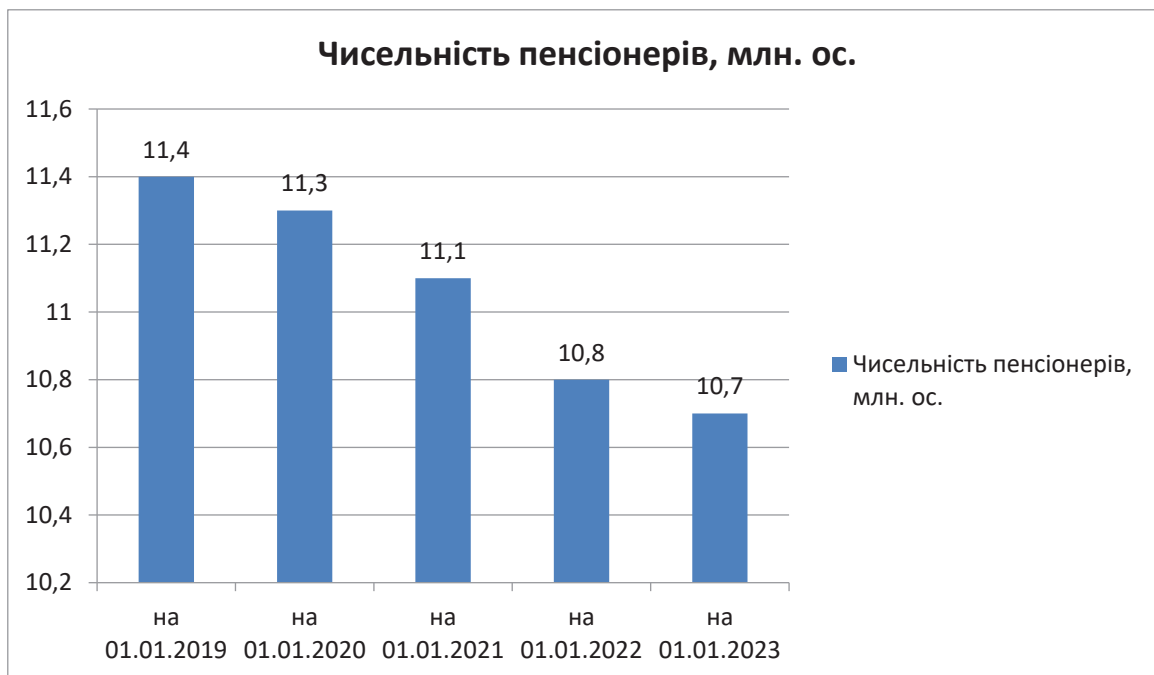

Рис. 3. Динаміка чисельності пенсіонерів за 2019–2022 роки

Джерело: сформовано автором на основі [2]

можливостей для інвестування пенсійних коштів. Заохочення розвитку бірж та інших фінансових інструментів може забезпечити більше варіантів для підвищення прибутковості фондів.

3. Фінансова грамотність: Забезпечення фінансової грамотності серед населення може сприяти підвищенню свідомості про важливість пенсійного забезпечення та різних варіантів пенсійного нарахування.

4. Технологічні інновації: Використання сучасних технологій, таких як блокчейн та штучний інтелект, може підвищити ефективність управління пенсійними фондами, знизити витрати та збільшити прозорість операцій.

5. Регулююча політика: Вдосконалення регулюючої політики та нормативно-правового середовища може сприяти підвищенню надійності та стабільності пенсійних фондів.

6. Соціальний діалог: Залучення представників різних сфер суспільства до дискусій та рішень щодо адміністративної системи сприятиме потребам усіх сторінок.

7. Моніторинг та звітність: Забезпечення системи моніторингу та звітності дозволяє стежити за фінансовим станом пенсійних фондів та вчасно виявляти можливі ризики.

8. Публічна інформація: Забезпечення доступу до інформації про діяльність пенсійних фондів допомагає підвищити довіру громадян до пенсійної системи.

9. Стимулювання додаткових пенсійних накопичень: Впровадження податкових та фінансових заохочень для особистого пенсійного забезпечення може підвищити обсяги додаткових накопичень громадян.

Ці напрями можуть допомогти вдосконалити фінансовий механізм функціонування пенсійних фондів в Україні, забезпечуючи більш стійку та ефективну пенсійну систему для населення.

Солідарна пенсійна система фінансово неспроможна виплачувати пенсії в повному обсязі. Основною проблемою є низький рівень матеріального забезпечення пенсіонерів через дефіцит коштів ПФУ [5].

Запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи може бути одним із способів оптимізації функціонування пенсійної системи в Україні. Ця система передбачає, що крім державної пенсії, яка виплачується з державного бюджету, громадяни також можуть накопичувати кошти на свої індивідуальні пенсійні рахунки, які інвестуються в різні фінансові інструменти.

Основні переваги такої системи включають:

1. Забезпечення додаткового джерела пенсійних доходів: Накопичення на індивідуальних рахунках дозволяє громадянам отримувати додаткові джерела пенсійних доходів поряд із державною пенсією.

2. Збільшення стійкості пенсійної системи: Обов'язкова накопичувальна система може зменшити тиск на державний бюджет, знижена часткова відповідальність за виплату пенсій перекладається громадянам.

3. Стимулювання економічного розвитку: Інвестування коштів з індивідуальних пенсійних рахунків може підвищити розвиток капіталовкладень та фінансового ринку.

4. Індивідуалізація підходу: Кожен громадянин може вибрати стратегію накопичення та інвестування коштів, що відповідає його особистим фінансовим цілям та ризикам.

5. Фінансовий ризик: Інвестування на фінансовому ринку пов'язане з ризиками втрат коштів через накопичення ринку.

6. Нерівність: Громадяни з низькими доходами можуть мати обмежені можливості для нарахування пенсійних коштів.

7. Адміністративні витрати: Управління індивідуальними пенсійними рахунками може вимагати додаткові адміністративні витрати.

8. Можливість ефективного регулювання: Щоб забезпечити захист інтересів громадян та запобігти зловживанням, потрібно ефективно регулювання пенсійних фондів та інвестицій.

9. Перехідний період: Запровадження нової системи може потребувати перехідного періоду, під час якого потрібно вирішити питання щодо тих, хто вже на пенсії або наближається до пенсійного віку.

Реалізація обов'язкової накопичувальної пенсійної системи потребує детального вивчення та планування з боку уряду та пенсійних організацій. Важливо збалансувати переваги та ризики, а також забезпечити соціальну справедливість для всіх громадян.

Висновки з проведеного дослідження.

Ефективність фінансових механізмів залежить від цілеспрямованого відбору фінансових інструментів та ефективності їх впливу на окремі аспекти соціально-економічного розвитку. Механізм економічної відповідальності представлений сукупністю економічних інструментів, за допомогою яких при виникненні певних ситуацій у сфері накопичувального страхування учасники процесу участі будуть притягнуті до відповідальності згідно із законом.

ПФУ забезпечує пенсіями приблизно 11 мільйонів пенсіонерів. Середня пенсія в Україні одна з найнижчих у Європі. Тому виникає необхідність в розвитку недержавних пенсійних фондів. Повноцінне запровадження НПФ в Україні суттєво збільшить можливості подолання кризи рівня солідарності пенсійної системи, сприятиме покращенню добробуту майбутніх пенсіонерів та тих, хто завершив активну трудову діяльність, стимулюватиме розвивається фінансовий ринок і вся економіка нашої країни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 04.08.2023).

2. Звіт про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/byudzhet/zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny/>

3. Зайчук Б.О., Зарудний С.Б., Березіна В.Т., Александров О.Б. Пенсійний фонд України. Організаційно-правові та соціально-економічні засади функціонування. Київ : АВТ, 2006. 284 с.

4. Чугунов І.Я., Насібова О.В. Фінанси пенсійного забезпечення : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. 248 с.

5. Лопушняк Г.С. Фінансові аспекти функціонування пенсійного фонду України. *Ефективна економіка*. 2020. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8328> DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.11.6> (дата звернення: 10.08.2023).

6. Лаврухіна Н.О. Шляхи вдосконалення державного управління системою пенсійного забезпечення. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 2. С. 3–44.

7. Рудик В. Закордонний досвід пенсійного забезпечення громадян в умовах кризових явищ та можливості його використання в Україні. *Збірник праць учасників VIII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Фінансові інструменти регіонального розвитку» (3 листопада 2022 р.)*. Житомир : Поліський національний університет, 2022. С. 18–21.

REFERENCES:

1. Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannya: Zakon Ukrainy vid 9 lypnia 2003 roku

№ 1058–IV [On mandatory state pension insurance: Law of Ukraine dated July 9, 2003 No. 1058-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003, no. 49–51, st. 376. (in Ukrainian)

2. Zvit pro robotu ta vykonannya biudzhetu Pensiinoho fondu Ukrainy [Report on the work and implementation of the budget of the Pension Fund of Ukraine]. Available at: <https://www.pfu.gov.ua/byudzhet/zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny/>

3. Zaichuk B.O., Zarudnyi S.B., Berezina V.T. Aleksandrov O.B. (2006) Pensiyniy fond Ukrainy. Orhanizatsiino-pravovi ta sotsialno-ekonomichni zasady funktsionuvannya [Pension Fund of Ukraine. Organizational-legal and socio-economic principles of functioning]. Kyiv: AVT, 284 p.

4. Chuhunov I.Ya., Nasibova O.V. (2017) Finansy pensiinoho zabezpechennia: monohrafiia [Pension finance: monograph]. Kyiv: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 248 p.

5. Lopushniak, G. (2020) Finansovi aspekty funktsionuvannya pensiinoho fondu Ukrainy [Financial aspects of the functioning of the pension fund of Ukraine]. *Efektivna ekonomika*, no. 11. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8328> DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.11.6> (accessed 10 August 2023).

6. Lavrukhnina N.O. (2015) Shliakhy vdoskonalennia derzhavnogo upravlinnia systemoiu pensiinoho zabezpechennia [Ways of improving state management of the pension system]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no. 2, pp. 3–44.

7. Rudyk V. (2022) Zakordonnyi dosvid pensiinoho zabezpechennia hromadian v umovakh kryzovykh yavyskh ta mozhyvosti yoho vykorystannia v Ukraini [Foreign experience of pension provision of citizens in the conditions of crisis phenomena and the possibility of its use in Ukraine]. *"Finansovi instrumenty rehionalnoho rozvytku" – Zbirnyk prats' uchasnykiv VIII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii (November 3, 2022)*. Zhytomyr: Poliskyi natsionalnyi universytet, pp. 18–21.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ДОМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕЗЕРВИ НАРОЩУВАННЯ

FINANCIAL RESOURCES OF LOCAL GOVERNMENT BODIES: DOMINANTS OF FORMATION AND RESERVES OF INCREASE

У статті визначено теоретико-методичні та практичні аспекти формування фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування в розрізі їх складових. Проаналізовано кількість місцевих бюджетів України за типами бюджетів та встановлено, що протягом останніх років, з огляду на проведені заходи щодо децентралізації, відбулися кардинальні зміни в структурі місцевих бюджетів України. Досліджено домінанти формування доходів місцевих бюджетів та виявлено зміцнення їх значущості за роками. Окреслено ключові складові податкових доходів місцевих бюджетів та проаналізовано їх структуру за останні п'ять років з 2018 по 2022 роки. Означено проблемні аспекти в сфері формування доходів місцевих бюджетів за рахунок податкових надходжень. Виявлено резерви нарощення доходів місцевих бюджетів за окремими складовими як податкових, так і неподаткових надходжень. Встановлено, що серед них провідне місце займають фіскальні резерви та окреслено напрями, що сприятимуть їх нарощенню в доходах місцевих бюджетів та зміцненню фінансової спроможності територій.

Ключові слова: фінансові ресурси, органи місцевого самоврядування, доходи місцевого бюджету, територіальна громада, фіскальні домінанти, податкові надходження.

The article defines the theoretical, methodological and practical aspects of the formation of financial resources of local self-government bodies in terms of their components. The number of local budgets of Ukraine by types of budgets was analyzed and it was established that in recent years, in view of the measures taken for decentralization, radical changes have taken place in the structure of local budgets of Ukraine. The dominant factors in the formation of revenues of local budgets have been studied and the shift in their significance over the years has been revealed. The key components of tax revenues of local budgets are outlined and their structure over the last five years from 2018 to 2022 is analyzed. Problematic aspects in the field of revenue formation of local budgets at the expense of tax revenues are identified. It was revealed that the personal income tax, even without taking into account the state of war in the country, shows growing dynamics. And it is mainly related to the increase in 2022 of salaries and payments to military personnel. The fiscal reserve of this tax has been established, which is related to the existence of a significant shadow sector in Ukraine, directly, shadow employment, which is due to the desire of business entities to minimize tax liability, the shadow market of apartment rentals and other income of natural persons obtained in the shadow. It is outlined that increasing the income of local budgets from taxation with the tax on the income of natural persons will also contribute to the intensification of work on the popularization of the procedure for declaring the income received by natural persons. It is noted that the reserves for increasing the property tax are the creation and development of a mechanism for the population to restore the car fleet with the aim of increasing the tax base for transport tax in the future, strengthening the digitization of the procedure for submitting information to the State Register of Property and its timely entry. Reserves for increasing the income of local budgets by separate components of both tax and non-tax revenues have been identified. It was established that the leading place among them is occupied by fiscal reserves, and directions were outlined that would direct them to increase local budget revenues and strengthen the financial capacity of territories.

Key words: financial resources, local self-government bodies, local budget revenues, territorial community, fiscal dominants, tax revenues.

УДК 336.02

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.82-16>

Слатвінська М.О.¹

д.е.н., професор,
завідувач кафедри фінансів,
Одеський національний економічний
університет

Slatvinska Maryna

Odessa National Economic University

Постановка проблеми. Проблематика формування фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування була і залишається актуальною. Особливо з огляду на вплив зовнішніх та внутрішніх чинників, які активувалися з посиленням агресії РФ та введенням воєнного стану в Україні. Детермінанти впливу на процеси формування та використання фінансових ресурсів на місцях ускладнюються з огляду на необхідність виконання як поточних, так і стратегічних завдань, відновлення пошкодженої внаслідок обстрілів інфраструктури, належної підтримки внутрішньо переміщених осіб, які потребують прихистку, сил територіальної оборони, ЗСУ та загалом зміцнення національної безпеки країни.

В умовах воєнного стану та повоєнного відновлення актуалізується питання щодо забезпечення стійкості всієї фінансової системи країни

та системи управління і функціонування органів та інститутів місцевого самоврядування зокрема. Особливо їхньої здатності виконувати поставлені завдання завдяки наявним фінансовим ресурсам. Це, в свою чергу, потребує аналізу та виявлення проблемних аспектів формування фінансових ресурсів та окреслення резервів їхнього нарощення за окремими складовими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні аспекти формування фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування були об'єктом досліджень низки українських науковців, серед яких: О. Кириленко, Б. Малиняк, В. Письменний, В. Русін, І. Петровська, Д. Клиновий, П. Бечко, О. Ролінський та інші. Однак, динамічність системи фінансово-економічних відносин та ускладнення процесів формування і розподілу фінансових ресурсів в часі й зміна пріоритетів, з огляду на воєнний стан, акту-

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7356-1189>

алізують цю проблематику та вимагають поглибленого дослідження процесу формування фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування в розрізі окремих його складових.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні теоретико-методичних та практичних аспектів формування фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування в розрізі їх домінантів та виявлення резервів нарощення фінансових ресурсів місцевих бюджетів України.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах воєнного стану формування достатнього обсягу фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування є визначальним чинником цілісності та своєчасності забезпечення суспільних потреб населення, діяльності у сфері громадського порядку та безпеки, житлово-комунального господарства, функціонування та розвитку територій, об'єктів соціальної інфраструктури, суб'єктів господарювання тощо. Адже такі ресурси є базою фінансування місцевих планів розвитку територіальних громад, реалізації процесу розширеного відтворення та сприяють територіальному перерозподілу ВВП.

За оцінками експертів Світового банку і Єврокомісії, «пошкодження від війни в Україні в період з 24 лютого 2022 р. до 24 лютого 2023 р. в сумі 134,7 млрд доларів, а потреби у відновленні – 410,6 млрд. доларів» [1] і це ще не остаточна цифра, вона зростає щодня. Більше того, значна частина фінансових витрат лягає на місцеві бюджети як ключову складову фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування.

Єдина думка та єдиний підхід щодо трактування сутності фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування та їх ключових складових в науковому колі різняться. Втім, більшість науковців в сфері економіки під фінансовими ресурсами органів місцевого самоврядування розуміють грошові кошти (у фондovій формі) створені в результаті розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту та, які використовуються органам місцевого самоврядування для виконання ними взятих на себе функцій і завдань щодо забезпечення суспільних потреб та соціально-економічного розвитку територій. Тоді як до ключових складових відносять місцеві бюджети та фінансові ресурси підприємств, організацій і установ комунальної форми власності [2]; доходи місцевих бюджетів, кошти цільових фондів, благодійні, спонсорські внески, пожертвування, фінансові ресурси підприємств комунальної власності та інші ресурси [3; 4].

Розкриваючи сутність дефініції «фінансові ресурси», О. Василик акцентує вагу на тому, що це «грошові накопичення і доходи, що створюються в процесі розподілу й перерозподілу ВВП й зосереджуються у відповідних фондах для забезпе-

чення безперервності розширеного відтворення та задоволення інших суспільних потреб» [5, с. 76].

Аналізуючи різні підходи науковців щодо сутності поняття фінансові ресурси органів місцевого самоврядування та їх складових, варто зазначити, що акумулювання фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування у фондovій формі зумовлене необхідністю виконання ними визначених державою функцій і таке залучення фінансових ресурсів, з огляду на врахування принципу повноти бюджетної системи, вони уповноважені здійснювати винятково до бюджету. Отже кошти, які надходять від благодійної допомоги, пожертв тощо відображаються в дохідній частині бюджету. А успішне функціонування територій пов'язано із дієвим та ефективним управлінням цими ресурсами, головна частина яких зосереджена саме у доходах місцевих бюджетах. Тому при розгляді фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування будемо зосереджувати увагу на домінантах формування доходів місцевих бюджетів України.

Як зазначають О. Кириленко, Б. Малиняк, В. Письменний: «безпосереднє надання соціальних трансфертів найчастіше здійснюється із місцевих бюджетів, рішення про що ухвалюють органи місцевого самоврядування. Зазначене дає підстави стверджувати, що місцеві бюджети відіграють важливу роль у забезпеченні перерозподілу фінансових ресурсів, що сприяє вирішенню важливих соціальних проблем розвитку адміністративно-територіальних одиниць» [6]. І виклики часу цю роль поглиблюють, ускладнюють проблематику залучення додаткових джерел з огляду на зростання потреб в таких коштах. Наприклад, надання житла внутрішньо переміщеним особам, що стало однією з вагомих проблем, яку мають вирішувати органи місцевого самоврядування на місцях та мати відповідні стійкі джерела надходження. Це вимагає дослідження проблемних аспектів формування саме доходів місцевих бюджетів України як основи фінансової самостійності бюджетів місцевого самоврядування. При цьому слід акцентувати, що держава бере участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування, делегує повноваження на місця, передаючи до місцевих бюджетів відповідні джерела.

Протягом останніх років, з огляду на проведені заходи щодо децентралізації, відбулися кардинальні зміни в структурі місцевих бюджетів України (табл. 1). Акценти змістилися в бік об'єднаних територіальних громад.

Якщо у 2020 році найбільшу частку серед місцевих бюджетів України займали бюджети сіл – 74,6%, то у 2022 році найбільша частка належить бюджетам ОТГ – 75,4%. Варто відмітити, що серед наведених вище типів бюджетів взаємовідносини з державним бюджетом у 2022 році мали лише 97,9% об'єднаних територіальних громад,

Динаміка структури місцевих бюджетів в Україні за 2020–2022 рр.

Типи місцевих бюджетів	2020		2021		2022	
	Кількість бюджетів	Питома вага, %	Кількість бюджетів	Питома вага, %	Кількість бюджетів	Питома вага, %
Обласні бюджети	25	0,3	25	1,3	25	1,2
Бюджети міст республіканського/ обласного значення	145	1,6	13	0,7	13	0,7
Районні бюджети	488	5,5	136	7	136	7
Бюджети об'єднаних територіальних громад	872	9,9	1469	75,3	1469	75,3
Бюджети районів у містах обласного значення	40	0,5	35	1,8	35	1,8
Бюджети міст районного значення	164	1,9	6	0,3	5	0,3
Бюджети селищ міського типу	507	5,7	39	2	38	1,9
Бюджети сільрад (сіл)	6597	74,6	229	11,7	229	11,7
Разом	8838	100	1952	100	1950	100

Джерело: [7]

87,5% районних бюджетів, 96% обласних бюджетів та 7,7% бюджетів міст республіканського значення.

Протягом останніх п'яти років доходи бюджетів територіальних громад мали тенденцію до зростання з 21,3 млрд. грн у 2018 році до 285,1% у 2022 році. Це доводить ефективність та дієвість проведених реформ на місцевому рівні і здатність територіальних громад до нарощення фінансових ресурсів. Однак, в умовах воєнного стану для кожного з типів вище окреслених місцевих бюджетів перелік проблемних аспектів формування фінансових ресурсів є дотичним та часто подібним.

З метою виявлення ключових проблем формування доходів місцевих бюджетів проаналізуємо їх домінанти (табл. 2).

З 2018 р. спостерігається зниження питомої ваги трансфертів в доходах місцевих бюджетів. Значну питому вагу у структурі доходів місцевих бюджетів після внесених (в законодавчо-нормативному полі) змін стали мати податкові надходження, що зросли з 41,3% у 2018 році до 70,9% у 2022 році. Серед фіскальних домінант доходів місцевих бюджетів ключова роль відведена:

ПДФО (передається місцевим бюджетам), місцевим податкам і зборам, ПнП приватних підприємств, рентній платі та акцизному податку з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлі підакцизними товарами, які формують 99,6% податкових надходжень місцевих бюджетів у 2022 році (рис. 1).

Податок на доходи з фізичних осіб, навіть не зважаючи на воєнний стан в країні, показує зростаючу динаміку. В основному така динаміка пов'язана зі збільшенням у 2022 році заробітних плат та виплат військовослужбовцям. Однак цей податок має значні фіскальні резерви, які пов'язані з наявністю в Україні вагомого тіньового сектору, безпосередньо, тіньової занятості, що обумовлена бажанням суб'єктів господарювання мінімізувати податкове зобов'язання, тіньового ринку оренди квартир та інших доходів фізичних осіб отриманих в тіні. Нарощуванню доходів місцевих бюджетів від оподаткування податком на доходи фізичних осіб сприятиме і активізація роботи щодо популяризації процедури декларування фізичними особами отриманих ними доходів.

Таблиця 2

Структура доходів місцевих бюджетів України за 2018–2022 рр., %

Джерела/Роки	Податкові надходження, у т.ч. місцеві податки та збори	Неподаткові надходження	Доходи від операцій з капіталом	Цільові фонди	Всього (власні доходи)	Офіційні трансферти
2018	41,3/10,8	5,0	0,4	0,1	46,8	53,2
2019	48,3/13,1	4,7	0,5	0,1	53,6	46,4
2020	60,6/16,1	4,6	0,7	0,1	66	34,0
2021	59,7/15,5	4,7	0,6	0,1	65,1	34,9
2022	70,9/15,2	4,0	0,4	0,1	75,4	24,6

Джерело: складено автором за даними [7]

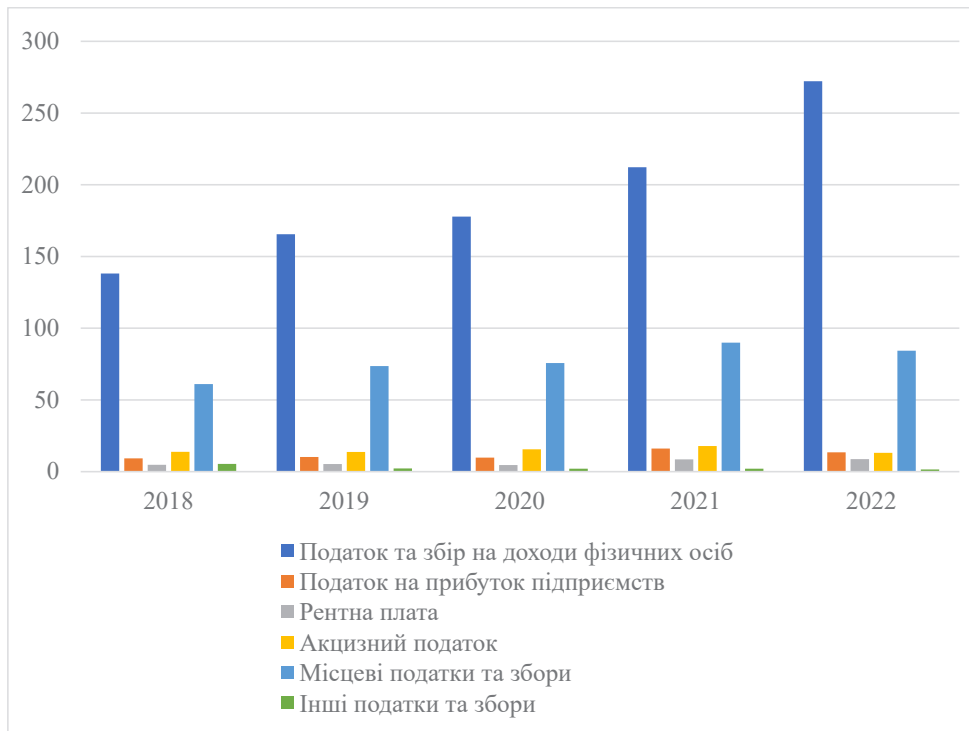

Рис. 1. Динаміка податкових надходжень місцевих бюджетів України за 2018–2022 рр. млрд. грн.

Джерело: [7]

Значний резерв нарощення мають і місцеві податки. Так, наявність схем тіньової оренди державних земель, виведення землі через «безоплатну приватизацію», «тіньового обробітку землі, який сягає 40%» [8] також потребує уваги з боку держави та розробки механізму контролю за цими процесами. Податок на майно відмінне від земельної ділянки також має свої резерви, які лежать в юридичній площині, а саме в неоформлені та відсутності правовстановлюючих документів на нерухоме майно, яке вже експлуатується та належить конкретній особі. В Україні широко застосовуваною є практика не введення в експлуатацію об'єктів нерухомого майна, яке могло б підпадати під об'єкт оподаткування відповідним податком. Це призводить до зменшення надходжень податку на нерухоме майно відмінне від земельної ділянки до бюджетів територіальних громад в яких є такі випадки та потребує проведення інвентаризації нерухомого майна в цих територіальних громадах.

Резервами нарощення податку на майно є створення та розробка механізму для відновлення населенням автопарку з метою нарощення бази оподаткування транспортним податком в перспективі, підвищення зацікавленості ОТГ з вищим рівнем власних доходів у нарощенні надходжень від справляння податку на нерухомість, а також посилення цифровізації процедури подання інформації до Державного реєстру майна та її своєчасного внесення і врахування територіального розташування нерухомості для цілей оподаткування. Крім того,

до таких резервів можна віднести «надання права місцевим органам влади враховувати рівень доходів і сімейний стан для цілей стягнення податку на нерухомість, а до об'єктів оподаткування відносити не лише дорогі автомобілі, а й інші транспортні засоби масового попиту, а як базу оподаткування транспортного податку додатково використовувати об'єм викиду вуглекислого газу та інше» [9].

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження фіскальних домінантів формування доходів місцевих бюджетів дає підстави стверджувати, що вони мають значні резерви нарощування, які лежать в площині як місцевих податків та зборів, так і загальнодержавних податків, що закріплені за місцевими бюджетами. Крім того, такі резерви вбачаються і в площині неподаткових доходів, адже величина надходжень від використання ресурсів місцевого значення, комунального майна залежить від рішень органів місцевого самоврядування та може переглядатися ними в міру необхідності.

З огляду на виклики сучасності в Україні необхідно удосконалити організаційно-інституційний механізм та інформаційно-комунікаційні зв'язки щодо нарощення фінансових ресурсів за рахунок донорської допомоги та грантової діяльності. У зв'язку з чим є необхідність покращення навичок щодо підготовки проектної документації та у підвищенні кваліфікації фахівців. Зазначене дозволить створити умови для забезпечення достатніми джерелами наповнення доходів місцевих бюджетів та сприятиме зміцненню фінансової спроможності територій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Богдан Т. Фінансово-економічні наслідки війни. 31 березня 2023. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansovoeconomichni_naslidki.html (дата звернення: 12.08.2023).
2. Петровська І.О., Клиновий Д.В. Фінанси (з елементами статистики фінансів) : навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2002. 300 с.
3. Місцеві фінанси : підручник / За ред. О.П. Кириленко. Київ : Знання, 2006. 677 с.
4. Бечко П.К., Ролінський О.В. Місцеві фінанси : навч. пос. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 192 с.
5. Василик О.Д. Теорія фінансів : підручник. Київ : НІОС, 2000. 416 с.
6. Планування та управління фінансовими ресурсами територіальної громади. Асоціація міст України / Кириленко О. та інші. Київ : ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 396 с. URL: <http://surl.li/ktlie> (дата звернення: 20.08.2023).
7. Державний веб-портал для громадян України. URL: <https://openbudget.gov.ua/> (дата звернення: 20.08.2023).
8. Тіньовий обробіток землі в Україні сягає 40%. URL: <https://landlord.ua/news/tinovyi-obrobitok-zemli-v-ukraini-siahaie-40/> (дата звернення: 20.08.2023).
9. Слатвінська М.О. Податок на майно як джерело формування доходів місцевих бюджетів. *Електронний науково-практичний журнал «Інфраструктура ринку»*. 2023. Випуск 73. С. 169–173. URL: <http://www.market-infr.od.ua/uk/73-2023> (дата звернення: 29.08.2023).

REFERENCES:

1. Bohdan T. (2023) Finansovo-ekonomichni naslidky viiny [Financial and economic consequences of the war].

Available at: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansovoeconomichni_naslidki.html (accessed August 12, 2023). (in Ukrainian)

2. Petrovska I.O., Klynovy D.V. (2002) Finansy (z elementamy statystyky finansiv): navchalnyi posibnyk [Finance (with elements of financial statistics): a study guide]. Kyiv: TsUL, 300 p. (in Ukrainian)

3. Kyrylenko O.P. (2006) Mistsevi finansy: pidruchnyk [Local finances: a textbook]. Kyiv: Znannia, 677 p. (in Ukrainian)

4. Bechko P.K., Rolynskyy O.V. (2007) Mistsevi finansy: navch. pos. [Local finance: education pos.]. Kyiv: Center of Educational Literature, 192 p. (in Ukrainian)

5. Vasylyk O. D. (2000) Teoriia finansiv: pidruchnyk [Theory of finance: textbook]. Kyiv: NIOS, 416 p. (in Ukrainian)

6. Planuvannia ta upravlinnia finansovymy resursamy terytorialnoi hromady (2015) [Asotsiatsiia mist Ukrainy Planning and management of financial resources of the territorial community. Association of Cities of Ukraine]. Kyiv: "VI EN EY" ENTERPRISE LLC, 396 p. Available at: <http://surl.li/ktlie> (accessed August 20, 2023). (in Ukrainian)

7. Derzhavnyi veb-portal dlia hromadian Ukrainy [State web portal for citizens of Ukraine]. Available at: <https://openbudget.gov.ua/> (accessed August 20, 2023). (in Ukrainian)

8. Tinovyi obrobitok zemli v Ukraini siahaie 40% [Shadow cultivation of land in Ukraine reaches 40%]. Available at: <https://landlord.ua/news/tinovyi-obrobitok-zemli-v-ukraini-siahaie-40/> (accessed August 20, 2023).

9. Slatvinska M.O. (2023) Podatok na maino yak dzherelo formuvannia dokhodiv mistsevykh biudzhativ [Property tax as a source of revenue generation for local budgets]. *Infrastruktura rynku*, vol. 73, pp. 169–173. Available at: <http://www.market-infr.od.ua/uk/73-2023> (accessed August 29, 2023).

ДОСЛІДЖЕННЯ СТРАХОВОЇ СИСТЕМИ НА ОСНОВІ СИСТЕМАТИЧНОГО ПІДХОДУ

RESEARCH OF THE INSURANCE SYSTEM BASED ON A SYSTEMATIC APPROACH

Розглянуто окремі підходи щодо визначення поняття страхова система. Запропоновано визначення страхової системи на основі методології системного аналізу та синтезу. Розглянуто теоретичні основи класифікації систем, вибір яких базується на цілях і задачах дослідження. Розглянуто принципів проблеми структуризації систем. Визначено складові системного підходу, а саме: структурний і функціональний аналіз. Виходячи з методологічних основ системного підходу страхова система визначена як система. Наведено аргументи такого висновку. Дано визначення страхової системи як великої, складної, ієрархічної, динамічної, керованої і цілеспрямованої системи. Зазначено, що за способом взаємодії із зовнішнім середовищем страхова система є відкритою, яка функціонує в умовах невизначеності. Зазначено, що вона є підсистемою систем більш високого порядку: фінансово-кредитної (остання утворює фінансовий сектор економіки в цілому). Графічно наведено схема взаємодії страхової компанії з системами різних рівнів. У висновках на основі запропонованого методологічного підходу запропоновано визначення страхової системи.

Ключові слова: страхова система, системний підхід, економічна система, страхова компанія, структурний і функціональний аналіз, дерево цілей.

Separate approaches to defining the concept of an insurance system are considered. The definition of the insurance system based on the methodology of system analysis and synthesis is proposed. The theoretical basis of the classification of systems, the choice of which is based on the goals and objectives of the research, is considered. The fundamental problems of system structuring are considered. The components of the system approach are defined, namely: structural and functional analysis. Their essence is briefly described for a general description and characteristics of the insurance system. The considered tool of the components of the system approach is the goal tree, which is designed to solve a number of goals. The main purpose of the goal tree is the decomposition of goals and their grouping by purpose in order to determine the vectors of influence on the insurance system. The organizational structure and management structure are defined. The principle of system hierarchy is analyzed. Based on the methodological foundations of the system approach, the insurance system is defined as a system. Arguments for such a conclusion are given, which are that the insurance system is subject to the main economic laws (demand and supply, is oriented towards achieving some economic result, depending on the conditions of the competitive environment, unlike other economic objects, its activity is specific and connected (through the insurance company) with the receipt and transformation of funds, as well as the corresponding ratio of insurance tariffs and insurance payments as a result of the implementation of an insurance service or guarantee leads to the formation of income, due to which the insurance system can be identified as an association that performs certain communications, being an open system, the insurance system interacts with more high-order systems, and its functioning is directly related to the functioning of each of them. The insurance system is defined as a large, complex, hierarchical, dynamic, controlled and purposeful system. Which in terms of interaction with the external environment is an open system that functions in conditions of uncertainty. It is noted that it is a subsystem of systems of a higher order: financial and credit (the latter forms the financial sector of the economy as a whole). The scheme of interaction of the insurance company with the systems of different levels is shown graphically. In the conclusions based on the proposed methodological approach, a definition of the insurance system is proposed.

Key words: insurance system, systemic approach, economic system, insurance company, structural and functional analysis, goal tree.

УДК 336.02.316

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.82-17>

Юдіна С.В.

д.е.н., професор,
професор кафедри фінансів та обліку,
Дніпровський державний технічний
університет

Філін Ю.А.

магістр,
Дніпровський державний технічний
університет

Yudina Svetlana

Dnipro State Technical University

Filin Yulia

Dniprovsk State Technical University

Постановка проблеми. Основна мета страхування полягає у забезпеченні безперервності процесу суспільного відтворення через продаж специфічної фінансової послуги (страхової гарантії), що здійснює матеріальну компенсацію шкоди (збитку), яка заподія майновим інтересам страхувальників у результаті настання подій, що називаються страховими випадками [1; 2]. В економічній літературі термін «страхова система» трактується в різних аспектах. Для подальшого ефективного розвитку страхування в країні необхідне чітке визначення термінів та понять та розробка дієвих інструментів їх регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями страхової системи займалися відомі фахівці, а саме: О.І. Барановський [3], Н.М. Внукова [4], В.Д. Базилевич [5], О.О. Гаманкова [6],

О.Д. Заруба [7; 8], М.С. Клапків [9; 10], В.В. Корнеєв [11], С.С. Осадець [12], В.Й. Плиса [13], М.В. Мних [14], Т.А. Ротова, Л.С. Руденко [15], Н.П. Докторова [16], О.Д. Вовчак [17], Я.П. Шумелда [18; 19] та інші. Які достатньо уваги приділяли з'ясуванню понять у страховій справі. В той же час залишається недостатньо дослідженими підходи до визначення терміну страхової компанії як елементу страхової системи. Та й сам термін страхова система не має загальноприйнятого визначення. Який часто підмінюється поняттям страхового ринку.

Постановка завдання. Тому метою статті є подальший розвиток підходів щодо визначення елементів страхової системи, та місця й ролі страхової компанії в ній.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним з методологічних основ дослідження різних

економічних систем в тому числі й страхової є системний підхід. Його основна проблематика включає наступні аспекти: визначення поняття системи і ідентифікація об'єктів як систем; методологічні аспекти класифікації систем; аналіз їх функцій в системних дослідженнях.

Як правило, під терміном «система» розуміється ціле, складене з частин, з'єднання. При цьому передбачається, що можна провести межу (або у просторі носіїв цієї системи, або у просторі функцій), яка забезпечить розділення властивостей виділеної системи і зовнішнього середовища. В результаті система визначається як сукупність взаємопов'язаних об'єктів, виділених з довкілля або за просторовою, або за функціональною ознакою.

В той же час, можна зазначити, що завдання єдиного стандартизованого визначення системи до теперішнього часу нерозв'язне на строгому формальному рівні [20].

Деякі автори запропонували логіку ідентифікації систем, що базується на тому, що будь яка найбільша загальна сукупність об'єктів, що володіє якою-небудь властивістю впорядкування або, якщо для якихось об'єктів можна виявити деякі загальні елементи і зв'язки, і якщо вони формують множину при заданому способі зв'язку, і ця множина може трансформуватися в об'єднання, то таке об'єднання об'єктів, що можуть мати структурні характеристики, і є системою [20].

Моделльний спосіб дослідження об'єктів більшою мірою схиляється до другого типу визначень системи, оскільки передбачає формалізований опис її елементів і взаємозв'язків.

Різноманітність системних об'єктів надає широкі можливості для побудови різних класифікаційних схем, вибір яких обумовлений наочною областю, цілями і задачами дослідження. У цих схемах можуть бути використані різні ознаки класифікації. Залежно від них розрізняють наступні системи [20; 21]:

- матеріально-речові і ідеальні – за ознакою походження;
- великі і малі – за ознакою масштабності і числом вхідних елементів;
- прості і складні – по характеру взаємозв'язків елементів (лінійність, не лінійність);
- що управляють і керовані – за ознакою підлеглості і субординації;
- ієрархічні і одно рівневі – по числу рівнів управління;
- динамічні (що розвиваються) і статичні – за ознакою мінливості;
- детерміновані і невизначені – за характером змін;
- відкриті і закриті – за типом взаємодії із зовнішнім середовищем.

Серед динамічних (що розвиваються) систем розрізняють ті, що само розвиваються і, ті, що не

мають властивості саморозвитку. Системи, що само розвиваються, можуть бути цілеспрямованими і нецілеспрямованими (залежно від наявності або відсутності необхідності досягнення однієї або групи цілей, як поставлених з зовні, так і виникаючих усередині системи [22]). Більшість штучних систем створюються для досягнення конкретних цілей і об'єктивно є цілеспрямованими. Цілеспрямовані системи, що само розвиваються, підрозділяються на одно – і багатоцільові залежно від числа критеріїв, використовуваних для характеристики їх діяльності. По видах діяльності розрізняють економічні, виробничі, технічні, соціальні, політичні і інші системи.

Принциповою проблемою є структуризація системи. Під структуризацією розуміють виділення в системі об'єктів – безліч елементів і безлічі зв'язків, а також співвідношень між ними. У цьому випадку структурою системи називається сукупність вказаних множин, певним чином об'єднаних один з одним [22].

Природно, що залежно від завдання дослідження у рамках однієї і тієї ж системи структуризація може бути проведена по-різному. Більше того, є значне число систем, для яких просторові межі не є істотною (характерною) ознакою.

Двома складовими частинами системного підходу (аналізу та синтезу) є структурний і функціональний аналіз. Структурний аналіз припускає опис структури системи на основі її функціональних характеристик: при цьому головна увага приділяється аналізу елементів структури і впливу наявних взаємозв'язків на організацію системи в цілому.

Функціональний же аналіз застосовується виключно до її елементів. У основі функціонального аналізу (визначення функцій системи при заданій її структурі) лежить розгляд усієї системи як єдиного елементу, при цьому не беруться до уваги її внутрішня будова і між елементні зв'язки. Функції системи в даному випадку визначаються на основі її взаємозв'язків з іншими системами (зовнішніми по відношенню до даної).

Структурні і функціональні описи, взаємно доповнюючи один одного, складають загальний опис системи. Проблема розподілу ресурсів в економічній системі з урахуванням численних зовнішніх і внутрішніх обмежень призводить до необхідності порівняльного аналізу цілей по мірі їх пріоритету і обліку взаємної ув'язки їх сукупності. Відомим інструментом такого аналізу є дерево цілей [22]. Воно є впорядкованим графічним зображенням комплексу цілей досліджуваної системи у вигляді спрямованого графа, в якому базовими точками (вершинами) є завдання, сполучені дугами. Як правило, більші цілі розташовані на верхніх рівнях дерева, а менш великі (під цілі) – на нижніх.

Дерево цілей виконує одночасно декілька функцій. Воно дозволяє: виявити головну мету;

провести декомпозицію головної мети на систему впорядковано пов'язаних під цілей; зафіксувати послідовність досягнення цілей; визначити можливість агрегації і паралельного досягнення декількох цілей. Кожній виявленій меті може відповідати одна або декілька функцій системи, що забезпечують її досягнення. При цьому одна і та ж функція може сприяти або перешкоджати досягненню декількох різних цілей. Таким чином, конкретній сукупності цілей (і під цілей) можна поставити у відповідність однозначну сукупність функцій (і під множин функцій), цілей, що призводять до досягнення. Визначення останніх дозволяє упорядкувати сукупність функцій, що реалізуються системою, згрупувати їх за цільовим призначенням і визначити вектори впливу функцій на цілі. Окрім сказаного вище, за допомогою аналізу цілей можна виявити і закономірності побудови організаційної структури і структури управління системою.

Під організаційною структурою розуміють ділення частин системи на відокремлені організаційні одиниці, або елементи (департаменти, управління, відділення, служби, відділи, підрозділи, групи, філії і т.п.). В якості зв'язків в такій структурі можуть виступати стосунки приналежності однієї структурної одиниці до іншої і організаційно оформлені канали обміну інформацією. Загальна ефективність роботи системи значною мірою залежить від того, наскільки прийнята організаційна структура відповідає функціональній структурі [22].

Під структурою управління розуміють сукупність суб'єктів і об'єктів управління (елементів) і зв'язки, що визначають їх взаємодію (види управління, директиви і інші вказівки, форми звітності тощо). У разі розподілу елементів структури управління по ряду рівнів управління виникає деяка ієрархія і структура носить найменування ієрархічної [22]. Властивість ієрархічності забезпечується як тим, що безліч показників, що характеризують діяльність, не перетинаються, так і тим, що підлеглість має транзитивний характер: в структурі підлеглості «головний офіс – управління – відділ» елемент «відділ» підпорядкований не лише елементу «управління», але і елементу «головний офіс». В складних ієрархічних системах можливі ситуації, коли елемент, підлеглий іншому елементу за однією ознакою, може виявитися домінуючим над цим же елементом за іншою ознакою. Наприклад, елемент «відділ охорони» підпорядкований елементу «директор» за ознаками штатного розпису і загальній субординації, тоді як перший елемент домінує над другим за ознакою «забезпечення безпеки» і диктує ті правила поведінки, що відповідають цій ознаці.

Розглянемо вище викладені принципи системного підходу і класифікації систем стосовно дослі-

дження страхової системи та діяльності страхової компанії як елемента цієї системи. Виходячи з вище викладеного страхова система може бути визначена як система виходячи з таких міркувань.

По-перше, вона відноситься до економічної сфери діяльності, яка підпадає під дію основних економічних законів: діяльність визначається законами попиту і пропозиції, орієнтована на досягнення деякого економічного результату, залежного від умов конкурентного середовища.

По-друге, на відміну від інших економічних об'єктів її діяльність специфічна і пов'язана (через страхову компанію) з отриманням і трансформацією грошових коштів – страхових внесків – як безліч елементів цієї системи. Трансформація деякої підмножини цих елементів (страхових внесків) в іншу підмножину (інвестиції) і визначає характер трансформаційних зв'язків між ними.

По-третє, подальша конкретизація між елементних зв'язків виду «отримані грошові кошти – створені грошові кошти – відшкодовані грошові кошти» дозволяє ідентифікувати їх на основі ознаки отримання маржі (яка залежить від співвідношення страхових тарифів і страхових виплат) в результаті реалізації страхової послуги або гарантії. В силу цього страхова система може бути ідентифікована як об'єднання, що здійснює розглянутий спосіб зв'язків.

По-четверте, введення структурних характеристик по формах та видах страхування, об'ємах, термінах і резервах грошових коштів страхових компаній визначає даний об'єкт як систему (що акумулює і трансформує різні види грошових ресурсів). Будучи відкритою системою, страхова система взаємодіє з системами більше за високого порядку, і її функціонування безпосередньо пов'язане з функціонуванням кожної з них. Найбільш тісна залежність спостерігається між діяльністю кожною окремо взятою страховою компанією і суб'єктами ринку (юридичними і фізичними особами) та державою.

Таким чином, страхова система є великою, складною, ієрархічною, динамічною, керованою і цілеспрямованою системою. За способом взаємодії із зовнішнім середовищем вона є відкритою системою, що функціонує в умовах невизначеності. В той же час, вона є підсистемою систем більш високого порядку: фінансово-кредитної (остання утворює фінансовий сектор економіки в цілому).

На рис. 1 наведено схему взаємодії страхової компанії з системами різних рівнів

Також треба зазначити, що необхідно, щоб між фінансовим і реальним секторами економіки дотримувалася раціональна пропорція: розвиток фінансового сектора, в тому числі, страхової системи повинен відповідати і підкріплюватися розвитком реального сектора економіки.

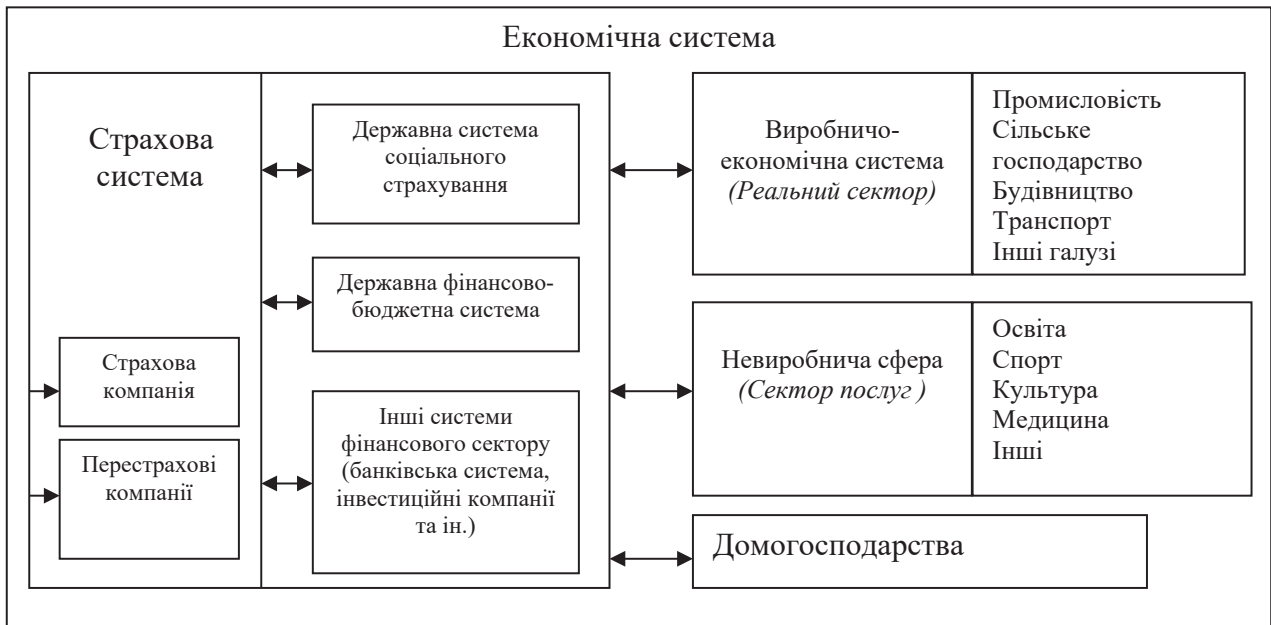

Рис. 1. Схема взаємодії страхової компанії з системами різних рівнів

Висновки з проведеного дослідження. Отже, на підставі вищенаведеного, під страховою системою пропонується розуміти сукупність страхових компаній, юридичних і фізичних осіб, а також державу, що знаходяться у взаємодії із приводу перерозподільних відносин, обумовлених формуванням страхового фонду і його використанням у разі настання імовірнісної події, що спричинила втрату, ушкодження або (і) погіршення властивостей конкретного застрахованого об'єкта або події пов'язаної з життєзабезпеченням або функціонуванням застрахованого суб'єкта.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Александрова М.М. Страхування : навч.-метод. посіб. Київ : ЦУЛ, 2002. 208 с.
2. Серкова П.П. Український страховий ринок – реальний та не дуже. Фондовий ринок: Укр.: Українська Академія наук Нац. Прогресу. Інститут стратегічних досліджень економіки та розвитку. 2005. № 24. С. 26–31.
3. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізм забезпечення) : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. 759 с.
4. Внукова Н.М., Кузьминчук Н.В. Соціальне страхування. Кредитно-модульний курс : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 412 с.
5. Базилевич В.Д. Страхова справа. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2002. 203 с.
6. Гаманкова О.О. Фінанси страхових організацій : навч. посібник. Київ : КНЕУ, 2007. 328 с.
7. Заруба О.Д. Страхова справа : підручник. Київ : Товариство «Знання», КОО, 1998. 321 с.
8. Заруба О.Д. Основи страхування : посібник. Київ : Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1995. 180 с.

9. Клапків М.С., Клапків Ю.М. Витоки національного страхового ринку України : монографія. Тернопіль : Карт-бланш, 2003. 275 с.
10. Клапків М.С. Страхування фінансових ризиків. Тернопіль : Економічна думка, 2002. 571 с.
11. Корнєєв В.В. Фінансові посередники як інститути розвитку : монографія: Основа, 2007. 192 с.
12. Осадець С.С. Страхування : підручник / Керівник авт. кол. і наук. ред. С.С. Осадець. Київ : КНЕУ, 1998. 528 с.
13. Плиса В.Й. Страхування : навч. посібник. Київ : Каравела, 2006. 392 с.
14. Мних М.В. Страхування в Україні: сучасна теорія і практика : підручник. Київ : Знання України, 2006. 248 с.
15. Ротова Т.А. Страхування : навч. посібник. Київ : Київ нац. торг. екон. ун-т, 2001. 400 с.
16. Докторова Н.П. Механізми державного регулювання страхової діяльності України : дис.... канд. наук з держ. управління : 25.00.02 / Н.П. Докторова, Донецьк, 2007. 188 с.
17. Вовчак О.Д. Страхова справа : підручник. Київ : Знання, 2011. 391 с.
18. Шумелда Я.П. Страхування : навч. посібник для студентів економічних спеціальностей. Тернопіль : Джура, 2004. 280 с.
19. Шумелда Я.П. Основи актуарних розрахунків : навч. посібник для студентів спеціальності «Фінанси» (спеціалізація – «Страхова справа»). Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. 160 с.
20. Борисова В.А. Страхувальні послуги : навч. посібник. Суми : Видавництво «Довкілля», 2004. 408 с.
21. Внукова Н.М., Кузьминчук Н.В. Соціальне страхування. Кредитно-модульний курс : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 412 с.
22. Горбач Л.М. Страхова справа : навч. посібник. 2-ге вид., виправлене. Київ : Кондор, 2003. 252 с.

REFERENCES:

1. Aleksandrova M.M. (2002) Strakhuvannia [Insurance]. Kyiv: TsUL, 208 p. (in Ukrainian)
2. Serkova P.P. (2005) Ukrains'kyj strakhovyj rynek – real'nyj ta ne duzhe. Fondovyj rynek [The Ukrainian insurance market is real and not so real. Stock Market]. Ukrains'ka Akademiia nauk Nats. Prohresu. Instytut stratehichnykh doslidzhen' ekonomiky ta rozvytku, no. 24. pp. 26–31. (in Ukrainian)
3. Baranovskij O.I. (2004) Finansova bezpeka v Ukraini (metodolohiia otsinky ta mekhanizm zabezpechennia) [Financial security in Ukraine (assessment methodology and provisioning mechanism)]. Kyiv: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 759 p. (in Ukrainian)
4. Vnukova N.M., Kuzmynchuk N.V. (2009) Sotsialne strakhuvannia. Kredytno-modul'nyj kurs [Social Insurance. Credit-module course]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 412 p. (in Ukrainian)
5. Bazylevych V.D. (2002) Strakhova sprava [Insurance case]. Kyiv: Znannia, 203 p. (in Ukrainian)
6. Hamankova O.O. (2007) Finansy strakhovykh orhanizatsij [Finances of insurance organizations]. Kyiv: KNEU, 328 p. (in Ukrainian)
7. Zaruba O.D. (1998) Strakhova sprava [Insurance case]. Kyiv: Tovarystvo "Znannia", KOO, 321 p. (in Ukrainian)
8. Zaruba O.D. (1995) Osnovy strakhuvannia: posibnyk [Basics of insurance]. Kyiv: Ukrainsko-finskyj instytut menedzhmentu i biznesu, 180 p. (in Ukrainian)
9. Klapkiv M.S., Klapkiv Yu.M. (2003) Vytoky natsional'noho strakhovoho rynku Ukrainy [Origins of the national insurance market of Ukraine]. Ternopil: Kartblansh, 275 p. (in Ukrainian)
10. Klapkiv M.S. (2002) Strakhuvannia finansovykh ryzykiv [Insurance of financial risks]. Ternopil: Ekonomichna dumka, 571 p. (in Ukrainian)
11. Kornieiev V.V. (2007) Finansovi poserednyky iak instytuty rozvytku [Financial intermediaries as development institutions]. Osnova, 192 p.
12. Osadets' S.S. (1998) Strakhuvannia [Insurance]: pidruchnyk / Kerivnyk avt. kol. i nauk. red. S.S. Osadets'. Kyiv: KNEU, 528 p. (in Ukrainian)
13. Plysa V.J. (2006) Strakhuvannia [Insurance]. Kyiv: Karavela, 392 p. (in Ukrainian)
14. Mnykh M.V. (2006) Strakhuvannia v Ukraini: suchasna teoriia i praktyka [Insurance in Ukraine: modern theory and practice]. Kyiv: Znannia Ukrainy, 248 p. (in Ukrainian)
15. Rotova T.A. (2001) Strakhuvannia [Insurance]. Kyiv: Kyiv nats. ekon. un-t., 400 p. (in Ukrainian)
16. Doktorova N.P. (2007) Mekhanizmy derzhavnogo rehuliuвання strakhovoi diial'nosti Ukraini [Mechanisms of state regulation of insurance activity in Ukraine]: dys. ... kand. nauk z derzh. upravlinnia: 25.00.02 / N.P. Doktorova, Donets'k, 188 p. (in Ukrainian)
17. Vovchak O.D. (2011) Strakhova sprava [Insurance case]. Kyiv: Znannia, 391 p. (in Ukrainian)
18. Shumelda Ya.P. (2004) Strakhuvannia [Insurance]. Ternopil: Dzhura, 280 p. (in Ukrainian)
19. Shumelda Ya.P. (2003) Osnovy aktuarnykh rozrakhunkiv [Basics of actuarial calculations]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 160 p. (in Ukrainian)
20. Borysova V.A. (2004) Strakhovi posluhy: navch. posibnyk [Insurance services]. Sumy: Vydavnytstvo "Dovkillia", 408 p. (in Ukrainian)
21. Vnukova N.M., Kuz'mynchuk N.V. (2009) Sotsial'ne strakhuvannia. Kredytno-modul'nyj kurs [Social Insurance. Credit-module course]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 412 p. (in Ukrainian)
22. Horbach L.M. (2003) Strakhova sprava [Insurance case]. Kyiv: Kondor, 252 p. (in Ukrainian)

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯTHE PECULIARITIES OF ACCOUNT RECEIVABLE ACCOUNTING
IN MODERN ECONOMIC CONDITIONS

УДК 657.36(477)«202»

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.82-18>**Бразілій Н.М.**к.е.н., доцент,
доцент кафедри обліку,
аналізу і оподаткування,
Черкаський державний технологічний
університет**Крот Ю.М.**к.е.н., доцент,
доцент кафедри обліку,
аналізу і оподаткування,
Черкаський державний технологічний
університет**Пастернак Я.П.**к.е.н., доцент,
доцент кафедри обліку,
аналізу і оподаткування,
Черкаський державний технологічний
університет**Braziliia Nataliia**

Cherkasy State Technological University

Krot Yuliya

Cherkasy State Technological University

Pasternak Yaroslava

Cherkasy State Technological University

В статті розглянуто особливості обліку розрахунків з дебіторами та встановлено, що дане питання є надзвичайно актуальним в сучасних умовах господарювання, особливо за наявності фінансової кризи, яка призводить до виникнення проблем не своєчасних платежів, сумнівних та безнадійних боргів. Визначено, що на розмір та структуру дебіторської заборгованості впливають зовнішні та внутрішні фактори, при чому найсуттєвіший вплив мають внутрішні фактори, зокрема, облікові та контрольні. Організація бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості починається з розроблення Наказу про облікову політику. Результати дослідження показали, що до Наказу доцільно включити три розділи: організаційний, технологічний, методичний в розрізі відповідних елементів кожного розділу. Встановлено, що бухгалтерський облік розрахунків з дебіторами здійснюється на всіх етапах життєвого циклу дебіторської заборгованості та охоплює всі етапи облікового процесу. З метою створення ефективної системи бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості та досягнення її оптимального рівня для кожного етапу та циклу розроблено відповідні завдання обліку.

Ключові слова: дебіторська заборгованість, господарська діяльність, фактори впливу, облікова політика, життєвий цикл, етапи облікового процесу.

The article examines the accounting peculiarities of the payments with debtors and establishes that this issue is extremely relevant in modern economic conditions, especially in the presence of a financial crisis, which leads to problems of untimely payments, doubtful and bad debts. Considering the economic activity of the enterprise as a system that consists of defined economic processes such as supply, production, sale, it was determined that the occurrence of account receivable is an objective and natural phenomenon in the process of enterprise's economic activity. It is mostly typical for the supply process (according to payments for advances issued) and sales (according to payments with buyers, customers and other contractors). The size and the structure of account receivable are influenced by external and internal factors related to both, the general condition of the country's economy and the organization of the company's work. It was established that internal factors, in particular, accounting and control factors, have the most significant influence, since the amount of account receivable depends on the accounting and credit policy chosen by the enterprise, the practice of performing accounting and payment operations, the professionalism of accounting employees and properly organized form of control over payments with debtors. The organization of account receivable accounting begins with the development of the Order on accounting policy. The results of the study showed that it is advisable to include three sections in the Order: organizational, technological, methodical in terms of the relevant elements of each section that will contribute the formation of objective and relevant information about account receivable. It was established that the payments accounting with debtors covers all the stages of the accounting process (primary, current, summarizing) and takes place at all stages of the lifecycle of account receivable (formation, use, repayment). Appropriate accounting tasks have been developed in order to create an effective account receivable accounting system, to achieve its optimal level and ensure timely control and analysis of payment operations for each stage and cycle.

Key words: account receivable, economic activity, influencing factors, accounting policy, lifecycle, stages of the accounting process.

Постановка проблеми. Функціонування економіки України в сучасних умовах глобальної кризи, що виникла внаслідок розгортання повномасштабної війни росією та стала найбільшим викликом, з яким стикався сучасний бізнес в нашій країні, призвела до масштабних руйнувань та тимчасової окупації територій, зменшення кількості працюючих підприємств або їх банкрутства. В таких умовах дотримуватись розрахунково-платіжної дисципліни підприємствами досить складно, а іноді і взагалі неможливо, що призводить до падіння ділової активності, платоспроможності, ліквідності, і, як наслідок, гострої нестачі грошових коштів і накопичення дебіторської заборгованості. Дебіторська заборгованість є особливою складовою активів підприємства, а на її структуру та

питому вагу в складі активів мають значний вплив кредитна політика підприємства, галузь діяльності та загальноекономічна і політична ситуація, яка супроводжує діяльність підприємства. Особливості сучасної системи бухгалтерського обліку, в тому числі в частині обліку дебіторської заборгованості, полягають у її зосередженні на потреби керівництва в релевантній інформації для прийняття ефективних як поточних, так і стратегічних управлінських рішень. Отже, проблемні питання управління дебіторською заборгованістю, її обліку та контролю є надзвичайно актуальними в сучасних умовах господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження питань з теорії та методології обліку дебіторської заборгованості

зробили вітчизняні вчені: Бланк І.О., Білик М.Д., Бутинець Ф.Ф., Голов С.Ф., Городянська Л.В., Костирко Р.О., Костюченко В.М., Лігоненко Л.О., Мних Є.В., Нападовська Л.В., Осадчий Ю.І., Пушкар М.С., Савицька Г.В., Сопко В.В., Щирба М.Т. та ін. Проте деякі теоретичні, методичні та організаційні положення щодо обліку дебіторської заборгованості підприємств в сучасних умовах господарювання залишаються остаточно не вирішеними. Вивчення теоретичних розробок та практичної діяльності сучасних підприємств дало змогу окреслити коло недостатньо опрацьованих питань, зокрема, визначення впливу факторів на дебіторську заборгованість, формування облікової політики в частині обліку дебіторської заборгованості, організації обліку розрахунків з дебіторами є дискусійними і потребують подальших досліджень.

Постановка завдання. Метою статі є дослідження особливостей бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості в сучасних умовах господарювання, виявленні існуючих проблемних питань та розробці способів їх усунення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Господарська діяльність будь-якого підприємства незалежно від форми власності, розміру чи організаційно-правової структури – це складна, багатогранна система, яка складається з визначених етапів, а також взаємопов'язаних та безперервних господарських процесів – постачання, виробництво, реалізація, сукупність яких являє собою операційний цикл, або кругообіг капіталу. Виникнення дебіторської заборгованості є об'єктивним та природним явищем в процесі господарської діяльності підприємств, та найбільш характерне для процесу постачання (за розрахунками за авансами виданими) і реалізації (за розрахунками з покупцями, замовниками та іншими контрагентами) (рис. 1).

Згідно НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість», дебіторська заборгованість – це сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату, дебітори – юридичні та фізичні особи, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству

певні суми грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів [1]. Наявність дебіторської заборгованості зумовлена існуванням ризиків під час проведення розрахунків з контрагентами та пов'язано з принципом нарахування, сутність якого полягає в тому, що доходи і витрати відображаються в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності в момент їх виникнення незалежно від часу надходження або сплати грошових коштів (грошей) [2], отже, підприємство в момент відвантаження продукції, передачі послуг чи права власності на них незалежно від сплати відображає отримання доходу, а в разі відсутності оплати – одночасно і дебіторську заборгованість.

Величина та структура дебіторської заборгованості визначається переліком факторів, які можна поділити на зовнішні та внутрішні (рис. 2).

Зовнішні фактори впливу на дебіторську заборгованість пов'язані, в основному, із загальним станом економіки країни. Так, розмір дебіторської заборгованості може змінюватись в залежності від: спаду або підвищення рівня виробництва в країні або в галузі; наявності неплатежів та інфляційних процесів, особливо в кризових умовах; розробленої нормативної бази щодо можливості стягнення дебіторської заборгованості; насиченості ринку певним видом продукції та рівня попиту на продукцію.

Більший вплив на розмір та структуру дебіторської заборгованості мають внутрішні фактори, які безпосередньо пов'язані з організацією роботи підприємства, його формою власності та організаційно-правовою структурою. Так, величина дебіторської заборгованості може змінюватись в залежності від:

- сформованої облікової політики в частині організації обліку дебіторської заборгованості;
- обраної підприємством кредитної політики, яка передбачає встановлення періодів погашення заборгованості, термінів і умов надання кредитів, знижок, критеріїв платоспроможності клієнтів;
- використання видів та форм розрахунків, які гарантують оплату;

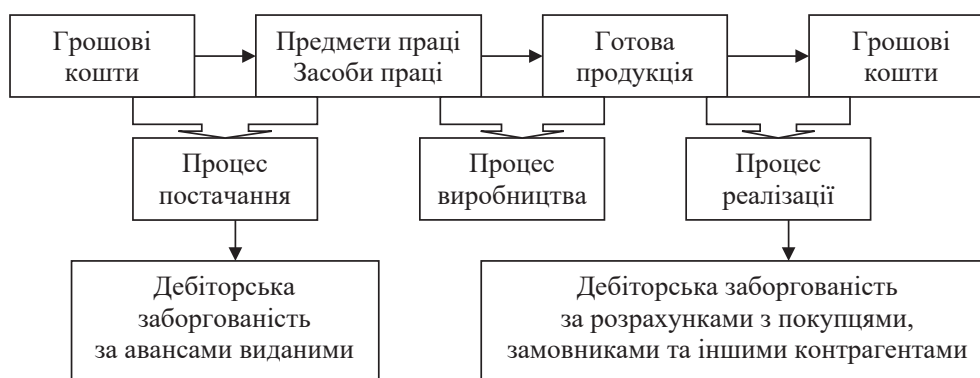

Рис. 1. Виникнення дебіторської заборгованості в процесі кругообігу капіталу

Джерело: сформовано авторами

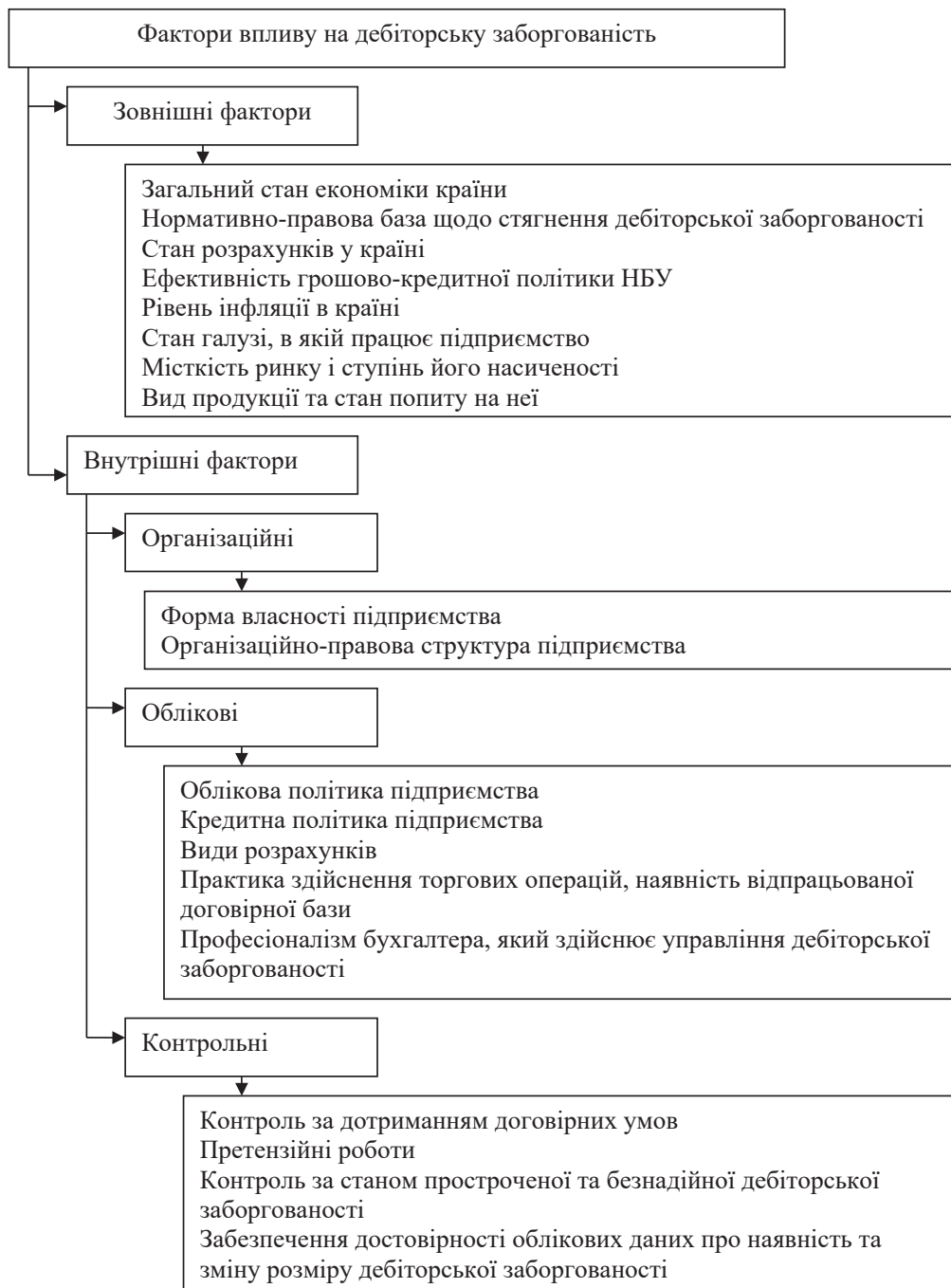

Рис. 2. Фактори впливу на дебіторську заборгованість

Джерело: сформовано авторами

– обраної підприємством форми контролю за: станом дебіторської заборгованості, в тому числі простроченої та безнадійної; дотриманням договірних умов та проведенням, за необхідності, претензійних робіт; посилення всіх можливих заходів щодо погашення дебіторської заборгованості.

Незалежно від причин виникнення, уникнути наявності дебіторської заборгованості неможливо, тому одним із найважливіших питань, яке повинен вирішувати бухгалтер в процесі управління, є оптимізація обсягів дебіторської заборгованості.

Важливою передумовою ефективного управління дебіторською заборгованістю, і, як наслідок, визначення і дотримання її оптимальних розмірів, є створення належного інформаційного забезпечення, яке формується в системі бухгалтерського обліку. Бухгалтерський облік як інформаційна база управління починається з розробки облікової політики, як механізму управління обліком, який здійснюють на основі вибору та розробки суб'єктом господарювання способів (варіантів), правил і процедур щодо організації та методики ведення

обліку, складання і подання звітності виходячи із загальноприйнятих принципів та із специфіки діяльності підприємства для отримання повної, об'єктивної, достовірної і неупередженої інформації з метою прийняття зацікавленими особами обґрунтованих управлінських рішень [3, с. 30].

Облікова політика надає можливість підприємствам використовувати власні методики обліку окремих операцій, щодо яких існують альтернативні варіанти. В частині організації обліку дебіторської заборгованості облікова політика повинна забезпечувати всі необхідні аспекти, пов'язані з управлінням дебіторської заборгованості від моменту її виникнення до погашення.

Документальне оформлення облікової політики підприємств реалізується у вигляді Наказу про облікову політику, який складається з трьох розділів: організаційний, технологічний, методичний. В таблиці 1 наведено елементи облікової політики в частині організації бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості в розрізі наведених роз-

ділів, які, на думку авторів, доцільно включати до Наказу, та їх альтернативні варіанти.

Грамотно розроблений Наказ про облікову політику підприємства має суттєвий вплив на ефективність організації всього облікового процесу, в тому числі і дебіторської заборгованості, адже від обґрунтованості, доцільності та деталізації процесу обліку дебіторської заборгованості залежить не лише ліквідність та платоспроможність підприємства, а і результати його діяльності. Включення до Наказу про облікову політику наведених в таблиці 1 елементів дасть змогу як формувати в обліку об'єктивну та релевантну інформацію щодо дебіторської заборгованості, так і здійснювати ефективне управління нею на всіх стадіях її руху.

Бухгалтерський облік розрахунків з дебіторами сприяє своєчасному та правильному відображенню інформації щодо наявності та руху дебіторської заборгованості, здійснюється на всіх стадіях її життєвого циклу: формування, використання, погашення, та охоплює всі етапи облікового про-

Таблиця 1

Складові елементи облікової політики в частині організації бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості

Елементи облікової політики	Альтернативні варіанти
Організаційний розділ	
Організація та оформлення договірних відносин	Створення структурного підрозділу або посади, до обов'язків яких буде включено організацію та оформлення договірних відносин, облік, реєстрацію та зберігання договорів
Склад і обсяг комерційної таємниці та порядок її захисту	Створення спеціальної комісії, яка буде визначати перелік інформації, віднесеної до складу комерційної таємниці, зокрема, це може бути інформація про умови договорів (угод, контрактів); про переговори; дані про ціну продажу; розміри наданих знижок
Розробка посадової інструкції бухгалтера щодо обліку розрахунків з дебіторами	Розробка посадової інструкції бухгалтера, до функцій якого входить облік дебіторської заборгованості
Технологічний розділ	
Форма ведення бухгалтерського обліку	Зазначається форма ведення бухгалтерського обліку (ручна чи комп'ютеризована), що визначає сукупність та послідовність використання облікових реєстрів при відображенні процесу розрахунків з дебіторами
Організація документації і документообігу	Наводиться перелік операцій, які необхідно документувати щодо обліку розрахунків з дебіторами, перелік первинних документів, в тому числі розроблених підприємством самостійно, та порядок їх складання, графік документообігу щодо відображення інформації про дебіторську заборгованість, відомості аналітичного обліку за кожним дебітором
Організація, умови й строки зберігання документів та облікових реєстрів	Встановлюється місце зберігання первинних документів та реєстрів бухгалтерського обліку розрахунків з дебіторами, термін зберігання таких документів (не менше строку позовної давності)
Робочий план рахунків	Наводиться перелік синтетичних рахунків, субрахунків та аналітичних рахунків до них, необхідних для ведення бухгалтерського обліку розрахунків з дебіторами
Строки проведення інвентаризації дебіторської заборгованості	Вказується вимога щодо необхідності складання та затвердження щороку графіку проведення інвентаризації дебіторської заборгованості
Організація внутрішнього контролю розрахунків	Для підтвердження достовірності облікових та звітних даних про наявність та зміну розміру дебіторської заборгованості зазначається обов'язковість проведення внутрішнього контролю розрахунків з дебіторами

Елементи облікової політики	Альтернативні варіанти
Методичний розділ	
Визнання та оцінка дебіторської заборгованості	Доцільно встановити критерії визнання дебіторської заборгованості згідно чинного законодавства; особливі умови визнання дебіторської заборгованості покупців та замовників (покупцеві передані ризики й вигоди, пов'язані з правом власності на даний актив; підприємство продавець не проводить надалі управління та контроль за реалізованим активом); визначитися з переліком пов'язаних сторін та методами оцінки доходу під час операцій з ними; передбачити додатково умови застосування оцінки заборгованості за справедливою вартістю
Класифікація дебіторської заборгованості	Відображаються класифікаційні групи дебіторської заборгованості за термінами непогашення (за останні 6 місяців чи за останні 3 роки)
Метод визначення величини резерву сумнівних боргів	Відображаються методи, способи і дата визначення величини резерву сумнівних боргів
Облік резерву сумнівних боргів для різних видів дебіторської заборгованості	Доцільно вказати, для яких видів дебіторської заборгованості буде нараховуватися резерв сумнівних боргів, зокрема: окремо для дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги та окремо для іншої поточної дебіторської заборгованості (по розрахунках за претензіями, з відшкодування матеріальних збитків тощо)
Методика визнання безнадійної дебіторської заборгованості.	Встановлюються критерії віднесення дебіторської заборгованості до безнадійної відповідно до чинного законодавства
Порядок списання безнадійної дебіторської заборгованості	Відображається порядок списання безнадійної дебіторської заборгованості за рахунок зменшення величини резерву сумнівних боргів або шляхом включення її вартості до складу інших операційних витрат
Заходи щодо прискорення процесу погашення дебіторської заборгованості	Зазначаються заходи, які можуть бути використані для прискорення процесу погашення дебіторської заборгованості, зокрема, рефінансування у вигляді: факторингу (поступка продавцем банку права одержання коштів за платіжними документами на продукцію); спонтанного фінансування (застосування спеціальних знижок для покупців за достроковий розрахунок); веденням обліку довгострокових або поточних векселів отриманих

Джерело: сформовано авторами на підставі [4; 5; 6]

Таблиця 2

Складові бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості

Стадії життєвого циклу дебіторської заборгованості	Завдання обліку дебіторської заборгованості	Етапи облікового процесу
Формування дебіторської заборгованості	Формування принципів кредитної політики по відношенню до потенційних дебіторів Визнання можливих сум фінансових коштів, які підприємство може інвестувати в дебіторську заборгованість Встановлення критеріїв визнання та оцінки дебіторської заборгованості Аналіз дебіторської заборгованості попередніх періодів	Первинний облік: – підписання договорів купівлі-продажу – документування господарських операцій щодо виникнення дебіторської заборгованості
Використання дебіторської заборгованості	Оцінка стану наявної дебіторської заборгованості Оцінка ефективності кредитної політики Розрахунок резерву сумнівних боргів Побудова ефективної системи контролю за рухом дебіторської заборгованості Аналіз дебіторської заборгованості по дебіторах, термінах її виникнення	Поточний облік: – відображення господарських операцій за розрахунками з дебіторами на підставі первинних документів на рахунках бухгалтерського обліку, в облікових регістрах
Погашення дебіторської заборгованості	Використання ефективних форм рефінансування Розробка методів та підходів щодо стягнення відстроченої та простроченої дебіторської заборгованості Списання безнадійної дебіторської заборгованості	Узагальнюючий облік: – розробка аналітичних таблиць з обліку розрахунків з дебіторами; – відображення залишків дебіторської заборгованості у фінансових звітах

Джерело: сформовано авторами на підставі [7]

цесу – первинний, поточний, узагальнюючий облік. На думку авторів, доцільно виокремити відповідні завдання, що виконуються обліковими працівниками, характерні для кожної стадії життєвого циклу дебіторської заборгованості та етапів облікового процесу (табл. 2).

Виконання наведених в таблиці 2 завдань сприятиме організації ефективної системи обліку дебіторської заборгованості, оптимізації її розмірів, упорядкуванню інформації щодо розрахунків з дебіторами, забезпеченню своєчасного контролю та аналізу розрахункових операцій, що призведе до прийняття раціональних управлінських рішень в частині управління дебіторською заборгованістю підприємства.

Висновки з проведеного дослідження. Підприємства, здійснюючи господарську діяльність, мають розрахунки з різними контрагентами, а терміни поставок і отримання грошових коштів, як правило, різняться в часі, тому наявність дебіторської заборгованості в цілому є звичайним та економічно виправданим явищем. Виникнення дебіторської заборгованості в процесі господарської діяльності підприємств найбільш характерне для процесу постачання і реалізації. На розмір та структуру дебіторської заборгованості мають вплив зовнішні та внутрішні фактори, пов'язані як із загальним станом економіки країни, так і з організацією роботи підприємства. Найсуттєвіший вплив на дебіторську заборгованість мають внутрішні фактори, зокрема, облікові та контрольні, оскільки її величина залежить від обраної підприємством облікової та кредитної політики, практики здійснення облікових та розрахункових операцій, професіоналізму облікових працівників, а також правильно організованої форми контролю за розрахунками з дебіторами.

Першим етапом організації бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості є розроблення Наказу про облікову політику, до складу якого доцільно включити три розділи: організаційний, технологічний, методичний в розрізі відповідних елементів кожного розділу, що сприятиме формуванню в обліку об'єктивної та релевантної інформації про дебіторську заборгованість.

Бухгалтерський облік розрахунків з дебіторами охоплює всі етапи облікового процесу (первинний, поточний, узагальнюючий) та здійснюється на всіх етапах життєвого циклу дебіторської заборгованості (формування, використання, погашення). При цьому повинні бути виконані відповідні завдання обліку, що дасть змогу досягти оптимального рівня дебіторської заборгованості, мінімізувати розміри сумнівних та безнадійних боргів, створити ефективну систему контролю та аналізу дебіторської заборгованості, і, як наслідок, раціонально використовувати фінансові ресурси та зміцнити фінансовий стан підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість», затверджене наказом Мінфіну від 08.10.1999 р. № 237. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99#Text> (дата звернення: 04.08.2023).
2. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затверджене наказом Мінфіну від 07.02.2013 р. № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text> (дата звернення: 04.08.2023).
3. Пушкар М.С., Щирба М.Т. Теорія і практика формування облікової політики: монографія. Тернопіль: Карт-бланш, 2010. 260 с.
4. Бірюк О.Г. Організаційні, технологічні та методичні аспекти формування облікової політики підприємства щодо розрахунків з дебіторами. *Молодий вчений*. 2014. № 6 (09). С. 84–88.
5. Левченко З.М. Формування облікової політики підприємства щодо обліку дебіторської заборгованості. *Інфраструктура ринку*. 2018. Випуск 20. С. 274–277.
6. Жаворонок А.В., Григорович Н.І. Управління дебіторською заборгованістю. *Молодий вчений*. 2017. № 6 (46). С. 419–422.
7. Носенко І.Ю. Проблеми обліку та управління дебіторською заборгованістю. *Молодий вчений*. 2016. № 12.1 (40). С. 895–900.

REFERENCES:

1. National regulation (standard) of accounting 10 "Accounting Receivable", approved by the Order of the Ministry of Finance dated 10.08.1999. № 237. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99#Text> (accessed 08 April 2023). (in Ukrainian)
2. National regulation (standard) of accounting 1 "General requirements for financial reporting", approved by the Order of the Ministry of Finance dated 02.07.2013. № 73. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text> (accessed 04 August 2023). (in Ukrainian)
3. Pushkar M.S., Shchyrb M.T. (2010) *Teoriya i praktyka formuvannya oblikovoyi polityky: monohrafiya* [Theory and practice of accounting policy formation: monograph]. Ternopil: Carte blanche, 260 p. (in Ukrainian)
4. Biryuk O.G. (2014) *Orhanizatsiyni, tekhnolohichni ta metodychni aspekty formuvannya oblikovoyi polityky pidpryyemstva shchodo rozrakhunkiv z debitoramy* [Organizational, technological and methodological aspects of the formation of the company's accounting policy regarding to payments with debtors]. *Molodyy vchenyy*, no. 6 (09), pp. 84–88. (in Ukrainian)
5. Levchenko Z.M. (2018) *Formuvannya oblikovoyi polityky pidpryyemstva shchodo obliku debitors'koyi zaborhovanosti* [Formation of the company's accounting policy regarding account receivable]. *Infrastruktura rynku*, no. 20, pp. 274–277. (in Ukrainian)
6. Zhavoronok A.V., Hryhorovych N.I. (2017) *Upravlinnya debitorskoyu zaborhovanistyu*. [Accounts receivable management]. *Molodyy vchenyy*, no. 6 (46), pp. 419–422. (in Ukrainian)
7. Nosenko I.Y. (2016) *Problemy obliku ta upravlinnya debitorskoyu zaborhovanistyu* [The problems of accounting and management of account receivable]. *Molodyy vchenyy*, no. 12.1 (40), pp. 895–900. (in Ukrainian)

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОБЛІКУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ТА КРЕДИТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТЕЙ В СИСТЕМІ РОЗРАХУНКІВ: ВІТЧИЗНЯНА ТА МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА

METHODOLOGICAL ASPECTS OF ACCOUNTS RECEIVABLES AND ACCOUNTS PAYABLE IN THE CALCULATIONS SYSTEM: NATIONAL AND INTERNATIONAL PRACTICE

У статті розглянуто основні методологічні аспекти відображення інформації про дебіторську та кредиторську заборгованість у вітчизняній та міжнародній обліковій практиці шляхом порівняння рекомендацій стандартів. Зокрема, щодо визнання, припинення визнання, оцінки та відображення у фінансовій звітності цих заборгованостей, а також розглянуто питання визначення резерву сумнівних боргів дебіторської заборгованості. Встановлено відмінності в частині визначення та методів оцінки, створення резерву сумнівних боргів («очікувані кредитні збитки») і вимог щодо розкриття інформації в бухгалтерській звітності. Виокреслено перспективи подальших досліджень, зокрема ретельне вивчення цих відмінностей через призму можливості імплементації вимог міжнародних стандартів у вітчизняну практику для покращення облікової інформаційної бази в сучасних складних умовах.

Ключові слова: національні стандарти (положення) бухгалтерського обліку, міжнародні стандарти фінансової звітності, розрахунки, облік, дебіторська заборгованість, кредиторська заборгованість.

The purpose of the study is to reveal certain methodological aspects of accounting for receivables and payables in order to improve the accounting information base in today's complex conditions. To achieve the goal, the tools of scientific research are applied, namely: analysis and synthesis, induction and deduction (when posing a problem); comparison, systematization and theoretical generalization (during the comparative analysis of moments of recognition, termination of recognition, evaluation and reflection in financial statements of receivables and payables, as well as when determining the reserve of doubtful debts of receivables); graphic method for rational, compact, visual presentation of research material; the cause-and-effect method and the abstract-logical method were used in the development of directions for further research. The article examines the main methodological aspects of accounting for receivables and payables in the settlement system by comparing the recommendations of national and international standards. Improving the accounting of receivables and payables will allow to improve the settlement management system and ultimately the financial condition of the enterprise. A list of national and international standards that determine the methodological principles of accounting for receivables and payables is given. The main methodological aspects of displaying information about receivables and payables in national and international accounting practice were analyzed by comparing the recommendations of the standards. This is the recognition, termination of recognition, evaluation and reflection in the financial statements of receivables and payables, as well as the issue of determining the reserve of doubtful debts receivables. It is substantiated that the methodological aspects of national accounting of receivables and payables mainly correspond to international ones. Differences have been established in terms of the definition and methods of assessment, creation of a reserve for doubtful debts ("expected credit losses") and requirements for disclosure of information in accounting reports. Prospects for further research are outlined, in particular, a thorough study of these differences through the prism of the possibility of implementing the requirements of international standards into national practice to improve the accounting information base in today's complex conditions.

Key words: National Accounting Regulations (Standards), International Financial Reporting Standards, calculations, accounting, receivables, payables.

УДК 657.432:657.433

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.82-19>

Долішня Т.І.¹

к.е.н., доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Федорів Ю.П.
магістрант, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Dolishnia Tetiana

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

Fedoriv Yulia

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

Постановка проблеми. У сьогоднішніх надзвичайно складних економічних умовах удосконалення розрахунково-платіжних відносин між господарюючими суб'єктами є важливою передумовою покращення їх фінансового становища. У процесі ведення господарської діяльності підприємства здійснюють розрахунки із дебіторами та кредиторами. У результаті цих розрахунків може виникати як дебіторська так і кредиторська заборгованість, які мають суттєвий вплив на фінансову стабільність суб'єктів господарювання. Тому питання обліку дебіторської та кредиторської заборгованостей набувають особливого значення для підприємств незалежно від їх розмірів та виду діяльності. Більше того наявність багатьох методологічних підходів та нормативних вимог щодо

обліку цих заборгованостей може призвести до відмінностей їх відображення у фінансовій звітності. Це, в свою чергу, обумовлює потребу проведення аналізу методологічних підходів до обліку дебіторської та кредиторської заборгованостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми обліку дебіторської та кредиторської заборгованостей постійно знаходяться у полі зору вчених. Зокрема, Біла О. у своїй праці [1] провела порівняльний аналіз методичних підходів, визнання та класифікації зобов'язань за видами кредиторської заборгованості, які використовуються у національних та міжнародних стандартах бухгалтерського обліку, а Єремян О.М., Морозенко Ю.М. [4] проаналізували ведення бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості підприємства згідно

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0972-4219>

з міжнародними стандартами бухгалтерського обліку та національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку.

Концептуальні основи НП(С)БО та МСФЗ обліку дебіторської заборгованості досліджували Гуцаленко Л.В., Мельник А.О. [2], а також науковці [3; 7] вивчали окремі проблемні аспекти обліку.

Постановка завдання. Метою дослідження є розкриття окремих методологічних аспектів обліку дебіторської та кредиторської заборгованостей як на вітчизняному рівні, так і в контексті міжнародної практики для покращення облікової інформаційної бази в сучасних складних економічних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стан розрахунків з дебіторами та кредиторами у певний момент часу розкривається через суми дебіторської та кредиторської заборгованості. Тому облік розрахунків з дебіторами та кредиторами полягає у визначенні сум дебіторської та кредитор-

ської заборгованості підприємства, оцінки та класифікації їх для відображення у фінансовій звітності.

Методологічні засади вітчизняної практики бухгалтерського обліку дебіторської та кредиторської заборгованості регламентуються цілим рядом положень (рис. 1).

Як бачимо, із рисунка 1, у вітчизняній практиці є два основних стандарти: НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» [6] та НП(С)БО 11 «Зобов'язання» [6], які регулюють облік дебіторської та кредиторської заборгованостей. На відміну від міжнародної практики, де таких спеціальних стандартів немає.

У міжнародній практиці керуються такими стандартами:

– МСБО(ІАС) 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» [5], який визначає порядок відображення в обліку дебіторської і кредиторської заборгованості, її визнання, класифікацію та оцінку;

– МСБО(ІАС) 37 «Забезпечення, непередбачені зобов'язання та непередбачені активи» для забез-

НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість»	<ul style="list-style-type: none"> Визначає методологічні засади формування у бухгалтерському обліку інформації про дебіторську заборгованість та її розкриття у фінансовій звітності
НП(С)БО 11 «Зобов'язання»	<ul style="list-style-type: none"> Визначає методологічні засади формування у бухгалтерському обліку інформації про зобов'язання та її розкриття у фінансовій звітності
НП(С)БО 13 «Фінансові інструменти»	<ul style="list-style-type: none"> Дебіторська заборгованість, що є фінансовим активом Кредиторська заборгованість, що є фінансовим зобов'язанням
НП(С)БО 14 «Оренда»	<ul style="list-style-type: none"> Дебіторська заборгованість орендаря Зобов'язання орендаря за фінансовою орендою
НП(С)БО 17 «Податок на прибуток»	<ul style="list-style-type: none"> Дебіторська заборгованість з поточного податку на прибуток Кредиторська заборгованість з поточного податку на прибуток
НП(С)БО 18 «Будівельні контракти»	<ul style="list-style-type: none"> Дебіторська заборгованість замовників за роботи за будівельним контрактом Валова сума кредиторської заборгованості замовників за роботи за будівельним контрактом
НП(С)БО 21 «Вплив змін валютних курсів»	<ul style="list-style-type: none"> Дебіторська заборгованість в іноземній валюті Кредиторська заборгованість в іноземній валюті
НП(С)БО 23 «Розкриття інформації щодо пов'язаних сторін»	<ul style="list-style-type: none"> Дебіторська заборгованість пов'язаних сторін Кредиторська заборгованість за операціями пов'язаних сторін
НП(С)БО 26 «Виплати працівникам»	<ul style="list-style-type: none"> Кредиторська заборгованість за виплатами працівникам

Рис. 1. НП(С)БО, що визначають методологічні засади обліку дебіторської та кредиторської заборгованостей

Джерело: складено авторами на основі [6]

печення застосування належних критеріїв визнання і методів оцінки, що застосовуються до забезпечень, умовних зобов'язань і умовних активів, а також розкриття інформації у примітках, достатньої для надання користувачам можливості зрозуміти їхній характер, строки і суму [5];

– МСФЗ(IFRS) 9 «Фінансові інструменти», що визначає принципи фінансової звітності щодо фінансових активів і фінансових зобов'язань, які забезпечують надання користувачам фінансової звітності доречної та корисної інформації, необхідної для виконання ними оцінки сум, строків і невизначеності майбутніх грошових потоків суб'єкта господарювання [5];

– МСБО(IAS) 1 «Подання фінансової звітності», МСБО(IAS) 32 «Фінансові інструменти: подання» та МСФЗ(IFRS) 7 «Фінансові інструменти: розкриття інформації» [5] для розкриття інформації про кредиторську та дебіторську заборгованість та інші.

Проаналізуємо основні методологічні аспекти відображення інформації про дебіторську та кредиторську заборгованість у міжнародній та вітчизняній обліковій практиці шляхом порівняння рекомендацій стандартів.

Визнання дебіторської та кредиторської заборгованостей. Як бачимо, із рисунка 2, у міжнародних стандартах, на відміну національним, основна увага щодо визнання дебіторської заборгованості акцентується на виникненні юридичного зобов'язання.

Аналогічно для визнання кредиторської заборгованості: однієї із основних умов її визнання є наявність у господарюючого суб'єкта існуючого зобов'язання (юридичного чи конструктивного) внаслідок минулої події. Тобто існує відмінність в частині моменту визнання зобов'язання за міжнародними та національними стандартами. Це обумовлено тим, що вітчизняними стандартами бухгалтерського обліку не передбачено, ні існуюче зобов'язання, ні його поділ на юридичне та конструктивне.

Припинення визнання дебіторської та кредиторської заборгованостей (рис. 3). У вітчизняній практиці припинення визнання дебіторської заборгованості відбувається за умови якщо пройшов термін позовної давності, борги визнані безнадійними згідно чинного законодавства та списуються за рішенням керівника.

Зауважимо, що, відповідно до статті 256 Цивільного кодексу України [8], позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу. Загальна позовна давність встановлюється у три роки (ст. 257 ЦКУ [8]).

У міжнародній практиці основне контроль, тобто припиняється визнавати заборгованість коли втрачається контроль.

Для припинення визнання кредиторської заборгованості у вітчизняній практиці підставою є результати інвентаризації про її не погашення, які не супер-

Визнання	
НП(С)БО	МСФЗ (IFRS)
Дебіторська заборгованість	
Визначається активом, якщо існує ймовірність отримання майбутніх економічних вигід та може бути достовірно визначена її сума. Визнається активом одночасно з визнанням доходу від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг.	Визнання фінансового активу відбувається тоді, коли організація стає стороною контракту (договору), при виникненні зобов'язання по інструменту.
Кредиторська заборгованість	
Для визнання зобов'язання повинні бути дотримані дві умови: – якщо його оцінка може бути достовірно визначена; – існує ймовірність зменшення економічних вигід у майбутньому внаслідок його погашення	Слід визнавати, якщо: а) суб'єкт господарювання має існуюче зобов'язання (юридичне чи конструктивне) внаслідок минулої події; б) ймовірно, що вибуття ресурсів, які втілюють у собі економічні вигоди, буде необхідним для виконання зобов'язання; в) можна достовірно оцінити суму зобов'язання

Рис. 2. Визнання дебіторської та кредиторської заборгованостей

Джерело: складено авторами на основі [5; 6]

<i>Припинення визнання</i>	
НП(С)БО	МСФЗ (IFRS)
Дебіторська заборгованість	
Дебіторську заборгованість по якій пройшов термін позовної давності, інші борги, нереальні до стягнення, які визнані безнадійними, списують за рішенням керівника підприємства за рахунок резерву сумнівних боргів або списується з балансу з відображенням у складі інших операційних витрат.	Припинення визнання фінансового активу або частини фінансового активу відбувається тоді, коли організація втрачає контроль над правами за контрактом (договором) (коли вказані права реалізуються, припиняється їх дія або організація відмовляється від своїх прав або передає їх третій стороні).
Кредиторська заборгованість	
Якщо внаслідок проведеної інвентаризації встановлено, що зазначена кредиторська заборгованість не підлягає погашенню (у разі якщо це не суперечить нормам ЦКУ [3]), вона підлягає списанню з відповідним визначенням іншого операційного доходу того періоду, у якому зобов'язання визнано таким, що не підлягає погашенню.	Якщо зобов'язання погашено шляхом або виконання, або анульовано або термін його дії закінчився. Така умова виконується, якщо зобов'язання погашено шляхом виплати кредитору або коли дебітор звільнений від зобов'язання судом.

Рис. 3. Припинення визнання дебіторської та кредиторської заборгованостей

Джерело: складено авторами на основі джерел [5; 6]

ечать нормам чинного законодавства. У міжнародній практиці, зазвичай, після погашення або на підставі судового рішення про звільнення від зобов'язання.

Оцінка дебіторської та кредиторської заборгованостей (рис. 4).

Згідно НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» [6], дебіторська заборгованість оцінюється за первісною вартістю та на дату балансу за чистою вартістю реалізації або, іншими словами, до підсумку балансу включається сума поточної дебіторської заборгованості за вирахуванням резерву сумнівних боргів. Відзначимо, що довгострокова дебіторська заборгованість відображається в балансі за їхньою теперішньою вартістю.

У НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» [6] виокремлено такі види дебіторської заборгованості (рис. 5).

У міжнародній практиці при первісному визнанні товарна дебіторська заборгованість також оцінюється за ціною операції, а фінансовий актив за його справедливою вартістю. Після первісного визнання дебіторська заборгованість відповідно до міжнародних стандартів оцінюється за собівартістю, яка амортизується із застосуванням методу ефективною ставки відсотка.

Загалом, після первісного визнання фінансовий актив в залежності від виду може оцінюватися: (а) за

амортизованою собівартістю; (б) за справедливою вартістю через інший сукупний дохід; або (в) за справедливою вартістю через прибуток або збиток [5].

Що стосується оцінки кредиторської заборгованості, то відстежуються чіткі відмінності в рекомендаціях: вітчизняними стандартами передбачено поточну заборгованість оцінювати за сумою погашення, а довгострокову за теперішньою вартістю (табл. 1), а міжнародними стандартами при первісному визнанні оцінювати за справедливою вартістю плюс або мінус витрати на операцію, що можуть бути безпосередньо віднесені на випуск фінансового зобов'язання, а в подальшому за амортизованою собівартістю або за справедливою вартістю.

Згідно НП(С)БО 11 «Зобов'язання» [6], оцінка зобов'язань проводиться у відповідності до їх класифікації (табл. 1).

Відображення у фінансовій звітності дебіторської та кредиторської заборгованостей (рис. 6).

Представлення інформації про дебіторську та кредиторську заборгованість у фінансовій звітності (балансі (звіті про фінансовий стан), примітках), складеній за національними та міжнародними стандартами значно відрізняється, що викликає певні складності у порівнянні та аналізі фінансової звітності.

Для цього використовуються відповідні національні (НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансо-

Оцінка	
НП(С)БО	МСФЗ (IFRS)
Дебіторська заборгованість	
<p>Оцінюється за первісною вартістю, тобто дебіторська заборгованість відображається в обліку в оцінці, визначеній договором, і залежить від кількості і ціни проданої продукції з врахуванням знижок і надбавок, що надаються постачальником своїм клієнтам і покупцям.</p> <p>Поточна дебіторська заборгованість, яка є фінансовим активом (крім придбаної заборгованості та заборгованості, призначеної для продажу), включається до підсумку балансу за чистою реалізаційною вартістю.</p> <p>Довгострокова дебіторська заборгованість відображається в балансі за їхньою теперішньою вартістю.</p>	<p>Під час первісного визнання, за винятком торговельної дебіторської заборгованості, суб'єкт господарювання оцінює фінансовий актив за його справедливою вартістю плюс або мінус витрати на операцію, що можуть бути безпосередньо віднесені на придбання або випуск фінансового активу. При первісному визнанні торговельної дебіторської заборгованості суб'єкт господарювання оцінює її за ціною операції, якщо торговельна дебіторська заборгованість не містить значного компоненту фінансування згідно з МСФЗ 15 (МСФЗ 9.5.13). Фінансовий актив оцінюється за амортизованою собівартістю за дотриманням певних умов. При недотриманні вказаних мов за справедливою вартістю.</p> <p>Після первісного визнання оцінює фінансовий актив: (а) за амортизованою собівартістю; (б) за справедливою вартістю через інший сукупний дохід; або (в) за справедливою вартістю через прибуток або збиток.</p>
Кредиторська заборгованість	
<p>Кредиторська заборгованість оцінюється за сумою укладеного договору та відображається в балансі за: сумою погашення (поточні зобов'язання) або теперішньою вартістю (довгострокові зобов'язання, на які нараховується відсоток).</p>	<p>Під час первісного визнання суб'єкт господарювання фінансове зобов'язання за його справедливою вартістю плюс або мінус витрати на операцію, що можуть бути безпосередньо віднесені на випуск фінансового зобов'язання.</p> <p>Після первісного визнання оцінює фінансове зобов'язання за амортизованою собівартістю або за справедливою вартістю.</p>

Рис. 4. Оцінка дебіторської та кредиторської заборгованостей

Джерело: складено авторами на основі [5; 6]

вої звітності», НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість», НП(С)БО 11 «Зобов'язання» та інші [6] та міжнародні (МСБО(IAS) 1 «Подання фінансової звітності», 37 «Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи», 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» та МСФЗ(IFRS) 9 «Фінансові інструменти» та інші [5]) стандарти.

Визначення резерву сумнівних боргів дебіторської заборгованості. Визначення резерву сумнівних боргів набуває важливого значення при оцінці дебіторської заборгованості на дату балансу. Адже від його величини і залежить показник дебіторської заборгованості на дату балансу, його достовірність,

правильність. Визначення величини резерву сумнівних боргів згідно НП(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» може здійснюватися одним із методів [6]: застосування абсолютної суми сумнівної заборгованості та застосування коефіцієнта сумнівності (рис. 7).

Водночас національний стандарт не містить рекомендацій щодо порядку визнання дебіторської заборгованості сумівною, відсутній перелік необхідних документів для обґрунтування фактів сумнівності, безнадійності. Це дещо ускладнює бухгалтерську роботу на підприємствах.

Метод вибирається підприємством самостійно та встановлюється наказом про облікову політику.

ДЕБІТОРСЬКА ЗАБОРГОВАНІСТЬ	<i>Поточна дебіторська заборгованість</i> – сума дебіторської заборгованості, яка виникає в ході нормального операційного циклу або буде погашена протягом дванадцяти місяців з дати балансу
	<i>Сумнівний борг</i> – поточна дебіторська заборгованість, щодо якої існує невпевненість її погашення боржником
	<i>Безнадійна дебіторська заборгованість</i> – поточна дебіторська заборгованість, щодо якої існує впевненість про її неповернення боржником або за якою минув строк позивної давності
	<i>Довгострокова дебіторська заборгованість</i> – сума дебіторської заборгованості, яка не виникає в ході нормального операційного циклу та буде погашена після дванадцяти місяців з дати балансу

Рис. 5. Класифікація дебіторської заборгованості згідно національного стандарту

Джерело: сформовано авторами на основі [6]

Таблиця 1

Оцінка зобов'язань згідно НП(С)БО 11 «Зобов'язання»

Вид зобов'язань	Визначення	Оцінка
<i>Поточні зобов'язання</i>	зобов'язання, які будуть погашені протягом операційного циклу підприємства або повинні бути погашені протягом	За сумою погашення
<i>Довгострокові зобов'язання</i>	всі зобов'язання, які не є поточними зобов'язаннями	За їх теперішньою вартістю
<i>Непередбачене зобов'язання</i>	1) зобов'язання, що може виникнути внаслідок минулих подій та існування якого буде підтверджено лише тоді, коли відбудеться або не відбудеться одна чи більше невизначених майбутніх подій, над якими підприємство не має повного контролю; або 2) теперішнє зобов'язання, що виникає внаслідок минулих подій, але не визнається, оскільки малоймовірно, що для врегулювання зобов'язання потрібно буде використати ресурси, які втілюють у собі економічні вигоди, або оскільки суму зобов'язання не можна достовірно визначити	За обліковою оцінкою
<i>Забезпечення</i>	зобов'язання з невизначеними сумою або часом погашення на дату балансу	Визнаються витратами, за винятком суми забезпечення, що включається у первісну вартість ОЗ
<i>Доходи майбутніх періодів</i>	доходи, отримані протягом поточного або попередніх періодів, які належать до наступних періодів	

Джерело: сформовано авторами на основі [6]

Згідно МСФЗ 9 «Фінансові інструменти» [5], очікувані кредитні збитки визнаються у фінансовій звітності як резерв.

Порядок знецінення, реалізований у МСФЗ 9 «Фінансові інструменти» [5], застосовується до фінансових активів, що обліковуються за амортизованою вартістю за моделлю ефективної ставки відсотка та за справедливою вартістю через інший сукупний дохід (крім інвестицій у часткові інструменти) (рис. 8).

Таким чином, під порядок знецінення підпадають: видані позики; дебіторська заборгованість (торговельна); дебіторська заборгованість з фінансової оренди; інвестиції у боргові цінні папери.

Висновок з проведеного дослідження. Узагальнюючи вище викладений матеріал, можемо зробити такі висновки, що методологічні аспекти вітчизняного обліку дебіторської та кредиторської заборгованостей в основному відповідають міжнародним. Проте існують відмінності в частині визначення та методів оцінки, створення резерву сумнівних боргів («очікувані кредитні збитки») та вимог щодо розкриття інформації в бухгалтерській звітності.

Зважаючи на вищевикладене, предметом подальших досліджень повинно стати ретельне вивчення саме цих відмінностей через призму можливості імплементації вимог міжнародних стандартів у вітчизняну практику.

Відображення у фінансовій звітності	
НП(С)БО	МСФЗ (IFRS)
Дебіторська заборгованість	
У другому розділі активу балансу у складі оборотних активів якщо це поточна дебіторська заборгованість (платежі по яким очікуються до 12 міс. після звітної дати), та у першому розділі активу балансу у складі необоротних активів, якщо це довгострокова дебіторська заборгованість (платежі за якими очікуються більш ніж через 12 міс. після звітної дати).	У складі активів з класифікацією на поточні (торговельна та інша дебіторська заборгованість) та непоточні.
Кредиторська заборгованість	
У другому розділі пасиву балансу відображаються довгострокові зобов'язання, в третьому розділі – поточні зобов'язання, а в четвертому зобов'язання пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття.	Зобов'язання відображаються в пасиві балансу як сальдо по рядку «Рахунки до сплати» в розділі «Кредиторська заборгованість». При цьому різниця відображення в балансі полягає лише у відмінності структури статей вітчизняної та міжнародної звітності.

Рис. 6. Відображення у фінансовій звітності дебіторської та кредиторської заборгованостей

Джерело: складено авторами на основі [5; 6]

Визначення резерву сумнівних боргів дебіторської заборгованості	
НП(С)БО	МСФЗ (IFRS)
Величина резерву сумнівних боргів визначається за одним із методів: 1. Застосування абсолютної суми сумнівної заборгованості. Величина резерву визначається на основі аналізу платоспроможності окремих дебіторів. 2. Застосування коефіцієнта сумнівності. Величина резерву розраховується множенням суми залишку дебіторської заборгованості на початок періоду на коефіцієнт сумнівності.	Суб'єкт господарювання визнає резерв під збитки для очікуваних кредитних збитків за фінансовим активом. <i>Очікувані кредитні збитки</i> – це зважена за ймовірністю оцінка кредитних збитків (тобто теперішня вартість усіх недоотриманих сум грошових коштів за весь очікуваний строку дії фінансового інструмента. Недоотримані суми грошових коштів – це різниця між грошовими потоками, що належать до сплати суб'єктові господарювання згідно з договором, і грошовими потоками, одержання яких цей суб'єкт господарювання очікує. Оскільки очікувані кредитні збитки враховують суму і строковість платежів, кредитний збиток виникає навіть у тому разі, коли суб'єкт господарювання очікує одержання платежу в повному обсязі, але пізніше договірного строку його сплати.

Рис. 7. Визначення резерву сумнівних боргів дебіторської заборгованості

Джерело: складено авторами на основі [5; 6]

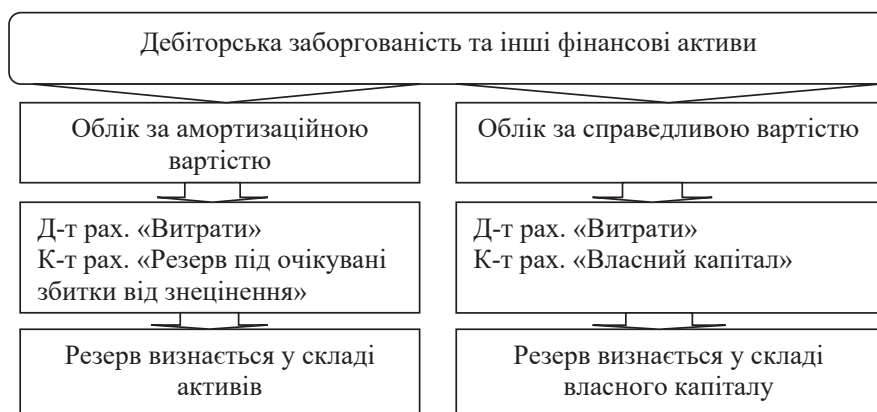

Рис. 8. Модель оцінки очікуваного знецінення фінансових активів на дату визнання

Джерело: складено авторами на основі МСФЗ(IFRS) 9 «Фінансові інструменти» [5]

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Біла О. Облік кредиторської заборгованості: вітчизняний та міжнародний досвід. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського*. 2016. № 1(6). С. 29–33. URL: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/Economic-visnik-6-2016-7.pdf> (дата звернення: 02.08.2023).
2. Гуцаленко Л.В., Мельник А.О. Облік дебіторської заборгованості: концептуальні основи П(С)БО та МСФЗ. *Ефективна економіка*. 2020. № 9. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2020/4.pdf DOI: 10.32702/2307-2105-2020.9.2 (дата звернення: 06.08.2023).
3. Долішня Т.І., Озар Т.С. Організація обліку дебіторської заборгованості. *Причорноморські економічні студії*. 2022. Вип. 74. С. 216–220. DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.74-32>
4. Єремян О.М., Морозенко Ю.М. Дебіторська заборгованість: порівняння обліку за МСБО(МСФЗ) та П(С)БО. *Вісник ЧНУ ім. Б. Хмельницького. Серія «Економічні науки»*. 2021. № 1. С. 60–73. DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2021-1-65-73>
5. Міжнародні стандарти фінансової звітності. URL: https://mof.gov.ua/uk/translation_of_international_financial_reporting_standards_2022_updated-576 (дата звернення: 10.08.2023).
6. Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку. URL: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=293533 (дата звернення: 07.08.2023).
7. Перевозова І.В., Долішня Т.І. Оцінка дебіторської заборгованості на дату балансу на підприємствах нафтогазової галузі. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2015. № 3(3). С. 201–204. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2015_3\(3\)_41](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2015_3(3)_41) (дата звернення: 11.08.2023).
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 06.08.2023).

REFERENCES:

1. Bila O. (2016) Oblik kredytorsoi zaborhovanosti: vitchyzniani ta mizhnarodni dosvid [Accounts pay-

able: domestic and international experience]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho*, no. 1(16), pp. 29–32. Available at: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/Economic-visnik-6-2016-7.pdf> (accessed 02 August 2023).

2. Hutsalenko L.V., Melnyk A.O. (2016) Oblik debitorskoi zaborhovanosti: kontseptualni osnovy P(S)BO ta MSFZ [Comparative characteristics of the conceptual basis of accounting receivables for GAAP and IFRS]. *Efektivna ekonomika* [Efficient economy] (electronic journal), no. 9. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8173> DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.9.2>

3. Dolishnia T.I., Ozar T.S. (2022) Orhanizatsiia obliku debitorskoi zaborhovanosti [Organization of receivables accounting]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, vol. 74, pp. 216–220. DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.74-32>

4. Yeremian O.M., Morozenko Yu.M. (2021) Debitorska zaborhovanist: porivniannia obliku za MSBO(MSFZ) ta P(S)BO [Accounts receivable: comparison of accounting under IFRS and UAS]. *Visnyk ChNU im. B. Khmelnytskoho. Seriia "Ekonomichni nauky"*, no. 1, pp. 60–73. DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2021-1-65-73>

5. Mizhnarodni standarty finansovoi zvitnosti [International Financial Reporting Standards]. Available at: https://mof.gov.ua/uk/translation_of_international_financial_reporting_standards_2022_updated-576 (accessed 10 August 2023).

6. Natsionalne polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku [National Regulation (Standard) of Accounting]. Available at: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=293533 (accessed 07 August 2023).

7. Perevozova I.V., Dolishnia T.I. (2015) Otsinka debitorskoi zaborhovanosti na datu balansu na pidpriemstvakh naftogazovoi haluzi [The assessment of receivables on the balance date at enterprises oil and gas]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, no. 3(3), pp. 201–204. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2015_3\(3\)_41](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2015_3(3)_41) (accessed 11 August 2023).

8. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV [Civil Code of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435-IV]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (accessed 06 August 2023).

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСУВАННЯ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ

FORMATION OF A SYSTEM OF ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT FOR HOUSING CONSTRUCTION FINANCING IN UKRAINE

У статті визначено сутність обліково-аналітичного забезпечення фінансування житлового будівництва, обґрунтовано доцільність формування цього забезпечення на основі системного підходу та з урахуванням інформаційних потреб широкого кола стейкхолдерів. Застосовано функціональний та елементний підхід до формування системи обліково-аналітичного забезпечення фінансування житлового будівництва. Встановлено суб'єктів, об'єкти, предмет, мету, завдання цієї системи, методи і технології отримання, верифікації та подання користувачам обліково-аналітичної інформації. Виявлено, що цій системі притаманна проблема асиметрії інформації та запропоновано спосіб її вирішення. Подано характеристику інтересів та інформаційних потреб суб'єктів системи обліково-аналітичного забезпечення фінансування житлового будівництва.

Ключові слова: обліково-аналітичне забезпечення; фінансування житлового будівництва; суб'єкти системи обліково-аналітичного забезпечення фінансування житлового будівництва; інтереси суб'єктів; інформаційні потреби суб'єктів, пов'язані з їхньою участю у процесах фінансування житлового будівництва.

The article focuses on establishing the accounting and analytical support for funding housing construction. The paper's significance lies in the lack of adequate information assistance for the entities involved in Ukraine's housing construction financing system. This sector is fraught with high investment risks, complex organizational mechanisms for attracting funding, and legislative and regulatory oversight. The publication aims to develop approaches for establishing an accounting and analytical framework to support the financing of housing construction in Ukraine. The article uses the following methods: analysis of scientific works and systematisation (identification of common features and differences) of views of Ukrainian scientists on the subject of research (to substantiate the definition of accounting and analytical support for housing construction financing and the expediency of its formation on the basis of a systematic approach and taking into account the information needs of a wide range of stakeholders); generalisation and deduction (to identify approaches to the organisation of this system for financing housing construction); agent theory (to solve the problem of information asymmetry). The main results of the study presented in the article include: formulation of the essence of the system of accounting and analytical support of housing construction financing; allocation of functional and elemental approaches to the organisation of this system; characteristics of the elements of this system (subjects, objects, subject, purpose, objectives of this system, methods and technologies for obtaining, verifying and presenting accounting and analytical information to users); characteristics of interests and information needs of the subjects of the system of accounting and analytical support of housing construction financing in the context of mechanisms for aligning the interests of principals and agents as a basis for solving problems arising in the relationship between developers and investors, as well as with other stakeholders, in particular, opportunistic behaviour of individual subjects and asymmetry of information.

Key words: accounting and analytical support; financing of housing construction; subjects of the system of accounting and analytical support of housing construction financing; interests of subjects; information needs of subjects related to participation in the processes of housing construction financing.

УДК 657

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.82-20>

Сороковий П.М.

аспірант кафедри обліку та аналізу,
Національний університет «Львівська
політехніка»

Sorokovyi Pavlo

Lviv Polytechnic National University

Постановка проблеми. Управлінську діяльність у будь-якій економічній сфері здійснюють через розроблення, ухвалення, прийняття і реалізацію управлінських рішень. Більшість етапів підготовки і прийняття управлінського рішення є інформаційним процесом, який передбачає пошук і опрацювання інформації. Таким чином, від надійності та раціональності інформаційного забезпечення залежить ефективність як окремих управлінських рішень, так і менеджменту підприємства загалом. Зважаючи на перманентність процесу підготовки і прийняття рішень як основи управлінської діяльності, їхнє інформаційне забезпечення має здійснюватись систематично на постійній основі. Тобто, можна стверджувати про необхідність побудови системи інформаційного забезпечення менеджменту, без функціонування якої він не може бути ефективним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням обліково-аналітичного забезпе-

чення системи менеджменту підприємства займалися багато науковців, зокрема Акімова Н.С., Головаш С.О., Євлаш Т.О., Загородній А.Г., Іващенко Г.А., Камінська Т.Г., Кащена Н.Б., Ліба Н., Партин Г.О., Пуцентейло П.Р., Стеців Л.П., Топоркова О.В., Чміль Г.Л., Штангрет А.М., Юзва Р.П., Янчева Л.М. та ін. Проте, система обліково-аналітичного забезпечення фінансування житлового будівництва в Україні має свої особливості, котрі потребують подальших наукових розвідок.

Постановка завдання. На основі критичного огляду літературних джерел дослідити формування системи обліково-аналітичного забезпечення фінансування житлового будівництва в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі управлінської діяльності менеджери підприємств приймають чимало управлінських рішень, які за своїм змістом є фінансово-економічними. З огляду на це, Загородній А.Г. та Партин Г.О. вка-

зують про доцільність виділення у системі інформаційного забезпечення менеджменту підсистеми фінансово-економічного забезпечення, частиною (підсистемою) якої є система обліково-аналітичного забезпечення менеджменту підприємства [1, с. 41].

У працях українських науковців можна віднайти різні підходи до визначення сутності обліково-аналітичного забезпечення менеджменту підприємства, його мети, завдань, функцій і побудови. Довбенко В.І. стверджує, що «завдання обліково-аналітичного забезпечення сучасного підприємства полягають у пошуку раціональних співвідношень між категоріями часу, ризику та кінцевими результатами діяльності, рівнем ресурсного забезпечення і можливостями примноження та ефективного використання потенціалу розвитку підприємства» [2, с. 50].

Досліджуючи інноваційний розвиток підприємства, Ліба Н. вказує, що система його обліково-аналітичного забезпечення «складає єдність систем обліку, аудиту та аналізу, які взаємодіють через інформаційні потоки в процесі формування і передачі оперативної та якісної обліково-аналітичної інформації для забезпечення обґрунтованості та ефективності прийняття управлінських рішень у системі управління інноваційно-інвестиційними процесами» [3, с. 249].

Акімова Н.С., Топоркова О.В. та Євлаш Т.О. до інтегрованої обліково-аналітичної системи підприємства зараховують системи бухгалтерського фінансового та управлінського обліку, податкового й екологічного обліку, соціального обліку, а також систему внутрішнього контролю [4, с. 41].

Пуцентейло П.Р. трактує обліково-аналітичне забезпечення як «сукупність заходів, інструментів і методів бухгалтерського обліку і аналізу, що сприяють формуванню інформаційного ресурсу при розробці фінансових прогнозів для встановлення причинно-наслідкових зв'язків, які виникатимуть в процесі підтримки стабільної фінансово-господарської діяльності та її окремих сторін у майбутньому» [7, с. 229].

Янчева Л.М., Кащена Н.Б. та Чміль Г.Л. розглядають обліково-аналітичне забезпечення управління капіталом «як систему інформаційної підтримки прийняття управлінських рішень у сфері формування і використання капіталу, яка робить можливим цілеспрямоване формування і своєчасну передачу в режимі реального часу облікової та аналітичної інформації в розрізах, що задовольняють потреби управлінського персоналу» [5, с. 50]. Не зважаючи на те, що автори роблять наголос лише на обліковій і аналітичній інформації, все ж стверджують, що означена система поєднує функції не лише обліку і аналізу, але й аудиту.

Камінська Т.Г. визначає систему обліково-аналітичного забезпечення фінансового менеджменту як «безперервне і цілеспрямоване формування від-

повідних інформаційних потоків, підпорядкованих вимогам планування, аналізу, підготовки ефективних управлінських рішень і контролю за їх виконанням у фінансовій діяльності підприємства» [8, с. 12].

Іващенко Г.А. та Головаш С.О. у своїй праці наводять визначення обліково-аналітичного забезпечення як складника інформаційного забезпечення підприємства, що «являє собою цілісну інформаційну систему, мета якої – забезпечення якісною та своєчасною економічною інформацією зацікавлених зовнішніх і внутрішніх користувачів з метою прийняття інформаційно обґрунтованих управлінських рішень для забезпечення стійкого розвитку підприємства» [6, с. 261].

Юзва Р.П. трактує обліково-аналітичне забезпечення управління «як сукупність облікових і аналітичних процесів, об'єднаних у обліково-аналітичну систему та спрямованих на задоволення інформаційних потреб користувачів шляхом перетворення первинної інформації в узагальнюючу згідно з визначеними цілями, а також нормативно-правовим, методичним, організаційним, програмним, математичним, технічним та ергономічним забезпеченнями» [9, с. 48].

На основі проведених досліджень наукових розвідок, зокрема й опрацювання думок і пропозицій науковців, висловлених під час конференцій, у фахових статтях і монографіях, Загородній А.Г. та Партин Г.О. сформулювали визначення системи обліково-аналітичного забезпечення менеджменту підприємства як «сформованої на засадах системного підходу форми організації різних видів обліку та аналізу, метою якої є забезпечення менеджерів підприємства інформацією для прийняття поточних і стратегічних управлінських рішень, та контролю за їхньою реалізацією» [1, с. 40].

Наведені вище визначення обліково-аналітичного забезпечення мають як спільні, так і відмінні риси. До спільних рис поданих науковцями визначень насамперед можна віднести:

- спрямованість обліково-аналітичного забезпечення на задоволеність користувачів інформацією для прийняття рішень;

- системний підхід до побудови і функціонування обліково-аналітичного забезпечення.

Серед відмінностей визначень важливими є такі:

- одні автори конкретизують користувачів, інформаційні потреби яких обліково-аналітичне забезпечення має задовольняти (управлінський персонал, менеджери підприємства тощо), інші ж розглядають їх широко (зовнішні і внутрішні користувачі) або й взагалі не виділяють їх;

- не всі автори до функціональних елементів системи обліково-аналітичного забезпечення зараховують контроль (у будь-якій його формі).

Перша відмінність не є принциповою, оскільки чіткий перелік користувачів інформації обліково-аналітичного забезпечення залежить від його

об'єкта, предмета, мети і завдань (які у наведених визначеннях відрізнялись). Натомість друга відмінність істотно впливає як на формулювання концепції системи обліково-аналітичного забезпечення, так і на обґрунтування організування цієї системи і розроблення її методичного інструментарію.

Між обліком, аналізом і контролем існують тісні взаємозв'язки – контроль розглядають як одну із функцій обліку, а аналітичні процедури використовують у методиці контролю тощо (семантика і синтаксис цих взаємозв'язків досліджений у багатьох наукових працях і не є предметом цього дослідження). Однак у полеміці щодо введення контролю до системи обліково-аналітичного забезпечення важливим є аргумент, що користувач інформації має мати високий рівень довіри до неї, а отже ця інформація повинна бути верифікованою, що й обґрунтовує доцільність її контролю.

Зважаючи на наведені вище аргументи та беручи за основу визначення, подане Загороднім А.Г. та Партин Г.О., пропонуємо трактувати систему обліково-аналітичного забезпечення фінансування житлового будівництва як сформовану на засадах системного підходу форму організації різних видів обліку та аналізу, метою якої є забезпечення стейкхолдерів проєкту житлового будівництва інформацією для прийняття поточних і стратегічних управлінських рішень щодо його фінансування та виконання взаємних зобов'язань за ним, а також контролю за реалізацією прийнятих рішень. Запропоноване визначення передбачає зорієнтованість системи обліково-аналітичного забезпечення фінансування житлового будівництва не лише на менеджерів підприємства-забудовника, але й на всіх зацікавлених сторін, які беруть участь у цьому фінансуванні та мають певний (фінансовий чи майновий) інтерес у завершенні проєкту будівництва житла.

Штангрет А.М. та Стеців Л.П. також вказують, що система обліково-аналітичного забезпечення складається з підсистем обліку, аудиту й аналізу. Водночас, вони розрізняють поняття обліково-аналітичної інформації, яка, на їхню думку, є результатом «функціонування певної системи, яка включає джерела інформації, об'єкти обліку, аудиту та аналізу, інформаційні потоки та інформаційні канали для передачі результатів користувачам» [10, с. 723].

Юзва Р.П. визначає обліково-аналітичну систему як «сукупність економічних даних та процедур стосовно їхнього перетворення, котрі відображають процес виробництва, визначають цілі й напрямки його функціонування» [9, с. 44].

Янчева Л.М., Кащенко Н.Б. та Чміль Г.Л., розглядаючи структурно-логічну схему формування системи обліково-аналітичного забезпечення управління капіталом підприємств роздрібною торгівлі, виділяють такі елементи цієї системи: об'єкт,

предмет, мету, завдання, принципи, функції, підсистеми (облік, аналіз і контроль (аудит)) та їхні складові [5, с. 57].

Застосовуючи загальнонаукові методи узагальнення та дедукції до запропонованих вище тлумачень системи обліково-аналітичного забезпечення управління можна виокремити щонайменше два підходи до організації цієї системи щодо фінансування житлового будівництва:

1) функціональний – розподіл означеної системи на підсистеми за функціональним принципом підготовки необхідної користувачам інформації, тобто виділення підсистеми обліку, аналізу та контролю відповідної інформації;

2) елементний – визначення елементів як складових цієї системи, що у взаємозв'язку та взаємовпливі визначають її функціонування.

До елементів системи обліково-аналітичного забезпечення фінансування житлового будівництва, на нашу думку, можна віднести:

1. Суб'єктів – юридичних і фізичних осіб, які беруть участь у процесах фінансування житлового будівництва та мають певний (майновий чи інший) інтерес у завершенні проєкту цього будівництва.

До суб'єктів цієї системи належать:

- забудовники;
- інституційні інвестори;
- прості інвестори – власники майнових прав на майбутні об'єкти нерухомості;
- інституційні посередники, участь яких у процесах фінансування житлового будівництва передбачена відповідними імперативними документами;
- органи державного регулювання і контролю.

Конкретний перелік суб'єктів системи обліково-аналітичного забезпечення фінансування житлового будівництва залежить від механізму залучення цього фінансування. Зокрема, серед інституційних посередників можуть бути управителі ФФБ та ФОН, КУА, банки тощо, а серед органів регулювання і контролю (окрім «традиційних» Державної податкової служби тощо) – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, НБУ тощо.

2. Об'єкти – процеси фінансування житлового будівництва, набуття та передачі майнових прав, пов'язаних з ним, виконання профінансованих будівельно-монтажних робіт та передавання збудованого житла майбутнім власникам, набуття суб'єктами системи інших економічних вигод у зв'язку зі спорудженням, здаванням в експлуатацію та реалізацією об'єктів житлової нерухомості тощо.

3. Предмет – обліково-аналітична інформація щодо фінансування житлового будівництва, набуття та передачі майнових прав, пов'язаних з ним, виконання профінансованих будівельно-монтажних робіт та передавання збудованого житла майбутнім власникам, набуття суб'єктами системи інших економічних вигод у зв'язку зі спо-

рудженням, здаванням в експлуатацію та реалізацією об'єктів житлової нерухомості тощо.

4. Мета – задоволення інформаційних потреб суб'єктів системи, що виникають у процесі прийняття ними управлінських рішень щодо фінансування житлового будівництва та виконання проєктів зі спорудження житла.

5. Завдання – впливають з мети функціонування системи. Серед основних завдань системи обліково-аналітичного забезпечення фінансування житлового будівництва варто виокремити:

- збирання первинної інформації в обліковій підсистемі;

- опрацювання облікової інформації (її групування, систематизація) відповідно до потреб користувачів;

- узагальнення облікової інформації у різних видах звітності та надання її користувачам (іншим суб'єктам системи);

- верифікація опрацьованої інформації;

- аналітичне опрацювання звітної інформації користувачами (суб'єктами системи) з метою інформаційного забезпечення й обґрунтування прийняття ними управлінських рішень тощо.

6. Методи і технології отримання, верифікації та подання користувачам обліково-аналітичної інформації – безпосередньо пов'язані з функціональним підходом до побудови і обґрунтування сутності системи обліково-аналітичного забезпечення фінансування житлового будівництва.

Системі обліково-аналітичного забезпечення фінансування житлового будівництва притаманне явище асиметрії інформації. Це явище було предметом дослідження агентської теорії бухгалтерського обліку, що сформульована на основі неінституційного підходу. Взаємовідносини «принципал-агент», які є основним об'єктом досліджень агентської теорії та передбачають розгляд постачальників капіталу як принципалів, а менеджерів компаній – реципієнтів капіталу – як агентів, певним чином можна порівнювати із взаємовідносинами між деякими суб'єктами досліджуваної системи, насамперед тими, які мають найбільшу відмінність у доступі до обліково-аналітичної інформації – забудовників та простих інвесторів – фізичних осіб, що є власниками майнових прав на майбутні об'єкти нерухомості. Зрештою, саме цих суб'єктів варто вважати основними у відносинах фінансування житлового будівництва, а отже й в його обліково-аналітичній системі, адже забудовники – основні реципієнти фінансування, а фізичні особи – споживачі продукції діяльності забудовників. Всі інші суб'єкти виконують лише посередницьку чи регуляторну функції. Ефективна система обліково-аналітичного забезпечення фінансування житлового будівництва повинна враховувати інтереси та задовольняти інформаційні потреби усіх її суб'єктів (табл. 1).

Досліджуючи вирішення проблем взаємовідносин «принципал-агент» у контексті агентської теорії, Юхименко-Назарук І.А. наголошує на формуванні «системи регулювання бухгалтерського обліку, що фокусується на потребах та благополуччі різних груп постачальників капіталу, які надають свої ресурси в управління менеджменту підприємства. Система бухгалтерського обліку повинна забезпечити надання такої інформації у вигляді фінансової звітності, яка б задовольняла потреби постачальників капіталу і виступала б індикатором ефективності наданих в користування менеджменту ресурсів» [11, с. 74]. Тобто, одним з шляхів вирішення проблеми асиметрії інформації є регулювання системи бухгалтерського обліку. Безперечно, це твердження можна застосувати і до вирішення проблеми асиметрії інформації в системі обліково-аналітичного забезпечення фінансування житлового будівництва. Ба більше, науковиця стверджує про розроблення вченими бухгалтерської концепції для різних груп агентських відносин, серед яких також агентські відносини у сфері довірчого управління власністю [11, с. 81–82].

Ще однією проблемою інформаційного забезпечення суб'єктів взаємовідносин фінансування житлового будівництва, окрім асиметрії інформації, є те, що інформація, яку вони отримують з відкритих джерел чи суб'єктів її генерування, не завжди відповідає їхнім запитам чи потребам. Це може бути обумовлено як об'єктивними причинами – умовностями, обмеженнями чи навіть недоліками бухгалтерської методології, так і суб'єктивними – відмінністю інтересів суб'єктів цих взаємовідносин (чи й навіть їхньою протилежністю) і, як наслідок, незацікавленістю суб'єкта генерування інформації розкривати її повністю у всіх істотних аспектах для інших суб'єктів взаємовідносин фінансування житлового будівництва.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Обліково-аналітичне забезпечення має враховувати усі істотні аспекти, а саме: системний підхід; триаду методичного і компонентного охоплення підходів до опрацювання інформації – бухгалтерський облік, аналіз, контроль; зорієнтованість на широке коло усіх зацікавлених сторін – користувачів інформації цього забезпечення. Виходячи із сутності обліково-аналітичного забезпечення фінансування житлового будівництва виокремлено такі основні його елементи: суб'єкти, об'єкти, предмет, мету, завдання, методи і технології досягнення мети та виконання завдань функціонування системи. Встановлено, що існують неоднакові можливості доступу до інформації у різних учасників фінансування житлового будівництва, запропоновано заходи щодо вирівнювання такого доступу, врахування інтересів та задоволення інформаційних потреб усіх її суб'єктів.

Характеристика інтересів та інформаційних потреб суб'єктів системи обліково-аналітичного забезпечення фінансування житлового будівництва

Суб'єкти системи обліково-аналітичного забезпечення фінансування житлового будівництва	Інтереси суб'єктів	Інформаційні потреби суб'єктів, пов'язані з їхньою участю у процесах фінансування житлового будівництва
Забудовники	Максимізувати свої економічні вигоди від реалізації проекту побудови та продажу житлової нерухомості	– обсяги залучених коштів; – витрати на залучення фінансування; – обсяги відкладених доходів (зарезервованих коштів посередниками); – собівартість будівництва тощо;
Прості інвестори – фізичні особи, що є власниками майнових прав на майбутні об'єкти нерухомості	Своєчасно отримати у власність житлову нерухомість, яка за показниками якості та ціни відповідає визначеним у договірних та інших документах вимогам	– ціна об'єкта житлової нерухомості; – умови фінансування; – додаткові витрати, пов'язані з участю у фінансуванні житлового будівництва та набуттям відповідних майнових прав; – дотримання термінів виконання будівельних робіт та реалізації проекту будівництва загалом; – якість виконання будівельних робіт тощо;
Інституційні інвестори	Максимізувати прибуток, здебільшого спекулятивний, на операціях з фінансування житлового будівництва	– ціна майнових прав на майбутні об'єкти нерухомості на різних етапах будівництва житла; – дотримання термінів виконання будівельних робіт та реалізації проекту будівництва загалом; – якість виконання будівельних робіт тощо;
Інституційні посередники, участь яких у процесах фінансування житлового будівництва передбачена відповідними імперативними документами (управителі ФБ чи ФОН)	Залучити до проекту фінансування будівництва житла якомога більшої кількості довіритель – майбутніх власників житлової нерухомості; максимізувати величину своєї винагороди за управління майном; своєчасно і в повному обсязі згідно з договірними документами завершити проект будівництва житла та забезпечити його передачу довірительам	– умови залучення фінансування; – величина винагороди за посередництво; – дотримання забудовником термінів будівництва об'єкта житлової нерухомості; – відповідність фактичних витрат будівництва об'єкта проектно-кошторисній документації; – якість виконання будівельних робіт тощо;
Органи державного регулювання та контролю	Дотримання суб'єктами житлового будівництва законодавчо-нормативних документів та своєчасне і повне виконання ними зобов'язань перед іншими суб'єктами правовідносин щодо фінансування спорудження об'єктів житлової нерухомості	– обсяги залученого фінансування; – кількість укладених угод щодо фінансування житлового будівництва; – обсяги емісії цінних паперів (облігацій, сертифікатів ФОН) для залучення фінансування на будівництво житла; – виконання емітентами взятих на себе зобов'язань щодо будівництва житла та передачі його у власність інвесторам тощо.

Джерело: сформовано автором

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Загородній А.Г. Обліково-аналітичне забезпечення менеджменту підприємства: монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2002. 248 с.
 2. Довбенко В.І. Обліково-аналітичне забезпечення розвитку підприємства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку»*. 2009. № 647. С. 50–56.
 3. Ліба Н. Обліково-аналітичне забезпечення інноваційної діяльності. *Економічний аналіз*. 2012. Випуск 11. Частина 4. С. 248–251.

4. Акімова Н.С., Топоркова О.В., Євлаш Т.О. Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки підприємства. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2017. Вип. 1(25). С. 37–50.
 5. Янчева Л.М., Кацена Н.Б., Чміль Г.Л. Обліково-аналітичне забезпечення управління капіталом підприємств торгівлі: теорія та практика: монографія. Харків: ХДУХТ, 2016. 537 с.
 6. Іващенко Г.А., Головаш С.О. Обліково-аналітичне забезпечення управління підприємством. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 12. С. 260–267.

7. Пуцентейло П.Р. Обліково-аналітичне забезпечення діяльності підприємства. *Інноваційна економіка : науково-виробничий журнал*. 2015. № 3. С. 228–233.

8. Камінська Т.Г. Обліково-аналітичне забезпечення фінансового менеджменту на сільськогосподарських підприємствах : [монографія] / За ред. к.е.н., доц. Т.Г. Камінської // [Камінська Т.Г., Шатковська Л.С., Шиш А.М. та ін.]. Київ : ЦП «Компринт», 2013. 338 с.

9. Юзва Р.П. Обліково-аналітичне забезпечення управління діяльністю підприємств спиртової промисловості : дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук зі спец. 08.00.09 – бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності). Тернопіль : ТНЕУ, 2011. 259 с. (рукопис).

10. Штангрет А.М., Стеців Л.П. Обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою підприємства: методичні засади. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 9. С. 722–726.

11. Юхименко-Назарук І.А. Розвиток теорії і методології бухгалтерського обліку в контексті неoinституційної теорії. Житомир : Вид. О.О. Євенок, 2017. 300 с.

REFERENCES:

1. Zahorodnii A.H. (2002) *Oblikovo-analitychne zabezpechennya menedzhmentu pidpryyemstva: monohrafiya* [Accounting and analytical support for enterprise management: monograph]. Lviv: Vydavnytstvo L'vivs'koyi politekhniky, 248 p. (in Ukrainian)

2. Dovbenko V.I. (2009) *Oblikovo-analitychne zabezpechennya rozvytku pidpryyemstva* [Accounting and analytical support for the development of the enterprise]. *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika". Seriya "Menedzhment ta pidpryyemnytsvo v Ukrainy: etapy stanovlennya i problemy rozvytku"*, no. 647, pp. 50–56. (in Ukrainian)

3. Liba N. (2012) *Oblikovo-analitychne zabezpechennya innovatsiyanoi diyalnosti* [Accounting and analytical support for innovative activity]. *Ekonomichnyy analiz*, vol. 11, part 4, pp. 248–251. (in Ukrainian)

4. Akimova N.S., Toporkova O.V., Yevlash T.O. (2017) *Oblikovo-analitychne zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstva* [Accounting and ana-

lytical provision of economic security of the enterprise]. *Ekonomichna stratehiya i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh*, vol. 1(25), pp. 37–50. (in Ukrainian)

5. Yancheva L.M., Kashchena N.B., Chmil H.L. (2016) *Oblikovo-analitychne zabezpechennya upravlinnya kapitalom pidpryyemstv torhivli: teoriya ta praktyka: monohrafiya* [Accounting and analytical support of capital management of trade enterprises: theory and practice: monograph]. Kharkiv: KHDUKHT, p. 537. (in Ukrainian)

6. Ivashchenko H.A., Holovash S.O. (2017) *Oblikovo-analitychne zabezpechennya upravlinnya pidpryyemstvom* [Accounting and analytical support for enterprise management]. *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 12, pp. 260–267. (in Ukrainian)

7. Putsenteylo P.R. (2015) *Oblikovo-analitychne zabezpechennya diyalnosti pidpryyemstva* [Accounting and analytical support for enterprise activity]. *Innovatsiyana ekonomika: naukovo-vyrobnychyy zhurnal*, no. 3, pp. 228–233. (in Ukrainian)

8. Kamins'ka T.H. (2013) *Oblikovo-analitychne zabezpechennya finansovoho menedzhmentu na sil'skohospodars'kykh pidpryyemstvakh: monohrafiya* [Accounting and analytical support of financial management at agricultural enterprises: monograph]. Kyiv: TSP "Komprynt", p. 338. (in Ukrainian)

9. Yuzva R.P. (2011) *Oblikovo-analitychne zabezpechennya upravlinnya diyal'nisty pidpryyemstv spyrtovoyi promyslovosti* [Accounting and analytical support for managing the activities of alcohol industry enterprises]: dys. na zdobuttya nauk. stup. kand. ekon. nauk zi spets. 08.00.09 – bukhgalters'ky oblik, analiz ta audyt (za vydamy ekonomichnoyi diyal'nosti). Ternopil: TNEU, p. 259. (in Ukrainian)

10. Shtanhret A.M., Stetsiv L.P. (2017) *Oblikovo-analitychne zabezpechennya upravlinnya ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstva: metodychni zasady* [Accounting and analytical support for the management of the economic security of the enterprise: methodical principles]. *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 9, pp. 722–726. (in Ukrainian)

11. Yukhymenko-Nazaruk I.A. (2017) *Rozvytok teorii i metodolohiyi bukhgalters'koho obliku v konteksti neoinstytutsiyanoi teorii: monohrafiya* [Development of accounting theory and methodology in the context of neo-institutional theory: monograph]. Zhytomyr: Vyd. O.O. Yevenok, p. 300. (in Ukrainian)

УСАМІТНЕНИЙ ВІДПОЧИНОК ЯК ТРЕНД ТУРИСТИЧНОГО РИНКУ SECLUDED REST AS A TOURIST MARKET TREND

У статті досліджено тенденцію прагнення мандрівника до усамітнення з собою та своїми думками. Усамітнення отримало нову хвилю популярності на міжнародному та вітчизняному туристичному ринку. Прослідковується все більша відмова від масових групових турів та поїздок (на основі статистичних даних). Усамітнений відпочинок забезпечує саморозвиток та унікальний досвід самопізнання, відновлення фізичного й психологічного здоров'я людини. Унікальні дизайнерські проекти будиночків («таємні будинки»), шале чи невеликих готелів для комфортного усамітнення в лісі або горах, біля водойм чи у долині. Україна, завдяки своїм природним багатствам, пропонує на вибір багато ідеальних локацій для усамітнення від негативної інформації та нестабільності зовнішнього світу для поглиблення у свій внутрішній світ.

Ключові слова: туристичний тренд, усамітнення, усамітнений відпочинок, туристичний ринок, таємні будинки, таємні мандрівки.

The article examines the tendency of the traveler to seek solitude with himself and his thoughts. Solitude has received a new wave of popularity on the international and domestic tourist market. There is an increasing rejection of mass group tours and trips (based on statistical data). According to a study by the World Travel and Tourism Council, about half of travelers worldwide traveled within their own country. In Ukraine, solo travel has doubled. According to the results of a survey conducted by the European Tourist Commission, the majority of Europeans in 2022 preferred short-term trips to less crowded, unfamiliar places, natural sites, national parks, rural settlements, protected areas. The issue of security is important. Travel insurance is always a good idea. The understanding of the role of a healthy lifestyle is growing. The importance of a healthy ecology is growing for solitary rest. This promotes interest in tourism in forest and rural regions, in particular, on weekends. There is an increase in demand for places where there is a balanced interaction of local residents and nature, hospitality and respect for privacy. Accordingly, the use of houses or separate apartments, tents is increasingly popular. All this affects the demand and supply of services in the tourist market. Secluded rest provides self-development and a unique experience of self-discovery, restoration of a person's physical and psychological health. It provides ample opportunities for self-reflection and growth with the joy of unlimited freedom. Unique design projects of houses, chalets or small hotels for comfortable seclusion in the forest or mountains, near water bodies or in the valley. Ukraine, thanks to its natural wealth, offers a choice of many ideal locations for seclusion from negative information and instability of the outside world to deepen your inner world. The importance of a healthy ecology of the country is growing for secluded recreation. Solo travel is becoming increasingly popular thanks to the internet, mobile apps and social media. They are used to obtain information or purchase any tourist services. Thus, the established trend will contribute to the construction of quality tourist products with selected customer segments.

Key words: tourist trend, seclusion, secluded rest, tourist market, secret houses, secret journeys.

УДК 379.852

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.82-21>

Баженова С.Е.¹

д.істор.н.,
старший науковий співробітник,
професор, завідувач кафедри туризму
та готельно-ресторанної справи,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка

Bazhenova Stefaniia

Kamianets-Podilskyi National University
named after Ivan Ohienko

Постановка проблеми. Сьогодні туризм є активним елементом у переліку потреб сучасної людини та її сім'ї. Поряд з різними видами мандрівок, у пріоритеті все більше є усамітнений відпочинок. Тепер більшість мандрівників хочуть мінімізувати контакти зі сторонніми, шукають нових вражень, залишаючись наодинці зі своїми думками. Віддалені хатинки на природі, можливо навіть у важкодоступних місцях, комфортні сучасні умови – неєдині вимоги потенційних споживачів такого виду туристичних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичної бази, що стосується саме усамітненого відпочинку на разі недостатньо. Є публікації науковців дотичних тем, наприклад, які розглядають глобальні тенденції розвитку туризму, його детермінанти, екологічний та сільський туризм (Григоренко М.; Даниленко-Кульчицька В.А.; Дудяк Р.П., Гошко О.І.; Любохинець Л.С.; Романова А.); осо-

бливості внутрішнього туризму, його розвиток та нові виклики (Рихліцький В.; Фастовець О.О.); індивідуальний відпочинок (як форма, що відрізняється від групового типового відпочинку). Зокрема, багато досліджень американськими вченими солоподорожей та їх особливостей у сучасному світі (Huang H., Liu S.Q., Kandampully J.; Martin J.G.; Ernzt I., Marton Z.; Martin J.G.).

Було опрацьовано, були практичного характеру: статистичні дані, офіційні сайти та проекти.

Керівник Мальцев Е. та експерти Presidents' MBA kmbs обговорюють сучасні тренди туристичної галузі, шукають головні її атрибути у майбутньому та виклики.

Українська фотографиня, блогерка, художниця, дизайнерка і мандрівниця Беркута Ю. дослідила понад 100 секретних будинків, котеджів та глемпінгів для усамітненого відпочинку в Україні та помістила їх на мапу «300 Інстаграмних місць

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3920-285X>

України». Сайт «Коли в наступну?» пропонують «Таємні маршрути» у різних частинах України. Також DOVKOLA як проєкт розпочався у формі блогу про подорожі Україною ще у 2015 році. А тепер він переріс у мультимедіальне медіа, яке допомагає читачам дізнатися про цікаві місця в Україні, зокрема, й будинки та невеликі готелі для усамітнення у будь-яку пору року.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд особливостей та пропозицій усамітненого відпочинку як сучасного тренду на туристичному ринку, який оговтується від минулих криз (ковід, війна). Сучасний туризм адаптувався до змін, які безпосередньо пов'язані з поведінкою користувачів туристичних послуг, їх вподобаннями й потребами. Особливо яскраво відображені ці зміни у формуванні попиту і пропозиції, оскільки спостерігається зацікавлення усамітненим відпочинком.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 2020 році уся світова туристична індустрія зазнала серйозної кризи у наслідок стрімкого поширення коронавірусу (COVID-2019) по всій планеті. Не буде перебільшенням сказати, що 2021 рік став віхою у створенні нової культури подорожей. Як і сама туристична індустрія, громадське розуміння подорожей також змінюється, що призвело до появи кількох помітних тенденцій, які розвиваються надалі. Першою глобальною тенденцією, яка виникла після того, як більшість країн закрили свої кордони для іноземців, стало збільшення частки внутрішніх подорожей в усіх країнах світу. Варто відзначити неабиякий розвиток внутрішнього туризму. Багато туристів завдяки суттєвим обмеженням переосмислили вимоги до туристичних напрямків, почали обирати замість пляжного відпочинку «all inclusive» зелений або сільський туризм, подорожі у віддалені регіони [3, с. 121]. Це сприяло розвитку усамітненого відпочинку.

Згідно з дослідженням Всесвітньої ради подорожей і туризму, близько половини мандрівників у всьому світі подорожували в межах своєї країни. В Україні зростання соло-подорожей відбулося у два рази: кількість туристів, що подорожують самі збільшилась з 17% у листопаді 2019 року до 30% у липні 2020 року [12].

Нині й справді відбувається стабільний перехід від масового до індивідуального туризму, для якого характерні різні специфічні потреби. Вони є передумовою необхідності підтримувати людиною власного фізичного здоров'я та психологічного благополуччя, займатися хобі та отримувати нові враження. Відповідно до результатів опитування, проведеним Європейською туристичною комісією, більшість європейців 2022 року віддало перевагу короткостроковим подорожам до менш людних, незнайомих місць, природних об'єктів, національних парків, сільських поселень, заповідних територій [2].

Індивідуальні подорожі стають все більш популярними завдяки мобільним додаткам та соціальним групам. І справді, у мирному 2020 році 60% українців планували подорожі самостійно. Навіть більше, 28% подорожували поодиночі, що трохи більше, ніж в Європі (27%) і в середньому у світі (24%) [9].

Окрім екологічності, усамітники також зацікавлені в естетиці поїздок. Відповідно до Pinterest Predicts, щорічного звіту про тенденції наступного року на основі аналізу даних користувачів, очікувався бум поїздок у 2023 році, оскільки вони можуть бути більш естетичними, зручними та екологічними, ніж авіаперельоти [17]. Згідно з даними, з вересня 2020 року по вересень 2022 року кількість шпильок Pinterest для «естетики поїздки на поїзді» зросла на 205 відсотків, «естетики поїздки на поїзді» – на 40 відсотків, а «естетики інтеррейлінгу в Європі» – на 105 відсотків [17].

Спеціалісти вважають, що надалі буде підтримуватися тенденція до скорочення часу, який виділяє людина на відпочинок. Цьому сприяють умови невизначеності та зміни на ринку праці (віддалена робота), зменшенням рівня стабільності роботи. Тому люди використовують короткі канікули, вибираючи маршрути з меншим часом на добирання до кінцевої точки. Але ці споживачі туристичних послуг готові витратити більше грошей. Вони шукають місця для уникнення стресу та відпочинку наодинці. Тим більше економічний та технологічний розвиток підсилюють цю тенденцію [4, с. 162–163].

Окрім цього, надалі вдосконалюються Інтернет-технології, тому зростає їх значення використання для отримання інформації чи придбання будь-яких туристичних послуг. Усामітнений відпочинок як вид туризму не є винятком. У результаті у людини кращий доступ до необхідної інформації, простота самостійного комплектування пакетів послуг, знижки на квитки та зміни в схемах продажу. Все це від бажання мандрівника втекти від організованих групових виїздів, які не дають достатньої інтимності та конфіденційності. У зв'язку з цим появляється тенденція до безпосереднього резервування поїздок, зокрема через офіційні вебсайти, розвитку способів самостійного бронювання квитків і розміщення. Мода на місцеві локації формувалася через соціальні мережі: мандрівники приймали рішення, куди поїхати, побачивши привабливе фото/відео туристичної локації в Instagram або Facebook [3, с. 124].

Водночас зростає розуміння ролі здорового способу життя, що сприяє збільшенню попиту на послуги з біологічним відновленням організму. Для усамітненого відпочинку зростає значення здорової екології. Це сприяє зацікавлення туризмом у лісових та сільських регіонах, зокрема, на вихідні. Відзначається збільшення попиту на місця, де є збалансована взаємодія місцевих жителів та природи, забезпечення гостинності та

поваги до приватного життя. Відповідно все більш популярним є користування будиночками чи окремими апартаментами, наметам [2]. Туристи віддають перевагу місцям, де місцеві мешканці пропонують теплий прийом та приготовлені традиційні домашні страви, за потреби надають цікаву інформацію, пов'язану з історією та життям місцевої громади [4, с. 164]. Це все впливає на попит та пропозицію послуг туристичного ринку. Прогноз змін у поведінці потенційних споживачів дає передумови створення нових моделей співпраці та успішних туристичних пропозицій.

Важливим елементом у підготовці усамітненого відпочинку є вибір відповідного пункту призначення. Незалежно від того, чи людина поїде в багато країнну подорож, чи у міську або сільську відпустку, все-таки деякі місця більше підходять для індивідуальних подорожей, ніж інші. Існують напрямки для самотності та напрямки, де мандрівники збираються разом для розваг та знайомлення. У кожному куточку земної кулі є напрямки для усамітнених подорожей у будь-яку пору року (краще міжсезоння) [13]. Туристичні компанії пропонують різні надійні напрямки для самотніх мандрівок залежно від вподобань потенційного споживача.

Новим трендом в українському самотньому туризмі є так звані таємні хатинки для відпочинку. Її ідея полягає у тому, що мандрівник бронює мультифункціональне та стильне житло, шале або будиночок у скандинавському стилі віддалене від усього: без шуму та сусідів, далеко від основних туристичних маршрутів. Важливим є природа і тиша. Самітники обирають ідеальне місце для перезавантаження [1]. Ще ці хатинки можуть називати «таємними», «секретними», «усамітненими».

Отже, будинкам для усамітненого відпочинку притаманне:

- оригінальне розташування в лісі, біля водойми, на деревах, в горах;
- мінімалістичний стиль оселі та оздоблення, використання матеріалів природного походження;
- широкі простори приміщення, високі стелі та вікна, дизайнерський атмосферний інтер'єр;
- будинки у стилі біо-тек розглядаються як одне ціле з навколишнім середовищем (навіть на деревах);
- приголомшливі краєвиди з вікна, великої тераси;
- плюс при наявності чана або сауни;
- технологія «розумний дім»
- повне укомплектування для комфортного проживання: пральна машина, посудомийка, холодильник, кавомашина, підігрів підлоги, кондиціонер, камін, мангал і дрова;
- додаткові послуги, за необхідності доставка їжі тощо.

Можна знайти такі цікаві будиночки у Львівській (Happy Nest Cabin, Black Rock Mountain Retreat, Black rock fire, Black nest, Cosmos Spacecraft, МІКО), в Івано-Франківській (BuboBubo Chalet,

BuboBubo Chalet, DEREVA, GM ECO BUBBLE hotel) та інших областях. Їх нараховують біля 130 в Україні.

На сайті «Коли в наступну?» першою у контекстному меню пропонується потенційному споживачеві сервіс «Таємні мандрівки» як «набір для ефектної, рішучої та спланованої втечі з міста» [8]: надають детальну консультацію доїзду та точки геолокації розміщення (квитки на потяг або автобус, самостійна автонавігація), пропозиції «де гуляти/де їсти/що робити», забезпечують комфортні умови проживання та додаткові послуги. Пропонуються усамітнені хатки серед гір, хатинки з камінами та чанами, будиночки на деревах на заході та центрі України, в Карпатах, Прикарпатті та Закарпатті (на сході тимчасово не працює з відомих причин). Сервіс таємних мандрівок надають можливість відпочинку лише у перевірених хатинках та їх власників, де чудова локація та комфортні умови. Метою є розвиток культури усамітненого проведення часу.

Проект dovkola.media є мультиканальним медіа та пропонують цікаві місця для будь-якого відпочинку в Україні та світі [18]. Зокрема, є інформація про будинки й невеликі готелі для усамітнення. А також створили унікальну платну добірку (закритий ексклюзивний контент) з будиночками, більшість з яких відкрилися лише 2023 року та інформації про них немає в жодних ресурсах. Там пропонуються: унікальний автономний стильний будинок у горах з японською ванною на вулиці; будинок-проект з поєднанням гуцульських традицій й сучасних технологій; стильний романтичний будинок на схилах Дніпра поблизу Києва; справжній будинок на дереві з повноцінним готельним сервісом інші локації.

Таким чином, дійсно є унікальні пропозиції для забезпечення комфортного естетичного усамітненого відпочинку у будь-якій частині України.

Висновки з проведеного дослідження. Усамітнення є базовою потребою людини побути наодинці в тиші та відчутти себе, щоб відновити ментальне здоров'я. Людина прагне усамітнитися для визначення власних потреб та бажань, аналізу свого минулого досвіду чи просто побути наодинці. Відповідно до подій останніх років, для відновлення фізичного та психологічного благополуччя усамітнений відпочинок має попит і є сучасним трендом на ринку туристичних послуг.

Розглянуто вимоги усамітненого відпочинку для відчуття цілковитого спокою, зокрема, віддаленість від туристичних маршрутів та туристів, сусідів, доріг, тобто будь-якого штучного шуму; неймовірні краєвиди (ліс, водойми, гори, долина тощо); комфортні умови проживання (від побутової техніки та кухонного приладдя, сигналізація); додаткові послуги (Інтернет, Smart TV; доставка їжі; оренда велосипедів). Окрім цього, хатинки

для усамітненого відпочинку називають таємними або секретними, здебільшого у сучасному дизайнерському стилі (шато, бутік, біо-тек), з використанням натуральних матеріалів будівництва та оздоблення, просторою архітектурою, інтегровані у природний ландшафт території. Розглянуто пропозиції для мандрівників у різних частинах України

Усамітнений відпочинок стає доступнішим завдяки актуальним пропозиціям на сайтах, різним проєктам, численним мобільним додаткам та соціальним мережам.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Беркута Ю. Секретні будиночки України для усамітнення та відпочинку. URL: <https://julia-berk.com/secret-houses-ukraine/>

2. Григоренко М. Рік без вільних подорожей: що на нас чекає далі. URL: <https://www.unian.ua/tourism/lifehacking/yak-zminilisya-podorozhi-za-rik-pandemiji-i-shcho-potribno-vrahovuvati-turistam-pered-pojizdkoyu-11346067.html>

3. Даниленко-Кульчицька В.А. Вплив пандемії COVID-19 на туристичний ринок світу та України. *Економіка та управління підприємствами*. 2020. Випуск 58-1. С. 120–124.

4. Дудяк Р.П., Гошко О.Й. Прогнозні тренди в розвитку туризму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. № 18. Ч. 1. С. 62–164.

5. Любохинець Л.С. Туристичні тренди та основні детермінанти розвитку міжнародного туризму. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2020. № 2. С. 205–209.

6. Романова А. Глобальні тенденції розвитку туризму. *Scientia Fructuosa*, 2017. 116(6), 32–42.

7. Рихліцький В. Внутрішній туризм в Україні мав би рости: як змінилась галузь і куди зник «бюджетний» мандрівник. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/09/23/665405/>

8. Таємні мандрівки. URL: <https://www.maplost.com.ua/secrettrips>

9. Туризм 2020 – тренди, які неможливо було уявити 20 років тому. URL: <https://mind.ua/publications/20208210-turizm-2020-trendi-yak-nemozhливо-bulo-uyaviti-20-rokiv-tomu>

10. Фастовець О.О. Розвиток внутрішнього туризму в умовах нової реальності. *Соціально-гуманітарний вісник: зб. наук. праць*. 2020. Вип. 35. С. 23–24.

11. Huang H., Liu S.Q., Kandampully J. Solo Travellers. *Encyclopedia of Tourism Management and Marketing*. 2020. P. 190–193.

12. Context Talks: Туризм майбутнього. URL: <https://kmbs.ua/ua/news/Tourismofthefuture>.

13. Ernszt I., Marton Z. Alone or Not Alone? The Attitudes of Hungarians Towards Solo Travel. URL: https://www.researchgate.net/publication/357594756_Alone_or_Not_Alone_-_The_Attitudes_of_Hungarians_Towards_Solo_Travel#pf6

14. Martin J.G. Considering a solo trip? Here are the 20 things you need to know before you go. URL: <https://www.lonelyplanet.com/articles/20-tips-for-traveling-solo>

15. Solo Travel vs Group Travel: Why Alone is Better 8/10 Times. URL: <https://www.nomadicyak.com/solo-travel-vs-group-travel/>

16. Solo Travel Statistics, Data 2023: Historical Trends, Sources Cited. URL: <https://solotravelerworld.com/about/solo-travel-statistics-data/>

17.5 of the biggest travel trends for 2023: from environmentally friendly train rides and solo travel to wellness retreats, off-season booking and getting help from travel advisers. URL: https://www.scmp.com/magazines/style/luxury/article/3205794/5-biggest-travel-trends-2023-environmentally-friendly-train-rides-and-solo-travel-wellness-retreats?module=perpetual_scroll_0&pgtype=article&campaign=3205794

18.9 будинків й невеликих готелів для усамітнення цього літа. *DOVKOLA.MEDIA*. URL: <https://dovkola.media/9-budynky-y-nevelykykh-hoteliv-dlia-usamitnennia-tsoho-lita/>

19.10 кращих островів для усамітненого відпочинку. URL: <https://www.more-turiv.com.ua/10-krashnix-ostroviv-dlya-usamitnenogo-vidpochinku/>

20.10 top spots for solo travelers in winter (or any other time of year). URL: <https://www.lonelyplanet.com/articles/where-to-go-solo-travel>

REFERENCES:

1. Berkuta Yu. (2022) Sekretni budynochky Ukrainy dlia usamitnennia ta vidpochynku [Secret houses of Ukraine for seclusion and relaxation]. Available at: <https://julia-berk.com/secret-houses-ukraine/> (in Ukrainian)

2. Hryhorenko M. Rik bez vilnykh podorozhei: shcho na nas chekaie dali [A year without free travel: what awaits us next]. Available at: <https://www.unian.ua/tourism/lifehacking/yak-zminilisya-podorozhi-za-rik-pandemiji-i-shcho-potribno-vrahovuvati-turistam-pered-pojizdkoyu-11346067.html>

3. Danylenko-Kulchytska V.A. (2020). Vplyv pandemii COVID-19 na turystychnyi rynek svitu ta Ukrainy [The impact of the COVID-19 pandemic on the world and Ukrainian tourism market]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy*, vol. 58-1, pp. 120–124. (in Ukrainian)

4. Dudiak R.P., Hoshko O.Y. (2018) Prohnozni trendy v rozvytku turyzmu [Forecast trends in the development of tourism]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, no. 18, ch. 1, pp. 62–164. (in Ukrainian)

5. Liubokhynets L.S. (2020) Turystychni trendy ta osnovni determinanty rozvytku mizhnarodnoho turyzmu [Tourist trends and the main determinants of the development of international tourism]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, no. 2, pp. 205–209. (in Ukrainian)

6. Romanova A. (2017) Hlobalni tendentsii rozvytku turyzmu [Global trends in tourism development]. *Scientia Fructuosa*, vol. 116(6), pp. 32–42. (in Ukrainian)

7. Rykhlitskyi V. Vnutrishnii turyzm v Ukraini mav by rosty: yak zminylas haluz i kudy znyk "biudzhetniy" mandrivnyk [Domestic tourism in Ukraine should grow: how the industry has changed and where the "budget" traveler has disappeared]. *Ekonomichna pravda*. Available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/09/23/665405/>

8. Taiemni mandrivky [Secret journeys]. Available at: <https://www.maplost.com.ua/secrettrips>
9. Turyzm 2020 – trendy, yaki nemozhlyvo bulo uiavyty 20 rokiv tomu [Tourism 2020 – trends that were unimaginable 20 years ago]. Available at: <https://mind.ua/publications/20208210-turizm-2020-trendi-yaki-nemozhlyvo-bulo-uyaviti-20-rokiv-tomu>
10. Fastovets O.O. (2020) Rozvytok vnutrishnoho turyzmu v umovakh novoi realnosti [Development of domestic tourism in the new reality]. *Sotsialno-humanitarnyi visnyk: zb. nauk. prats*, vol. 35, pp. 23–24. (in Ukrainian)
11. Huang H., Liu S. Q., Kandampully J. (2020) Solo Travellers. *Encyclopedia of Tourism Management and Marketing*, pp. 190–193. (in English)
12. Context Talks: Tourism of the future. Available at: <https://kmbs.ua/ua/news/Tourismofthefuture>
13. Ernszt I., Marton Z. Alone or Not Alone? The Attitudes of Hungarians Towards Solo Travel. Available at: https://www.researchgate.net/publication/357594756_Alone_or_Not_Alone_-_The_Attitudes_of_Hungarians_Towards_Solo_Travel#pf6
14. Martin J.G. Considering a solo trip? Here are the 20 things you need to know before you go. Available at: <https://www.lonelyplanet.com/articles/20-tips-for-traveling-solo>
15. Solo Travel vs Group Travel: Why Alone is Better 8/10 Times. Available at: <https://www.nomadicyak.com/solo-travel-vs-group-travel/>
16. Solo Travel Statistics, Data 2023: Historical Trends, Sources Cited. Available at: <https://solotraveler-world.com/about/solo-travel-statistics-data/>
17. 5 of the biggest travel trends for 2023: from environmentally friendly train rides and solo travel to wellness retreats, off-season booking and getting help from travel advisers. Available at: https://www.scmp.com/magazines/style/luxury/article/3205794/5-biggest-travel-trends-2023-environmentally-friendly-train-rides-and-solo-travel-wellness-retreats?module=perpetual_scroll_0&pgtype=article&campaign=3205794
18. 9 budynkiv y nevelykykh hoteliv dlia usamitnennia tosoho lita [9 houses and small hotels for seclusion this summer]. *DOVKOLA.MEDIA*. Available at: <https://dovkola.media/9-budynky-y-nevelykykh-hoteliv-dlia-usamitnennia-tsoho-lita/>
19. 10 krashchykh ostroviv dlia usamitnenoho vidpochynku [10 best islands for a secluded vacation]. Available at: <https://www.more-turiv.com.ua/10-krashhix-ostroviv-dlya-usamitnenogo-vidpochynku/>
20. 10 top spots for solo travelers in winter (or any other time of year). Available at: <https://www.lonelyplanet.com/articles/where-to-go-solo-travel>

ГОТЕЛЬНІ ІННОВАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ

HOTEL INNOVATIONS AS A TOOL TO ENSURE THE COMPETITIVENESS OF THE TOURISM BUSINESS

Індустрія гостинності є основним рушієм економічного розвитку та має великий вплив на кілька аспектів сталого розвитку в світі. Сектор гостинності зазнає постійної диверсифікації та розширення з часом, ставши одним із секторів, що найшвидше та найбільше розвиваються. Сьогодні на світовому ринку відмічається поживлення готельного ринку, після карантинних обмежень, готельний бізнес намагається вийти з кризи та бути конкурентоспроможним щодо запитів гостей. У статті досліджено сучасний стан готельного господарства в Україні. Увага авторів зосереджена на сучасних готельних інноваціях та їхній трансформації. За результатами дослідження визначено інноваційні інструменти відродження бізнесу у повоєнний період. Обґрунтовано, що інновації в цьому секторі мають вирішальне значення для зміни бізнес-моделі та підвищення конкурентоспроможності. Саме цифрова трансформація та використання технологій відіграють важливу роль у сучасній індустрії гостинності, це застосування інформаційних технологій, таких як робототехніка, великі дані, хмарні обчислення та віртуальна реальність, з метою вирішення бізнес-завдань організації у сфері гостинності. Витрати та ефективність бізнесу можна значно скоротити шляхом автоматизації традиційних трудомістких завдань. Немає сумніву, що інновації є основою успіху та виживання сектору гостинності, оскільки вони дозволяють покращувати якість продукції, підвищувати ефективність, знижувати витрати, задовольняти мінливі потреби клієнтів і збільшувати продажі та прибутки. Завдяки поєднанню обміну внутрішньою інформацією та доступною в Інтернеті, готелі можуть використовувати цифрові дані для швидкого покращення управління доходами та операціями, а також розробляти стратегії для розуміння клієнтів через продажі. Здатність збирати, інтерпретувати, обмінюватися та реагувати на дані має вирішальне значення для всіх готелів для оптимізації їхньої роботи.

Ключові слова: готель, індустрія гостинності, готельна індустрія, сфера послуг, інновації, готельні технології, штучний інтелект.

The hospitality industry is a major driver of economic development and has a major impact on several facets of sustainable development. The hospitality sector is experiencing continuous diversification and expansion over time, becoming one of the world's fastest and largest-growing sectors. Today, the global market is witnessing a revival of the hotel market, after quarantine restrictions, the hotel business is trying to get out of the crisis and be competitive in terms of guest requests. The article examines the current state of the hotel industry in Ukraine. The authors' attention is focused on modern hotel innovations and their transformation. Based on the results of the research, innovative tools for the revival of business in the post-war period have been identified. It is well-founded that innovation in this sector is crucial for reformulating the business model and increasing competitiveness. Digital transformation and the leverage of technology play an important role in today's hospitality industry, especially in the post-pandemic era. Hospitality technology is the application of information technology, such as robotics, big data, cloud computing, and virtual reality, with the goal to solve business problems for organizations in the hospitality field. Business costs and efficiencies can be significantly reduced by automating traditional labour-intensive tasks. There is no doubt that innovation is at the heart of the success and survival of the hospitality sector because it enables them to improve product quality, increase efficiency, reduce costs, meet customers' changing needs and increase sales and profits, thereby growing and gaining a larger market share and standing out from competitors. Through a combination of internal information sharing and what's available online, hotels can use digital data to rapidly improve revenue management, and operations and design better strategies for understanding customers through sales and marketing. The ability to collect, interpret, share and respond to data is critical for all hotels to optimise their performance.

Key words: hotel, hospitality industry, hotel industry, service sector, innovations, hotel technologies, artificial intelligence.

УДК 379.8

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.82-22>

Подольян Я.В.¹

к.політ.н., доцент кафедри готельно-ресторанної справи та туризму, Східноєвропейський університет імені Рауфа Аблязова

Садова Н.П.²

викладач кафедри готельно-ресторанної справи та туризму, Східноєвропейський університет імені Рауфа Аблязова

Тимошенко І.В.³

викладач кафедри готельно-ресторанної справи та туризму, Східноєвропейський університет імені Рауфа Аблязова

Podolian Yana

Rauf Ablyazov East European University

Sadova Nataliia

Rauf Ablyazov East European University

Tymoshenko Iryna

Rauf Ablyazov East European University

Постановка проблеми. Бажання людей до культурного відпочинку було визначальною складовою виникнення готельної індустрії. Сьогодні, готельна індустрія – це різновид підприємницької діяльності, який обертається навколо надання житла подорожуючим. Прибутковість даної галузі залежить від задоволення потреб цільової групи, створення бажаної атмосфери та надання широкого спектра послуг. Світова практика свідчить, що наразі готелі перетворились на велику, багато-

гранну та різноманітну галузь, яка не обмежується лише забезпеченням ночівлі. Проте, готельна індустрія сьогодні, як і багато інших галузей економіки, перебуває буквально в режимі виживання.

Варто зазначити, що готельна індустрія України найбільше постраждала від війни та ковіду. Адже, ковідні обмеження скоротили кількість зовнішніх туристів, які становили левову частку наповнення номерів. Поступове відновлення галузі розпочалося наприкінці 2021 року, коли було знято

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5156-4952>

² ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2897-2164>

³ ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4876-7580>

часткові обмеження щодо прийому відвідувачів. Проте, з лютого 2022 року галузь знову зазнала втрат. Найбільш постраждали готелі, розташовані у східній, північній, південній та частково центральній частинах країни. Станом на січень 2023 року в Україні було зруйновано або пошкоджено понад значну кількість готелів загальним номерним фондом понад 980 номерів [1].

Проте для тих готелів, які залишилися неушкодженими існує проблема подальшого виживання. Прибуток готелів напряму залежить від номерного фонду, типу готелю, його локації та завантаженості. Річ у тім, що сьогодні вцілілий бізнес не може отримати мінімально потрібну кількість проданих номеро-ночей [2]. Адже, не зважаючи на зменшення готельного фонду, кількість відвідувачів значно скоротилась, що пов'язано не лише з міграцією населення, але й значною конкуренцією. Сьогодні подорожуючі здебільшого вимагають максимальну кількість послуг в одному місці – пакет послуг. Відтак, перед менеджерами та власниками готелів постає питання швидкого реагування на запити клієнтів та впровадження сучасних технологічних інновацій обслуговування туристів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питання розвитку готельного бізнесу досліджують, як науковці, так і практики всього світу. Актуальним дане питання є для власників готелів, бізнесменів, інвесторів та менеджерів, адже стрімкий розвиток галузі вимагає швидкого реагування на вимоги ринку з метою створення конкурентних переваг. Так, М. Бойко, С. Галасюк, В. Герасименко, Я. Гончаренко, Г. Горіна, С. Журавльова, Р. Козловський, В. Кифяк, Є. Менькова Т. Кудлай, А. Охріменко, А. Расулова та інші науковці вивчали історію розвитку індустрії гостинності та готельного бізнесу, досліджували ринок готельних послуг, принципи функціонування готелів тощо.

Зокрема, низка авторів досліджує питання впровадження сучасних інноваційних технологій в організацію готельного господарства. Так, Домінська О. та Батьковець Н. зазначають, що однією з найпопулярніших нині розробок є електронне управління готелем [3]. З метою отримання конкурентних переваг на ринку готельних послуг необхідним є використання комп'ютерних мереж, Інтернет-технологій, наскрізної автоматизації всіх бізнес-процесів, вважає Ковальчук Т. [4]. Саме з розвитком готельної індустрії та збільшенням кількості і різноманітності готелів їх відвідувачам стає важко зробити вибір, відтак, на думку Халілової-Чуваєвої Ю., «інновації вважаються драйвером економічного зростання і джерелом конкурентної переваги компаній» [5]. Проте, варто зазначити, що більшість дослідників проблеми інноваційних процесів у індустрії гостинності відзначають, що гостинність є споживачем інновацій, вироблених іншими галузями.

Не зважаючи на значний внесок науковців, й до тепер залишається низка питань щодо розвитку галузі. Особливо гострою є проблема відродження та розвитку готельної індустрії в Україні та світі після чергових криз.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні сучасного стану готельного господарства та його відродження у постковідний та повоєнний періоди.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Готельна індустрія – це частина індустрії послуг, яка займається розміщенням гостей або проживанням. Відповідно до більшості визначень, готельна індустрія належить до готелів і багатьох інших форм ночівлі, включаючи хостели, мотелі, готелі та гостьові будинки. Основою готельної індустрії є, звичайно, бізнес з надання житла. Мандрівники покладаються на те, що готелі нададуть безпечно, приємне місце для тимчасового перебування та створять неповторні враження.

Сьогодні спостерігається повільне відродження готельного бізнесу у його прямому призначенні – обслуговуванні туристів, у більшості «відносно спокійних» регіонах. Люди прагнуть відпочинку, зустрічі з рідними та намагаються відволіктись подорожуючи Україною. Відтак, для готельєрів постають нові виклики максимального задоволення попиту відпочиваючих, що неминуче потребує впровадження нових форм розміщення, обслуговування тощо.

Проте, готельна індустрія України зазнала втрат та потребує стратегії відновлення. Проте, у готелях Західної України ситуація не така складна, як на сході та півночі країни. Обмеження щодо виїзду на відпочинок у період ковіду та розгортання повномасштабної війни збільшили потік гостей у цей регіон. Хоча варто зазначити, що лівова частка відвідувачів готелів Західної України становлять внутрішньопереміщені особи, які евакуювались з окупованих населених пунктів та місць ведення бойових дій. Ця категорія відвідувачів забезпечила сталий прибуток готельному бізнесу на тривалий період.

Поряд з «біженцями», готелі завантажили працівники переміщених підприємств та їхні родини. Так, окремі готелі на 40-100 номерів орендувались компаніями для своїх співробітників на 6-12 місяців [2]. Ще одним фактом є те, що значна частина мешканців готелів Західної України це діти, жінки та люди похилого віку, що не спроможні сплачувати значні кошти за проживання. За даними Держагентства розвитку туризму, за 1 квартал 2023 року до бюджету від туристичної діяльності надійшло податків на 29% менше (383 млн 221 тис. грн), ніж за аналогічний період у 2022 році, коли було отримано 540 млн 406 тис. грн. А в порівнянні з аналогічним періодом у 2021 році падіння становило 39%. Найбільша частка надходжень до держбюджету –

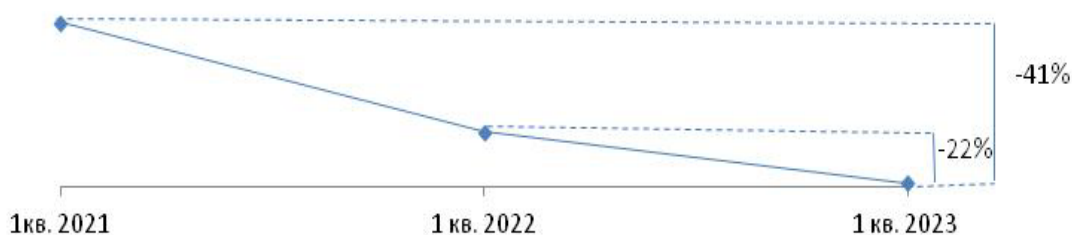

Рис. 1. Діяльність готелів і подібних засобів розміщення в Україні

Джерело: [6]

61% сплачена готелями – 233 млн 693 тис. грн. Однак ця сума все ж на 22% менша за аналогічний період 2022 року (299 млн 782 тис. грн) і на 41% менша за той же період у 2021 році (394 млн 576 тис. грн) [6].

За останні декілька років готельний бізнес України багато пережив: локдауни, війну та блекаути. Безумовно, все це вплинуло на сервіс, побудову комунікації з гостями та операційні процедури. Питання безпеки, чистоти, безконтактних технологій стали актуальними для всіх готельєрів. А підвищена обізнаність людей про екологічність, свідоме споживання, здоров'я та турботу про себе встановили нові стандарти для готелів. Сьогодні, важливим чинником під час вибору готелю для гостей стала наявність укриття та зрозумілого алгоритму дій співробітників у випадку надзвичайних ситуацій [7].

Попри окреслені проблеми, можна говорити й про певні позитивні зрушення. Так, за даними Держагентства розвитку туризму, станом на вересень 2022 року столицю відвідало майже 100 тисяч іноземних гостей та понад 170 тисяч громадян України, проте це так званий діловий туризм (волонтери, журналісти, представники дипломатичного корпусу, владних структур) [2].

Готелі, зазвичай, пропонують відвідувачам певний набір послуг, які складаються з основних та додаткових. Основними послугами є проживання та харчування. Надання номера для тимчасового проживання включає й супутні послуги готелю – заміна постільної білизни, надання рушників і засобів особистої гігієни, можливість користування телевизором та іншими приладами в номері, прибирання приміщень [8]. Щодо харчування, то зазвичай готелі мають їдальні, ресторани, бари та кафе, які пропонують сніданок включений у вартість проживання або доставку їжі в номер.

З метою приваблення клієнтів готелі пропонують додаткові послуги – платні та безоплатні. Це можуть бути розважальні, побутові, для сімей, бізнес чи VIP-послуги, у тому числі часто у вигляді пакетів. Найбільш розповсюдженими є: ремонт одягу та взуття, прання та хімчистка; перукарські послуги; користування сауною, банею, басейном; користування спортивним залом; продаж друкованої продукції, сувенірів; доставка квітів і подарунків; користування камерою зберігання чи сейфом; прокат автомобілів; виклик таксі; продаж квитків на транспортні чи роз-

важальні послуги; організація екскурсій; замовлення послуг перекладачів, гідів тощо. Перелік додаткових послуг залежить від місця розташування готелю, цільової аудиторії та конкурентної ситуації [8].

Перелічені стандартні послуги надають практично всі місця тимчасового розміщення відпочиваючих. Проте, сьогодні, під впливом сучасних технологій та значної конкуренції цього вже не достатньо для ведення бізнесу. Клієнти вимагають більш персоналізованих варіантів, щоб помешкання могли задовольнити їхні окремі вимоги. Сучасні готельні технології відіграють значну роль, і їхня присутність постійно зростає [9].

Нові вимоги ведення бізнесу в індустрії гостинності передбачають підвищення конкурентоспроможності готелю та пошук нових шляхів розвитку, тобто можливість вразити гостей. Створення нових вражень передбачає впровадження певних інновацій, як технічного характеру, так і соціального. Інновації зазвичай цінуються в індустрії гостинності та в діловому світі загалом, оскільки вони обіцяють креативність, нестандартне мислення та експериментування [10].

Як правило, інновації варті того, щоб підвищити ефективність, прибуток і задоволення клієнтів, адже згідно з дослідженням Deloitte, частота поселень зростає на 13%, коли готелі справді розуміють уподобання своїх гостей та пропонують певні новинки готельних технологій [11].

Найпростішою адаптацією для готелів є перехід на цифрові технології. Витрати та ефективність бізнесу можна значно знизити шляхом автоматизації традиційних трудомістких завдань [10]. За останні роки тенденція надання цифрових і безконтактних послуг набула великої популярності. Розблокування гаджетів за допомогою розпізнавання обличчя та відбитків пальців уже інтегрувалось й у готельний бізнес, як «ключ від номера». Сьогодні значна кількість послуг, орієнтованих на гостей, стала безконтактною – мобільна реєстрація заїзду та виїзду, безконтактні платежі, використання біометричних даних. До прикладу, велика кількість громадян України користується додатком Дія для зберігання та надання необхідних для реєстрації документів. Можливість зчитування цих даних та синхронізації з PMS готелю переходить вже до розряду не просто бажаних, а необхідних функцій [6].

Сучасні цифрові технології дозволяють клієнтам керувати пристроями за допомогою низки технологій, включаючи AI, AR і цифрове підключення. Так, технологія розумної кімнати може включати головне керування, розпізнавання обличчя, автоматизацію, енергоефективність і покращену реакцію. Технологіями в номері також можна керувати за допомогою додатків і мобільних пристроїв гостей. Це дуже важливі новації, адже дозволяють персоналізувати досвід клієнтів і завдяки машинному навчанню штучного інтелекту запам'ятовувати переваги клієнта для більшої особистої турботи та комфорту. Так, більшість програмного забезпечення для готельної індустрії сьогодні використовує штучний інтелект для надання цінних рекомендацій, прогнозування попиту, розміщення спеціальних пропозицій на веб-сайті, планування персоналу, виконання завдань консьєржа тощо [12].

У сучасних реаліях значної популярності отримали різноманітні соціальні мережі й це значне поле дій для готелів. Використання таких платформ, як Snapchat і TikTok дозволить готелям зміцнити свої стосунки з гостями та навіть охопити нову, молодшу аудиторію, поширивши свої стратегії соціальних мереж на ці канали.

Максимальне використання вільного місця та мінімалізм сприяють креативному комбінуванню кімнат. Також, після пандемії значної популярності набувають коворкінги у які переобладнують вестибюлі чи кімнати для переговорів.

Проте, не зважаючи на привабливість інформаційних платформ, варто пам'ятати, що індустрія гостинності побудована на індивідуальному підході до клієнтів.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, готелі сьогодні це не лише просте місце для ночівлі, а цілі комплекси сфери послуг які намагаються максимально задовольнити попит гостей. Щоб залишатися конкурентоспроможними та забезпечувати гостям незабутні враження, власникам готелів необхідно впроваджувати нові технології готельної індустрії. Впровадження технологічних рішень, як мобільні додатки, платформи обміну повідомленнями та чат-боти на основі штучного інтелекту, сприяють значному підвищенню ефективності бізнесу, задоволення гостей та отримання прибутку. Саме успішна цифрова трансформація – це процес використання цифрових технологій для створення нових або модифікації наявних бізнес-процесів, культури та досвіду клієнтів відповідно до мінливих вимог бізнесу та ринку. Щоб зробити це правильно, готельний бізнес повинен зосередитися на чотирьох ключових сферах: розуміння поведінки гостей; чітка та вимірنا стратегія трансформації; ефективне управління змінами; технічні можливості.

Проте, гості потребують унікальних вражень, які входять до пакета послуг готелю – цікаві лока-

ції, активний відпочинок, гастрономічні та етнічні тури, мистецькі заходи тощо. Варто зазначити що окреслені вподобання клієнтів впливають на дизайн готелю, послуги, які він надає, і навіть на меню, яке пропонують у його ресторані. Поряд із впровадженням сучасних технологій важливим є створення певного досвіду для гостя та формування його незабутніх вражень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Хома Р. Понад 12 готелів постраждали в Україні через війну. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/886309.html> (дата звернення: 30.07.2023).
2. Чорний О. Сталий розвиток українського туризму: що маємо створити для майбутнього? URL: <https://ukraine-oss.com/stalyj-rozvytok-ukrayinskogo-turyzmu-shho-mayemo-stvoryty-dlya-majbutnogo/> (дата звернення: 20.07.2023).
3. Домінська О., Батьковець Н. Сучасний стан та інноваційні процеси розвитку готельно-ресторанного бізнесу в Україні. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. 2017. Вип. 52. С. 39–41.
4. Ковальчук Т. Перспективи розвитку готельно-ресторанного бізнесу в Україні в умовах глобалізації світового господарства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 23. Ч. 1. С. 126–130.
5. Халілова-Чуваєва Ю. Сучасні тенденції розвитку IT-технологій у сфері готельного господарства : *Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції «Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання» (21-22 березня 2019 р.)* Черкаси : ЧДТУ, 2019. Т. 1. 195 с.
6. У 2023 році до державного бюджету від туристичної галузі надійшло 383 млн грн. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/u-2023-roci-doderzhavnogo-byudzhetu-vid-turistichnoyi-galuzi-nadiyshlo-383-mln-grn> (дата звернення: 15.07.2023).
7. Готельна індустрія: тренди якісного сервісу у 2023 році. URL: <https://business.dii.gov.ua/cases/antikrizovi-risenna/gotelna-industria-trendi-akisnogo-servisu-u-2023-roci> (дата звернення: 30.07.2023).
8. Види послуг в готелі. URL: <https://wiki.otelms.com/uk/post/types-of-hotel-services/> (дата звернення: 30.07.2023).
9. Alaine T. What is the Hotel Industry? Last Modified Date. URL: <https://www.wisetour.com/what-is-the-hotel-industry.html> (дата звернення: 24.07.2023).
10. The Top 5 Technology Innovations That Hotels Are Sure to Adopt Widely in 2023. URL: <https://hoteltechnologynews.com/2022/11/the-top-5-technology-innovations-that-hotels-are-sure-to-adopt-widely-in-2023/> (дата звернення: 10.07.2023).
11. To Compete, Independent Hotels Need to Master Bespoke. URL: <https://roomkeypms.com/blog/to-compete-independent-hotels-need-to-master-bespoke/> (дата звернення: 30.07.2023).
12. Jordan Hollander. Technologie im Gastgewerbe: 20 Trends, die die Branche prägen. *Zuletzt aktualisiert*. 2023. URL: <https://hoteltechreport.com/de/news/tech-in-hospitality> (дата звернення: 10.07.2023).

REFERENCES:

1. Khoma R. (2023) Ponad 12 hoteliv postrazhdaly v Ukraini cherez viinu [More than 12 hotels were damaged in Ukraine due to the war]. Available at: <https://interfax.com.ua/news/general/886309.html> (accessed June 30, 2023).
2. Chorni O. (2023) Stalyi rozvytok ukraïnskoho turyzmu: shcho maiemo stvoryty dlia maibutnoho? [Sustainable development of Ukrainian tourism: what should we create for the future?]. Available at: <https://ukraine-oss.com/stalyj-rozvytok-ukrayinskogo-turyzmu-shho-mayemo-stvoryty-dlya-majbutnogo/> (accessed June 20, 2023).
3. Dominska O., Batkovets N. (2017) Suchasnyi stan ta innovatsiini protsesy rozvytku hotelnorestorannoho biznesu v Ukraini [The current state and innovative processes of development of the hotel-restaurant business in Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu*, vol. 52, pp. 39–41.
4. Kovalchuk T.H. (2019) Perspektyvy rozvytku hotelno restorannoho biznesu v Ukraini v umovakh hlobalizatsii svitovoho hospodarstva [Prospects for development of hotel and restaurant business in Ukraine in the conditions of globalization of the world economy]. *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 23, no. 1, pp. 126–130.
5. Khalilova-Chuvaieva, Yu.A. (2019) Suchasni tendentsii rozvytku IT-tekhnohii u sferi hotelnoho hospodarstva [Modern tendencies of development of IT-technologies in the sphere of hotel management]. Proceedings of the *Turystychnyi ta hotelno-restoranyi biznes v Ukraini: problemy rozvytku ta rehliuvannia* (Ukraine, Cherkasy, March 21-22, 2019). Cherkasy: State Technological University, p. 195.
6. U 2023 rotsi do derzhavnoho biudzhetu vid turystychnoi haluzi nadiishlo 383 mln hrn [In 2023, the state budget received 383 million UAH from the tourism industry]. Available at: <https://www.tourism.gov.ua/blog/u-2023-roci-do-derzhavnogo-byudzhetu-vid-turistichnoyi-galuzi-nadiyshlo-383-mln-grn> (accessed June 14, 2023).
7. Hotelna industriia: trendy yakisnoho servisu u 2023 rotsi [Hotel industry: trends of quality service in 2023]. Available at: <https://business.dia.gov.ua/cases/antikrizovi-risenna/gotelna-industria-trendi-akisnogo-servisu-u-2023-roci> (accessed June 15, 2023).
8. Vydy posluh v hoteli [Types of services in the hotel]. Available at: <https://wiki.otelms.com/uk/post/types-of-hotel-services/> (accessed June 30, 2023).
9. Alaine T. (2023) What is the Hotel Industry? Last Modified Date. Available at: <https://www.wisetour.com/what-is-the-hotel-industry.htm> (accessed June 24, 2023).
10. The Top 5 Technology Innovations That Hotels Are Sure to Adopt Widely in 2023. Available at: <https://hoteltechnologynews.com/2022/11/the-top-5-technology-innovations-that-hotels-are-sure-to-adopt-widely-in-2023/> (accessed June 10, 2023).
11. To Compete, Independent Hotels Need to Master Bespoke. Available at: <https://roomkeypms.com/blog/to-compete-independent-hotels-need-to-master-bespoke/> (accessed June 30, 2023).
12. Jordan Hollander (2023) Technologie im Gastgewerbe: 20 Trends, die die Branche prägen. Zuletzt aktualisiert. Available at: <https://hoteltechreport.com/de/news/tech-in-hospitality> (accessed June 10, 2023).

ОЦІНКА РОЛІ ТУРИЗМУ В ЕКОНОМІЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ,
ЙОГО ВПЛИВ НА ЗАЙНЯТІСТЬ ТА ВВПASSESSMENT OF THE ROLE OF TOURISM IN THE ECONOMY
OF THE EUROPEAN UNION, ITS IMPACT ON EMPLOYMENT AND GDP

УДК 339.9:908

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.82-23>**Семенюк Л.Л.**

к.г.н., доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанного бізнесу, Київський національний університет технологій та дизайну

Савчук Я.О.

к.е.н., доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності, Приватний вищий навчальний заклад «Академія рекреаційних технологій і права»

Моца А.А.

к.ю.н., доцент, доцент кафедри географії та туризму, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ

Semeniuk Larysa

National University of Technologies and Design

Savchuk Yaroslava

Academy of Recreational Technologies and Law

Motsa Andriy

Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

У статті проводиться детальний аналіз ролі туризму в економіці Європейського Союзу, враховуючи його вклад у формування валового внутрішнього продукту та забезпечення зайнятості. Зі зростанням глобальної значущості туризму, країни ЄС активно використовують його потенціал для стимулювання економічного росту та збільшення доходів. Дослідження базується на аналізі статистичних даних, які відображають динаміку розвитку туристичної галузі в ЄС протягом останніх років. Основні параметри, на які звертається увага – це обсяги туристичних потоків, доходи від туризму та його вплив на ринок праці. Основні висновки дослідження підтверджують величезний вклад туризму в економіку країн ЄС. Також розглядається вплив пандемії COVID-19 на туристичний сектор, який зазнав серйозних втрат, але водночас має потенціал для подальшого відновлення та розвитку. Стаття рекомендована для науковців, студентів, фахівців у сфері туризму, а також для всіх, хто цікавиться економічними аспектами розвитку Європейського Союзу.

Ключові слова: туризм, екотуризм, міжнародні туристи, туристичні витрати, туристичне країнознавство, економіка Європейського Союзу, ВВП, робочі місця.

The article provides a detailed analysis of the role of tourism in the economy of the European Union, taking into account its contribution to the formation of the gross domestic product and ensuring employment. With the growing global importance of tourism, EU countries are actively using its potential to stimulate economic growth and increase incomes. The topic of the pandemic is closely related to the field of tourism, it was the cause of the biggest decline in indicators in this industry and still COVID-19 creates some difficulties and requires restrictions that directly affect consumers of the tourism product. At the same time, every year tourism acquires a broader meaning, new types and directions appear, travel agencies surprise with the variety of offers. In addition, every year a huge number of tourists cross state borders, in particular, the borders of European countries, contributing to this type of economic activity to be truly global. Given that tourists from EU countries comprise a substantial portion of the global tourism services market, examining the nuances of the European tourist services market's evolution, especially in the context of the COVID-19 pandemic, is of particular interest. The study is based on the analysis of statistical data that reflect the dynamics of the development of the tourism industry in the EU in recent years. The main parameters to which attention is drawn are the volumes of tourist flows, income from tourism and its impact on the labor market. The main conclusions of the study confirm the huge contribution of tourism to the economy of the EU countries. It also examines the impact of the COVID-19 pandemic on the tourism sector, which has suffered serious losses but at the same time has the potential for further recovery and development. The novelty of this research lies in analyzing the unique trends of the European tourism services market influenced by the COVID-19 pandemic and proposing potential solutions to navigate the market crisis. The findings offer both theoretical insights and practical implications for the evolution of the European tourism market. These insights can be instrumental for future academic research, formulating projections, and devising strategies to overcome the challenges faced by the EU's tourism sector in the current landscape.

Key words: tourism, ecotourism, economy of the European Union, international tourists, tourist country studies, tourist expenses, GDP, jobs.

Постановка проблеми. В сучасному глобальному світі туризм є показником якості життя населення країни та рівня її розвитку. В багатьох країнах світу він відіграє важливу роль в економіці. Туризм має значний вплив на використання територіального простору країни, експлуатацію інфраструктури, він створює робочі місця та підвищує регіональний розвиток, формує значну частку ВВП країни. Для країн Європейського Союзу туризм є важливою сучасною економічною сферою, яка має значний вплив на регіональну економіку Союзу та значної частини країн-членів, для яких туризм дає 15-20% загального обсягу ВВП на рік. Для великої кількості держав-членів ЄС туризм був і залишається значним рушієм національної економіки та ринку праці протягом останніх десятиліть, попри періоди спаду та економічних криз. Проте, пандемія COVID-19 сильно вдарила по туристичному сектору ЄС протягом останніх років [1]. Хоча більшість європейських

країн мають добре налагоджену систему статистики для відстеження туристичного попиту з точки зору внутрішніх і виїзних поїздок, туристичного проживання і туристичних витрат, але вона не повною мірою відображає всю соціально-економічну сутність і загальний внесок туризму в економіку Європейського Союзу.

З огляду на постійні зміни у світовій економіці, вплив глобалізації та розвиток цифрових технологій, розуміння ролі та внеску туризму в економіку ЄС є надзвичайно актуальним. Аналіз впливу туризму на зайнятість та ВВП дозволяє країнам ЄС формувати стратегії розвитку, спрямовані на оптимізацію використання ресурсів, створення нових робочих місць і збільшення соціального добробуту громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вчених вивчали теорію та основні напрямки розвитку міжнародного туризму, серед яких: Бордин О., Шуканова А.А., Федій О.А., Шуканов П.В., Вайдман С., Філеп С. і Лавлок Б. Щодо дослі-

дження європейського ринку туристичних послуг, численні науковці присвятили цьому свої наукові роботи: Арлу С., Марія-Ірина А., Флорек І. Проте, попри глибоку наукову базу, існує ряд важливих питань, які залишаються без відповідей. Зокрема, недостатньо досліджено вплив пандемії COVID-19 на європейський туризм та невизначені перспективи його подальшого розвитку та стратегії виходу з кризи для ринку туристичних послуг ЄС.

Постановка завдання. Метою дослідження є комплексна оцінка впливу туризму на економіку Європейського Союзу, зокрема аналіз його ролі у формуванні валового внутрішнього продукту (ВВП) та забезпеченні зайнятості населення. Дослідження має на меті виявлення ключових тен-

денцій розвитку туристичної галузі в країнах ЄС, визначення її вкладу в економічне зростання та соціальну стабільність регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Європа є ключовим гравцем на міжнародному ринку туризму. У 2019 р. 51% усіх туристичних прибуттів припало на Європу, а доходи від туристичних послуг досягли 39%. Інфраструктура Європи в туристичній сфері дуже розвинена: величезна кількість готелів, атракцій, ресторанів. Існує безліч зон для відпочинку – від пляжів до гірськолижних та спа-курортів. Європа також відзначається численними міжнародними туристичними маршрутами, великими інвестиціями в сектор та потужними міжрегіональними партнерствами [2, с. 21].

Таблиця 1

Частка загального внеску подорожей і туризму у ВВП у країнах-членах Європейського Союзу (ЄС 27) і Сполученому Королівстві (Великобританія) протягом 2019–2022 рр., у %

№ з/п	Країна ЄС	У % від ВВП			
		2019	2020	2021	2022
1	Хорватія	25,60	15,10	19,79	25,80
2	Греція	20,70	12,21	16,00	18,50
3	Португалія	17,30	10,21	13,37	15,80
4	Іспанія	14,10	8,32	10,90	13,60
5	Мальта	15	8,85	11,59	12,60
6	Кіпр	13,70	8,08	10,59	12,20
7	Італія	10,60	6,25	8,19	10,20
8	Австрія	10,80	6,37	8,35	9,50
9	Великобританія*	9,90	5,84	7,65	9,50
10	Нідерланди	10,80	6,37	8,35	9,40
11	Словенія	10,80	6,37	8,35	9,20
12	Німеччина	9,80	5,78	7,57	8,80
13	Естонія	12,30	7,26	9,51	8,70
14	Люксембург	9,80	5,78	7,57	8,50
15	Франція	8,40	4,96	6,49	8,20
16	Фінляндія	7,80	4,60	6,03	6,70
17	Швеція	7,10	4,19	5,49	6,70
18	Угорщина	8,30	4,90	6,42	6,60
19	Болгарія	9,90	5,84	7,65	6,50
20	Латвія	7,60	4,48	5,87	6,40
21	Данія	6,50	3,84	5,02	5,70
22	Румунія	6	3,54	4,64	5,50
23	Бельгія	5,50	3,25	4,25	4,70
24	Словаччина	6,30	3,72	4,87	4,60
25	Литва	6	3,54	4,64	4,20
26	Чеська Республіка	6,20	3,66	4,79	4
27	Польща	4,80	2,83	3,71	4
28	Ірландія	4,20	2,48	3,25	3

* Примітка: Великобританія вийшла з ЄС у січні 2020 р.

Джерело: сформовано авторами за даними [4]

Для деяких країн, таких як Чехія та Чорногорія, туризм є основним джерелом експортних надходжень. Спрощено кажучи, Європа визнана головним туристичним центром у світі. Більше ніж 75% її ринку належить країнам ЄС, з основними лідерами у Франції, Іспанії, Італії та Німеччині. Вони всі входять до переліку 10 головних світових напрямків за показниками туризму. Також слід відзначити, що сфера послуг у країнах ЄС є домінантною в економіці, займаючи 69,4% ВВП, у порівнянні з 28,4% виробничого сектору та 2,3% сільського господарства [3].

У 2022 р. загальний внесок подорожей і туризму у валовий внутрішній продукт (ВВП) в Європі був приблизно на 7,2% нижчим, ніж у 2019 р., за рік до початку пандемії коронавірусу (COVID-19). Загалом загальний внесок цих галузей у ВВП Європи склав близько 1,9 трлн дол. США у 2022 р., тоді як

у 2019 р. він сягнув майже 2,1 трлн дол. США [4].

У 2022 р. частка загального внеску подорожей і туризму у ВВП в країнах-членах Європейського Союзу (ЄС 27) і Сполученому Королівстві, за винятком Хорватії, залишалася нижчою за показники, повідомлені до початку пандемії коронавірусу (COVID-19). Загалом Хорватія була країною ЄС, де подорожі та туризм склали найбільшу частку валового внутрішнього продукту у 2022 р. Того року ці галузі створили, прямо чи опосередковано, майже 26 відсотків ВВП країни. Далі в рейтингу за 2022 р. йдуть Греція та Португалія, де подорожі та туризм становили 18,5% і 15,8% ВВП відповідно.

У 2022 р. загальна кількість робочих місць у сфері подорожей і туризму в Європі була приблизно на 8,5 % нижчою, ніж у 2019 р., за рік до початку пандемії коронавірусу (COVID-19). Зага-

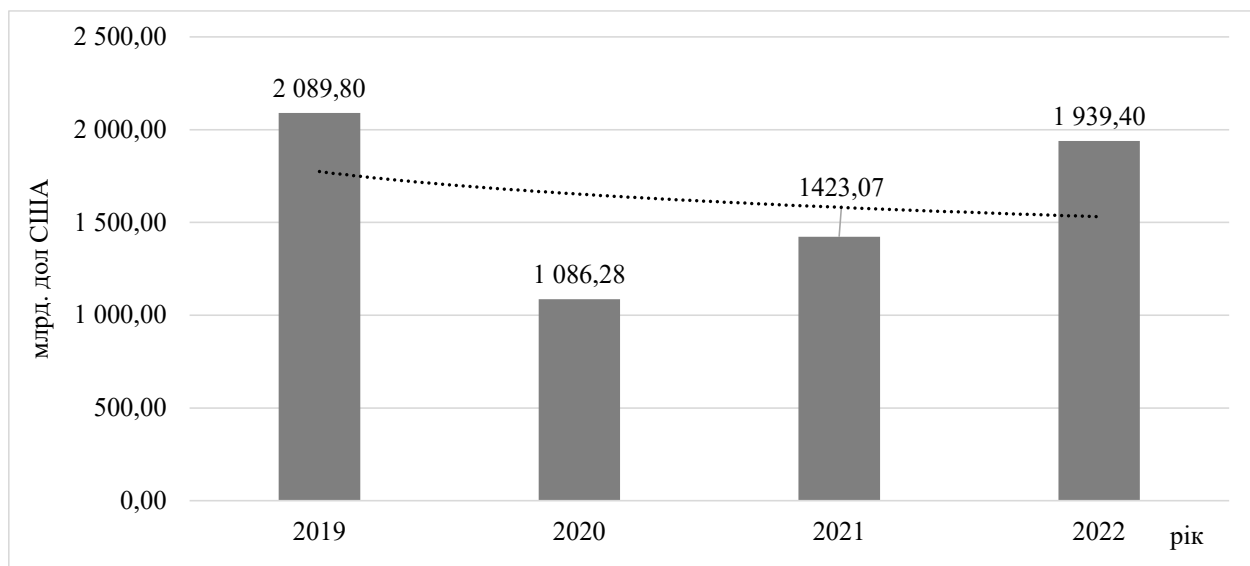

Рис. 1. Загальний внесок подорожей і туризму у ВВП Європи протягом 2019–2022 рр. (у млрд дол. США)

Джерело: сформовано авторами за даними [5]

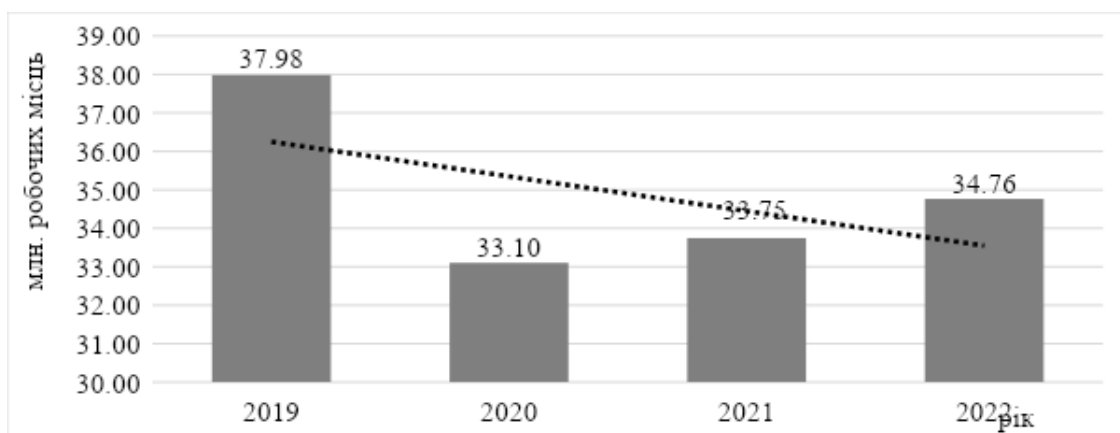

Рис. 2. Загальний внесок подорожей і туризму в зайнятість у Європі у 2019 та 2022 роках (у мільйонах робочих місць)

Джерело: сформовано авторами за даними [5]

лом у 2022 р. подорожі та туризм створили, прямо чи опосередковано, близько 34,76 мільйона робочих місць у регіоні.

Індустрія туризму швидко відновлюється після пандемії COVID-19. Загальна кількість ночей, проведених у місцях розміщення туристів у 2022 р., була близькою до рівня до пандемії (2,72 мільярда ночей у 2022 р. порівняно з 2,88 мільярда у 2019 р.; -5,6%). Це значне збільшення порівняно з кількістю ночей, проведених у 2020 та 2021 роках (1,42 мільярда у 2020 р., 1,83 мільярда у 2021 р.; +91,1% та +48,3% у 2022 р. відповідно) [6]. Протягом 2022 р. місячні показники туризму безперервно зростали й нарешті наблизилися до рівня відповідних місяців 2019 р. Порівняно з передлітнім першим півріччям 2019 р. (січень-червень) у той самий період 2022 р. кількість ночей при розміщенні туристів знизилася на 11,0%. В той самий час період липень-грудень був близьким до рівня 2019 р. (-1,9%).

Дані за 2022 р. також показують, що кількість ночей, проведених міжнародними гостями, наблизилася до рівня 2019 р. (1,19 мільярда ночей у 2022 р. порівняно з 1,36 мільярда ночей у 2019 р.; -12,6%). Це значне зростання порівняно з кількістю ночей, проведених іноземними туристами у 2020 та 2021 рр. (412,5 мільйонів ночей у 2020 р., 587,8 мільйона у 2021 р.; +188,8% та +102,6% у 2022 р. відповідно). Що стосується внутрішніх подорожей, дані за 2022 рік показують рекордну кількість проведених ночей у 1,53 мільярда, що на 10,9 мільйона більше ніж у 2019 р. (+0,7%) [8].

Серед країн ЄС кількість ночей, проведених внутрішніми та іноземними туристами, у 2022 р. порівняно з 2019 р. зросла в трьох державах-членах, де є дані: у Данії (38,4 мільйона ночей у 2022 р. порівняно з 34,3 мільйона у 2019 р.; +12,3%), Нідерландах (128,3 млн порівняно зі 123,4 млн; +3,9%)

і Бельгії (42,7 млн порівняно з 42,5 млн; +0,5%). Тим часом інші країни ще не повністю оговталися від впливу пандемії на туризм. Особливо це стосується Латвії (3,9 мільйона у 2022 р. порівняно з 5,5 мільйона у 2019 р.; -29,6%) і Словаччини (12,3 мільйона порівняно з 17,2 мільйона; -28,3%) [9].

Європа має попит серед туристів завдяки добре розвиненій туристичній інфраструктурі та величезному культурно-історичному спадку. Країни ЄС пропонують множинні види туризму: від традиційних, таких як екскурсійний або рекреаційний, до екстремальних. При цьому туристичний ринок Європи презентує широкий спектр цінових пропозицій, завдяки чому кожен турист може знайти оптимальний для себе варіант відпочинку [10]. У семи країнах сільська місцевість була привабливою для принаймні 1 з 3 в'їзних відпусток: Люксембург (51%), Ірландія (44%), Бельгія (43%), Італія (38%), Румунія (37%), Швеція (35%) та Нідерланди (33%). Європейці відзначають гори як одну з основних туристичних принад для 70% своїх відпусток до Австрії.

В останній час спостерігається зростання інтересу до заходів зі збереження довкілля. Крім того, Європа славиться високими стандартами життя та рівнем освіти громадян. Саме завдяки цьому на території країн ЄС акцентується увага на екологічному підході до розвитку туризму, що спрямований на сталий розвиток. Екологічний туризм сприймається як оптимальний варіант, протилежний масовим формам відпочинку, де ключовим принципом є відповідальне ставлення до природи [11, с. 125].

У державах ЄС любителі екотуризму активно відвідують національні парки. Основна мета таких парків – це підтримка відпочинку та здоров'я місцевих громадян, тому більшість туристів тут – місцеві жителі. Втім, в останній час спостерігається

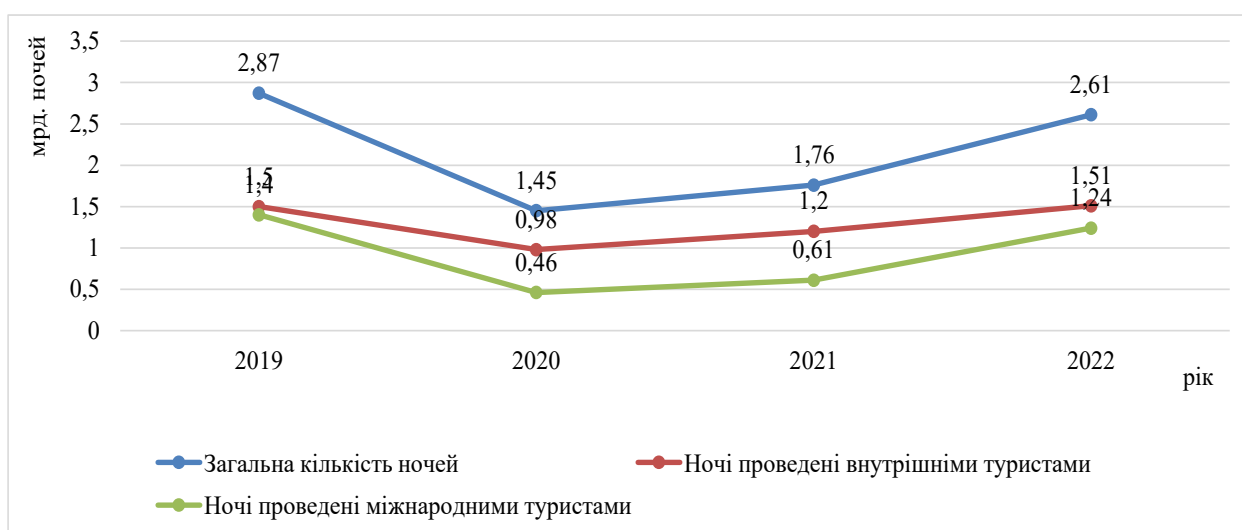

Рис. 3. Динаміка кількості ночей проведених туристами на території ЄС у період 2019–2022 рр., млрд ночей

Джерело: сформовано авторами за даними [7]

підвищення інтересу до парків і з боку іноземних туристів, особливо із сусідніх країн [12, с. 86–87].

Екологічний туризм має приносити безпосередній економічний внесок у проекти охорони природи та довкілля. Це може бути здійснено через оплату екскурсій, внески за вхід або благодійні пожертви, а також завдяки місцевим податкам. Важливо, щоб вигоди від екотуризму сприяли не тільки збереженню природи, але й підтримці місцевих громад [14].

З даних на рис. 4 видно, що показники європейського ринку екотуризму у 2020–2021 рр. були нижчими за результати 2019 року. Однак прогнозується, що до 2027 року ці обсяги зростуть до 135,52 млрд дол. США. Стратегія розвитку екологічного туризму спрямована на компенсацію дефіциту кількості мандрівників. Згідно з прогнозом, хоч ЄС отримує на 2,7% менше туристів, він все одно отримує на 7% більше прибутку. Завдяки цій моделі, країни ЄС отримують більше підприємців, більше МСП, які можуть запропонувати більше послуг для мандрівників і для всього сектору. Отже, відбувається створення більше ресурсів, більше робочих місць для туристичного сектору [7].

Після пандемії COVID-19 світ починає повертатися до звичайного ритму життя. Обмеження на переміщення значно зменшилися або вже не актуальні. Бізнес-туристи знову віддають перевагу Європі для проведення зустрічей та заходів. Попри те, що кількість туристів ще не досягла показників 2019 року, число бізнес-туристів росте. У 2021 р. ділові поїздки становили 15% всіх міжнародних туристів в ЄС та 12% за її межами. Всього 91,7 млн іноземних туристів приїхали в Європу з діловими цілями, з них 77,1 млн – до країн ЄС. Загальна кількість ділових поїздок на світовому рівні досягла 176 млн з 1239 млн загалом [8]. Кор-

поративний туризм відіграє ключову роль у деяких країнах Європи (рис. 5).

Ці дані підтверджують важливість туристичної галузі для економіки європейських держав. Туризм також відіграє ключову роль у стратегії ЄС, спрямованій на створення робочих місць та гарантування стабільного економічного зростання. На додачу до природних та культурних ресурсів, особливе місце в туристичній привабливості ЄС займає розвинений соціально-економічний рівень країн, а також система соціального захисту [14, с. 69]. Згідно з даними UNWTO, головні переваги Європи охоплюють інфраструктуру, культурну спадщину, різноманітність на обмеженій площі та можливість вільного пересування в рамках Шенгенського простору.

Стратегія розвитку туризму ЄС передбачає такі ключові напрямки:

- зміцнення конкурентних позицій туристичного сектору Європи;
- підтримка стійкого, відповідального та якісного туризму;
- формування позитивного іміджу Європи як дестинації для стійкого та якісного відпочинку;
- оптимізація використання фінансових ресурсів та інструментарію ЄС для підтримки туризму [15].

Під час пандемії європейська туристична галузь адаптувалася до викликів і невизначеностей. Наразі туризм в Європі активно відновлює свої позиції після COVID-19. Проте у найближчому майбутньому галузі потрібно буде залишатися гнучкою та резистентною, оскільки Європа зіткнулася з новими викликами, спричиненими російсько-українською війною.

У 2023 р. сектор подорожей і туризму в європейському регіоні, за оцінками «World Travel & Tourism Council», прискорить темпи відновлення

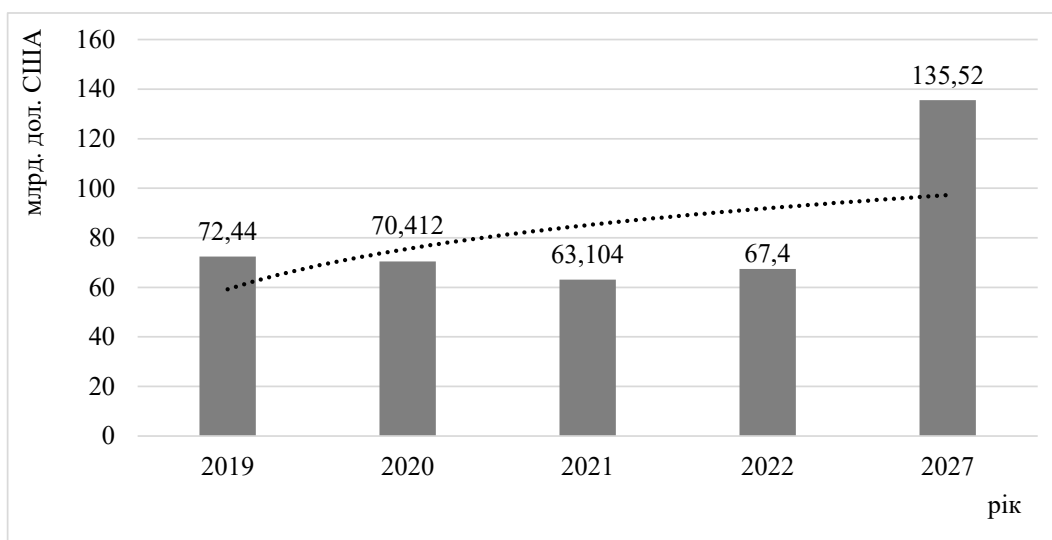

Рис. 4. Обсяги європейського ринку екотуризму у 2019–2022 рр. та прогноз на 2027 р., млрд дол. США

Джерело: сформовано авторами за даними [14]

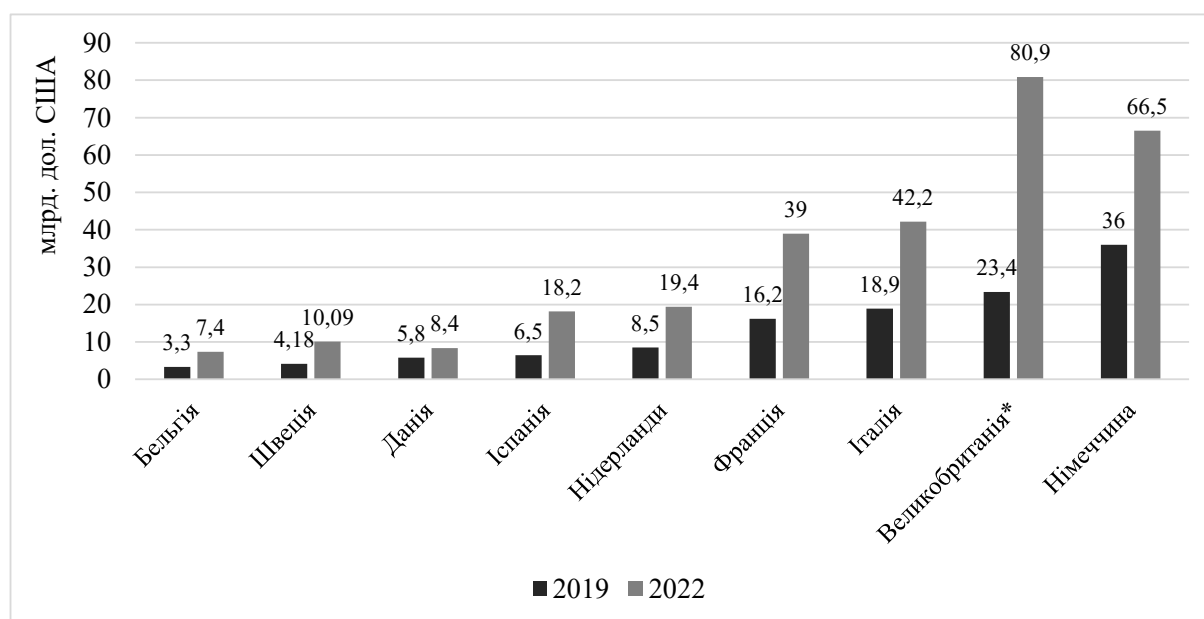

Рис. 5. Порівняльний аналіз витрат на діловий туризм в європейських країнах у 2019 та 2022 рр., млрд дол. США

* Примітка: Великобританія вийшла з ЄС у січні 2020 р.

Джерело: сформовано авторами за даними [8]

до 31,4% і майже досягне свого передпандемічного рівня до кінця 2023 р. Прогнозується, що протягом 2023–2024 рр. сектор зростатиме темпами у 3,3% на рік, випереджаючи очікуване зростання економіки регіону на 1,5%. До кінця 2023 р. в цьому секторі також буде створено майже 8 млн нових робочих місць порівняно з 2022 р. [9].

Прогнозується, що більшість країн в ЄС стабілізують свої макроекономічні показники до 2024–2025 рр. Зокрема, як очікується, у 2023 р. доходи від туризму у Франції складатимуть приблизно 3470 млн євро, а у 2024 р. – 3990 млн євро (рис. 6); в Іспанії – 3640 млн євро та 4340 млн євро відповідно; в Німеччині – 3711 млн євро та 3932 млн євро відповідно; в Італії – 2300 млн євро та 2700 млн євро відповідно; в Португалії – 850 млн євро та 980 млн євро відповідно; у Швейцарії – 3550 млн євро та 3555,5 млн євро відповідно; в Греції – 250 млн євро та 290 млн євро відповідно. Також прогнозується, що доходи в усіх сегментах туристичного ринку Австрії зростатимуть протягом 2023 р. та досягнуть або перевищать рівень доходів до пандемії до 2024 р. У Нідерландах, відповідно до очікувань, дохід демонструватиме річний темп зростання протягом 2023–2026 рр. на 16%, що призведе до прогнозованого обсягу ринку в 11279 млн євро до 2026 р. На ринку подорожей та туризму 74% загального доходу буде отримано шляхом онлайн-продажів до 2026 р. [9].

На думку керівництва ряду країн-членів Європейського Союзу, вихід із кризи, спричиненої COVID-19,

повинен мати своїм результатом формування іншої економіки. Тому розглянемо стратегії провідних європейських держав, які вони впроваджують, щоб допомогти туристичному сектору вийти із кризового становища через вплив пандемії COVID-19.

1. Франція наразі є провідним туристичним напрямком у світі та ще має суттєвий потенціал можливостей для зростання з точки зору кількості відвідувачів і отриманого доходу. Тому її уряд вирішив запровадити національну стратегію розвитку туризму. Поліпшення місць прийняття туристів та надання послуг, що має стати національним пріоритетом, водночас забезпечуючи хорошу підготовку до подорожей (сприяння отриманню віз, збагачення туристичного контенту світових ЗМІ). План відновлення покликаний прискорити трансформацію європейських суспільств шляхом інвестування в зелений перехід, молодь, модернізацію системи охорони здоров'я та захист робочих місць. Маючи на це 750 млрд євро в бюджеті, план включає 390 млрд субсидій, призначених для регіонів і секторів, які найбільше постраждали від кризи [5].

2. Уряд Іспанії затвердив План відновлення країни, який передбачає важливі успіхи в модернізації її економічної та соціальної структури. План являє собою найбільші інвестиції й зусилля з реформування в країні з моменту її приєднання до колишнього Європейського економічного товариства 35 років тому. План відновлення базується на чотирьох стовпах: екологічний перехід, цифрова трансформація, гендерна рівність, соціальна та територіальна єдність. Ці осі будуть визначені

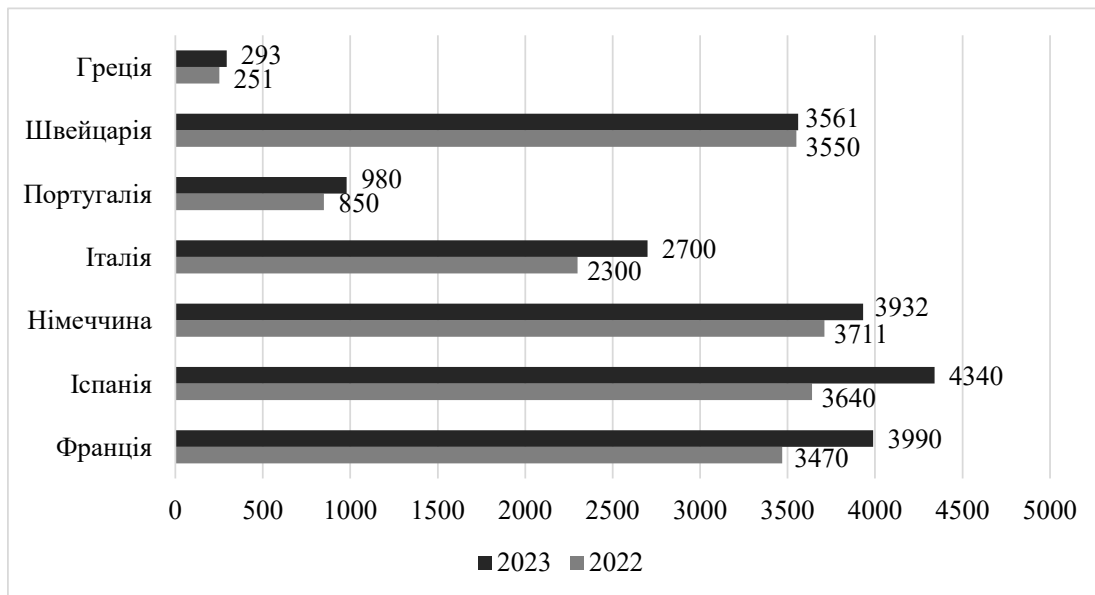

Рис. 6. Прогнозований дохід від міжнародного туризму в провідних європейських країнах протягом 2023–2024 рр., млн дол. США

Джерело: сформовано авторами за даними [16]

в кількох цілях, таких як: цифровізація понад мільйона МСП, навчання понад 2,6 млн людей цифровим навичкам, розширення широкопasmового доступу до інтернету для 100% населення, ефективно розгортання 5G, просування 165 стійких туристичних напрямків, відновлення понад мільйона будинків, створення парку з 250 000 електромобілів, розгортання понад 100 000 точок підзарядки та завершення залізничних коридорів від Атлантичного океану до Середземного моря. План містить 212 програм інвестицій і реформ, які Іспанія вже впроваджує значною мірою з 2023 р. Іспанія отримала понад 19 млрд євро у 2023 р., з яких 9 млрд – авансові платежі, а 10 млрд євро – до вже досягнутих етапів і цілей [4].

3. Реформи та інвестиції в плані відновлення допоможуть Німеччині стати більш стійкою та краще підготовленою до викликів і можливостей переходу на зелений та цифровий ринок. Для цього план складається з 40 заходів. Вони будуть підтримані грантами у розмірі 25,6 млрд євро. Принаймні 42% плану буде підтримувати кліматичні цілі, а 52% – сприятиме переходу на цифрові технології. План сприятиме економічному зростанню та створенню робочих місць. Це підвищить валовий внутрішній продукт Німеччини на 0,4%-0,7% до 2026 р. Цей підйом економіки дозволить отримати робочі місця для 135 тис. людей.

4. План відновлення Італії складається зі 132 інвестиційних проєктів та 58 реформ. Їм надають 68,9 млрд євро грантів і 122,6 млрд євро позик; 37,5% плану підтримує кліматичні цілі, а 25,1% плану – цифровий перехід. План сприятиме економічному зростанню та створенню

робочих місць. Очікується, що до 2026 р. валовий внутрішній продукт Італії підніметься на 1,5-2,5%. Цей підйом для економіки дозволить отримати робочі місця для 240 тис. людей. План відновлення і стійкості Італії підтримує зелений перехід з ключовими інвестиціями в енергоефективність житлових і громадських будинків (15,3 млрд євро), стійку мобільність (34 млрд євро), розвиток відновлюваних джерел енергії та кругової економіки, покращення управління відходами та водними ресурсами (11,2 млрд євро) [7].

5. План відновлення та стійкості Австрії відповідає нагальній потребі сприяння потужному відновленню та підготовці країни до майбутнього. Для цього план складається з 32 інвестиційних проєктів і 27 реформ. Вони будуть підтримані грантами в розмірі 3,46 млрд євро. 59% плану підтримуватимуть кліматичні цілі, а 53% плану сприятимуть цифровому переходу. План сприятиме економічному зростанню та створенню робочих місць. Це підвищить валовий внутрішній продукт Австрії на 0,4%-0,7% до 2027 р. Завдяки цьому підйому економіка отримає робочі місця для 14 тис. людей. План підтримує зелений перехід через інвестиції в розмірі 843 млн євро в стійку мобільність із транспортом з нульовими викидами та додаткові 543 млн євро на розширення електрифікованої транс'європейської залізничної мережі, включаючи її з'єднання з регіональними лініями.

6. Португальський план відновлення структурований навколо трьох основних стовпів: економічна та соціальна стійкість, кліматичні інвестиції та проєкти реформ, цифровий перехід. Це передбачає виплату ЄС Португалії 13,9 млрд євро у вигляді

грантів і 2,7 млрд євро у вигляді позик протягом періоду 2021–2026 рр., які будуть виділені на 83 важливі інвестиційні програми та 37 заходів реформ у різних сферах, таких як житло, медичні послуги, стійка мобільність, бізнес-допомога, транспортна інфраструктура, відновлювані джерела енергії тощо. Очікується, що план сприятиме активізації та розвитку португальської економіки, що прямо чи опосередковано створить інвестиційні можливості для фінансових установ та інших гравців приватного сектору [7; 8].

Підсумовуючи викладений матеріал, можна сказати, що відновлення туристичного ринку країн ЄС вже почалось і найближчим часом продовжиться. Однак, очікувати показників 2019 р. можна не раніше 2024–2025 рр. через появу нових штамів коронавірусу, подальше скорочення кількості українських та російських туристів, загальносвітову рецесію тощо.

Висновки з проведеного дослідження. Визначено, що туризм у Європейському Союзі відіграє важливу роль в економічному розвитку, є однією з ключових галузей, яка формує доходи та забезпечує мільйони робочих місць. Аналіз показав, що вплив туризму на ВВП країн ЄС є значущим. Туристична діяльність сприяє зростанню економіки, зокрема через прямі інвестиції, стимулювання суміжних галузей та розвиток інфраструктури. Туризм активно впливає на ринок праці ЄС. Створення нових робочих місць у цій сфері сприяє зменшенню безробіття, допомагає залучати молодь та інші соціально вразливі групи населення. Європейський Союз є одним із найпопулярніших туристичних регіонів у світі, що підтверджує його здатність конкурувати на міжнародному рівні.

Визначено, що попри численні переваги, туризм також приносить виклики для ЄС, включаючи потребу в усталеному розвитку, розширенні інфраструктури та адаптації до глобальних змін. Для подальшого розвитку та стабілізації позицій ЄС на світовому туристичному ринку необхідно продовжувати інвестиції в галузь, зокрема в інноваційні проєкти, освіту та маркетинг. Рекомендується проводити регулярний моніторинг впливу туризму на економіку ЄС, щоб вчасно виявляти тенденції та адаптувати стратегії розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Florek I.B. The role of tourism in European Union – selected issues. *Journal of Modern Science*. 2018. Vol. 38(3). P. 41–52. DOI: <https://doi.org/10.13166/jms/95075>
2. Шуканова А. А., Федій О. А., Шуканов П. В. Особливості пристосування до умов пандемії суб'єктів туристичної діяльності. *Економічна наука. Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 18/2021. С. 19–24. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.18.19>
3. Arlou S. International Tourism And Recreation Development Trends In 2022: New Tourism Trends. *Journal of Pharmaceutical Negative Results*. 2022.

P. 3426–3431. DOI: <https://doi.org/10.47750/pnr.2022.13.S09.425> (дата звернення: 20.08.2023).

4. Tourism Satellite Accounts in Europe 2023 edition. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/7870049/16527548/KS-FT-22-011-EN-N.pdf/c0fa9583-b1c9-959a-9961-94ae9920e164?version=1.0&t=1681374355336> (дата звернення: 22.08.2023).

5. European Union Tourism Revenue. URL: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/europeanunion/tourism-revenue> (дата звернення: 22.08.2023).

6. UNWTO (The World Tourism Organization). URL: <https://www.unwto.org/> (дата звернення: 19.08.2023).

7. Key figures on Europe 2023 edition. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/15216629/17177791/KS-EI-23-001-EN-N.pdf/5df7a393-8461-9270-7eaa-91a4b1c2acc6?version=2.0&t=1689583429855> (дата звернення: 21.08.2023).

8. European Tourism: Trends & Prospects. Quarterly report (Q2/2023). URL: https://etc-corporate.org/uploads/2023/07/ETC-Quarterly-Report-Q2-2023__Public.pdf (дата звернення: 21.08.2023).

9. WTTC (The World Travel & Tourism Council). URL: <https://wttc.org/> (дата звернення: 21.08.2023).

10. Maria-Irina Ana. Tourism industry in the new Europe: trends, policies and challenges. Proceedings of the International Conference on Business Excellence. 2017. № 11. DOI: <https://doi.org/10.1515/picbe-2017-0053>

11. Лебедев І. В. Нормативно-правове регулювання діяльності туристичних підприємств в Європейському Союзі. *Економіка та управління підприємствами*. 2020. Вип. 45. С. 121–127. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct45-20> (дата звернення: 21.08.2023).

12. Бордун О.Ю. Формування та оптимізація геопросторової системи туристичних потоків: міжнародний, національний, регіональний та локальний рівні : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 344 с.

13. The European market potential for ecotourism. URL: <https://www.cbi.eu/market-information/tourism/ecotourism/market-potential> (дата звернення: 22.08.2023).

14. Македон В.В., Валіков В.П., Рябик Г.Є. Розвиток світового ринку ділових інтелектуальних послуг під впливом економіки 4.0. *Нобелівський вісник*. 2019. № 1. С. 59–72. DOI: <https://doi.org/10.32342/2616-3853-2019-2-12-7> (дата звернення: 21.08.2023).

15. Weidmann S., Filep S., & Lovelock B. How are tourism businesses adapting to COVID-19? Perspectives from the fright tourism industry. *Tourism and Hospitality Research*. 2022. № 23(1). P. 121–126. DOI: <https://doi.org/10.1177/14673584221085217> (дата звернення: 21.08.2023).

16. Eurocontrol Forecast Update 2023-2029. URL: <https://www.eurocontrol.int/sites/default/files/2023-03/eurocontrol-seven-year-forecast-2023-2029-spring-2023.pdf> (дата звернення: 20.08.2023).

REFERENCES:

1. Florek, I. B. (2018) The role of tourism in European Union – selected issues. *Journal of Modern Science*, vol. 38(3), pp. 41–52. DOI: <https://doi.org/10.13166/jms/95075>
2. Shukanova, A. A., Fediy, O. A., Shukanov, P. V. (2021) Osoblyvosti prystosuvannya do umov pandemiyi sub'yektiv turystychnoyi diyalnosti [Peculiarities of adap-

tation to pandemic conditions of subjects of tourist activity]. *Ekonomichna nauka. Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, no. 18, pp. 19–24. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.18.19>

3. Arlou, S. (2022) International Tourism And Recreation Development Trends In 2022: New Tourism Trends. *Journal of Pharmaceutical Negative Results*, pp. 3426–3431. DOI: <https://doi.org/10.47750/pnr.2022.13.S09.425>

4. Tourism Satellite Accounts in Europe 2023 edition. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/7870049/16527548/KS-FT-22-011-EN-N.pdf/c0fa9583-b1c9-959a-9961-94ae9920e164?version=1.0&t=1681374355336> (accessed 22 August 2023).

5. European Union Tourism Revenue. Available at: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/europeanunion/tourism-revenue> (accessed 22 August 2023).

6. UNWTO (The World Tourism Organization). Available at: <https://www.unwto.org/> (accessed 19 August 2023).

7. Key figures on Europe 2023 edition. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/15216629/17177791/KS-EI-23-001-EN-N.pdf/5df7a393-8461-9270-7eaa-91a4b1c2acc6?version=2.0&t=1689583429855> (accessed 21 August 2023).

8. European Tourism: Trends & Prospects. Quarterly report (Q2/2023). Available at: https://etc-corporate.org/uploads/2023/07/ETC-Quarterly-Report-Q2-2023___Public.pdf (accessed 21 August 2023).

9. WTTC (The World Travel & Tourism Council). Available at: <https://wttc.org/> (accessed 21 August 2023).

10. Maria-Irina, Ana (2017) Tourism industry in the new Europe: trends, policies and challenges. Proceedings of the International Conference on Business Excel-

lence. DOI at: <https://doi.org/10.1515/picbe-2017-0053> (accessed 21 August 2023).

11. Lebedyev I.V. (2020) Normatyvno-pravove rehulyuvannya diyal'nosti turystychnykh pidpryyemstv v Yevropeyskomu Soyuzi [Normative and legal regulation of tourism enterprises in the European Union.]. *Ekonomika ta upravlinnya pidpryyemstvamy*, vol. 45, pp. 121–127. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct45-20>

12. Bordun O.Yu. (2019) Formuvannya ta optymizatsiia heoprostorovoi systemy turystychnykh potokiv: mizhnarodnyi, natsionalnyi, rehionalnyi ta lokalnyi rivni [Formation and optimization of geospatial system of tourist flows: international, national, regional and local levels]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 344 p. (in Ukrainian).

13. The European market potential for ecotourism. Available at: <https://www.cbi.eu/market-information/tourism/ecotourism/market-potential> (accessed 22.08.2023).

14. Makedon V.V., Valikov V.P., Ryabyk G.E. (2019) Rozvytok svitovoho rynku dilovykh intelektual'nykh posluh pid vplyvom ekonomiky 4.0 [Development of the world market of business intellectual services under the influence of economy 4.0]. *Nobel Herald*, no. 1, pp. 59–72. DOI: <https://doi.org/10.32342/2616-3853-2019-2-12-7>

15. Weidmann, S., Filep, S., & Lovelock, B. (2022) How are tourism businesses adapting to COVID-19? Perspectives from the freight tourism industry. *Tourism and Hospitality Research*, vol. 23(1), pp. 121–126. DOI: <https://doi.org/10.1177/14673584221085217>

16. Eurocontrol Forecast Update 2023-2029. Available at: <https://www.eurocontrol.int/sites/default/files/2023-03/eurocontrol-seven-year-forecast-2023-2029-spring-2023.pdf> (accessed 20 August 2023).

НОТАТКИ

Наукове видання

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 82

Коректура • *Ю. Никитенко*

Комп'ютерна верстка • *В. Удовиченко*

Формат 60x84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 16,94. Ум. друк. арк. 17,90.
Підписано до друку 30.08.2023. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.